

บันทึก จารึกอันเจ็ด

5
สภากาการฝึกหัดตามกฎราชวิทยาลัย
พิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศล
ในการพระราชทานเพลิงพระศพ
สมเด็จพระสังฆราชเจ้า
กรมหลวงวชิรญาณวงศ์
ที่พระเมรุ วัดเทพศิรินทราวาส
๑๖ เมษายน ๑๙๐๓

ALL INFORMATION CONTAINED HEREIN IS UNCLASSIFIED

Ins. 3921675, 3914004

ប័ណ្ណ
ចារិកវិស័យ

၁၆ မေဃပုဒ်

*106685

71154

มูลนิธิเอเชีย

ช่วยออกทุนพิมพ์หนังสือ

เพื่อร่วมโดยเลขาธิการราชกุศล

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์
สกลมหาสังฆปริณายก
นายกสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย

คำนำ

เรื่องจาริกไปอินเดีย-ลังกาและมะลายันี้ ได้
บันทึกจากเรื่องราวที่ได้เห็นได้ฟังได้คิด และเรื่องราว
๑๖๕ ๕ อาจบกพร่องเพราะลืมบ้าง อาจผิดพลาด
เพราะเข้าใจผิดหรือไม่รู้บ้าง อาจมีผู้กล่าวว่าพูดนอก
เรื่องบ้าง อาจตรงกับความรู้อของผู้อื่นบ้าง ไม่ตรงบ้าง
เพราะได้รู้ได้เห็นได้คิดตรงกันก็มี ไม่ตรงก็มี ดัง
เหล่านั้นยอมเป็นเรื่องราวธรรมดาที่จะต้องเป็น

บันทึกนี้ ได้บันทึกไว้ในระหว่างการเดินทางแต่ยังไม่
เรียบร้อยและยังไม่ละเอียด ครั้นกลับถึงกรุงเทพฯ
แล้ว ก็มีฉันทะจะเขียนบันทึกให้ละเอียดกว่าเดิม
เพื่อจุดประสงค์คือ อธิษฐานดีของบันทึกนี้และกำลัง
กายกำลังความคิดที่ใช้ในการบันทึกนี้ ให้เป็นพุทธบูชา
กับเพื่อให้ผู้ที่ไม่มีโอกาสไปนมัสการสังเวชนียสถานและ
จาริกไปในที่อื่นได้ร่วมเดินทางไปนมัสการ และร่วม

จาริกไปด้วยกันกับคณะของเราโดยการอ่านบันทึก

บันทึกเมื่อเขียนแต่ก่อน่าดงพิมพ์ในหนังสือธรรม-
จักษ์เป็นตอน ๆ และเนื่องจากเรื่องราวที่ต้องการ
บันทึกนอกจากบันทึกแถวนี้ ยังมีอีกมาก จึงเห็นว่า
ควรจะแบ่งการบันทึกเป็นสองภาค คือภาคหนึ่ง
ภาคสอง

อนึ่ง การจาริกครั้งนี้สำเร็จได้ด้วยอาศัยความ
อนุเคราะห์ในเรื่องค่าใช้จ่ายจากกรมการศาสนา มูลนิธิ
มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ มูลนิธิ
เอเซีย และ พ.ศ.ท. เอ.เจ. ณ บ่อมเพชร คณะของ
เรารุดักซาบซึ่งอย่างยิ่ง ในความอนุเคราะห์ครั้งนี้
ได้แบ่งส่วนกุศลอันจะพึงมีจากการนมัสการพุทธสถาน
นั้น ๆ ให้ท่านผู้อนุเคราะห์ทุกครั้ง และยังระดัดถึง
อุปการคุณอยู่เสมอ

ภาพที่ลงในหนังสือนี้ได้รับความเอื้อเฟื้อจากพระ-
มหาประจวบ กนฺตาจาโร ป.ช. ๕ ศ.บ. คุณประสาธ

ก

ตุ้ม และคุณเกษตร พิทักษ์ไพรวรรณ จึงขอขอบคุณ
และขออนุโมทนาสาธุการในกุศลเจตนาของท่านเหล่า
ชนไว้ ณ ที่นี้ด้วย

หวังว่า บันทึกนี้คงมีประโยชน์แก่ผู้อ่านตามควร

ท.ว.

สภากาการศึกษา

ฉบับที่
๒

มหาวิทยาลัย

๓๕ เม.ย. ๐๓

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
๑ กัณฑ์ศดา — วิศกรรมารต์	๑ — ๑๔
๒ พุทธกระยา — ราชคฤห์	๑๔ — ๓๑๗
๓ ตำรนากรก — พารณตี	๓๑๗ — ๓๓๒
๔ กุสินารา	๓๓๒ — ๓๓๗
๕ ถุมพิน	๓๓๗ — ๔๐๕
๖ พระเชควัน — ตำวักถ	๔๐๕ — ๔๒๗

การจาริกไปอินเดีย

ลังกา และมะลายู

เมื่อวันที่ ๒๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๘๘ คณะสงฆ์ไทย
คณะหนึ่ง ได้โดยสารเครื่องบินเพื่อไปจาริกประเทศ
อินเดีย และจากนั้นได้เดินทางต่อไปยังประเทศลังกา
แล้วข้ามมามะลายู คณะสงฆ์ชุดที่กล่าวนี้ประกอบด้วย

พระศาสนโศภน (จวน อุฏฺฐายี ป. ๕) วัด
มกุฏกษัตริยาราม ตั้งสมณตรี
สังการในตำแหน่งตั้งสมณายก ฝ่าย
ขรรพยุต และตั้งสมณตรีว่าภาว
องค์การเผยแผ่

พระศรีวิสุทธิญาณ (ประยูร สนฺตงฺกุโร ป. ๕)
วัดเทพศิรินทราวาส สมาชิก
ตั้งฆตฺตา และเลขาธิการสภาการ

ศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย มหา
วิทยาลัยพระพุทธศาสนาแห่งประ-
เทศไทย

พระมหาทอง ขยสาโร ป. ๘ ศ. บ. วัดบรมนิวาส
อาจารย์ในสภากาการศึกษามหา-
มกุฏราชวิทยาลัย ฯ

พระมหาแสง ไชยธมฺโม ป. ๖ ศ. บ. วัดบรม-
นิวาส อาจารย์ในสภากาการศึกษา
มหามกุฏราชวิทยาลัย ฯ

พระมหาประจวบ กนฺตจาโร ป. ๕ วัดมกุฏ-
กษัตริยาราม เลขานุการสังฆ-
มนตรีว่าการองค์การเผยแผ่ และ
นักศึกษานักปฏิบัติในสภากาการ-
ศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย ฯ

นายประสาธ สุนทร A.S.C. เจ้าหน้าที่ถ่าย
ภาพยนต์

นายสุภาพ เกตุ่ม ป. ๖ ศ.บ. อนุศาสตราจารย์
กองทัพบก ไวยาวัจกร.

จุดมุ่งหมายในการไป

ในการที่คณะสงฆ์ไทยตั้งกล่าวเดินทางไปต่างประเทศ^๒ ครั้งนี้ มีจุดมุ่งหมายหลายประการด้วยกันเป็นต้น
ว่า

เพื่อนมัสการตั้งเวชนียสถาน^๒ ทั้ง ๔ แห่ง และปูชนีย-
สถานอันเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาในประเทศนั้น ๆ

เพื่อดึงดูดการศึกษาทางพระพุทธศาสนา เช่นการ
มหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนา และกิจการทางพระพุทธ-
ศาสนาในประเทศนั้น ๆ

เพื่อดึงดูดการศึกษาทั่วไป และที่พระภิกษุไทย
ควรได้เข้าศึกษา

เพื่อดึงดูดการศาสนาอื่น ๆ เช่นศาสนาฮินดู ใน
ประเทศนั้น ๆ เช่นภาวะของประชาชน สภาพบ้านเมือง

และวัฒนธรรมเป็นต้น

เพื่อเป็นการเผยแพร่เกียรติคุณของพระสงฆ์ไทยใน
ประเทศนั้น ๆ

เพื่อพิจารณาว่าสถานที่ที่จะสร้างวัดไทยที่พุทธคยา
ตามความดำริขององค์การคณะสงฆ์ในประเทศไทยและ
เพื่อเป็นการกระชับความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนิกชนไทย กับพุทธศาสนิกชนในประเทศนั้น ๆ

ประเทศที่ไป

ตามข้อตกลงของที่ประชุม ต้องการให้ไปประเทศ
อินเดีย เนปาล บังกา และมลายู เดิมจะให้ไป
ประเทศพม่าด้วย แต่คณะสงฆ์ไทยที่จะไปนั้นเกือบ
ทั้งหมด เคยไปประเทศพม่ามาแล้ว จึงเห็นว่าไม่
จำเป็นจะต้องไปซ้ำอีก ควรส่งวนเวลาไว้เพื่อประเทศ
อื่น เวลาที่ใช้ไปในการเดินทางจาริกไปยังประเทศนั้น ๆ
กำหนดไว้ประมาณ ๔๕ วัน โดยเฉพาะจะต้องกลับมา

ให้ถึงจังหวัดนครศรีธรรมราชให้ทันวันวิสาขะ เพราะ
ท่านเจ้าพระคุณพระศาสนโสภณจะต้องกลับมาบำเพ็ญ
วิสาขบูชาที่จังหวัดนครศรีธรรมราช ตามที่ได้รับ
ขารานาได้.

ความสำนึกของผู้ไป

คณะสงฆ์ไทยที่จะเดินทางไปครั้งนี้ได้มีเจตนาร่วม
กันว่า

๑. การที่ไปครั้งนี้ไปแต่ตัว แต่พาเอาชาติและ
ศาสนาไปด้วย ถ้าเสียแล้วมิใช่เสียแต่ตัว ต้อง
เสียไปถึงชาติถึงศาสนาด้วย ดังนั้นกิริยาการ
ใด ๆ อันจะทำให้เกิดความเสียหายแล้ว จะ
ไม่ยอมทำกิริยาการนั้น ๆ ต้องรักษาเกียรติ
ของชาติศาสนาและพระมหากษัตริย์
๒. ต้องพยายามรักษาพระวินัย
๓. ต้องรักษาความสามัคคี ไม่ให้เกิดหมางใจกับ
ประชาชนในประเทศนั้น

๔. พยายามให้คนในประเทศนั้นรู้จักชาติไทย พระพุทธศาสนา พระไทย และพระมหากษัตริย์ไทย ให้มากที่สุด
๕. พยายามศึกษาค้นคว้าหาความรู้ให้ได้มากที่สุด เมื่อไปในถิ่นนั้น ๆ.

จากไทยถึงพม่าและกัลกัตตา

เวลา ๓๕.๐๐ น. ได้ไปพร้อมกันที่วัดมกุฏกษัตริยาราม แล้วได้ขึ้นรถตรงไปท่าอากาศยานดอนเมือง มีผู้คอยส่งอยู่ทนนานมากมายทงบรรพชิตทั้งมวลวาด.

เวลา. ๑๗.๓๐ น. เครื่องบินออกจากสนามบินดอนเมือง เมื่อขึ้นจากพื้นดินแล้วได้บินผ่านไปทางวัดพระศรีมหาธาตุ ซึ่งกำลังมีการพระราชทานเพลิงศพทหารผู้เสียชีวิตรบในราชการสงครามเกาหลี แล้วจึงได้บินวกไปทางด่านตะวันตก เครื่องบินที่ใช้เป็นพาหนะนี้เป็นของบริษัท B. O. A. C. ชนิดเครื่องบินขับ มีเจ้าหน้าที่

ประจำตัวคน เป็นชายสามหญิงหนึ่ง ก่อนเครื่องบินจะ
 ๕ จะลง เจ้าหน้าที่ประจำเครื่องบินได้ให้คำอธิบายถึง
 ๑๑ ดังที่ควรทราบ เช่นที่เกี่ยวกับการใช้เข็มขัด เกี่ยว
 กับการเปิดหน้าต่างเครื่องบินในเวลามีความจำเป็น
 ต้องออกจากเครื่องบินโดยเร็ว เป็นต้น การอธิบาย
 ๕ อย่างนี้เท่าที่เห็นไม่มีในบริษัทการบินบางบริษัท ใน
 ทั้งสามมีเมฆพอกควรเป็นรูปแปลก ๆ แต่จะนึกให้
 เป็นรูปอะไร บางคนนึกสร้างนกส้มคอก่อนเมฆคน
 ๕ เดียวไม่พอ ยังดึงเอาเพื่อน ๆ ให้รับรองส้มคอกที่ตน
 สร้างไว้ด้วย พอเขาไม่เห็นด้วยก็ชักไม่พอใจ บริษัท
 ๕ การบิน เขาให้ชื่อเครื่องบินของเขาว่านกเร็ว (Speed
 birb) ซึ่งเป็นเรื่องส้มคอกอีก คนเราชอบติดส้มคอก
 ๕ เสมอ.

เจ้าหน้าที่หญิงประจำเครื่องบิน ซึ่งเราเรียกกัน
 ๕ แบบรูปเฉพาะว่ากระเป๋ารือบินนั้น มีความสามารถเป็น
 ๕ พิเศษ ที่สามารถใช้น้ำทั้ง ๕ แสดงความหมายต่าง ๆ

ได้ เช่นเวลายื่นกล่องบุหรี่ให้ผู้โดยสารคนหนึ่งเพื่อขาย
 พร้อมทั้งบอกราคาคด้วย ในระหว่างที่ผู้โดยสารรับของ
 ไปพิจารณานั้น เธอใช้นิ้วหัวแม่มือกับนิ้วชี้กางเป็น
 เกร็งคอยฟังคำพูดของผู้ซื้อ พอผู้ซื้อตอบราคาของ เธอ
 กว้างนิ้วกางไว้ที่ขมับและเคาะเบา ๆ ถึ ๆ เป็นการ
 แสดงความคิดว่าจะตกลงหรือไม่ แล้วก็นบอว่าไม่ได้
 และในขณะที่ผู้ซื้อพลุกพล่านอยู่เพื่อพิจารณาเพื่อจะต่ออีก
 เธอก็ใช้นิ้วนางกตเวทีที่กำเป็นกรรการตกลงจากผู้
 ซื้อ ครั้นผู้ซื้อต่ออีก เธอก็ใช้นิ้วก้อยแตะหน้าผากนึ่ง
 คิดสักครู่ แล้วบอว่าไม่ได้ ผู้ซื้ออีกคนก็ถ่มบุหรี่ให้
 เธอไป การที่เธอนำกล่องบุหรี่มาขายให้ผู้โดยสารนั้น
 เพราะคนโดยสารคนนั้นซึ่งเป็นฝรั่งถามชอก่อน มิใช่
 เธอนำมาเสนอขายเอง และที่ใดเห็นนั้นก็มิใช่เที่ยวล่อค
 ด้ายด้ายตาโดยไม่ดำรงมัจจุ เป็นเพราะมาซื้อขายกัน
 อยู่ข้าง ๆ กระเป๋าเรือบินแก่ชยบควอยู่เรื่อย จึงต้อง
 คอยระวังมิให้แกมารถก อันพลอยให้ได้สังเกตดูกิจริยา

ของฝรั่งด้วยเพื่อการศึกษา

เครื่องบิน ๆ สูงในอัตราความสูงปกติ ๘,๕๐๐ ฟุต
พอเวลา ๑๘.๐๐ น. ของประเทศพม่า เครื่องบินได้
ร่อนลงที่สนามบินมิงกาดอนของพม่า ซึ่งกำลังสร้าง
ขยายอยู่อย่างเร่งรีบ และมีขนาดใหญ่พอควร ห้องพัก
คนโดยสารที่เข้าไปพักเป็นของบริษัท B.O.A.C. เอง
ไม่ใช่ห้องพักคนโดยสารที่เคยเข้าไปพักเมื่อครั้งไปพม่า
เมื่อปี ๑๙๔๖ ซึ่งแคบมาก ทันใดพบภิกษุพม่าหลายรูป
พูดกันว่า โยเดีย ๆ (อยุธยา = ไทย) ที่ประเทศพม่า
ไม่มีน้ำอัดลมเช่นโคดาโคดาหรือแป๊ปซี่โคดา เครื่องบิน
พักอยู่หนึ่งชั่วโมงจึงเดินทางต่อไปยังประเทศอินเดีย
เวลาผ่านนครย่างกุ้งได้เห็นพระเจดีย์ชเวดากอง - และ
โดกสันติเจดีย์ ที่คาบาเฮ็ดว่างใส่วัดด้วยไฟฟ้าน้ำเต๋อมได้
ยิ่งนัก พูดถึงคาบาเฮ็ดซึ่งเป็นทาสังคายนาควังทก
ของสหภาพพม่า ทำให้นึกไปถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น
ระหว่างภิกษุพม่ากับภิกษุไทย ผู้ไปร่วมการสังคายนา

ในฐานะผู้สังเกตการณ์ คือเท่าที่เห็นโดยปกติภิกษุ
พม่าถ้าอยู่ตามถนนหรือที่ไหนก็ตาม ที่ไม่ใช่ในเขต
ดัมมา มักห่มเฉวียงบ่าบ้าง ห่มคลุมบ้าง แต่ถ้าเข้าไป
เขตดัมมาทำสังฆกรรม ใช้ห่มคลุม ซึ่งไม่เหมือนกับ
ภิกษุไทย การปฏิบัติในเรื่องห่มคลุมห่มเฉวียงบ่าของ
ภิกษุไทย ปฏิบัติตามพระวินัยที่ทราบกันเป็นอย่างดีใน
เมืองไทย พูดอย่างง่าย ๆ ก็ว่าอยู่ในวัดห่มดดใหญ่
ออกนอกวัดห่มคลุม เมื่อภิกษุไทยไปร่วมสังคายนา
เป็นชุดที่สอง ก็ได้ปฏิบัติตามแบบพระวินัยนิยมนี้ใน
เวลาเข้าประชุม เพื่อการสังคายนาในมหาปาสาณคฺหา
ซึ่งผ่านการผูกพัทธสีมาแล้ว คือได้ห่มดดใหญ่หรือ
เฉวียงบ่าพาดผ้าสังฆาฏิเข้าไป แต่ภิกษุพม่าห่มคลุม
สามวันแรกยังไม่มีเหตุอะไร แต่พอถึงวันที่สี่ก็มีเรื่อง
ก่อกวนคือเมื่อพระภิกษุไทยห่มดดใหญ่พาดสังฆาฏิ เข้า
ไปสู่ประชุมหาปาสาณคฺหา ได้ถูกภิกษุพม่ากลุ่มหนึ่ง
กั้นไม่ให้เข้า และพูดภาษาบาลีให้ห่มคลุมเสียก่อน

ภิษุไทยไม่ยอมด้วยต้นศักระ พร้อมกับพูดว่าโน ๆ
 เถ้านั้น มิได้พูดมากกว่านั้น ภิษุพม่าก็พูดอย่างนั้นอีก
 ภิษุไทยก็พูดว่าโน เพื่อตัดความ ภิษุไทยจึงแทรก
 ตัวจะเข้าไปภายในเสียให้พ้น ๆ ไป ก็ถูกพระพม่า
 เอาแขนกั้นต้นชวนเชือกออกมา ไม่ให้เข้า ภิษุไทยเห็น
 ดังนั้นจึงมีความเห็นสอดคล้องต้องกันจ้ะ เมื่อไม่ให้
 เข้าไปในพิธีสังคายนา ก็ไม่เข้า ที่จะให้ปฏิบัติผิดไป
 จากวินัยนิยมนั้นยอมไม่ได้ และเมื่อเป็นเช่นนั้น ก็ไม่มี
 ความจำเป็นอะไรอีกที่จะอยู่กันหรือที่ประเทศพม่า จึง
 พากันถอยกลับ แต่ในลำดับนั้นเอง ภิษุพม่าจะนึก
 อย่างไม่และพูดอะไรกันก็ไม่ทราบฟังไม่รู้เรื่อง ได้ตาม
 มาและแสดงอาการให้เข้าไปข้างในได้ ภิษุไทยมิได้
 ถ้อเอาการกระทำนั้นเป็นข้อคู่หมั้นอะไร มึงความ
 สำคัญของประเทศและศาสนาเป็นใหญ่ จึงยอมเข้าโดย
 มิได้มีการพูดว่าอะไร ตั้งแต่เข้ามาก็ไม่เห็นเหตุการณ์
 อะไรทำนองนั้นเกิดขึ้นอีก หนำซ้ำกว่านั้น เพราะเห็นว่า

เป็นเรื่องจริงที่แปลก บานเราไม่มี และมีได้มุ่งหวัง
จะให้ร้ายใคร เพราะบรรพชิตไม่มีความจำเป็นอะไร
ที่จะไปมุ่งร้ายใคร ถ้าคิดมุ่งร้ายแล้วก็ยังเป็นบรรพชิตไม่
เป็น ในบ้านเรา ทางพุทธจักรและอาณาจักร ได้ให้
ภิกษุสามเณรต่างชาติที่มาอยู่ในเมืองเรา ได้ปฏิบัติ
ศาสนกิจตามใจชอบ จะไว้คิ้ว ห่มผ้า นุ่งกางเกง
อย่างไรก็ได้ เราไม่เคยกล่าวว่า เมื่อเอาไว้คิ้วแล้วก็
ควรไว้ผมด้วย ไม่เหมือนภิกษุสามเณรไทย ที่ไป
เรียนในต่างประเทศบางประเทศ ซึ่งถูกถามว่า เมื่อ
โกนคิ้วแล้ว ใจจึงไม่โกนจนตาเสียด้วย

การเข้าเมืองตาหลิ่ว ๆ ตามานั้น ก็เป็นการ
ปฏิบัติที่ดีอยู่ แต่ต้องแล้วแต่กรณี ถ้าการหลิ่ว
นั้นทำให้เสียเกียรติของชาติ และผิดวินัยนิยม
แล้ว ก็ไม่บังควรที่จะหลิ่วให้เมื่อยตาเปล่า ๆ

พอเวลา ๒๓.๐๐ น. หย่อน ๑๐ นาที เครื่องบินได้
มาถึงสนามบินคัมคัม ซึ่งเป็นสนามบินสำคัญแห่งหนึ่ง

ในเอเชีย อยู่ห่างจากตัวเมืองกัตกัตตาไม่มากนัก
 ประมาณ ๑๐ ไมล์ ใกล้กว่าดอนเมือง - กรุงเทพฯ ฯ
 เป็นสนามบินที่โอโง่น้อยกว่าดอนเมืองมาก สนามก็
 ตาม ทางดังก็ตาม ด้อยกว่าดอนเมือง ที่นั่นคุณณัด
 นาวานุเคราะห์ ทูตการค้าของไทยประจำอินเดีย ซึ่ง
 อยู่ประจำที่กัตกัตตาได้กำลังรอรบอยู่ คุณณัดเป็น
 คนกว้างขวางคนหนึ่ง เป็นที่คุ้นเคยกับเจ้าหน้าที่ประจำ
 สนามบินแห่งนี้เป็นอย่างดี แต่ก็จะออกจากที่นั่นได้
 ทั้ง ๆ ที่ได้อาศัยคุณณัดช่วย เวลาได้ลงไปเกือบถึง
 ๐๑.๐๐ น. ของวันใหม่จึงออกจากที่นั่นได้ เพราะเจ้าหน้าที่
 ทำงานช้าเป็นที่สุด ได้ไปถึงด่านกักตุนมหาโพธิ์ที่
 เมืองกัตกัตตานี้ ในเวลาอีกมากจนที่เขาเข้านอนกัน
 หมดแล้ว แม้อย่างนั้น ท่านชินะรัตนเถระ ชาวดังกา
 ผู้เป็นสมภารอยู่ที่ด่านนั้น ยังออกดำหัดคนขึ้นรถรับจัด
 ห้องจัดเตียงแตะอื่น ๆ อีก เพื่ออำนวยความสะดวก
 สบายให้คณะสงฆ์ไทยผู้ไปขอพัก เป็นความรู้ดี

ประหลาดใจครั้งแรก ที่ได้เห็นคนนอนเกือบนกตาม
ตามทางเท้าตามซอกตามมุมตึก และเป็นความผิดคาด
ครั้งแรกอีกเหมือนกัน ที่คาดไว้ก่อนตั้งแต่อยู่ในไทยว่า
ด้านักดมาคมมหาโพธิ์ที่กัณฑ์ตานั้น คงใหญ่โตโอโงง
และคงมีขังด้วย.

การที่จะนึกว่าบ้านตัวเป็นอย่างใด บ้านอื่นก็
เป็นอย่างนั้น หรือตนคิดอย่างไร คนอื่นเขาก็คิด
อย่างนั้นไปทุกอย่าง ข้อนั้นย่อมไม่เป็นความจริง
เสมอไป ย่อมตรงกันบ้างผิดกันบ้าง

วันที่ ๒๕ มีนาคม

ฉันพักกันคืนแต่เช้าผิดปรกติ เพราะไม่ได้กางมุ้ง
คำที่ยังไม่มี พอดีนึกถึงโด่งโงง จะนอนต่อไม่ถนัด
และเพราะต้องการหาความรู้จากของใหม่ ประกอบทั้ง
หนวกหูเสียงร้องของนกแก นกแกรูปปร่างคล้ายกา แต่
ตัวเล็กกว่า บางตัวดำบางตัวเทา บางตัวก็มีทั้งดำ
ทั้งเทาอยู่ในตัวเดียวกัน ร้องแก ๆ ไม่ร้องกา ๆ ใน

เมืองไทยไม่เคยเห็นนกแก้วนินโด ในเมืองพม่าเมือง
อินเดียนก็ไม่เคยเห็นนกแก้วนินโด ตามธรรมชาตินกย่อม
บินไปไหนมาไหนได้ตามความพอใจของมัน ไม่มีเขต
แดนอย่างมนุษย์ แต่ในก้างไม่มีในเมืองพม่าและ
อินเดีย และนกแก้วนินโดจึงไม่มาในเมืองไทยบ้าง น่า
ประหลาด หรือมีแต่เราไม่เห็น

สถานที่ของสมาคมมหาโพธิ มีอาณาบริเวณไม่
ใหญ่โตนัก มีสนามขนาดเล็กอยู่บริเวณด้านหลัง
ด้านหน้าบางส่วนสร้างด้วยศิลา อยู่ริมถนน Bankim
Chatterjee หรือ College square อยู่ในหมู่ตึกแถว
ประกอบด้วยอาคารสองหลัง หลังหนึ่งคือหลังนอก
ด้านริมถนนจะขอเรียกว่าวิหาร เพราะใช้เป็นที่ประกอบ
ศาสนกิจ อีกหลังหนึ่งคือหลังในจะเรียกว่ากุฏิ เพราะ
ใช้เป็นที่พักเป็นสำคัญ วิหารสร้างเป็นสองชั้น ชั้นล่าง
เป็นที่ประชุมมียกพื้น มีฝาผนังเป็นแถว ๆ แบบโบสถ์
ของคริสต์ศาสนา ห้องประชุมนั้นนอกจากจะใช้ในการ

ประกอบศาสนกิจแล้ว บางคราวยังเปิดให้คนภายนอก
 เข้า^{๒๖}ชั่วคราว เพื่อประชุมดำเนินกิจการ เช่น^{๒๗}เรื่องการ
 ค้า^{๒๘}เป็นต้น ชัน^{๒๙}บน^{๓๐}เบ^{๓๑}น^{๓๒}ท^{๓๓}ใ^{๓๔}ห^{๓๕}ว^{๓๖}พระ^{๓๗}ส^{๓๘}ว^{๓๙}ด^{๔๐}ม^{๔๑}น^{๔๒}ต์ ผนังและ
 เพดาน^{๔๓}เขียน^{๔๔}ภาพ^{๔๕}พระ^{๔๖}บาย^{๔๗}ดี^{๔๘}เป็น^{๔๙}ภาพ^{๕๐}ขนาด^{๕๑}ใหญ่^{๕๒}แทบ^{๕๓}ท^{๕๔}ง^{๕๕}ด้^{๕๖}น
 ภาพ^{๕๗}น^{๕๘}ก^{๕๙}เ^{๖๐}ย^{๖๑}ว^{๖๒}ก^{๖๓}บ^{๖๔}พุ^{๖๕}ท^{๖๖}ธ^{๖๗}ป^{๖๘}ระ^{๖๙}ว^{๗๐}ต^{๗๑}บ^{๗๒}าง^{๗๓}อ^{๗๔}ย^{๗๕}าง^{๗๖} พ^{๗๗}ร^{๗๘}ะ^{๗๙}พุ^{๘๐}ท^{๘๑}
 ร^{๘๒}ูป^{๘๓}ที่^{๘๔}เป็น^{๘๕}พ^{๘๖}ร^{๘๗}ะ^{๘๘}ป^{๘๙}ระ^{๙๐}ช^{๙๑}า^{๙๒}น^{๙๓}น^{๙๔}เป็น^{๙๕}พ^{๙๖}ร^{๙๗}ะ^{๙๘}บ^{๙๙}า^{๑๐๐}บ^{๑๐๑}ม^{๑๐๒}า^{๑๐๓} และ^{๑๐๔}อ^{๑๐๕}ก^{๑๐๖}อ^{๑๐๗}ง^{๑๐๘}ค^{๑๐๙}
 ึ่ง^{๑๑๐}เป็น^{๑๑๑}แบบ^{๑๑๒}ญ^{๑๑๓}บุ^{๑๑๔}น^{๑๑๕} พ^{๑๑๖}ร^{๑๑๗}ะ^{๑๑๘}พุ^{๑๑๙}ท^{๑๒๐}ธ^{๑๒๑}ร^{๑๒๒}ู^{๑๒๓}ป^{๑๒๔}แบบ^{๑๒๕}พ^{๑๒๖}มา^{๑๒๗}น^{๑๒๘}ม^{๑๒๙}ป^{๑๓๐}ระ^{๑๓๑}จ^{๑๓๒}า^{๑๓๓}อ^{๑๓๔}ย^{๑๓๕}
 ใ^{๑๓๖}พ^{๑๓๗}ุ^{๑๓๘}ท^{๑๓๙}ธ^{๑๔๐}สถาน^{๑๔๑}ของ^{๑๔๒}ส^{๑๔๓}มา^{๑๔๔}ค^{๑๔๕}ม^{๑๔๖}ม^{๑๔๗}ห^{๑๔๘}า^{๑๔๙}โ^{๑๕๐}ฬ^{๑๕๑}ิ^{๑๕๒}ท^{๑๕๓}ว^{๑๕๔}ไ^{๑๕๕}บ^{๑๕๖}ไ^{๑๕๗}น^{๑๕๘}อ^{๑๕๙}น^{๑๖๐}เด^{๑๖๑}ีย^{๑๖๒} ไม่^{๑๖๓}ว^{๑๖๔}า^{๑๖๕}
 พ^{๑๖๖}ุ^{๑๖๗}ท^{๑๖๘}ธ^{๑๖๙}สถาน^{๑๗๐}นั้น^{๑๗๑}จะ^{๑๗๒}อ^{๑๗๓}ย^{๑๗๔}ใ^{๑๗๕}น^{๑๗๖}ที่^{๑๗๗}ด^{๑๗๘}ก^{๑๗๙}ด^{๑๘๐}า^{๑๘๑}อ^{๑๘๒}ย^{๑๘๓}าง^{๑๘๔}ไร^{๑๘๕} พ^{๑๘๖}ร^{๑๘๗}ะ^{๑๘๘}พุ^{๑๘๙}ท^{๑๙๐}ธ^{๑๙๑}ร^{๑๙๒}ู^{๑๙๓}ป^{๑๙๔}แบบ^{๑๙๕}
 ด^{๑๙๖}ัง^{๑๙๗}ก^{๑๙๘}า^{๑๙๙}เด^{๒๐๐}ีย^{๒๐๑}อ^{๒๐๒}ก^{๒๐๓} น^{๒๐๔}ัก^{๒๐๕}ไม่^{๒๐๖}ไ^{๒๐๗}ด^{๒๐๘}เ^{๒๐๙}ย^{๒๑๐}ว^{๒๑๑}า^{๒๑๒}ค^{๒๑๓}เ^{๒๑๔}ย^{๒๑๕}เ^{๒๑๖}ห^{๒๑๗}เ^{๒๑๘}น^{๒๑๙}ม^{๒๒๐}ิ^{๒๒๑}ท^{๒๒๒}พ^{๒๒๓}ุ^{๒๒๔}ท^{๒๒๕}ธ^{๒๒๖}สถาน^{๒๒๗}
 ของ^{๒๒๘}ส^{๒๒๙}มา^{๒๓๐}ค^{๒๓๑}ม^{๒๓๒}ม^{๒๓๓}ห^{๒๓๔}า^{๒๓๕}โ^{๒๓๖}ฬ^{๒๓๗}ิ^{๒๓๘}ท^{๒๓๙}ว^{๒๔๐}ไ^{๒๔๑}บ^{๒๔๒}าง^{๒๔๓}ใ^{๒๔๔}น^{๒๔๕}อ^{๒๔๖}น^{๒๔๗}เด^{๒๔๘}ีย^{๒๔๙} ท^{๒๕๐}ง^{๒๕๑} ๆ^{๒๕๒} ที่^{๒๕๓}
 ส^{๒๕๔}มา^{๒๕๕}ค^{๒๕๖}ม^{๒๕๗}ม^{๒๕๘}ห^{๒๕๙}า^{๒๖๐}โ^{๒๖๑}ฬ^{๒๖๒}ิ^{๒๖๓}ท^{๒๖๔}ว^{๒๖๕}ไ^{๒๖๖}บ^{๒๖๗}าง^{๒๖๘}ใ^{๒๖๙}น^{๒๗๐}อ^{๒๗๑}น^{๒๗๒}เด^{๒๗๓}ีย^{๒๗๔} น^{๒๗๕}อก^{๒๗๖}จ^{๒๗๗}า^{๒๗๘}น^{๒๗๙}ย^{๒๘๐}น^{๒๘๑}ม^{๒๘๒}
 อ^{๒๘๓}ง^{๒๘๔}ค^{๒๘๕}อ^{๒๘๖}น^{๒๘๗} ๆ^{๒๘๘} อ^{๒๘๙}ีก^{๒๙๐} อ^{๒๙๑}ย^{๒๙๒}ใ^{๒๙๓}น^{๒๙๔}ค^{๒๙๕}ู^{๒๙๖}ก^{๒๙๗}มี^{๒๙๘} แต่^{๒๙๙}เป็น^{๓๐๐}ข^{๓๐๑}นา^{๓๐๒}ด^{๓๐๓}เ^{๓๐๔}็ก^{๓๐๕} และ^{๓๐๖}
 ใ^{๓๐๗}น^{๓๐๘}จ^{๓๐๙}ำ^{๓๑๐}นวน^{๓๑๑}นั้น^{๓๑๒}ม^{๓๑๓}ี^{๓๑๔}พ^{๓๑๕}ร^{๓๑๖}ะ^{๓๑๗}พุ^{๓๑๘}ท^{๓๑๙}ธ^{๓๒๐}ร^{๓๒๑}ู^{๓๒๒}ป^{๓๒๓}ด^{๓๒๔}ม^{๓๒๕}ัย^{๓๒๖}สุ^{๓๒๗}โ^{๓๒๘}ห^{๓๒๙}ั^{๓๓๐}ย^{๓๓๑}ร^{๓๓๒}ว^{๓๓๓}ม^{๓๓๔}อ^{๓๓๕}ย^{๓๓๖}ู่^{๓๓๗}ด^{๓๓๘}ว^{๓๓๙}ย^{๓๔๐} ซึ่ง^{๓๔๑}
 ถ^{๓๔๒}้า^{๓๔๓}พ^{๓๔๔}ด^{๓๔๕}ั^{๓๔๖}ง^{๓๔๗}ค^{๓๔๘}ว^{๓๔๙}า^{๓๕๐}ม^{๓๕๑}ง^{๓๕๒}า^{๓๕๓}ม^{๓๕๔}ำ^{๓๕๕}เ^{๓๕๖}ด^{๓๕๗}อ^{๓๕๘}ม^{๓๕๙}ไ^{๓๖๐}ด^{๓๖๑}ั^{๓๖๒}ก^{๓๖๓}ัน^{๓๖๔}แ^{๓๖๕}ล^{๓๖๖}ว^{๓๖๗} ไม่^{๓๖๘}แ^{๓๖๙}พ^{๓๗๐}อ^{๓๗๑}ง^{๓๗๒}ค^{๓๗๓}อ^{๓๗๔}น^{๓๗๕} ๆ^{๓๗๖}
 ทั^{๓๗๗}ม^{๓๗๘}อ^{๓๗๙}ย^{๓๘๐}น^{๓๘๑}น^{๓๘๒}เด^{๓๘๓}ย^{๓๘๔} น^{๓๘๕}อก^{๓๘๖}จ^{๓๘๗}า^{๓๘๘}ก^{๓๘๙}พ^{๓๙๐}ร^{๓๙๑}ะ^{๓๙๒}พุ^{๓๙๓}ท^{๓๙๔}ธ^{๓๙๕}ร^{๓๙๖}ู^{๓๙๗}ป^{๓๙๘}ด^{๓๙๙}ว^{๔๐๐}ย^{๔๐๑}ง^{๔๐๒}มี^{๔๐๓}เจ^{๔๐๔}ด^{๔๐๕}ย^{๔๐๖}

ทองเหลืองบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ และเครื่องพุท
 บูชาอื่นอีกพอสมควร ตั้งเสถียรนอกจากตู้แดงเครื่อง
 บูชาบางชิ้นเขาสร้างรวกกันไว้ ด้านหน้าของธรรมาสน์ ทำเป็น
 ที่สำหรับปักเทียนบ้าง วางดอกไม้บ้าง อาหารบ้าง
 เวลาเช้าจะมีคนมานมัสการ และนำอาหารพร้อมทั้ง
 ดอกไม้มาวางไว้เป็นกอง ๆ บนตักถาดวาง ถ้ามืดแสง
 ก็ราวตงไปบนอาหารนั้น การตักการตวงใช้มือทองดิน
 และก็ไม่เห็นไปดั่งที่ไหน น้ำเสวณก็ไม่มี แต่อยู่ ๆ
 ก็เห็นมือเกลี้ยง มือไม่เหตองคิดชั่วดุกงนึ่งเหมือน
 ครั้งแรก ทำไมจึงเกลี้ยง ก็ขอให้คิดเอาเอง รวม
 ความว่า การเอาอาหารบูชาพระพุทธรูปนั้นมิใช่มีแต่
 ของเรา ของอินเดียของลังการาก็มีเหมือนกัน

สำหรับกฎเกณฑ์ตามชั้น เป็นตำแหน่งงานของสมาคม
 มหาโพธิและเป็นตำแหน่งงานหนึ่งคือพิมพ์มหาโพธิ ห้อง
 ทำงาน ห้องจำหน่าย ห้องอาหาร และห้องคนงาน
 อยู่ชั้นต่าง ห้องรับแขก ห้องสมุดและห้องพัก อยู่ชั้น

กลาง ชนบนเป็นห้องพักทั้งหมด ทุกชนมห้องนำประจำ
 ซึ่งบางครั้งนกขาดแคลนเหมือนนกแต่มีน้อยครั้ง ห้อง
 คุ้มคุ้มหนึ่งด้อยยังไม่มาก น้อยกว่าห้องคุ้มที่ดึกภาการ-
 ศึกษา ฯ และหนึ่งด้อยโดยมากก็เป็นหนึ่งด้อยกลางเก่า
 กลางใหม่ พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยก็มี แต่ห้อง
 จำหน่ายมีหนึ่งด้อยดัดหลายเล่ม ถึงอย่างนั้นก็ยังน้อย
 กว่าห้องจำหน่ายของมหาสมุทรราชวิทยาลัยมาก ผู้
 มาพักทันต้องเสียค่าที่พักและค่าอาหาร ด้วยถ้ารับทาน
 อาหารที่นี้ โดยเสียคนละประมาณ ๒ รูบยต่อคน ซึ่ง
 ถูกมากถ้าเทียบกับค่าที่พักโรงแรม คุ้มการหรือภิกษุ
 ผู้เป็นหัวหน้าประจำที่นี้ ชื่อท่านชินวคนเถระเป็นภิกษุ
 ชาวดังกา นอกจากนั้นยังมีภิกษุอื่นอีก ๔ รูป เป็น
 ชาวดังกา ๓ เป็นชาวอังกฤษ ๑ เฉพาะรูปหนึ่งขอ
 ท่านดังวรวิจิต ท่านทำหน้าที่เป็นบรรณาธิการหนึ่งด้อย
 พิมพ์มหาโพธิ ท่านพูดเก่งมาก

ประวัติของสถานท่นมาอย่างไร ได้มีผู้พรรณนา

ไว้ในหนังสืออื่นมากแล้ว จึงขอผ่านไป ตอนถ่ายภายหลังอาหารเช้า คุณณัด นาวานเคราะห์ ได้พาไปยังที่ทำการตำรวจสันติบาลเพื่อจัดการเรื่องการเข้าเมืองสันติบาลไปซื้อโฉนดจึงเรียบร้อย ซึ่งนานจนเกินจำเป็น ทั้ง ๆ ที่มัยคุณณัดช่วยจัดการให้ด้วยซ้ำไป ครั้นแล้วได้พากันออกมาหน้าสถานที่แค้อยู่ในบริเวณเพื่อถ่ายรูปรวมกับ พล. อ. ต. เพิ่ม ถิมปีสวัสดิ์ แต่ยังไม่ทันถ่าย ก็ได้มีเจ้าหน้าที่เผ่าประตุมารั้งห้ามด้วยคำแข็งหนักแน่น ไม่ให้ถ่ายรูป ถ้าจะถ่ายก็ออกไปถ่ายข้างนอก และข้างนอกนั้นก็ต้องไม่ใช่แถวนี้ด้วย

ในขณะที่นั่งอยู่ในที่ทำการของสันติบาล ได้สังเกตเห็นเจ้าหน้าที่คนหนึ่งใช้ปากกาเซฟเฟอร์ปลดกทอง จึงรู้สึกปลาดใจ เพราะเท่าที่ได้เห็น ยังไม่เคยเห็นคนอื่นเคยคนไหนเลย รวมทั้งชาวต่างด้าวที่ใช้ปากกาอย่างนี้ แต่มาได้ทราบความจริงภายหลังว่าปากกาเป็นของพวกเราเอง แต่เจ้าหน้าที่คนนั้นยอมไปใช้

ชีวิตราว ชาวพม่าก็ตาม อินเดียนก็ตาม อังกฤษก็ตาม
เท่าที่สังเกต ไม่เคยเห็นใครใช้ปากกาปิดอกทอง
อย่างพอดดีพอร้ายก็ใช้ไฟถอด เฉพาะนาฬิกา ในพม่า
เท่าที่สังเกต ได้เห็นคนใช้นาฬิกาข้อมือไม่ถึง ๒๐ คน
ทั้ง ๆ ที่ได้พบเห็นชาวพม่าเป็นจำนวนมาก ได้ทราบว่า
ชาวพม่าเป็นคนประหยัดมาก ชาวพม่ายังเป็นอย่างนี้
ชาวอินเดียนเป็นอันไม่ต้องกล่าวก็ได้

นอกจากที่ทำการของสันติบาล แล้วได้เคยไปที่
ร้านอาหารจีนถนน Park Street อาหารพม่าเมืองนั้น
พวกเรายังไม่ถนัด จึงสมัครใจในอาหารจีนมากกว่า
อาหารพม่าเมืองนั้น เรื่องอาหารนี้ ในระหว่างเดินทาง
ตามปกติก็ใช้จากทุนสำรองของเรา ถ้าไปถึงเมืองมี
ร้านอาหารจีน ก็ใช้อาหารจีน และเรื่องร้านอาหารจีน
นี้ เมื่อไปถึงเมืองไหนก็ตาม ก็จะต้องรีบจัดทำให้
เสร็จในวันนั้น ก็คือรีบไปติดต่อร้านอาหารจีน เพื่อ
สั่งอาหารไว้สำหรับวันรุ่งขึ้น จะถือเอาวิธีการของ

บ้านเราคือพอนั่งก็สั่งอาหาร นั่งรอสักเล็กน้อย อาหาร
ก็มาแล้ว อย่างนั้นมาใช้เป็นแบบฉบับในประเทศอินเดีย
ไม่ได้ บางครั้งรออยู่ครึ่งชั่วโมงอาหารก็ยังไม่มา ชาว
อินเดียทำอะไรช้าแทบทั้งหมด เว้นแต่พูด พวกจีน
เคยพูดยืดยาวติดนิสัยเข้าไปด้วย เท่าที่เดินทางด้วยจรวดอยู่
ในอินเดียเป็นเวลาเดือนเศษ ผ่านไปในเมืองน้อยใหญ่
มากด้วยกัน ได้เห็นชาวอินเดียที่มีใช้รถทาน กู้
และคนขับรถรับจ้าง ใช้วิธี बातถึงสักถามคนเท่านั้น
และหนึ่งในสี่นั้นก็เป็นชาวเนปาลเสียอีก แต่พูดแล้ว
เร็วจริง ๆ แม้ว่าจะทำอะไรช้า แต่ชาวอินเดียโดย
ทั่วไปก็เย็น มีความพยาม แม้แต่ขอทาน

ออกจากร้านอาหารแล้วก็ไปร้านอินเดียคนผิวเข้ม
เจ้าของร้านเป็นแขกซิก มีร้านอยู่ในกรุงเทพฯ ๓ ที่ถนน
ศรีเพชร พุดไทยซัดและคลอง เจ้าพระไต่ดี ที่ร้าน
ทั้งบุตรทั้งภรรยาเคยอยู่เมืองไทย พุดไทยได้ ร้องเพลง
ไทยได้ เฉพาะบุตรเคยเรียนหนังสือไทย ในที่สุดแห่ง

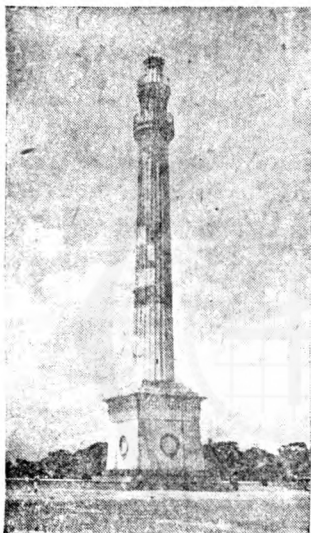
หนึ่งภายในร้าน มีพระบรมฉายาลักษณ์ของพระบาท
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน และสมเด็จพระ
บรมราชินีประดิษฐานอยู่ ออกจากร้านแล้วได้เดิน
ไปนิคมมาเคตเพื่อหาพระพุทธรูปแบบอินเดีย และไปหา
หนังสือที่ร้านแห่งหนึ่ง ซึ่งเป็นร้านใหญ่พอควรทีเดียว
แล้วจึงกลับที่พัก

ขณะที่พักอยู่ที่ถุกกตตานี้ เราได้ค่นำทางคนหนึ่ง
ชื่อปราสาท แก่มีรูปร่างเล็กค่อนข้างแคระและดำ พุด
คล่องราวกับกระพริบตา เจดาเราเรียกคุณประสาธ
นายปราสาททักขานรับ คุณประสาธทักขานรับ เป็น
อยู่อย่างนทลายครึ่ง เคยต้องทำความเข้าใจกันว่า
ถ้าเรียกนายปราสาท เราจะเรียกด้วยเสียงสูงว่า
ปราชาด

ความรู้สึกว่าตัวเป็นชนชาติเอกราช และได้
พูดได้ฟังภาษาของตนในต่างประเทศ ซึ่งพูดโดย
คนต่างชาติ ทำให้รู้สึกชื่นใจอย่างบอกไม่ถูก ---

วันที่ ๒๖ มีนาคม

วันนี้กำหนดว่าจะไปที่กาดัมพัท คือโบสถ์เจ้าแม่

อนุสาวรีย์ อ้อกเตอร์โลน

กาดัมพัทกิดตทช และ
 โบสถ์ของศาสนาจีน
 หรือเซออันงามดือซื่อ
 ช่งทงตองแห่งนี้อยู่ไกล
 กันมาก ก่อนจะถึง
 กาดัมพัท ได้ผ่านอนุสรณ์
 ฑาวรีย้อกเตอร์โลน
 อันเป็นหอสูง ๑๕๒ ฟุต
 รูปร่างคล้ายประภาคาร
 ภายในโปร่งมีบันไดขึ้น

ไปข้างบนได้ ได้ยินว่าสร้างขึ้นเพื่อเป็นอนุสรณ์แห่ง
 ความชนะของชาวอังกฤษที่มีต่อชาวอินเดียน (เนปาล)
 คือสร้างขึ้นเพื่อเป็นอนุสรณ์แก่ พลโท เซอร์ดาวิด
 อ้อกเตอร์โลน ผู้รบชนะเนปาลในปี พ. ศ. ๒๓๗๑

อนุสาวรีย์นตอยุทมุนหนึ่งของตำนานอันกว้างใหญ่
เรียกกันว่า สวนเคอร์สัน (Curzon Garden) ซึ่งมี
ลักษณะคล้ายสนามหลวงของเราที่กรุงเทพฯ ฯ ที่สุด

อนุสาวรีย์พระนางวิกตอเรีย

อีกด้านหนึ่งของตำนานนี้ มีอนุสาวรีย์ของพระนาง
วิกตอเรีย เป็นอาคารหลังใหญ่สง่างาม สร้างด้วยหิน
อ่อน ดินกำแพงก่อสร้าง ๘ ด้าน ๖ ด้านรูปได้รั้งเมื่อพ.ศ.
๒๔๔๘ ภายในเป็นทรวบรวมนักที่ระลึกของพระนาง
วิกตอเรีย มีภาพเขียนภาพบนบุคคลสำคัญ เช่นผู้

จำเริญราชการอินเดียทุกคนที่อังกฤษส่งมาเป็นค้น และ
ภาพพิมพ์แสดงภาวะของเมืองกัถกัตาในอดีตเป็นอาทิ
ดูแล้วทำให้เกิดความคิดสืบต้นทางดีทางร้าย อยู่
บ้านเราไม่มีโอกาสที่จะเกิดความคิดอย่างนั้น เพราะเรา
เป็นเอกราชมานาน ไม่มีอนธการร้ายหรือสิ่งก่อสร้าง
ของชาวต่างชาติอะไร ที่เป็นเครื่องเร้าหรือปลุกให้เกิด
ความคิดอย่างนั้น

เดินทางต่อจากนั้นไปอีกพักหนึ่งจึงถึงกาดัมปะหรือ
โบสถ์เจ้าแม่กาดัมปะ ซึ่งเป็นของคู่บ้านคู่เมืองของเมืองนี้
และคำว่ากัถกัตา ก็ออกมาจากคำว่า กาดัมปะ อัน
แปลว่าทำไปสู่มแม่เจ้ากาดัมปะนั่นเอง โบสถ์กาดัมปะมี
บริเวณไม่ใหญ่โตนัก ขนาดวัดราชประดิษฐ์ฯ. มี
กำแพงล้อมรอบเป็นรูปสี่เหลี่ยม คิดกำแพงด้านใน
บางส่วนของกำแพงหักคล้ายวิหารคดของเรา ประตูเข้า
ที่เป็นลักษณะนั้นอยู่ทางด้านหน้าคือทางเหนือ แต่
ประตูที่เราเข้าไปนั้นเป็นประตูด้านใต้ เป็นประตูเล็ก

คล้ายช่องมากกว่า พอเข้าไปในบริเวณ พวกเราบางคน
 ถึงกับหน้าซีด เพราะสัปดาห์มาก และมีกลิ่นจัดสับสัน
 จนบอกไม่ถูกว่ากลิ่นอะไรบ้าง แต่มีกลิ่นน่าอยู่ต้อง
 กลิ่นในระยะนี้ คือกลิ่นคาวและกลิ่นเครื่องเทศ ต้อง
 ข้างทางมีคนเดินขอขายหมากพลูและดอกไม้กระทง (รูป
 กระทงทำแบบนูนกลาง คือต้นพนัาได้ตรงกลางให้หน
 ้นมากกลางกระทง จะได้ใช้ดอกไม้ไม่เปลือง ทั้งคน
 ชอบก็คิดว่าดอกไม้มากด้วย ซึ่งความจริงมีแปะหน้า
 ไว้หน่อยเดียว คล้ายกระทงขนมต้มของเรา) คนขาย
 มีผิวแบบพิศแต่หัวตอดเท่าขาวแต่ตา พวกเราไม่มี
 ใครซื้อ เพราะมองไม่เห็นว่าเป็นอย่างไรจึงจะต้อง
 ซื้อ พอเดินผ่านไปข้างโบสถ์ยังเห็นผู้คนมากจน ความ
 สดปรกก็ยังมากขึ้น พอเดินเดียวไปทางบริเวณหน้า
 โบสถ์ยังมีผู้คนมากมาย ตอนนั้นกลิ่นยังแรงขึ้น โดย
 เฉพาะกลิ่นคาวเถื่อนๆ ซึ่งเมื่อผสมกับเสียงตะโกนอัน
 เื่ออึงของคนที่เดินไปมาจนชวนหัว และตะโกนกัน

แทบทุกคนเว้นผู้หญิงบางคนเท่านั้นแล้ว ภาวะเหล่านี้
 ทำให้พวกเรางงหม่นไปมาอยู่ในกลุ่มชนเหล่านั้น และ
 ขวนให้เวียนศีรษะอย่างยิ่ง ต่อจากตัวโบสถ์ออกไป
 เด็กน้อยมีวิหารโถง ยาวขนาดกลาง ดีกว่าคาน้ำ
 เพชรที่วัดบวรนิเวศ ฯ กว้างพอ ๆ กัน ในวิหารมี
 บุคคลแทบทุกชนิด มีทั้งหญิงทั้งชาย มีทั้งนักบวชและ
 มิใช่เต็มแน่นไปหมด ต่างสวดมนต์กันอยู่อย่างอึ้งคึง
 เบื้องหน้ามีดอกไม้อวดใหญ่ บุคคลทั้งหลายต่างเพ่ง
 สายตาไปที่ช่องเด็ก ๆ ช่องหนึ่ง ที่ตัวโบสถ์กำลัง
 ซึ่งอยู่ใกล้ระยะเอื้อมถึง เพื่อยกยอรูปแม่เจ้ากาดิ่ภายใน
 ในโบสถ์ ปากก็พร่ำสวดมนต์ไป ตาก็คอยจ้องดูไป
 เพราะเขารู้ว่าถ้าได้เห็นรูปเจ้าแม่เพียงแวบเดียว ชั่ว
 ขณะพาดบเท่านั้น ก็นับว่าเป็นมหาโชคมหากุศลยิ่ง
 แล้ว อย่าว่าแต่ได้มีโอกาสเข้าไปในโบสถ์และได้เห็น
 รูปเจ้าแม่เต็มทีเดียว ถึงแม้จะเข้ายากถูกกีดกันและ
 ต้องเสียเงินมาก แต่ก็ปรากฏว่าในโบสถ์นั้นเต็มไปด้วย

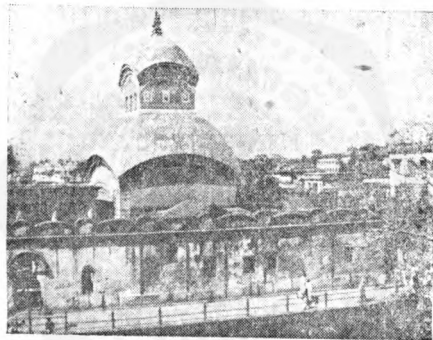
ด้วยผู้คน โบสถ์ก็แคบ เวลาเราเข้าไปดูทางช่องที่เขา
 ตักน้ำจึงเห็นแต่ชาคนดับต้นไปหมด บดบังรูปเจ้าแม่
 เลี้ยวต้น แต่จะเป็นเพราะมหากุศลของพวกเราหรือ
 อย่างไรก็ไม่ทราบ บรรดาชาทั้งหลายที่ขุดไว้ข่อยอยู่ใน
 โบสถ์ได้ว่างการดับต้นลงชั่วขณะหนึ่ง เพียงเดียวเดียว
 เท่านั้น ทันใดนั้นเราก็ได้ยินเสียงตะโกนร้องเซ่งแซ่แซด
 ไปหมดจากผู้คนในวิหารที่กำลังตั้งคาบคอยดูอยู่ พร้อม
 ด้วยคนในบริเวณนั้น พร้อมกันนั้นได้มีเสียงตะโกน
 หลายนครั้ง บอกให้พวกเราดูในช่องนั้นด้วยจากผู้หวังดี
 ที่อยู่ใกล้ ๆ คล้ายกับว่าการได้เห็นนั้นมีความหมาย
 เท่ากับสัตว์รศดำหับเราทีเดียว ผลอันได้จากการ
 เบียดกันเข้าไปดูที่ช่องนั้น ก็ได้เห็นรูปดำ ๆ ไม่ถึง
 ครึ่งองค์ และผ้าผืนของพวกเราเบียดกันแน่น คืออุจจาระ
 นกที่ตกลงมาอย่างไม่ขาดสายจากชายคา ทำให้พวก
 เราบางท่านบ่นกันอยู่ แม้คนอื่นซึ่งอยู่แถวนั้น ภาย
 นกชชายคา ก็ถูกนกถ่ายอุจจาระรดเหมือนกันกับเรา

แต่เขาพากันเฉย ไม่เห็นแสดงอาการวิตกว่าจะต้องไป
ชักผ้ากันอีก หรือเขาจะถือว่าเจ้าแม่ไปรยพรมาให้
ก็ไม่ทราบ

เบื้องหน้าวิหารโถงนั้นมีเส้ายืนอยู่สองคู่ สำหรับ
นำพระเข้าไปเฝ้าคอรอไว้ที่คานไม้ระหว่างเส้ายืน
สองเสา เวลาผ่านไปจะได้สะดวกไม่พลาด นับเดียวเป็น
ชาติเลย ในบริเวณนี้มีเต๊อดแพะใหม่ ๆ โดดออกไป
หมด มีสุนัขสองสามตัวกำลังเดินเต๊อดแพะเพลินอยู่
ไม่ทราบว่ามีซากหมาที่ตัวแฉะตั้งแต่เช้าจน ๘.๐๐ น. น
ในขณะที่ยืนดูอยู่ มีหญิงบางชายบ้าง เดินดูเต๊อดเข้า
ไปที่เส้ายืน พยายามจะเดินเต๊อดที่เบอนเต๊อดแล้วเอา
มาเจิมที่หน้าผากของตนและก็มีใครลงไปเต๊อดหน้า บ่น
ภาวนาพิมพ์อยู่ครู่หนึ่งแล้วก็ไป แล้วคนอื่นก็เข้ามาอีก
ทยอยกันเรื่อย ๆ อย่างนี้ อีกด้านหนึ่งใกล้ ๆ กันนั้น
มีศีรษะแพะวางเป็นแถว ใกล้ ๆ เส้ายืนนั้นมีอยู่ศีรษะ
หนึ่ง หูตายังเด่นอยู่ และมีท่อนลำตัวอยู่ใกล้กับเสา

ยืน^๕เหมือนกัน ยังมีอาการชักกระตุกอยู่ แสดงว่า
 เพิ่งถูกฟื้นคอไปใหม่ ๆ ใกล้เคียง กับที่วางศีรษะพระ
 เรียงอยู่นั้น มีท่อนดำตัวพระหลายท่อน บางท่อน
 นักบวชในศาสนาฮินดูกำลังชำแหละ ควักเอาเครื่องใน
 พระออกมาไว้เป็นกอง ๆ อย่างเพ็ดพิณ โดยไม่
 สนใจใยดีกับใครทั้งนั้น และที่กำลังเผา^๕เผาเครื่องใน
 พระอยู่ก็มี ใกล้ ๆ กันมีพระดำอยู่สองตัว ตัวหนึ่ง
 เขาผูกไว้ที่หลังพิภพอวาระของคนอยู่ มันยืนท่าตา
 บริบ ๆ อย่างไม่ระวังอะไรเลย ยืนเฉย อีกตัวหนึ่งเขา
 กำลังอาบน้ำเพื่อนำไปสู่เดายัญอันศักดิ์สิทธิ์ ขณะนั้น
 นักบวชในศาสนา^๕ได้กำลังจับดาบอยู่อย่างขมกัเขม้น
 พวกเราเหลือที่จะทนดูต่อไป ทั้ง ๆ ที่รออภักดิ์^๕ครุเดียว
 ก็จะได้เห็นพิธีตัดคอพระ จึงได้เดินเลยไปเฉียดทาง
 ไม้สัก ได้ทราบว่าก่อนที่อังกฤษจะมาปกครองอินเดีย
 ที่กำลังใช้ได้ใช้มนุษย์เป็น ๆ ศักดิ์คอบ^๕เขาเจ้าแม่กาด^๕ ค่อ
 มาเมื่ออังกฤษมาปกครองอินเดีย ได้ขอ^๕ร้องไม่ให้ใช้

มนุษย์จะให้ใช้แพะแทน ดังนั้นจึงได้ใช้แพะตัดคอบุชา
 เจ้าแม่แทนมนุษย์มาจนบัดนี้ ชาวอินเดียโดยทั่วไปไม่
 ชำดัดตัวไม่รับประทานเนื้อสัตว์ ดังนั้นจึงมีคำกล่าวว่
 “อินเดียเป็นเมืองสวรรค์ของสัตว์” แต่สัตว์ในค่าน

กาลัมัต โบสถ์เจ้าแม่กาลัม

คงยกเว้นแพะ และก็แปลกที่ฆ่าสัตว์ตัดคอกันในวัด
 แต่นอกวัดไม่ฆ่า ได้ทราบว่หลังจากตัดคอแพะแล้ว
 นักบวชในศาสนาฮินดูผู้เป็นเจ้าหน้าที่ประจำอยู่ที่นั่น จะ
 นำเลือดไปราดที่พระบาทเจ้าแม่ในโบสถ์ บุษาย่างนั้น
 เป็นอย่างสามัญ แต่ถ้าจะให้เจ้าแม่โปรดปรานยิ่งขึ้น

แล้ว ต้องตัดคอแพะให้เด็ดพุ่งจากคอแพะตรงไปที่
 พระโอรสของเจ้าแม่ ส่วนเนื้อและเครื่องในแพะนั้นก็
 เฒ่าชากันอยู่ภายนอก นอกจากเด็ดแล้วเขายังเอา
 น้ำ ดอกไม้ และขนม ไปเทบูชาเจ้าแม่อีกด้วย ที่ใกล้ๆ
 พระบาทของแม่เจ้ามีรางเด็ก ๆ สำหรับให้น้ำชำระพัด
 อย่าง นับตั้งแต่น้ำเด็ด น้ำ ขนม เป็นต้น ไหลออกไป
 ไปนอกโบสถ์ตามช่อง และที่นาคอทของน จะมีผู้คนนำ
 ภาชนะมาตักมารองน้ำอีกสักคึดช้นไปคึด ไปอาบ
 ไปล้างหน้า ถ้าไม่มีภาชนะ ก็ใช้นิ้วจุ่มน้ำนั้นแล้วเจิมที่
 หน้าผากของตน ซึ่งกันว่าเป็นมงคลอันดีเหมือนกัน
 ช่องนี้เราได้เดินผ่านทางซาเข้าทางซาถัด

ก่อกันที่จะมาขึ้นเตี้ย เคยทราบเรื่องเจ้าแม่กาดที่
 เมืองนี้มาก่อนแต่ไม่แจ่มแจ้งนัก และทราบว่าเขต
 ภายในโบสถ์ซึ่งประดิษฐานรูปเจ้าแม่นั้น เป็นเขตหวง
 ห้ามสำหรับบุคคลภายนอก เคยตั้งใจไว้ว่า ถ้ามี
 โอกาสจะต้องพยายามเข้าไปดูเจ้าแม่ในโบสถ์ให้ได้ ดัง

นั้นจึงได้ยื่นรอกโอกาสอยู่ตรงบันไดโบสถ์ ซึ่งก็ไม่ได้
 เวลาเปล่า เพราะสักครู่หนึ่งก็มีชายร่างใหญ่เฝ้าหน้า
 คนหนึ่ง สวมเสื้อขาวนุ่งผ้าโจงกระเบนขาว โทน
 คีรีชะทำทางโอโงะภูมิฐาน ได้เข้ามาถามว่า ต้องการ
 เข้าไปข้างในโบสถ์หรือไม่ ได้ต้นของคำถามของเขาว่า
 ต้องการ เขาจึงบอกให้ตามเขาขึ้นบันไดเข้าไปในโบสถ์
 อาศัยทอຍากຸ້ຍากຸ້ຍາກເຖັນ แม้พื้นโบสถ์จะแฉ่นสกปรก
 อย่างไรก็ไม่คำนึงกันแล้ว มัวรำพึงรำพันอยู่เดียว
 ไม่ทันคนนำซึ่งแกลเดินไม่รอเรา จึงรีบเดินตามแก
 พร้อมด้วยพวกเราย่างท่านเดินตามหลงไปด้วย คน
 นำทางคนนั้นเดินไปทางไหนก็มีคนหัดักทางให้ ได้ความ
 ว่าเป็นพราหมณ์ผู้ใหญ่และเป็นกรรมจารย์อยู่ที่โบสถ์
 แกลนำเข้าไปจนถึงบริเวณหลุมซึ่งมีรูปเจ้าแม่ตักศิยาย้อย
 ในหลุม และโผล่พ้นหลุมขึ้นมาราวครึ่งองค์ แล้ว
 คาพราหมณ์ก็อันตรธานหายไปใฝ่คน เมื่อได้ยืน
 เดียงเฝ้าองค์ภายนอกโบสถ์ก็ว่าหนักหนาแล้ว แต่พอ

เข้ามาในโบสถ์เลี้ยงเชื้อข้างนอกก็หมดความสำคัญไป
 เพราะในโบสถ์มีเลี้ยงเชื้อดั่งยิ่งกว่า ดับต้นยิ่งกว่า
 โบสถ์ก็แคบ เพดานก็ทึบ เลี้ยงจึงกระต้อนก้องกัม
 ไปกดับมาอยู่ในนั้น ดีแต่ว่าเลี้ยงเป็นของไม่กินก็อย่าง
 ฝุ่นละออง ถ้าเลี้ยงกินก็อย่างฝุ่นละอองแล้ว คนใน
 โบสถ์คงจมนฝุ่น และวันหนึ่ง ๆ เห็นจะต้องชนฝุ่นออก
 จากบริเวณโบสถ์กันเป็นเดิมเกวียนทีเดียว

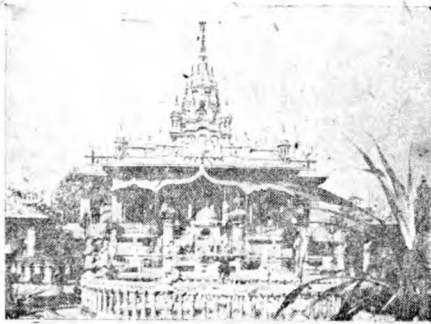
รูปเจ้าแม่กาดดีร้าย น่ากลัวมาก ดูเหมือนทำด้วย
 หินสีดำ เป็นรูปยืนเหยียบบอดูรตนหนึ่งอยู่ มีมือ ๔ มือ
 แต่ละมือถืออาวุธจริง มีตา ๓ ตา เหล็กออกไป ดิน
 สดแดงแถบออกมายาวถึงอก มีดอกไม้ห้อยเต็มไปหมด
 รูปเจ้าแม่กาด ดีมีได้อยู่ในหลุมอย่างนี้ เดิมที่อยู่ท
 ยกพันกรรมดา ค่อมามผู้สร้างพนปฐงโอบรอบรูป
 เจ้าแม่ไว้ รูปเจ้าแม่จึงมีอาการดังอยู่ในหลุม แต่เขา
 ดมวังทางลงไปท้องคเจ้าแม่ไว้ โบสถ์มีผนัง ๒ ชั้น
 แบ่งเป็นรอบนอกและรอบใน ผนังรอบในทำเป็นช่อง ๆ

บริเวณรอบในเป็นหลุมที่รูปเจ้าแม่ประดิษฐาน บริเวณ
 รอบนอก คือระหว่างผนังนอกกับผนังในเป็นที่ที่ประชา
 ชนกำลังชุลมุนกัน ขณะที่พิจารณารูปเจ้าแม่กาด
 ซึ่งอยู่ขนาดเอื้อมเกือบถึง ได้มีเจ้าหนุ่มรูปร่างสะอิด
 สะอง ไม่สวมเสื้อปลดอยให้เห็นมัดมัดคล้ายเข็มด้วยห่วง
 และให้เห็นบรรดาซี่โครงทั้งหลายเกือบครบครัน ได้ใช้
 หัวของเขาค้อนอะไรแดง ๆ ไม่ทราบ จากโต๊ะตั้งที่
 คิดอยู่ที่ผนังโบสถ์รอบใน แล้วจะเอามาเจิมหน้าผาก
 ให้ คงจะทำเพื่อสิริมงคลสำหรับเรา แต่เราไม่ต้องการ
 ให้หน้าตาเรามีอะไรแปลกปลอมเข้ามาใหม่จนผิดพวก
 พ้อง จึงได้แต่บ่นบ้องร้องห้าม เขาแสดงอาการ
 ประหลาดใจและจ้องหน้า ก็เลยจ้องเขาเข้าไปข้าง
 เขาจะนึกอย่างไรไม่ทราบ ได้ขมื่อไปที่รูปเจ้าแม่ และ
 แสดงอาการบอกให้ดังไปที่รูปเจ้าแม่ ใจจริงนั้นอยาก
 ดึงไปให้ถึงเหมือนกัน และเตรียมจะลงอยู่แล้ว แต่
 พอเห็นยวดพรวกพวกทางหลังก็ไม่เห็นมีใครอยู่เลย ใจ

ก็ชักจะลดความกล้าลง พอนึกขึ้นได้ว่า ชนเหล่านี้เป็น
พวกศรัทธาจริงอย่างแรง หรือเรียกอีกอย่างก็ว่า
พวกบ้าศรัทธา พวกนี้แกลงได้เชื่ออะไรแต่ก็ ทำ
อะไรได้ทุกอย่าง ดังนั้นถ้าแกเกิดเอาดาบมาฟันคอ
เราบูชาเจ้าแม่ เราก็กลายเป็นผีไม่มีญาติ เป็นเครื่อง
บูชารูปเคารพของคนนอกศาสนาเปล่า ๆ พอคิดได้
ดังนี้ ความกล้าก็ชักจะลดลงทุกที จึงรีบออกมา
ภายนอกโบสถ์และเลยออกไปยังถนนที่รถเราจอด ทัน
เราได้เห็นคนขอทานมากมาย กำลังเรียกร้องขอความ
เมตตาจากพวกเรา ซึ่งกำลังรอเราอยู่อย่างเห็นๆ แน่น
ไม่ยอมหนี คนขอทานเหล่านี้มีทั้งแก๊งเด็กและมั่ววุ่น
กายพิการ ถ้าไม่พิการก็เป็นโรคผิวหนังตามระแนบ
ของขอทานอินเดีย

ออกจากกาตัมขัดแล้วได้เลยไปที่วัดของศาสนาเซน
หรือจีน ก่อนถึงบริเวณวัดซึ่งมีกำแพงสูงใหญ่ และมี
ซุ้มประตูใหญ่โตกันอยู่ ได้พบขี้เป็ดอยู่เป็นนับกบวชใน

คำสอนาเซนก่อนแล้วจึงได้เข้าไปถึงประตูวัด บริเวณ

โบสถ์มหาธาตุาส ของศาสนาเซน

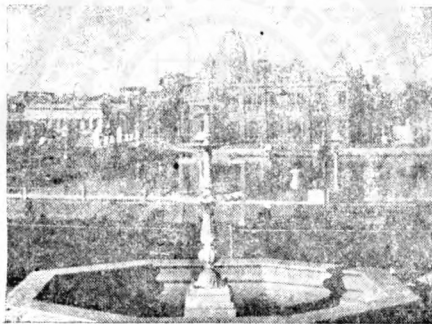
วัดแบ่งเป็นสองบริเวณ แต่ละบริเวณมีกำแพงกันเป็น
 ส่วนเป็นสัดส่วนเป็นสองวัด แห่งนอกดูเหมือนขอ
 เบดกระเซ เป็นของสร้างใหม่ ฝีมือเรียบ ๆ งามคล้าย
 มลคันชกฏที่ตำรนาทร ทำแบบปรางค์ซึ่งงามดีแห่งไม
 ไม่ได้ แห่งในชื่อบาทฤทาส สร้างมานานแล้ว แห่ง
 งามทั้งแต่ประตูเข้าไป พื้นที่ในบริเวณแทบทุก
 ค้าทางหัว เต็มไปด้วยตลอดด้วยสถับสถัของศิลา ส่วน
 ดังก่อสร้างน้อยงามจนไปอีก และได้ระเนียบ ตอน

ช่อนี้ขาว ประดิษฐานอยู่บนแท่นในเรือนแก้ว ซึ่งทำ
 อย่างไฉนมือข้างที่เดียว รูปมหาจักรเป็นรูปนั่งและ
 เบื้องบน แต่เขาเอาดอกไม้อัดดวงบูชาไว้เต็มคอก ฉกษณะ
 คล้ายพระพุทธรูป ขนาดเล็กกว่าคนธรรมดา ที่นี้มี
 ชายสองหญิงหนึ่งสวดมนต์อยู่โดยไม่ขาดระยะ หยุด
 เฉพาะหายใจเท่านั้น ได้ยินว่าต้องสวดกันตลอดวัน
 ตลอดคืนไม่ให้ขาดเสียงสวด วิถีสวดของเขา ก็สวด
 ไปเดินไปรอบ ๆ รูปมหาจักร เมื่อยกหยุดเดินแต่ปาก
 สวด ขณะนั้นชายสองคนนั้นกำลังหยุดเดิน ส่วนผู้หญิง
 นั้นเดินบ้าง หยุดบ้าง เขยเข้าสวดเป็นรูปเครื่องหมาย
 สวดดีดิกะบ้าง พดางก็สวดมนต์ไป เสียงสวดนั้นสวด
 กันดัง ๆ ไม่ใช่เสียงพิมพ์คำ ผู้หญิงนั่งห่มด้วยเครื่อง
 ขาว ที่หน้ามีผ้าขาวบางปิดปากปิดจมูก เพื่อกันมิให้
 หิวจะเข้าไปในปากหรือจมูก ซึ่งจะเป็นการทำลายหิว
 ไป อันนับว่าทำผิดหลักศาสนา บริเวณโบสถ์เช่น
 กว้างกว่าโบสถ์เก่าตั้งแต่ไม่มากนัก บริเวณวัดเช่นทั้ง

ต้องแห่งเงียบสงบเยือกเย็น ข้างตรงกันข้ามกับกาตัมขัด
จริง ๆ พูดถึงความสะอาด ความได้ระเบียบ ความ
งามด้วยศิลปทั้งกาตัมขัดเดี่ยวไกล ที่วัดเขนมัสข่อย
อยู่อย่างหนึ่ง ซึ่งที่กาตัมขัดไม่มี คือ ะโมยชุม และ
ดักก็เด็ดอกหักแต่ของบุคคลภายนอกผู้เข้ามาชมสถานที่
พวกเราท่านหนึ่งก็ถูกเข้าเหมือนกัน พวกเราออกจาก
โบสถ์เขนมัสข่อยด้วยความคิดใจ มีใช้อยากหนีไปเสียให้พ้น
เหมือนที่กาตัมขัด

ก่อนจะออกจากประตูวัดได้พับครอบครว้แซก
ครอบครว้หนึ่ง ซึ่งได้ไหว้พวกเราทั้งครอบครว้ บุตรี
คนหนึ่งของเราที่มีความกล้าพอที่จะเข้ามาถามพวกเรา
ว่า มาจากไหน นับถือศาสนาอะไร เมื่อพวกเราตอบ
แล้ว เราได้บอกว่าเป็นนับถือศาสนาเซน ศาสนาเซน
และพุทธศาสนาใกล้เคียงกัน แล้วเราขอให้เราว่าคำ
นมัสการ พวกเราจึงว่าบท นโม ตสฺสฯ เราชอบใจ
บอกว่าเหมือนกัน ๆ แล้วเราว่า นโม บ้าง อันเป็น

คำมอบน้อมเกล้าฯ ของเขา ปรากฏว่าคอนคันเหมือน
กัน คอนสตุลเขาใช้ มหาวีรสุด หรือมหาชินสุด พัง
ไม่ถนัด แทน สุมมาตมพุทสุด (ไหนจึงใช้ภาษา
มกช ไม่ใช้สัถกฤตเป็น นมสตุย ๗ ก็ไม่ทราบ)
ครอบครอง^{๕๕}ของกับพวกเราคือ มาอินเดียหลายวัน

โบสถ์เบลคະไซ ของศาสนาเซน

แล้ว ไม่เคยได้รับการ^{๕๖}ยอมรับจากแขกอินเดียนไหน
อย่างนเคย^{๕๗}

เมื่อพูดถึงศาสนาเซนแล้ว ก็ควรจะได้ทราบเรื่อง
ของศาสนาไวบางพอดังเขา^{๕๘} ดังนี้ :

คำสอนเซนหรือชินนัมนานมาแล้ว มิใช่เพิ่งมีใน
 สมัยพุทธกาล ดังที่เราเข้าใจกัน คำสอนนี้มีคำสอนผู้
 ดำริอยู่ ๒๔ องค์ องค์แรกชื่อพระฤทธะ องค์สุดท้าย
 คือ พระมหาวัระ ซึ่งมีชีวิตอยู่ร่วมสมัยกับพระพุทธเจ้า
 ของเรา และท่านผู้นี้คืออนิครนถนาฏบุตร เจ้าตัทธิดูหนึ่ง
 ซึ่งมีเรื่องราวปรากฏอยู่ในคัมภีร์ฝ่ายพระพุทธศาสนา
 (แต่บางท่านว่า มหาวัระเป็นอาจารย์ของอนิครนถ-
 นาฏบุตร) พระมหาวัระเป็นคำสอนที่มั่งคั่งที่สุด ที่
 คำสอนมีชื่อว่าเซนหรือชิน ก็เพราะเนื่องมาจากคำว่า
 ชินวรมาน ซึ่งเป็นชื่อหนึ่งของท่าน คำสอนมีคำสอน
 และจุดประสงค์คล้ายพระพุทธศาสนา เช่นสอนเรื่อง
 กรรม เรื่องให้ต้องการพ้นจากสังสารวัฏ แต่เหตุ
 ของความหลุดพ้น แทนที่จะให้เป็นเรื่องของการปฏิบัติ
 ทางใจ กลับสอนให้ทรมาณกาย ดังนั้นคำสอนที่สำคัญ
 ของคำสอนนี้ จึงเป็นไปเพื่อส่งเสริมให้คนบำเพ็ญอศ-
 ภิถมถาโยค คำสอนเป็นกิริยวาท และถือว่าทุกสิ่ง

มวญญาณหรือชัวะ ดังนั้นผู้บถคำสอนาทิเคร่งครัด
จึงต้องมีผ้าปิดจมูกปิดปากไว้เพื่อกันไม่ให้ชัวะเข้าไปใน
ร่างกาย อันจะทำให้ชัวะตาย นักบวชในศาสนา
ต้องไม่โกนผมแต่ต้องใช้ถอนผมแทน ถ้ารู้ดีก่อนก็
ให้ไปอยู่กลางแจ้งทราย ถ้ารู้ดีก็หนาวให้ไปอยู่ใน
ถ้ำหิมะ เพื่อเป็นการพิสูจน์ความอดทนและเพื่อ
ความเคยชิน คำสอนเคร่งครัดในการไม่ทำลายชีวิต
ผู้อื่น แต่กลับบูยให้ฆ่าตนเอง โดยถือว่าเป็นกุศลพิเศษ
จึงได้ชื่อว่าเป็นศาสนา อัตตวินยาคกรรรม

คำสอนมหัตถดำคัมภี ๘ ประการ คือ ๑. ชัวะ
๒. อชัวะ ๓. ปุณฺณ ๔. บาป ๕. อาศุรว อันแบ่งออก
อีก ๒๔๒ ประการ ๖. ลักร มีข้อปดักยอัยอีก ๕๖
๗. พันธะ มีข้อยอัยอีก ๔ ๘. นิรขรา ๙. โมกษ
คุณพิเศษในคำสอนนี้มี ๕ ประการ คือ ๑. มติชฺฌญาณ
๒. ตฺตชฺฌญาณ ๓. อวชิชฺฌญาณ ๔. มโนปเรชฺฌญาณ
๕. เกวติชฺฌญาณ ผู้ได้เกวติชฺฌญาณแล้วจะไปเกิดในแดน

ลักษณะ อันเป็นแดนผู้ดำเิน ไม่ม่แก่ เจ็บ ตาย
เป็นแดนอมตะชัวนันดร คัดของคำสอนัน เดิมมี ๔
คือ ๑. เว้นปาณาติบาต ๒. เว้นมฤชาวาท ๓. เว้น
อหัตตทาน ๔. เว้นเมถุน ค่อมามหาวัระได้เดิมอีกข้อ
หนึ่ง คือ เว้นปริศน ได้แก่ไม่ยึดถืออะไร ไม่มี
อะไรเป็นเครื่องพัวพัน เพราะคัดข้อนี้กับอวชในคำสอน
จึงต้องเป็นทิมพร (ทศ + อัมพร = มทศเป็นเครื่อง
นุ่งห่ม คือนุ่งทศ) แต่ต่อมาได้แยกเป็น ๒ พวก คือ
เศวตคัมพร (นุ่งขาว) กับทิมพร เหตุที่จะทำให้
แตกแยกนั้นมีเรื่องยดยาว และบางตอนมีเรื่องพัวพัน
มาถึงพระพุทธศาสนามด้วย ซึ่งจะขอได้ก่อน

เวลานี้มีผู้นับถือคำสอนในอินเดียประมาณ
หนึ่งล้านครึ่ง แต่ผู้นับถือพระพุทธศาสนามในอินเดียมี
ประมาณ ๒ ล้านเท่านั้น ถึงแม้ว่าวันวิสาขะและวันขึ้น
๑๓ ค่ำ เดือน ๕ อันเป็นวันเกิดของมหาวัระ จะเป็น
วันหยุดราชการของอินเดียเหมือนกันก็ตาม แต่ภาว

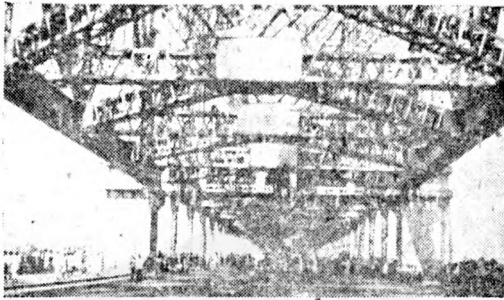
ทั่ว ๆ ไปในอินเดียของพระพุทธศาสนา ปรากฏว่าแพ
ศาสนาเซนมาก จะหาสถานที่ของพระพุทธศาสนาอัน
งามวิจิตรโดดเด่นของศาสนาเซนเข้าไปก็ไม่มี แม้สมาคม
มหาโพธิของชาวลังกาจะได้พยายามเผยแพร่คำสอนของ
พระพุทธศาสนาโดยอุบายวิธีต่าง ๆ และตั้งสำนัก
ในเมืองสำคัญ ๆ ของอินเดียทั่วไปก็ตาม แต่ก็ไม่ได้
ผลเท่าไรนัก และอยู่ในวงจำกัดทั้ง ๆ ที่ดำเนินงานมา
ตั้งนานแล้ว ตลอดเวลาที่เดินทางอยู่ในอินเดียได้พบ
พระภิกษุในพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นชาวอินเดียเอง เพียง
๓ รูปเท่านั้น นอกจากนั้นเป็นภิกษุชาวลังกาแทบทั้งสิ้น

คนสำคัญคนหนึ่งของอินเดียกล่าวว่า “พระ
พุทธศาสนาจากบ้านเกิดไปรุ่งเรืองในบ้านอื่นมา
นานแล้ว ควรจะกลับเสียที” แต่เมื่อคนในบ้าน
ไม่ต้อนรับ ไม่ให้ความสนใจแล้ว พระพุทธ
ศาสนาจะกลับบ้านได้อย่างไร พระพุทธศาสนา

มิได้ทั้งคนในบ้านเกิด แต่คนในบ้านเกิดนั้นต่าง-
หาก ทั้งพระพุทธรศาสนา

วันที่ ๒๑ มีนาคม

ฉันมีรายการที่จะไปค้นคืนเกตุัน เพื่อคุมหา-
วิทยาดัยวิศวภารตี จุดมุ่งหมายในการไปก็เพื่อพิจารณาว่า มีวิชาอะไรบ้างที่มีการสอนอยู่ในมหาวิทยาลัย
ดัยน ซึ่งพอทนศึกษาของสภาการศึกษา ฯ จะมาศึกษา
ต่อได้ และพิจารณาภาวะของมหาวิทยาลัยนว่าสมควร
จะตั้งนักศึกษามาศึกษาหรือไม่ ดังนั้นพอประมาณ
๗.๐๐ น. จึงออกจากที่พักไปขึ้นรถไฟอินเดียสายตะวันตก
ออกที่สถานีรถไฟโหวระห (Howrah) ซึ่งอยู่บน
ฝั่งตรงกันข้ามกับกัลกัตตา ของแม่น้ำฮูกดี คล้ายกับ
ฝั่งพระนครกับชนบท การข้ามแม่น้ำฮูกดีจากฝั่งกัล-
กัตตาไปโหวระหนั้น ข้ามโดยสะพานซึ่งใหญ่โตมาก
ยาวถึง ๒๑๕๐ ฟุต กว้างมาก นัยว่าสิ้นค่าสร้าง

สะพานข้ามแม่น้ำอู่ถลี

ประมาณ ๓๒ ล้านรูบย ด้สร้างตั้งแต่สมัยอังกฤษยัง
ปกครองอินเดีย เป็นสะพานที่สร้างแปลก ก่อตัวคือ
ท่ง ๆ ที่ใหญ่โตขนาดนั้น แต่ไม่มีเสาตั้งหน้าหรือเสาค้ำ
ในระหว่างกลางเลย มีแต่เสาตั้งสองคู่ อยู่บนฝั่ง
กักกักตาคู่หนึ่ง ฝั่งไหนวะหคู่หนึ่ง แล้วใช้สายเหล็ก
ทอดบนเสาค้ำแม่น้ำยึดสะพานทั้งสะพานไว้ พอข้าม
สะพานถึงคอสะพานก็เลยว้ายเข้าสู่ด้านหน้าสถานีซึ่งอยู่
ใกล้ ๆ สะพาน หน้าสถานีเป็นถนนกว้างจดแม่น้ำ ตอน
ริมแม่น้ำมีแผงลอยขายอาหารซึ่งไม่ค่อยมีลูกค้าอยู่

หลายร้าน

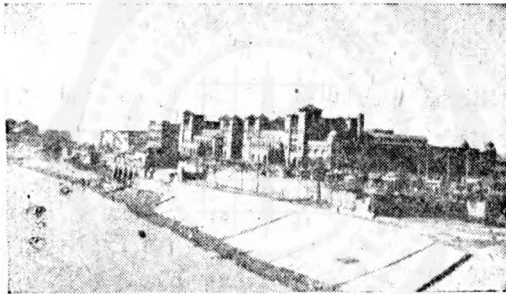
ในขณะที่รถรับตัวรถไฟซึ่งมีผู้ไปจัดการให้ ได้ตั้ง
 เกิดอุทกภัยแล้ว ๆ นั้น ทำให้เห็นอะไรแปลก ๆ คือที่
 ในสถานี หน้าสถานี และที่ชานชาลามีคนนั่ง เดินกัน
 ขวักไขว่ และนอนกันระเกะระกะทั่วไปอยู่บนพื้นสถานี
 และพนักนอน ซึ่งเกิดขึ้นไปด้วยเศษอะไรต่ออะไรร้อย
 แปด ทั้งกลิ่นก็ไม่ดี ในขณะที่ได้มีเจ้าหน้าที่แผนก
 ความสะอาดประจำสถานีได้เฝ้าลาดไปบนพื้นสถานี
 แล้วใช้ไม้กวาดชนิดแข็งกวาดตามหน้าออกมาจนถึง
 ถนนหน้าสถานี ผู้ที่นอนอยู่นั้นพอหน้ารถไฟมาถึงตัว บาง
 คนก็ถูกขยิบหนึ่นเล็กน้อยแล้วนอนต่อ พอหน้ารถไฟไปถึง
 อีกก็ขยิบหนึ่นอีกนิดหน่อยแล้วนอนต่อ แต่ขยิบหนึ่นไปมา
 ไม่กี่ครั้ง เหยยนอนเฉยไม่หนึ่นต่อไปอีก คงจะกตัญญู
 เวदानอน บางคนยังกว่านั้น คือแกล้งไม่ยอมขยิบ
 เหยยนอนเฉย มีโยหน้าจะไหลมาถึงตัว ผ่าจะเบียด ดุซัง
 หวงนอนเฉยจริง ๆ คล้ายกับถือว่าคุณจะเผลอ เจ้าหน้าที่

ที่ก็ไม่เดว เทน้ำกวาดน้ำตะเรื้อยไป จนน้ำไหลออกไป
 จนถึงถนนหน้าสถานี ฝอยน้ำอันเกิดจากการกวาด
 ได้กระเซ็นไปไกล และประพรมไปบนร่างของเหล่า
 นักนอน นักนั่ง นักเดินทั้งหลาย เท่าที่สังเกตเห็นเมื่อฝอย
 น้ำกระเซ็นถูก เขาไม่แสดงอาการขึ้นด้วยน้ำอะไร
 วางเฉย ไม่หืดเบี่ยง ไม่เหมือนพวกเราซึ่งคอยระวัง
 เกรงจะถูกอยู่เต็มอ ที่คิด ๆ กับเดาหน้ามุขของสถานี
 ดำหรับให้รถยนต์เขาเทียบ มีบ่อเล็ก ๆ สี่เหลี่ยม
 กว้างยาวด้านละสิบเห็นจะได้ เป็นบ่อตื้น ถ้าเป็นอย่าง
 ในเมืองเรา ก็ต้องเป็นบ่อดำหรับบัวหน้ามากหรือน้ำ
 นาดาย แต่ที่นั่นไม่ทราบว่าเป็นบ่ออะไรและคงไม่ใช่
 บ่อน้ำแน่ ในบ่อน้ำนั้นมีน้ำสกปรก ซังคงเป็นน้ำที่
 บ่อรับช่วงเอาไว้จากการกวาดของคนงานนั่นเอง พวก
 นักนอนนั้นบางคนถูกชนแล้วตรงไปบ่อ ๆ นั้นและวิกนา
 ชนดังปากก่อกัน แล้วจึงเริ่มดังคา ไม่ดังทงท้น
 การดังก็ดูกระเบียดกระเดียนเต็มที บ้าย ๆ เขาเท่า

หนแต่๗เป็นเสด็จพิชิต ๗๗จริงแม่นักอยู่แค้น ออกแรง
เพียงเด็กน้อยก็เดินถึง

เพราะชาวอินเดียเป็นอยู่กันแบบนั้น จึงปรากฏว่า
อินเดียได้รับชื่อเสียงในทางต้มโรคเมืองร้อนมากที่สุด
หมดทั้งโลกเมื่อปรารถนาจะเรียนหรือหาความรู้ทาง
ทางโรคเมืองร้อน ต้องมาเรียนที่อินเดียทั้งนั้น ทั้ง ๆ
ที่๗๗ความเป็นอยู่อย่างนั้นแต่ก็ไม่เจ็บตายกันมาก ๆ ทั้งนั้น
ถ้าจะเนื่องมาจากในคัวเขามี๗๗โรคเป็นทุนตำรองแล้ว
จนเข้ารูปสันนิษ ๗๗ไม่เป็นพิษต่อร่างกาย ๗๗โรคภายใน
นอกประเภทเดียวกัน ถ้าไม่เก่งจริงก็ทำอะไรไม่ได้
เช่นเดียวกับเราปลูกผีเพื่องบ้องกันผีตานั่นเอง มี
อาจารย์ชาวไทยคนหนึ่งไปเรียนโรคเมืองร้อนที่อินเดีย
ได้เล่าให้ฟังว่าได้ถูกนักศึกษาที่นั่นถามว่า เมืองไทย
ไม่มีหรือจึงมาเรียนที่อินเดีย จึงตอบว่า ไม่มี เพราะ
เมืองไทยมีโรคให้เรียนได้น้อยชนิด นักศึกษาผู้นั้นได้
ที่จึงพูดดำทับว่า ถ้าอย่างนั้น เมืองไทยดูอินเดียไม่ได้

อินเดียมีโรคมาก ทั่วโลกต้องมาเรียนโรคเมืองรอนท์
 อินเดียทั้งนั้น อาจารย์ผู้หนึ่งจึงตอบว่า จริง อินเดียมี
 โรคมากมีมากจริง ๆ มากที่สุดในโลก เมืองไทยดูไม่
 ได้ที่ไหน ๆ ก็ดูไม่ได้ นักศึกษาคนนั้นพอได้ฟังเลย
 จ้องหน้าไม่พูดว่าอะไรแล้วรีบหกลึกไป

สถานีโทรทัศน์

สถานีรถไฟโทรทัศน์ใหญ่โตมาก สร้างอย่างค
 เดียแต่มีดทับ และจัดระเบียบในอาคารไม่ดี เกะกะ
 รุงรังมองไม่โปร่ง มีชานชาลายาวยื่นออกไปเหมือนหัว
 ตำโพง มีทางรถยนต์เดินผ่านตัวสถานีเข้าไปที่ชาน
 ชาได้ แต่ต้องเป็นรถยนต์ส่วนตัวจึงเข้าไปได้ เข้า

ไปในสถานีแล้วจะได้ขึ้นแท็กซี่ที่เดียว

รถไฟของอินเดียใหญ่กว่าของเรา ราก็ใหญ่กว่า
๒ นิ้ว คาร์เมต รางขนาดเด็กเท่าบ้านเราก็มักเหมือนกัน
แค่น้อย ระหว่างเมืองใหญ่ใช้รางคู่และรางใหญ่
๗ นิ้ว เพื่อความเร็วไม่ต้องรอสัญญาณข้ามขบวน
๒ ขบวนต้องและขบวนหนึ่งหรือขบวนพิเศษซึ่งมีเครื่องปรับ
อากาศ (Air-conditioned) สำหรับใช้ในคราว
ร้อนจัดแต่ในขบวนที่เราไปมีเพียงชั้นสามกับชั้นสอง
เราทั้งหมดมีเจ็ดแปดเก้าสิบเก้าคน ซึ่งเราขอ
ให้ท่านเป็นผู้นำทางสำหรับเรา ท่านชื่อ ดิงชวักชิต
ท่านรูปหล่อของชาวฮินดูมาก ซึ่งนำไปกล่าวใน
คราวหลัง พอจวน ๘.๐๐ น. รถไฟได้แล่นเข้าเทียบ
ชานชาลา พวกเราได้พากันขึ้นไปยังชั้นที่สองอย่าง
สบาย ไม่ปะปนกับใคร เพราะหากคนชนยาก ตรงกัน
ข้ามกับชั้นสามซึ่งประชาชนแออัดกันจนอย่างสุดมุน
และทรหด ปากก็ตะโกนไป นึกถึงกันอย่างยัดเยียด

๕๑
 ๕๒
 ๕๓
 ๕๔
 ๕๕
 ๕๖
 ๕๗
 ๕๘
 ๕๙
 ๖๐
 ๖๑
 ๖๒
 ๖๓
 ๖๔
 ๖๕
 ๖๖
 ๖๗
 ๖๘
 ๖๙
 ๗๐
 ๗๑
 ๗๒
 ๗๓
 ๗๔
 ๗๕
 ๗๖
 ๗๗
 ๗๘
 ๗๙
 ๘๐
 ๘๑
 ๘๒
 ๘๓
 ๘๔
 ๘๕
 ๘๖
 ๘๗
 ๘๘
 ๘๙
 ๙๐
 ๙๑
 ๙๒
 ๙๓
 ๙๔
 ๙๕
 ๙๖
 ๙๗
 ๙๘
 ๙๙
 ๑๐๐

ตื้นๆ เพราะหน้าต่ามีเครื่องบ่งบอกถึงชั้น คือ
หน้าต่าบานเถิดดี กระจก ถูกกรงเหล็ก และมุ้ง
ดวด ที่บานประตูเหมือนกันดื่บ้องกันแข็งแรงมาก
ที่มุ้งดวดนั้นนอกจากกันแมลงแล้ว ยังมีไว้เพื่อบ้อง
กันการรุกร้างจากภายนอกด้วย ตู้นางค์แบ่งเป็น
ห้องผู้หญิงและห้องผู้ชายไม่ปนกัน ห้องพักคนโดยสาร
ประจำสถานที่ก็แยกเช่นเดียวกัน เว้นไว้แต่บางกรณี
เช่นเป็นเด็กหรือเป็นสามีภรรยาคนเป็นตน

รถไฟเหล่านี้เป็นของเก่า ตั้งแต่อังกฤษปล่อย
อินเดียแล้วยังไม่เคยซ่อมเลยนอกจากการซ่อมเล็ก ๆ
น้อย ๆ แล่นเร็วมาก แต่ก็กระเทือนมากจนเขียน
หนังสือไม่ได้ คิมน้ำไม่สะดวก และพัดด้วย ภาว
ต้องช้างทางรถไฟโดยมากเป็นทุ่งที่แห้งแล้ง มีต้นไม้
เพียงประปราย มีบ้านเมืองเป็นระยะ ๆ มีทางรถยนต์
ตัดต่อระหว่างเมือง แม่น้ำก็มีแต่ทรายหาหน้ายาก
บ้านมีสองชนิดคือบ้านอิฐกับบ้านดินเหนียวโดยมากอยู่

ติดพันดิน ใช้พันดินเป็นพันบ้าน รวมความว่า ภาวะ
 ทั่ว ๆ ไปไม่น่าดูเท่าไร ดูไม่นานก็เบื่อ จึงหันมาดู
 ภาวะในห้องโดยสารบ้าง การที่พวกเราโอนไปเอนมา
 กระเพื่อมขึ้นลงพร้อม ๆ กันตามจังหวะการพัดของรถ
 ไฟนั้น นับว่าเป็นภาพที่น่าดูอยู่เหมือนกัน

รถไฟเด่นได้สัก ๓ ชั่วโมง พอเวลา ๑๓.๐๐ น.
 จึงได้มาถึงสถานี โพลปุร (Bolpur) โดดจากกัลด
 กัตา ๘๘ ไมล์ ที่นี่มีภิกษุไทยรูปหนึ่งชื่อ พระมหา
 จันทร์ ดำเนินวัดสามพระยา ซึ่งกำลังศึกษาอยู่ที่
 ดันดินเกตัน กับภิกษุชาวเขมรอีกรูปหนึ่งได้กำลังรอ
 รับพวกเราอยู่ตามนัดหมายกันไว้ จึงได้ลงจากรถไฟ
 แล้วมาชวนรถสามล้อเพื่อไปดันดินเกตันซึ่งอยู่ไกลต่อไป
 อีก ๓ ไมล์ เขาคิดคันละ ๑๐ แอ่นา รถสามล้อที่ขึ้นรูป
 ร่างคล้ายในเมืองเรามากแต่สูงกว่า เบาะแข็ง พนักอิง
 ก็แข็งแฉะตึงตรง เวลานั่งรู้สึกว่าจะขึ้นไปเข็ดตอยอยู่
 หนึ่งก็ต้องนั่งตัวตรง เอนไม่ถนัด รู้สึกเร็วว่าชอบกด

เมื่อผ่านเข้าไปในบริเวณมหาวิทยาลัย เราไม่รู้
 ลึกว่าได้ผ่านเข้าไปแล้วเพราะไม่มีรั้ว ไม่มีกำแพงหรือ
 ประตูเข้า ถนนได้ตัดผ่านบริเวณมหาวิทยาลัยเข้าไป
 พวกเราได้เลยไปยังที่พักนักศึกษาที่พระมหาจันทร์พัก
 อยู่ ที่พักเป็นตึกแถวชั้นเดียวแบ่งเป็นห้อง ๆ เด็ก ๆ
 ผู้ที่อยู่ที่นั่นเป็นชาวต่างประเทศทั้งสิ้น มีทั้งภิกษุทั้ง
 ภราดร ภราดรบางคนมาจากอาฟริกา ทุกคนต้อนรับ
 พวกเราด้วยอัธยาศัยอันดี เวลานั้นเป็นเวลาเย็นแล้ว
 มหาจันทร์จึงเริ่มลงมือฉัน สำหรับพวกเรานั้น อาหาร
 ภิขเพนได้เตรียมมาตั้งแต่อยู่บนรถไฟแล้ว อาหาร
 ที่มหาจันทร์ฉันนั้น ทางโรงอาหารของมหาวิทยาลัย
 ได้จัดไว้รวมมา ในบั้นโตเถาเดียวกับของนักศึกษ
 ภราดรชาวอาฟริกา ชาวในบั้นโตมีดีหมั่น แกงมีดี
 เหลือง มีวัตถุคล้าย ๆ ปลาตอยอยู่ชั้นเดียว แต่มี
 ตองเจ้าของ ในเวลาแบ่งอาหาร วัตถุคล้ายปลานั้น
 จึงเกิดเป็นปัญหา กล่าวคือทั้งพระทั้งภราดรต่างแย่ง

กันเสียล่ะ พระก็จะให้ฆราวาส ฆราวาสก็จะให้พระ
เกียวกันไปมาพระเลยได้ไป

น่าเห็นใจนักศึกษาเหล่านี้ โดยเฉพาะพระ-
ภิกษุ ที่ต้องพลัดพรากจากพ่อแม่จากบ้านเมือง
มาทุกขัมายากอย่างนี้ ก็เพื่อเรียนเท่านั้น เวลา
ขาดแคลนขึ้นมาก็ไม่ทราบว่าจะหันหน้าไปพึ่งใคร
มองไปทางไหนก็มีแต่คนอื่น นักศึกษาจึงอยู่ใน
ฐานะที่ต้องอดทนอย่างเต็มที

การรับประทานอาหารที่มหาวิทยาลัยแห่งนี้ ถ้าไม่รับ
ทานในที่พักก็ต้องไปรวมรับประทานอาหารของ
มหาวิทยาลัย การรับประทานอาหารใช้วิธีของแขก คือใช้มือ
หยิบไม่ใช่ช้อน ได้นิคมอบอกเล่าของคนไทยที่เคยเห็น
การรับประทานอาหารของนักศึกษาที่นี่ได้ความว่า นักศึกษา
ทั้งหญิงทั้งชายต่างรับประทานอาหารรวมกัน วิธีรับประทาน
ต้องให้เดะเดะขอบริมฝีปาก แล้วไม่จำเป็นต้องเช็ด
เพื่อแสดงว่าอ่อย มิฉะนั้นจะเสียมรรยาท ปกติแขก

ผู้ชายชอบเอาไว้หนวดเขาก็อวัก และแกงแซกนั้นมัก
มีดีเหลือง ค่น เมื่อรับประทานด้วยวิธินี้ น้ำแกงจึงติด
หนวดเหลืองทีเดียว ภาพอย่างนี้ทำให้คนไทยบางคน
เห็นต้องเผือดตัวเซ็ดปากตัวเองบ่อย ๆ เพราะรำคาญ
แทน เมื่อรับประทานเสร็จแล้วแทนที่จะรับล้างปากด้วย
ก่อน กลับเดินไปเดินมาทงหญิงทงชายทง ๆ ท่มอก
เดอะ หนวดก็เหลือง

เท่าที่เคยเห็นเคยทราบนั้นได้ความว่า ชาวอินเดีย
และลังกา ไม่อวยและถือว่เป็นเกียรติ ที่ได้
แสดงการรับประทานอาหารด้วยมือแก่ชนต่างชาติ
เพราะเขาคือว่า เป็นวัฒนธรรมของเขาอย่างหนึ่ง
เขานำมาชยมากในการใช้มือตักน้ำ แม้แต่น้ำแกงจะไม่
ใช้ช้อนก็ได้ การรับประทานด้วยมือของคนไทย ใช้ทำ
อาหารให้เป็นคำเล็ก ๆ ด้วยปลายนิ้ว อ้าปากไม่กว้าง
ทำให้เกิดเสียงไม่ได้ มวนะตะเหอะไม่ได้ มิฉะนั้น
จะเสียวัฒนธรรม แต่ของเขาก้ใช้กำอาหารด้วยฝ่ามือ

ทั้งหมด แล้วเป็นป้ายเข้าปากซึ่งอย่างกว้างขวาง
 รอรับอยู่ รับประทานเป็นกอบเป็นกำอย่างนี้ไม่กล้ากิน
 ขณะที่รับประทานก็ทำเสียงแสดงความอร่อยไปด้วย
 พร้อมทั้งเดี๋ยวปากเดี๋ยวมือทั้งหน้ามือหลังมือ แล้วก็แฉะ
 เต็มเก็บเด็กผัดมันน้อยเอาจากนมมือแต่เดี๋ยวก็ฉีกฉีก
 น้ำใส่แขนหน้าเข้าปาก แล้วเทน้ำลงไปในปากไม่ให้ปาก
 ถูกภาชนะถ้ารับประทานผลไม้เด็ก ๆ ใช้เตาะเข้าปาก
 การเตาะๆได้แม่นยำมาก คนตำมัญก็ทำอย่างนี้ นักเรียน
 ชั้นมหาวิทยาลัยการแพทย์ก็ทำอย่างนี้ ข้าราชการชั้นสูง
 บางคนก็ทำอย่างนี้ คงจะเป็นเพราะเหตุนี้เอง พระ-
 ลัมมาลัมพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติเสขิยวัตร เกี่ยว
 กับบรรพชาในการฉันอาหารไว้ให้ภิกษุสามเณร
 ปฏิบัติ

ในคราวทำนุรัฐสงคายนาที่พม่าได้มีภิกษุนิกายฝ่าย
 ได้จากประเทศต่างๆ ไปร่วมพิธีมากหลายประเทศ และ
 เวลานั้นไปฉันในที่เดียวกันที่โรงฉัน แต่แยกกันรูปละ

โต๊ะ ไม่ปนกัน ภิภุไทยใช้ซ้อนซ้อนในการฉัน ภิภุ-
 ชาติอื่นฉันด้วยมือแม่แต่ภิภุพม่า นี่กล่าวเฉพาะเท่า
 ที่ได้เห็น ที่ไม่เห็นและที่ท่านฉันด้วยซ้อนซ้อนก็อาจมี
 เพราะพระมีมากคงเก็บพันธุไม่ทั่วถึง พม่าเป็นชาติ
 ที่ประหยัด แม้ของเหลือจากรับประทานก็ไม่ยอมทิ้ง
 ง่าย ๆ โดยนัย ภิภุทั้งหลายที่ไปร่วมฉันที่โรงฉัน จึง
 ต้องได้ฉันแกล่งกันด้วยที่เหลือจากฉันของภิภุด้วยกัน
 ซ่อนจะดังเกิดได้จากเวลาทขอ ตีใหม่จากผู้ปฏิบัติ ก่อน
 เติมผู้ปฏิบัติพระได้เทแกล่งที่เหลืออยู่ในถ้วยของเราลง
 ไปในหม้อก่อน แล้วใช้ทัพพีคนต้องตามครึ่งจึงตัก
 มาให้เราใหม่ กับท่านรูปอื่นแกล่งทำอย่างนี้ ยังได้
 เห็นพระพม่าพระแขกใช้มือซึ่งคิดชั่วดุกนึ่ง และมิ
 เติบคำจุ่มลงไปถ้วยแกล่งทั้งห้านิ้ว ยิ่งทำให้พวก
 ภิภุไทยต้องระวังในการฉันยิ่งขึ้น ปกติภิภุไทยจะ
 ไปฉันที่โรงฉันก็ต้องให้ได้อรุณเสียก่อน ยังไม่ได้อรุณ
 ก็นั่งรออยู่ในห้อง และในขณะที่นั่งรออยู่นักขุชาติอื่น ๆ

เขากลับมาจากฉันเช้าที่โรงอาหารกันแล้ว ทุกเช้า
 เวลาพวกเรารดงไปฉัน จึงต้องฉันของที่เหลือทุกวัน ฉัน
 หนึ่งพระดังการปหนึ่ง ได้ทราบว่าเป็นพระมีความรู้พูด
 ได้หลายภาษา เป็นเจ้าหน้าที่สำคัญท่านหนึ่งในพิช
 ดังคายนาครั้งนั้น ได้ถามว่าทำไมจึงมาฉันข้า จึงนึ่ง
 เด็ย เพราะจะตอบว่าเกี่ยวกับเรื่องอรุณกัไข่ที่ พอด
 ท่านรูปนั้นได้ถามซ้ำอีกว่าเพราะเรื่องอรุณไข่ใหม่ จึง
 ตอบว่าใช่ ท่านเคยแข็งแรงว่า อรุณนั้นมิต้อง คือ
 อรุณเริ่มแต่ตีหนึ่ง และอรุณพระอาทิตย์ขึ้น ความ
 จจริงเรื่องอาหารเด่นไม่เป็นปัญหาสำหรับพวกเรา เพราะ
 พระต้องเป็นผู้เลี้ยงง่าย แต่เชื่อโรคต่างหากจะมาดง
 ปัญหาให้พวกเราแก้ และการเจ็บไข้ในต่างประเทศก็
 เป็นเรื่องยุ่งยากมาก ได้ยินว่าภิกษุไทยที่ไปร่วมพิช
 ธิในชุดที่สามและต่อ ๆ ไป ทางโรงครัวนั้นเขาได้ช่วย
 แก้ไขเรื่องนึ่งให้โดยแบ่งอาหารไว้ต่างหากเพื่อภิกษุไทย
 และรัฐบาลไทยได้ถวายค่าอาหารแก่ภิกษุไทยเหล่านั้น

เป็นพิเศษท่านจึงได้ขอร้องให้ทางสถานทูตไทยช่วยจัด
อาหารให้ด้วยค่าอาหารเหล่านั้น ค่าอาหารนี้รัฐบาล
เพิ่งถวายแก่ภิกษุไทยในชุดหลัง ในชุดแรกและชุดที่
สองไม่ได้ถวาย

ตั้ง อำนวยการและรับแขกที่มหาวิทยาลัยวิศวกรรมดี

มหาวิทยาลัยวิศวกรรมดี เป็นมหาวิทยาลัย

ธรรมชาติ มีอาณาบริเวณกว้างไพศาล มีเนื้อที่กว่า
พันไร่ ในบริเวณมีถนนหลายสาย มีอาคารเป็นหมู่ๆ

ตึกอำนวยการเป็นอาคารสองชั้นเตี้ย ๆ ภายในจัด
 ตึกมาก รอบ ๆ บริเวณทำเป็นสวนไม้ดอกไม้ประดับ มี
 บ้ายเด็กแข็งแรงซ้อนกันไม่คิดไว้ที่จำกัน มีสระน้ำได้ มี
 ภูเขาจำลองนำวันรมย์ ส่วนตึกที่ทำการและที่พัก
 ของเจ้าหน้าที่อยู่ห่างออกไปจากอาคารหลังนี้อีกไม่น้อย
 หอพักนักเรียนหญิง—ชายอยู่ห่างกันประมาณหนึ่งกิโล-
 เมตร ได้ยินว่านักเรียนหญิงที่นิยมสมัครรวมแวนสายดา
 เมื่อเหตุผลบางประการ ห้องสมุดใหญ่มากมีหนังสือ
 ๓๓๒,๐๐๐ เล่ม หนังสือพระไตรปิฎกของไทยเราก็มี
 อยู่ในห้องสมุดนี้ ในบริเวณมีรูปปั้นแปลก ๆ ที่เป็น
 พระพุทธรูปก็มีแต่ฝีมือเดิม ๆ ดูน่ากลัวมากกว่าน่า
 เลื่อมใส นอกจากนี้ยังมีสนามกว้างใหญ่ ในบริเวณมี
 ต้นไม้ใหญ่ ๆ เตี้ย ๆ เป็นจำนวนมาก นักเรียนทั้งหญิง
 ชายนั่งเรียนกันอยู่ตามโคนต้นไม้ให้ร่มเป็นหมู่ ๆ โดย
 ตัวอาจารย์เองหนึ่งเป็นประธาน ส่วนนักเรียนหนึ่งต้องคอย
 ออกไป หญิงหนึ่งทางหนึ่ง ชายหนึ่งทางหนึ่ง ไปด้วย

ช่องว่างเป็นรูปวงกลมไว้ตรงกลาง มีอาจารย์และ
ศิษย์เป็นขอบ อาจารย์บางคนมีศิษย์เรียนอยู่คน
เดียวเท่านั้น อาจารย์ทนนเป็นอาจารย์ประจำแทบ
ทั้งหมด อาจารย์ชนิดเป็นข้าราชการด้วยเป็นอาจารย์
ด้วยแทบไม่มี นักเรียนทั้งหมดมีประมาณพันคน

มหาวิทยาลัย ท่านมหาวิเชอร์ รพินทร-
นาถเจ้ากู เป็นผู้ที่ เรื่องเดิมมีชื่อว่า ท่านมหา-
ศิวเทเวนทรนาถ ผู้เป็นบิดาของท่านเชอร์ เป็นผู้ขอ
ที่ดินแปลงนี้ไว้ เริ่มด้วยที่ดินเพียง ๑๕ ไร่ เพื่อใช้
เป็นที่พักในวัยชรา ท่านเป็นชาวเบงกอลตะวันตก
เกิดในสกุลพราหมณ์ มีฐานะดี มีความรู้ดี ท่านได้
สร้างที่พักหลังหนึ่งในที่ดินนี้ ให้ชื่อว่า ดันดินิเกตัน
ซึ่งแปลว่า เคหะแห่งสันติ ซึ่งเดี๋ยวนี้ได้ดัดแปลงเป็น
ที่รับแขก ท่านเห็นเด็กในชนบทไม่ค่อยได้รับการดูแล
และศึกษา จึงตั้งใจจะช่วยเหลือเด็กเหล่านั้นให้มีโอกาสได้
ศึกษา และเห็นว่าการศึกษาในเมืองเด็กไม่ได้รับ

ความจริงจากธรรมชาติ จิตใจจึงกระต้าง ท่านจึง
เริ่มเก็บเด็กแถวถนนมาตั้งสองชั้นแรกไม่ค่อยมีใคร
สนใจและเชื่อถือ จึงได้เด็กมาศึกษาเพียง ๕ คน

เมื่อบิดาฉันชีพแล้ว ท่านเซอร์จึงดำเนินงานต่อ
โดยซื้อที่ดินเพิ่มเติมขยายบริเวณ และประกาศตั้งเป็น
โรงเรียนเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๔ (ค.ศ. ๑๙๐๑) เมื่อมี
นักเรียนมากขึ้น ท่านจึงประกาศตั้งเป็นมหาวิทยาลัย
ชื่อ วิชาวารวิ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๔ (ค.ศ. ๑๙๒๑)
และรัฐบาลอินเดียเพิ่งประกาศรับรองวิทยฐานะเมื่อ
พ.ศ. ๒๔๙๔ (ค.ศ. ๑๙๕๑) นี้เอง

ท่านเซอร์ได้อุทิศเวลาและชีวิตให้แก่งานนี้ ท่าน
เห็นว่า เด็กจะต้องมีความเข้าใจกัน มีเมตตากรุณา
ต่อกัน และต้องได้รับความจริงจากธรรมชาติ การ
ศึกษาจึงจะดำเนินไปได้อย่างดี ดังนั้นท่านจึงจัดสถาน
ศึกษาแห่งนี้ ให้เป็นมหาวิทยาลัยธรรมชาติ โดยเรียน
ได้ค้นคว้าหรือทดลองจริง เวลาสอบได้ นักศึกษารับ

ตอบข้อแรกก็ไปตอบตามโคนต้นไม้ หรือตามที่ว่าง
 ใครจะนั่งที่ไหนไม่มีใครห้าม ไม่มีคนคุม นักศึกษาต้อง
 ใช้เกียรติของตนคุมตนเอง บางคราวกำลังเรียน พอ
 นักเรียนได้ยินเสียงนกร้องก็บอกให้อาจารย์หยุดสอน
 เพื่อฟังเสียงนก ในบริเวณมีวิหารหลังหนึ่ง ภายใน
 สถูปที่จัดตามแบบอินเดีย มีแท่นบูชา แต่เห็นแท่น
 ไม่มีรูปเคารพอะไร ไม่มีเครื่องหมายของศาสนาไหน
 ที่ทำอย่างนี้ เพราะนักเรียนมีหลายชาติหลายภาษา
 หลายศาสนา เวลาไปสาธยายมนต์จะได้ไม่เห็นเครื่องหมาย
 ศาสนาของผู้ใดผู้หนึ่ง การสาธยายมนต์เพื่อ
 บูชาแสงสว่าง มีสองเวลาคือ เวลารุ่งอรุณกับเวลา
 พระอาทิตย์อัสดง ทุกสัปดาห์ที่วิหารจะมีพระสาธยาย
 มนต์เพื่อบูชาบรรพชาธิษฐานอีกพิธีหนึ่ง การสาธยายใช้
 ภาษาสันสกฤตมีดนตรีสอด

การศึกษาในมหาวิทยาลัยแบ่งเป็นภวัน คือคณะ
 หรือแผนกดังนี้ ปาฐกวี แผนกปฐมนศึกษา เด็กผู้

เข้าศึกษาต้องมีอายุไม่ต่ำกว่า ๖ ปี ไม่เกิน ๓๒ ปี
 ศึกษาวัน แผนกมัธยมศึกษา ทั้งสองประเภทนี้เป็น
 การศึกษาตามหลักสูตรสากล วิทยาการ แผนกมหา-
 วิทยาลัย การศึกษาชั้นปริญญาตรี มีศึกษาวิชา
 ภาษาอังกฤษเบงกอล ฮินดี โอริยา ดังกฤต คณิต-
 ศาสตร์ ประวัติศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ ปรัชญา และ
 อื่นเทียบวิชา ใช้เวลาเรียน ๓ ปี ชั้นปริญญาโท
 ศึกษาวิชาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมโบราณ วรรณ-
 คติดังกฤต ภาษาเบงกอล ฮินดี โอริยา ฮินดี
 อูรดู และวิชาอื่นเหมือนปริญญาตรี แต่สูงกว่า
 ใช้เวลาศึกษา ๒ ปี ปริญญาเอกศึกษาวิชาตามที่
 กำหนดได้ แต่วิชาที่สำคัญคือ วัฒนธรรมสมัยพระเวท
 ปุราณะ พระพุทธศาสนา ศาสนาอื่น เช่น โซโรอัสเตอร์
 และอิสลาม และวรรณคดีอินเดียด้วยภาษาทลซิง
 วิทยาการ แผนกวิชาครู แบ่งการเรียนเป็น ๓ ประเภท
 คือ อย่างต่ำอย่างกลางและอย่างสูง ประเภทละ

หนึ่งปี กาฬาววัน แผนกศิลป์ มีกำหนดเวลาเรียน
 ๒ และ ๔ ปี สังคิตกวัน แผนกคัตคิตป์และนาฏคิตป์
 มีกำหนดเวลาเรียน ๒ และ ๔ ปี นอกจากนั้นยังมีแผนก
 พิเศษ คือ จินาวัน อินคิตกวัน และ สถาปัต
 อินโด-ชิเบตาน แผนกเหล่านี้ มีการศึกษาและ
 ค้นคว้าในภาษาและเรื่องของตน อินคิต อินเตีย-ชิเบต
 กับยังมีแผนกพิเศษสำหรับผู้ที่ได้ปริญญาแล้ว และ
 ปรารภนาจะศึกษาเพื่อรับประกาศนียบัตร ซึ่งจะศึกษา
 ได้ในวิชาต่อไปนี้ คือ ภาษาดังคฤต บาดี เบงคัต
 อินคิต จัน ชิเบต ฝรั่งเศส เยอรมัน ประวัติศาสตร์
 อินเตีย อินเตียวิทยาและปรัชญาอินเตีย และยังมี
 แผนกศึกษาค้นคว้าสังเกตการณ์ตามชนบทอีก แผนก
 นี้ชื่อว่า ควินิกเกกัน อยู่ห่างจากวิศวภารต ๓ ไมล์
 นอกจากนั้น ยังมีอีกสองแผนกคือแผนกโรงเรียนมัธยม
 ในชนบทชื่อว่าแผนก คิกษาคาสทรี และแผนก

อาจารย์ถ้ำลังก์ทำการสอน

โรงเรียนอาชีวศึกษาคือ คิลปลาตนะ ซึ่งวิชาที่
เรียนเหมือนโรงเรียนอาชีวศึกษาทั่วไป

ค่าใช้จ่ายของนักเรียนชั้นมหาวิทยาลัย สำหรับใช้
เป็นค่าธรรมเนียม ค่าอาจารย์ ค่าอาหาร ค่าที่พัก
เป็นต้น ประมาณเดือนละ ๓๐๐ รูบักพอ มหาวิทยาลัย
ดันท่าน เขาวหารลาด เนหุ นายกรัฐมนตรี
อินเดีย เป็นอธิการบดี ท่าน ประโพรจันทรพัคจี

เป็นรองอธิการบดี และเป็นผู้ดำเนินการของ
มหาวิทยาลัยทั้งหมด ท่านเป็นคนมีอัธยาศัยดี
อารมณ์เย็น

เราได้สนทนาและถามรายละเอียดเรื่องมหาวิทยาลัย
ตั้งแล้ว จึงมอบหนังสือเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาภาค
ภาษาอังกฤษ ซึ่งเรียบเรียงโดยคนไทยแก่ท่านรอง
อธิการบดีและเมื่อรับหนังสือระเบียบการของมหาวิทยา
ลัยเรียบร้อยแล้วจึงได้พากันลากลับหลังที่พักของมหา
จันทร์ เวลาของเรานั้นพอ ได้สนทนากันน้อยก็จะได้
เวลากลับเสียแล้วจึงพากันกลับมาขึ้นรถไฟเพื่อกลับกั
กัตตา รถไฟกำหนดออก ๓๕.๔๕ น. แต่ออกจริง ๓๗.๔๕ น.
เพราะรถเสียเวลา การที่จะติดต่อกับมหาวิทยาลัยทาง
จดหมายจะส่งได้ที่ Santiniketan O. P. West
Bengal

สถานศึกษาแห่งนี้เริ่มต้นด้วยมีนักเรียนเพียง
๕ คน มีที่นอนเพียง ๑๕ ไร่ มีที่เรียนเพียงหลัง

เดียว ใน พ.ศ. ๒๔๔๔ ต่อมาอีก ๑๗ ปี จึงตั้งใน
รูปเป็นมหาวิทยาลัย เดียวนี้มีนักเรียนไม่ต่ำกว่า
พันคน มีที่ดินไม่ต่ำกว่าพันไร่ มีอาคารมากมาย
และรัฐบาลก็รับรองวิทยฐานะ นักศึกษามีหลาย
ชาติหลายภาษา ความสำเร็จอันนี้เกิดขึ้นจากอะไร
ถ้าไม่ใช่จากความจริงใจจริงและทำจริง เมื่อความ
จริงทั้งสองนี้อยู่ที่ไหน ความสำเร็จก็คอยอยู่ที่นั่น

ในระหว่างที่อยู่ในอินเดียพวกเราได้รับคำถามเสมอ
ว่า เป็นอะไรมาจากไหนมาจากพม่าใช่หรือไม่ มา
จากจีนใช่ไหม มาจากญี่ปุ่นใช่ไหม หรือมาจาก
กัมพูชา ไม่เคยมีใครตั้งรายเดียวตอบถูกว่า มาจาก
เมืองไทยหรือสยาม ทั้ง ๆ ที่รวมคำถามที่พวกเรา
ทุกคนได้รับแล้วก็ประมาณได้สักร้อยครั้ง บางครั้ง
พอเราบอกเขาว่ามาจากเมืองไทย เขากลับย้อนถามว่า
เมืองไทยอยู่ที่ไหน ใช้ภาษาอะไรใช้ภาษาอังกฤษ
ใช่ไหม ซึ่งคำถามดังทำให้พวกเราบางคน เกิดไม่

พอใจจนมาทันที ที่น่าประหลาดก็คือว่า แม้นักศึกษา
ในมหาวิทยาลัยบางคน ก็ยังไม่รู้จักเมืองไทยหรือ
สยาม การที่ชาวไทยไม่เป็นที่รู้จักของชาวอินเดีย
ทั้ง ๆ ที่อินเดียก็กินข้าวไทยมานานนาน ประเทศ
เขมรเลียบอีกชาวอินเดียยังรู้จักมากกว่า ชื่อนี้เป็น
เพราะอะไรเล่า ?

วันที่ ๒๘ มีนาคม

วันนี้พวกเราจะดากัดกัศตาเพื่อเดินทางไปยังสถานที่
ที่พวกเราอยากไปที่สุด คือที่พุทธศรียา เรากำหนดจะไปใน
ค่ำวันนี้โดยรถไฟ เข้าวันนี้ท่านชินะวัตนะผู้เป็นต้น
ที่ส่งมาคมมหาโพธิแห่งกัศกัศตา ได้นิมนต์ให้เรา
อาหารเข้าที่ท่านจัดมาถวาย ท่านบอกว่าอยากจะนิมนต์
ให้ฉันมานานแล้ว แต่ไม่มีโอกาส เพราะเราไปฉัน
ข้างนอกเสมอ เข้าวันนี้ ขอให้เป็นวาระของท่าน
อาหารของทานวันนี้ เป็นอาหารแบบดังกา มีข้าว

เรื่องมารยาทนี้ พออย่างออกไปนอกบ้านเรา เรา
ก็ต้องคอยสังเกต ที่จะต้องทำตามเขาบ้าง ในทางที่
พอจะทำได้ โดยไม่ขัดกับภาวะของเรา และต้อง
เตรียมนึกให้อภัยเขาไว้ด้วย ทั้งไม่ค่อยนำมารยาท
บ้านเราไปตั้งข้อกับเขา มิฉะนั้น เราจะลำบากเพราะ
มารยาทของแต่ละเมืองนั้น ก็อยู่อย่างที่แตกต่างกัน
แต่ที่ต่างกันก็ไม่มากนัก ท่านจีนตะวันตกเฉียงดังมาก
และเฉียงของท่านจะไม่มีสอนให้คอยงดยะ ไม่ว่า
กลางวันกลางคืน ไม่ว่าหัวค่ำหรือดึก คนหลับกันแล้ว
หรือยัง วันหนึ่งดึกแล้ว รูดกรอน จังยังไม่ปิดประตู
กำลังเขียนหนังสืออยู่ แต่ต้องสะดุ้งตกใจเพราะเสียง
ของท่านบอกให้ปิดประตูเสีย เพราะไวใจชะโมยไม่ได้
เราเคยได้รับคำบอกเล่าจากคนที่เข้ามาคบบอกว่า ท่าน
ไม่เคยมีชะโมย เราก็เคยนอนใจไม่ปิดประตู เสียง
ของท่านบันไดทำให้พวกเรารู้สึกว่าท่านซึ่งกำลังหลับ
สนิท ต้องลุกขึ้นพร้อมกันราวกับนัด แต่พอรู้ว่าอะไร

เป็นอะไรแล้ว ก็ล้มตัวลงนอนต่อ พร้อม ๆ กันราวกับ
 นกตกเหมื่อนกัน อย่างนั้นภายในเมืองเรา จะต้องถือ
 ว่าเสีย แต่สำหรับเขา ไม่ถือ เพียงเท่านั้นจะกระไรไป
 ยิ่งกว่านั้นยังได้ ทั้ง ๆ ที่เป็นเรื่องผิดพระวินัยด้วยซ้ำ
 คือเรื่องมั่วยั่ว เมื่อครั้งไปร่วมในคณะสงฆ์ไทยใน
 ฐานะผู้สังเกตการณ์ในพิธีฉัตรตั้งคายนา แห่งสหภาพ
 พม่าวันที่สอง ในวันแรก ซึ่งเป็นวันเริ่มพิธีมีคนไปมาก
 ทั้งประธานาธิบดี ทั้งนายกรัฐมนตรีแห่งพม่า ก็ไป
 กันทั้งนั้น ในวันนั้น ได้เห็นพระภิกษุรูปหนึ่ง เข้าใจ
 ว่าเป็นชาวลังกา จับมือกับแม่ชีสาวชาวลังกา ใน
 ท่ามกลางประชาชน ทั้งพระทั้งฆราวาสตั้งหลายพัน
 ในกตางมหาปาสาณคูหาอันเป็นที่ทำสังคายนาตนเอง
 โดยพระยี่หนึ่งร้อยให้ด้วยมือขวา แม่ชีรับด้วยมือซ้าย
 ส่วนมือซ้ายของพระ ยื่นออกไปจับมือขวาของแม่ชี
 ซึ่งยื่นออกมาให้จับเหมื่อนกัน ท่านคงเห็นว่าไม่เป็น
 อะไร และท่านคงเข้าใจว่า พระในประเทศอื่น ก็คง

ทำเช่นนั้นได้เหมือนกันกับท่าน ท่านจึงทำอย่างนั้นได้
โดยไม่สะดุ้งสะเทือน ด้วยเหตุนี้ เป็นเหตุให้รู้สึก
ในใจว่า หลักของการสังคายนานี้มีสอง คือ
สังคายนาธรรมวินัย กับสังคายนามุคคัลลคือภิกษุ
ดังจะเห็นตัวอย่างได้ในการสังคายนาครั้งสำคัญ ๆ
เช่นครั้งที่สองและที่สามในชมพูทวีป เป็นต้น
ดังนี้ การสังคายนาครั้งนั้น จึงน่าจะกล่าวได้ว่า ทำกัน
เพียงครั้งเดียว อีกประการหนึ่ง พระภิกษุสงฆ์ไทย
ชนผู้ใหญ่ที่ไปร่วมสังคายนาครั้งนั้น ก็ควรจะได้พูดถึงเรื่อง
ที่สังคายนามุคคัลลกับเขาบ้าง จึงจะสมกับที่ได้ไปร่วม
ทำกิจพระศาสนาตามคำขอเชิญของเขา

เล่าเรื่องอาหารเข้าแล้ว จึงเตรียมไปส่วนสัตว์
การไปส่วนสัตว์ครั้งนี้ เราถูกชักชวนอีกตามเคย
ตามเมืองใหญ่ ๆ ของอินเดีย มักมีสวนสัตว์และ
พิพิธภัณฑสถานประจำ สวนสัตว์ที่กักตุนสัตว์มีบริเวณ
ใหญ่โตกว้างขวางพอใช้ อยู่ห่างจากที่พักของเรา

ออกไปไกลพอสมควร สถานที่นั้นจัดดีมาก ประตูเข้า
 ทุกประตู เป็นประตูหมุน เข้าออกได้ที่ละคน ในส่วน
 มีสัตว์แปลก ๆ พุดถึงชนิด ก็ยังน้อยกว่าที่เขาเดิน
 แต่หาพุดถึงจำนวน ที่ก่อกัดตานั้นมากกว่า เช่น หงส์
 ก็มีหลายตัวหลายชนิด และไม่ต้องขังด้วย ปล่อยให้
 ในสระตามสบาย แต่มันก็ไม่ออกมาออกสระ ทั้ง ๆ
 ที่ไม่มีอะไรกิน เวลาเราเดินไปตามข้างสระ มันก็ว่าย
 ตามเรา มา ในสระใหญ่มันก็เปิดน้ำ และมีเปิดเป็นฝู ๆ
 มากมาย เอาท่อนไม้มาก คนขึ้นไปนั่งได้หลายคน
 ที่เดียว นกยูงขาว เท่าที่เห็น เป็นสัตว์ที่มีอยู่ทุกส่วน
 สัตว์ในอินเดีย ที่เห็น เต่าและงูหิโต เขาให้อยู่ในคอก
 หลังใหญ่ แร่ท่อนไม้มาก ไม้เกือบเท่าคอก มีข้าง
 อยู่ด้านนอก ซึ่งมีอยู่เฉพาะที่สวนสัตว์แห่งนี้เท่านั้น
 ที่สวนสัตว์แห่งอื่น เท่าที่ได้เห็นไม่มี งู เขาก็เอาไป
 ไว้ในสวนสัตว์ด้วย มีแปลกอย่างหนึ่ง คือ เขาเอาไก่
 มาขังไว้ให้คนดูด้วย และไก่นั้นก็ไม่ไข่ไก่ฟ้าพญาทอง

อะไร เป็นไก่อยู่ไก่แจ้ธรรมดาตัวเอง แต่ก็นำเอามาซึ่งให้ดู เพราะในอินเดียหาไก่ยาก เท่าที่เราเดินทางไปตามเมืองต่าง ๆ นึกไม่ออกเลยว่าได้เห็นไก่เป็น ๆ ที่ไหนบ้างที่เลี้ยงไว้ตามบ้าน ซึ่งผิดกับบ้านเรามาก รวมความว่า ส่วนสัตว์ที่เมืองนั้นจัดดี มีสัตว์มาก มีดอกไม้มาก สระบาด น้ำด

ออกจากสวนสัตว์ รับประทานอาหารที่พักรับไป และรับประทานอาหารที่บ้านคุณณัด นาวานุเคราะห์ ซึ่งอยู่ไกลจากที่มาก อาหารวันนั้น เป็นอาหารไทยท้องถิ่น พวกเราไม่ได้พบอาหารไทยมาหลายวันแล้ว ต่างคิดถึงอาหารไทยทุกท่าน

ตอนบ่ายเคยไปพิพิธภัณฑ์ ซึ่งอยู่ไม่ไกลจากที่พักมากนัก พิพิธภัณฑ์นั้นเป็นอาคารใหญ่โตเป็นพิพิธภัณฑ์ชนิดทั่วไป มีเกือบครบทุกประเภทแห่งพิพิธภัณฑ์ (พิพิธภัณฑ์มีห้าประเภท คือ ๑. พิพิธภัณฑ์ชาติวงศ์วรรณนา ๒. พิพิธภัณฑ์

ธรรมชาติวิทยา ๓. พิพิธภัณฑ์วิทยาศาสตร์

๔. พิพิธภัณฑ์โรคทรัพย์ ๕. พิพิธภัณฑ์ทางศิลปะ)

น้ำดื่มมาก ของที่พิพิธภัณฑ์ ทนหน้าชนดากคือ
เครื่องหิน ซึ่งงาม ๆ แทบทั้งต้น ภาพบางภาพที่เรา
เห็นในภาพโฆษณาชวนเที่ยว นี้ก็จะเป็นของใหญ่โต
สำคัญมาก แต่เรากลับได้พบความจริงว่า เป็นเพียง
วัตถุชิ้นหนึ่งในพิพิธภัณฑ์เท่านั้น ถ้าพูดถึงน้ำดื่มกัน
แล้ว เป็นรองพิพิธภัณฑ์ของเรา ทั้ง ๆ ที่ของเราก็ค
มิใช่เป็นพิพิธภัณฑ์ชนิดทั่วไป

ออกจากพิพิธภัณฑ์แล้ว รีบไปร้านหนังสือและรับ
กดบทพาก เพราะเวลา ๓๘.๓๐ น. วันนั้น ทางสถานี
มหาโพธิ จัดให้มีพิธีต้อนรับคณะของเราที่สถานี
และเวลา ๒๐.๐๐ น. เราจะต้องไปให้ถึงสถานีหัวระห
เวลา ๒๐.๔๕ น. รถไฟจะออกจากสถานีนั้นเพื่อไป
พุทธคยา เรารีบเก็บข้าวของ ของบางอย่างพอส่งไป
รถที่สถานีได้ ก็ส่งไป เพราะของ ๆ เรามีนาน โดย

มากเป็นของกิน ซึ่งเราเตรียมเอาไปสู้กับความอด
อยากข้างหน้า

เมื่อใดเวลา พวกเราทั้งหมดได้พร้อมกันเข้าไป
ที่ประชุม ซึ่งอยู่ชั้นล่างของตึกวิหาร ไปนั่งพับเพียบ
อย่างธรรมดา บนยกพื้นซึ่งลาดผ้าขาว อันเขาจัดไว้
สำหรับพวกเรา การนั่งพับเพียบอย่างธรรมดาของเรา
กลายเป็นชนวนให้เกิดความตึงแก่ที่ประชุม ผู้มาร่วม
ประชุมในวันนี้ มีกรรมการ สมาชิกของสมาคมมหา
โพธิในกัถกัถตาประมาณร้อยเศษ และมีภิกษุชาว
พม่าบ้าง ชาวดังกาม้าง ชาวไทยอาหมบ้าง ผู้พัก
อยู่ในที่อื่นราวสิบกว่ารูป มาร่วมประชุมด้วย ใน
จำนวนนี้ มีพระไทยอาหมสามรูป พูดภาษาไทยได้
พอรู้เรื่องกัน ภิกษุเหล่านั้นนั่งกันตามม้ายาวบ้าง มา
นั่งข้าง ๆ เราบ้าง นั่งกันอย่างสบาย ซึ่งดูไม่เรียบร้อย
เลย นอกจากนั้น ยังมีเด็กกำพร้า อันอยู่ในความ
อุปถัมภ์ของสมาคม อีกประมาณสามสิบคน (เด็ก

ถ้าพร้าทั้งหมดยังดีกว่าดำดึบคน มีตั้งแต่เป็นเด็กแดง ๆ
 ต้องให้นม จนโตเป็นหนุ่ม ที่มาร่วมประชุมขึ้นมาแต่
 เด็กโต เด็กเหล่านี้ทางสมาคมรับเลี้ยงดู ให้การศึกษา
 จัดให้เรียนเก่งเข้าเรียนต่อในมหาวิทยาลัย การรับ
 เลี้ยงมีเงื่อนไขว่า เด็กต้องรับนับถือพระพุทธศาสนา
 จึงจะรับเลี้ยง เด็กเหล่านี้มักอยู่ต่างหาก ไกลออกไป
 จากที่มากมาย เราเคยไปดู รู้สึกพอใจในกิจการส่วนนี้
 ของสมาคมมาก เด็ก ๆ แทบทั้งหมดเป็นคนเรียบร้อย
 อดทนเด็ก ๆ ได้มาสดมภ์ให้เราฟัง และท่าน
 เจ้าพระคุณหัวหน้าคณะได้บริจาคค่าบำรุงเด็กเหล่านี้
 ด้วยความกรุณา)

เมื่อเริ่มพิธี ท่านชินะรัตนะได้บอกให้ทุกคนยืนหัน
 หน้าไปทางพระพุทธรูป แล้วมีหญิงสาวสี่คน ร้องเพลง
 นมัสการพระรัตนตรัย คลอด้วยออร์แกน คล้ายกับพิธี
 ของคริสตศาสนาในโบสถ์ฝรั่ง เสร็จแล้วทุกคนนั่งลง
 ต่อจากนั้นมีการสวดมนต์คึกคัก โดยท่านเจ้าพระคุณ

หัวหน้าคณะของเราเป็นผู้ให้คิด แล้วคณะส่วนนั้นเริ่มร้องเพลง โดยใช้บทพาหุงบทแรกเป็นเนื้อร้อง ซึ่งฟังแล้วก็แปลกดีเหมือนกัน เสร็จแล้วท่านตั้งพรรคคิด ซึ่งเป็นภิกษุชาวอังกฤษ ได้รับนิมนต์ให้กล่าวคำแนะนำ พวกเราต่อที่ประชุม ท่านรูปนั้นพูดเก่งมาก ท่านได้พูดถึงระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ในประเทศไทย ซึ่งดีกว่าประเทศอื่น ๆ ในโลก ท่านพูดถึงฐานะความมั่นคงและความบริสุทธิ์ของพระพุทธศาสนาในประเทศไทย พร้อมทั้งกล่าวถึงประเทศไทยว่า เป็นประเทศที่แตกฉานทางพระวินัยบัญญัติ พระสงฆ์ปฏิบัติเคร่งครัดตามพระวินัย น่าเลื่อมใส ท่านได้แนะนำให้ที่ประชุมทั้งฝ่ายภิกษุและฝ่ายฆราวาส ให้ดูพวกเราว่า เรียบร้อยน่าเลื่อมใสเพียงไร ในตอนสุดท้าย ท่านได้แจ้งให้ที่ประชุมทราบวัตถุประสงค์ของพวกเรา ในการจาริกมาครั้งนี้

ต่อจากนั้น ดร. กาด์ทาส นาคะ นักประวัติศาสตร์ผู้มีชื่อเสียงของอินเดีย ได้ถูกชนกล่าวคำปราศรัย

ต้อนรับพวกเรา และกล่าวถึงความสัมพันธ์ทางประวัติ
ศาสตร์ ระหว่างอินเดียกับไทย กล่าวถึงประเทศไทย
รับวัฒนธรรมจากอินเดีย ท่านผู้พูดเก่งและนานมาก
สรุปแล้วได้ความว่า อินเดียเป็นผู้นำไทยหลายทาง
พอพูดจบมีผู้ปรบมือให้เกียรติกึกก้อง ท่านผู้พูดว่า
รู้เรื่องเมืองไทยดีพอใช้ และรู้จักเจ้านายและข้าราชการ
ที่สำคัญของไทยหลายท่าน เช่นสมเด็จพระนเรศวร
คำรบ ๑ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ๑ เจ้าคุณอนุนาน ๑
 เป็นต้น

ขณะที่เรานึกว่าจะหมดแขกพูด ในวาระต่อไปไทย
จะได้พูดบ้าง ก็พอดี ดร. นาถินาคะหะดีท ซึ่ง
ประธานในที่ประชุมในวันนั้น ได้ถูกขานกล่าวคำปราศรัย
ต้อนรับเป็นรายที่สาม ใจความที่ท่านผู้พูด คือพูด
ถึงความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับอินเดีย ทางประวัติ-
ศาสตร์ ทางวัฒนธรรม และทางภาษา ซึ่งเท่ากับ
เป็นการพูดเพิ่มเติมการพูดของ ดร. กาดีทาส นาคะ ที่

ยังบกพร่องอยู่ให้สมบูรณ์นั่นเอง ใจความสำคัญก็คือ
ว่าอินเดียเหนือกว่าไทย ไทยเขาอย่างอินเดีย แบบ
เดียวกับ ดร. กาด์ทาส นาคะ ทั้งนี้ ทำให้ท่านตั้ง
รักชาติภักษชาวลังกา ผู้จะเป็นผู้นำทางของเราต่อไป
เดินมุ่งหน้าไปมา เพราะท่านอยากพูดได้ตอบแทนพวก
เรา แชกก็พูดมากทีเดียวจริง ๆ ไม่คำนึงถึงเวลาของ
เราบ้าง เราก็อใจไม่ดี เกรงจะไปไม่ทันรถไฟ หลังจาก
พูดกันเสร็จแล้ว ประธานของที่ประชุม ได้มอบพระ
พุทธรูปปณฺณาสีเตอร์แบบอินเดียปางปฐมเทศนา และ
หนังสือแก่เจ้าพระคุณหัวหน้านาคะ เพื่อเป็นพระด็ก
ค่อจากนั้น ท่านเจ้าพระคุณหัวหน้านาคะได้กล่าวตอบ
พร้อมทั้งกล่าวคำขอบคุณและอำนวยการด้วยภาษาไทย
แล้วพระมหาแสง ไชยธรรมโม เป็นผู้แปลเป็นภาษา
อังกฤษ ค่อจากนั้น ท่านเจ้าพระคุณหัวหน้านาคะ ได้
มอบพระพุทธรูปโลหะแบบไทย และหนังสือแก่ประธาน
ของที่ประชุม พร้อมทั้งให้ไวยาจักรจ่ายคำบำรุง

รับออกมาจนรถไปส่งถ่านรถไฟไหวระหุ

ท่านชินะรัตน์ได้อ้อนุเคราะห์ให้ท่านตั้งมรภิจิต ภิกษุ
ชาวดังกาที่เคยไปกับเราที่สันตินิเกตน์ให้ไปกับเราด้วย
ซึ่งเราพอใจมาก นับว่าเป็นความอนุเคราะห์อันสำคัญ
ประการหนึ่งของท่าน และท่านได้ตามไปส่งถึงสถานี
ไหวระหุ พร้อมทั้งช่วยจัดแจงอำนวยความสะดวกใน
เรื่องตัวรถไฟด้วย ท่าน^๕เฮอเพ็ด^๕มาก รถยนต์ที่เรานั่ง
ได้ผ่านเลยเข้าไปถึงซานชาดา เพราะเป็นรถด่วนตัวจึง
เข้าไปได้ ขณะนี้เหลือเวลาอีกเล็กน้อยก็จะถึงเวลา
๒๐.๔๕ น. แต่รถไฟยังไม่เข้าเทียบซานชาดา

เมื่อคราวไปสันตินิเกตน์เมื่อวันที่ ๒๗ เราว่าเรา
เห็นคนมากคอยขึ้นรถไฟ^๕ที่^๕มากมายนักหนาอยู่แล้ว แต่^๕
มาก^๕จริง^๕ เราถึงกับตาตายเพราะคนยุบยับแน่นไปหมด
และระดับสันดอนห่มานเป็นที่สุด เสียงร้องเสียงเรียกเสียง
คุย^๕แข่ง^๕แซ่ไปหมด ยัดเยียดกันราวกับมดในรัง ที่นั่ง^๕
ไป^๕ที่^๕นอน^๕ๆ ไปบนพื้นซานชาดาอันสกปรกนั้น^๕ กัด^๕

แหกและถนัดอื่นคลบอบอวนไปหมด เราเดินผ่านไป
 อย่างลำบาก และหายใจไม่สะดวก หนักเข้าไปไม่ไหว
 ต้องหยุดในที่แห่งหนึ่ง พวกคนไทยที่อยู่ที่สุดถนัด
 และถนัดทุกการคำ ได้มาส่งเราหลายคนและได้
 พยายามหาความสะดวกให้แก่พวกเรา . เท่าที่พอจะ
 สามารถทำได้ . ขณะที่รถไฟยังไม่เข้าเทียบชานชาลา
 เหตุการณ์ยังเป็นปกติ แต่พอรถไฟเดินเข้าเทียบชาน
 ชาลาเท่านั้น มหาโกลาหลได้เกิดขึ้นทันที เหตุการณ์
 ก่อนนั้นไม่ทราบว่าคุณอย่างไรจึงใกล้กับความจริง ดอง
 หนักเทียบดักเดียวกัน สันนิษฐานว่า คนเต็มสถานีหัวลำโพง
 เต็มไปจนถึงชานชาลาออก เต็มอย่างแน่นหนาทีเดียวคน
 เหล่านั้นทั้งหมดแย่งกันขึ้นรถไฟ อย่างนั้นความโกลาหล
 มีเพียงใด ที่สถานีหัวระหวุ่นในขณะนี้ มีความโกลาหล
 มากเป็นสองเท่าของเพียงนั้น แต่ขึ้นต้องมีคนขึ้นน้อย
 ตามเคย คณะของเรา มี ๗ เป็น ๘ ทั้งท่านตั้ง
 รัชชิต เราเลยแยกเป็นสองห้อง ๆ ละ ๔ พอขึ้นได้

ดึกครู่ ใจของเขาที่ยังไม่ทันเรียบร้อยดี พอรำคาญ
และชอบคนผู้ที่มาตั้งเตี๊ยะ รกก็เคื่องขณะนอน เวลา
ในขณะนั้นเป็นเวลา ๒๐.๔๕ น.

ลาก่อนกัลกัตตา !

เมื่อจัดแจงปิดประตูลงถนอนเรียบร้อยแล้ว จึง
ลงมือจัดการกับสมบัติ ให้เข้าที่ทางและเผื่อความ
สะดวกในเวลาขนลงด้วย ต่อจากนั้นก็เตรียมตัวนอน
น้าทำไม่มีใครอาบเพราะต่างก็เพื่อยกันทุกคน

นอนพลางคิดไปพลางว่า พรุ่งนี้แล้วเราจะได้เห็น
และได้นมัสการเจดีย์พุทธศะยาและคันศรัมาหาโพธิ อัน
เป็นสถานที่สำคัญที่สุดแห่งหนึ่งในโลก ของพุทธศาสนิก
ชน พรุ่งนี้แล้วเราจะได้เห็นถึงเจดีย์สถานที่พุทธ
ศาสนิกชนทั่วโลกต้องการเห็น เห็นแล้วจะรู้สึกปลื้ม
ใจสักเพียงไรหนอ นึกไปแล้วก็สร้างมโนภาพ วาด
รูปร่างสถานที่ที่ควรรับรู้ว่าเป็นอย่างนั้นๆ ไปตามเรื่อง
การวาดภาพสถานที่ต่าง ๆ ที่จะไป ซึ่งยังไม่เคย

ไปมาก่อนว่าเป็นอย่างนั้น ๆ ไว้ในใจ เป็นเรื่อง
ธรรมดาของทุกคน แม้จะไม่เคยถูกกับความจริง
สักครั้ง แต่รู้ล่วงหน้าด้วยว่าต้องผิดจากความจริง
ก็อดวาดดวงหน้าไม่ได้ ช้อนยอมแสดงว่า ธรรมดา
มนุษย์นั้น ย่อมพอใจในการทดลอง แม้รู้ยู่่ว่า
ผิดแน่ ก็ตาม

นอนพลาดบางคราวก็พังเตียงรถไฟเด่น รถไฟ
ถ้ายันเป็นรถไฟใหญ่ กว้างขวาง ดังนั้น ถึงแม้จะนั่ง
เหยียดขาออกไปเกินปกติสักหน่อย ก็ไม่ต้องเกรงว่า
จะไปกระแทกใคร หรือไปถูกเท้าของผู้อื่นอยู่ทางด้าน
ตรงกันข้าม เรื่องมาถึงเพียงนี้ ทำให้หนักอกเหตุการณ์
ครั้งหนึ่งซึ่งเกิดขึ้นกับตัวเองที่เมืองไทย เรื่องมีอยู่ว่า
ในระหว่างสงครามครั้งที่แล้ว ครั้งหนึ่ง ได้โดยสาร
รถไฟจากต่างจังหวัดกลับกรุงเทพ ฯ ชนที่นั่งมานั้น
เป็นชนที่หนึ่งชนิดเป็นห้อง พอมาถึงสถานแห่งหนึ่ง มี
ผู้โดยสารตัวหนึ่งแห่งแฉ่งตัวดี อายุยังไม่มาก เป็นภรรยา

ของนายทหารชั้นนายร้อยเอก ได้เข้ามานั่งในห้องทาง
 แถวตรงกันข้าม ในห้องนั้นมีผู้ชายอยู่แถวสามคนและ
 ได้มานั่งรวมกันหมดในแถวเดียวกัน เมื่อสัตรีผู้นั้นเข้า
 มานั่ง พอรถเคลื่อนจากสถานีไม่นาน สัภาพสัตรีผู้นั้น
 ได้เรียกสัตรี ซึ่งเป็นคนในครอบครัวนายสิบมานั่งร่วม
 ด้วย แล้วตั้งเบาะรมาดิมและคุยกันดังอย่างดำราญใจ
 เต็มที่ เฉพาะสัภาพสัตรีผู้นั้นนั่งไขว่ห้าง พดางกระดิก
 ทำอยู่ไปมา และจะกระดิกพลิกแพลงอย่างไรก็ไม่ทราบ
 ทราบแต่ว่าหน้าแง่เรา ซึ่งเราได้พยายามระวังและ
 หดขาให้เข้ามาชิดที่นั่งอย่างที่สุดแล้ว ได้ถูกเท้าของ
 สัภาพสัตรีผู้นั้นกระแทก พร้อมกับได้ยินเสียงอุทาน
 เบา ๆ ครึ่งเดียวเท่านั้นจากเจ้าของเท้า ต่อจากนั้นไม่
 มีเสียงอะไรเปล่งออกมาอีกเลยแม้แต่คำขอโทษ เรา
 ก็เฉยเหมือนกัน

เรื่องมรยาทโดยเฉพาะเรื่องถือที่คำที่สูง ใน
 ระหว่างผู้ใหญ่กับผู้ย่อย ในอินเดีย ดังกา และพม่า

เท่าที่เคยเห็น ดูเขาไม่ค่อยสนใจ บางคราวผู้น้อย
 ต้องการหยิบของในที่สูง เห็นศีรษะผู้ใหญ่ แก้เงา
 มือท้าวบำงใหญ่เพื่อให้เห็นด แล้วยึดตัวชนเขมมหยิบ
 ของ ถ้าเสียหลักจะล้ม แก้เงามือท้าวไปบนศีรษะ
 ผู้ใหญ่ทีเดียว เพื่อกันล้ม เสร็จแล้วก็ไม่ต้องขอโทษ
 ผู้ใหญ่กั้เงาเฉยๆ ไม่นิน্দึนร้ายอะไร ในการประกอบ
 ฉัฏฐสังคายนาแห่งสหภาพพม่า ที่มหาปาด้านคู้หาใน
 ขณะที่ตั้งข ผู้ร่วมประชุมกำลังทำพิธีสวดหรืออ่านพระ
 ไตรปิฎกอยู่ ภิกษุเจ้าของถินบางรูปตั้งใจสวดจริง ๆ
 แต่บางรูปกลับนอนเฝ้าจั่วจรดค้อมศีรษะ คดุมเท้าบ้าง
 นอนหมอบบ้าง นอนเหยียดยาวปลดอยเท้าเกาะกระบ้าง
 แล้วยึดเท้าจะทำ มิใช่ใครจะสวดอย่างไร เมื่อนอนจน
 จุใจแล้วก็ถูกชนมาอ่านกับเขาใหม่ตามวาระ ดูง่าย ๆ
 ดิ ชาวบ้านมานั่งฟังสวดก็เหมือนกัน บางคนกั้เงาฟัง
 เรียบร้อย ประณมมือตลอดเวลา เกร็งครัด น้า
 เต็มได้ แต่สัครบางคนกั้เงาเหยียดเท้ามาทางพระกั้ม

บางคนหมอบประณมมือฟังอย่างจำรวม แต่บนหลัง
ของนางมีลูกน้อยนั่งเด่นอะไรอยู่อย่างสบายใจก็มี

ตอนเดีย ถ้าเราได้เห็นตามถนนมีผ้าห้อยยาวตั้ง
แค่นบนดงมาชนกต่าง จากชนกต่างดงมาชนต่าง
ต่อๆ กันดงมา ผ่านหม้อต่าง ๆ เช่นแดงบ้าง ขาวคลา
บ้าง เขียวบ้างเป็นต้น ทั้งเก่าและใหม่ปนกันไปปดิว
ดับชขายแถมดมได้ว ก็ขำกันว่าคงมีพิธีอะไรเป็นแน่
เขาจึงห้อยธงยาวเช่นนั้น ความจริงนั้นเป็นแต่เขาตาก
ผ้าแห้งกันเด็กน้อยเท่านั้น นอกจากนั้นตามถนนยังมีวัว
และเกวียนเกตุอน บ้างก็ทำคอกวัวคอกแพะอยู่บนทาง
เท่านั้นเอง และบนทางเท้าอันกว้างใหญ่นั้น ใครอยาก
จะนอนก็นอนลงไปได้ ไม่มีใครห้ามไม่มีใครว่า ทั้งๆ
ที่เป็นเวลาดวงวันแดก ๆ บางคนนอนไขว่ห้าง
กระดิกเท้าน้อย ๆ ดูบรูหรืออย่างสบาย คล้ายกับว่า
ใครอยากทำอะไรก็ทำได้ อย่างอิสระเสรี ดังเหล่านี้
เราไม่เคยเห็นในบ้านเรา เราจึงรู้สึกแปลก “การ

กระทำตามใจชอบเช่นนั้น บางคนว่าฝีมือสสระ มี
เสรีดี แต่บางคนส่ายหน้าว่าไม่ไหว ไม่มีมรรยาท
ไม่รู้จักคำว่ำน่าสกปรกหรือสะอาด ไม่มีวัฒนธรรม

วันที่ ๒๕ มีนาคม

รถไฟเด่นตลอดคืน คืนนั้นเมื่อเช้าตรู่ของวันที่ ๒๕
รู้สึกอึดใจแต่เช้า ขณะรถไฟเด่นผ่านเข้าไปในเทือก
เขา ซึ่งหาความชุ่มชื้นอะไรมิได้ เพราะภูเขาที่แห้ง
ดำน้ำก็แห้ง และทุ่งก็แห้ง เมื่อเลี้ยวเรื่องอาหารเข้า
แล้ว ก็นั่งรอดด้วยความอึดใจ เจ็ดตื่นตื่น

เวลา ๗.๐๐ น. เสด็จ รถไฟเด่นเข้าเทียบสถานี
คະຍາ ซึ่งมีขนาดใหญ่กว่าสถานีโพตปุระที่สันตินิเกตัน
มีสะพานเหล็กสูงใหญ่ ทอดข้ามรางรถไฟสองสะพาน
ตามสถานีที่สำคัญ ๆ ในอินเดียโดยมากนิยมทำสะพาน
ข้ามแบบนี้ รวมระยะทางจากกัตกัตตาถึงสถานีคະຍา
ได้ ๒๙๒ ไมล์. ค่าโดยสารคนละประมาณ ๒๔ รูปี

ในที่ไม่ว่านักจากตัวสถานที่ มีสาขามากมหา-
 โหสิ เรียกว่า เสาติกะยอล ตั้งอยู่ จากที่ เราจะ
 เดินทางไปยังสถานที่บำเพ็ญทุกกรกิริยา และสถานที่
 ทรงแสดงอาทิตตปริยายสูตรก่อนก็ได้ โดยใช้เวลา
 เดินเท้าประมาณไม่เกินสองชั่วโมง สถานที่บำเพ็ญ
 ทุกกรกิริยานั้น บัดนี้เรียกว่าถ้ำตังคสิริ อยู่ที่เขา
 ปราศโหสิ (รัก่อน) และมีเขาชื่อพรหมโยนิ ซึ่งเป็น
 สถานที่ทรงแสดงอาทิตตปริยายสูตร สถานที่แห่งนี้
 คือที่เรียกว่า คระยาด์สระประเทศในครั้งพุทธกาลนั่นเอง
 ณ ที่นี้ สมัยหนึ่งพระเทวทัตเคยทำสังฆเภท บันยอด
 เขาพรหมโยนิ มีพระพุทธรูปยาว ๒๗ ซ. ม. กว้าง
 ๘ ซ. ม. อยู่รอบหนึ่ง กับมีรูปพระพรหม ๕ หน้า
 (ไม่ใช่ ๔ หน้า) อีกหนึ่งรูป ภูเขาแห่งนี้ ในระยะทาง
 จากเมืองคระยาไปถึงพุทธคยา บริเวณภูเขามี่เจดีย์
 สถานที่อันสำคัญที่สุดของพรหมณ์แห่งหนึ่งชื่อ คระยา
 ด์สระ มีเรื่องในตำนานว่า มีอสูรคนหนึ่ง ชื่อ คระยา

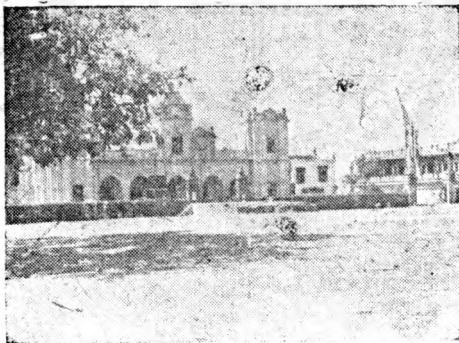
เก่งมาก แม้พระพรหม พระคเริระ ก็ปราบไม่ลง
 ต้องให้พระวิษณุปราบ พระวิษณุตัดศีรษะอสูรณที่
 ตรงนั้น แล้วผ่าซีกให้เป็นหิน มีรอยวิษณุบาทเหยียบ
 ออกอสูรปรากฏเป็นดำคัญ ก่อนตายอสูรได้ขอพรไว้ว่า
 ขอให้คนเรียกบริเวณเหนือที่ประมาณ ๑ ประโยชน์ โดย
 รอบนั้นว่า คเริระเกษตร และบริเวณศีรษะให้เรียกว่า
 คเริระคเริระ หรือ คเริระคเริระ จันทรบาทเท้าฟ้าดินสลาย
 ๒ ขอให้ฝนมาอาบนาหรือถวายเป็นอภินิหาร หรือทำพิธี
 ศรัทธาในทนต์ จงพ้นจากบาปทั้งหมด โดยที่ผู้ใดแม้บาป
 อันแรงที่สุด คือบาปอันเกิดจากการฆ่าพราหมณ์
 พระวิษณุได้ประทานพรให้ เหตุนี้จึงมีชาวฮินดูเป็น
 จำนวนแสน ๆ เดินทางมายังทนต์ เพื่อถวายเป็นอภินิหาร
 และอาบนาเป็นต้น คิดกันว่าเป็นศิวอสูรณเป็นศิว
 คเริระ แต่บางท่านก็ว่าภูเขาทั้งหมดนั้นแหละเป็นศิวอสูร
 ๓ เป็นต้นเหตุของคำว่า คเริระคเริระประเทศ คำว่าคเริระ
 คเริระนี้ มีผู้เรียกว่าคเริระคเริระก็มี โดยเหตุผลคือภูเขา

นั้นมีรูปคล้ายหัวช้าง

ถนนที่ไปสู่พุทธคยา ยาว ๘ ไมล์ ลาดยางตลอด
ตลอดไปตามริมแม่น้ำเนรญชราอันเจียบสงบ มี
เทวาลัยสร้างตั้งอยู่ริมถนนเป็นระยะ ๆ ระหว่างแม่น้ำกับ
ถนนมีป่ามะม่วงคน ต้นมะม่วงชนิด ๆ ใต้ต้นทุก
ต้น เตียนร่มรื่น หาใบร่วงเหลือตกใบเดียวก็ทิ้งยาก
เพราะมีคนเก็บเอาไปหมด เวลานี้เป็นตอนเช้า ยัง
ไม่ร้อน ลมพัดแผ่วเบา ช่างชื่นใจเสียจริง ๆ ยิ่งใกล้
พุทธคยา ใจก็ยิ่งเต้น ทุกคนนิ่ง ไม่พูดจากันหว
กับนัด คงคิดมุ่งอยู่ที่พุทธคยาอย่างเดียวกัน และ
แล้ว ก็อยากจะพูดว่าแทบจะต้องตะครุบหัวใจไว้ไม่
ให้ไหลออกมานอกตัว เพราะได้เห็นยอดพระเจดีย์พุทธ
คยาในทางโค้งแห่งหนึ่ง ต่อจากนั้นไป ตัวของเรา
แทบจะทำหน้าที่อยู่อย่างเดียวกันคือ จ้องมอง พระเจดีย์
นั้น ความรู้สึกอย่างนี้ ใครจะว่าตื้นก็แล้วแต่ แต่
ตื้นอย่างนี้ไม่ใช่ตื้นแบบบ้านนอกเขากrug เป็นการตื้น

เด่นอันประกอบด้วยกุศลบัตติ อันมีพุทธธานุสัจติเป็น
 สัมมูฏฐาน

แล้วเราก็เข้าสู่บริเวณพุทธคยา เดียวมาบนเนิน
 เห็นอบริเวณ เห็นพระเจดีย์เตี้ยมอญและคันโพธิ แต่
 คันศรีมหาโพธิยังไม่ทราบว่าเป็นคันไหน เพราะมีคันโพธิ
 สองคันเวลานั้นจวนเพนแล้ว จึงเคยไปยิงที่ปัก ไม่แะ
 ดงนมัสการตามใจปรารถนา

ที่ปักของมหาโพธิสมาคม ทางขวาเป็นที่ปักของชาววิเบต

๑๖๖ ที่ปักของชาววิเบตมาปัก เป็นของสมาคม
 มหาโพธิ อยู่ไม่ห่างจากองค์เจดีย์นัก ๑๖๗ เป็นอาคารชั้น

เดียว หลังจากเป็นคาตฟ้า ตัวก็กลายเป็นรูปดีเหลี่ยม ตรงกลางเป็นห้องโถง ตอนริมทำเป็นห้องพักเป็นห้อง ๆ แบบห้องแถว ด้านนอกภายในชายคา มีชานเดินได้รอบทุกด้าน เมื่อเราเห็นห้องพักครั้งแรก เราถึงกับมองดูตากันเป็นเชิงถามว่านี่จะอย่างไรกัน เพราะในห้องมีแค่ห้องแค ๆ ไม่มีอะไรเลยแม้แต่เสื้อสักชิ้น พนักเป็นปูน ในห้องค่อนข้างมืด เหม็นอับ เคว้งหืดที่เราได้เตรียมเครื่องนอนไว้เจ็ดชุด แต่ละชุดมี หมอน มุ้ง ผ้าห่มนอน ผ้าปูนอน ในห้องมีหน้าต่างเดียว ลูกกรงหน้าต่างใช้เหล็กท่อนใหญ่ เวลาปิดประตูแล้ว มีอาการไถลห้องข้างเข้าไประยะหนึ่ง ที่ติดตู้ติดคอมไฟฟ้าให้ดวงหนึ่ง พนักแม้ว่าจะปูนไม่เป็นกระดาน ก็ยังนับว่าดีที่ไม่เป็นพนักดิน แต่อย่างไรก็ตามสิ่งเหล่านี้เป็นเรื่องย่อย เราไม่คิดใจอะไร อยู่ในความรู้สึกชั่วคราวเดียว แล้วก็ผ่านไป แทนที่คืนก็แล้ว อันการเดินทางไปต่างบ้านต่างเมืองนั้น ต้องไม่กลัวความลำบาก

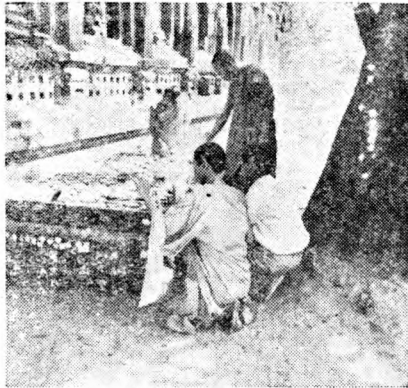
ถ้ากลัวถึงอยู่ที่บ้าน อย่าไปไหนเลย

เพราะห้องแคบ จึงตกตงแยกกันพักเป็นสองห้อง
ตอนบ่ายได้ตระเตรียมไปนมัสการ สถานที่ที่วัดร้างของ
พระพุทธองค์ พวกเราต่างมีสมบัติ คือเทียนรูป คิด
ตัวมาด้วยคนละไม้หนึ่ง และมีมากมายที่เดียวที่เป็น
ของฝากของพุทธศาสนิกชนคนไทย ซึ่งพวกเราได้รับฝาก
มาด้วยความเต็มใจ พวกเราชอบรูปเทียนและหวั
กระเบารูปเทียน ออกเดินทางไปยังต้นศรีมหาโพธิ
ด้วยความดำริรวมระวัง ทำความรู้จักประหนึ่งว่า ไป
เฝ้าพระพุทธเจ้า

ต้นศรีมหาโพธิ เจดีย์พุทธคยาและสิ่งอื่น ๆ อีกใน
บริเวณ อยู่ในแอ่งคล้ายบ่อหรือสระขนาดใหญ่ เรา
จึงต้องเดินลงไป เมื่อถึงแล้ว กราบแล้ว ต่อจาก
นั้นพิธีบูชาด้วยรูปเทียนก็ได้เริ่มขึ้นเป็นการใหญ่ ได้ใช้
เวลาในการจุดรูปเทียนนับชานัน ประมาณชั่วโมงครึ่ง
ถดินและควันรูปไทยพุ่งตลบอบอวนไปหมด พวกเรา

บางท่านเอาทองคำเปลวของไทย ไปปิดที่ต้นศรีมหา-
 โภธิเป็นพุทธบูชาด้วย ในระหว่างนั้นไม้แก่นาคอก
 ไม่มาให้สำหรับบูชา และนำผ้ามาปูให้นั่งได้ต้น
 ศรีมหาโภธิ เมื่อพิธีบูชาเสร็จแล้ว เราได้นำนั่งเข้า
 แถวบนผ้ากาดำค่านมัสการ และทำวัตรสวดมนต์
 เสร็จแล้วแผ่ส่วนกุศล ความอิมใจอันเกิดจากการ
 กระทำสิ่งดีที่จะพูด ดังเกิดดูหน้าของท่านอื่น ๆ เห็น
 มีหน้าตาอิมเอิบทุกท่าน.

ต้นศรีมหาโภธิโคขนาดตามโอบครึ่ง (ดองโอบ
 ครึ่ง) แตกกิ่งก้านสาขาทรงแจ่มไม่ขาด ใบเล็ก
 มน หางยาว เพราะทรงแจ่มจึงต้องใช้ไม้ค้ำไว้ มิ
 ฉะนั้นกิ่งจะหัก ด้วยเหตุนี้ บริเวณใต้ต้นศรีมหาโภธิ
 จึงมีไม้ค้ำกิ่งอยู่กระกระ (พิธีใช้ไม้ค้ำกิ่งโภธิในบ้านเรา
 อาจเนื่องมาจากเหตุนี้กระมัง) บริเวณใต้ต้นศรีมหาโภธิ
 เขาก่อเป็นฐานชั้นแถวกลมดิน และเกลี่ยทรายทับดิน ฐาน
 นั้นทำเกลี้ยง ๆ อย่างธรรมดา เป็นดีแต่เดิมไม่มีมีย่อมุม

แท่นวชิรอาสน์ ทางขวาเป็นต้นศรั้มหาโพธิ ทางซ้ายเป็นมหาโพธิวิหาร
 บนฐานนั้นนอกจากจะมีต้นศรั้มหาโพธิ ประดิษฐานอยู่
 แล้ว ยังมีแผ่นหินใหญ่ดีด้าอันเรียกว่า วชิรอาสน์ตั้ง
 อยู่อีกด้วย แผ่นหินนั้น ยาวเจ็ดฟุตหกนิ้ว กว้างสี่
 ฟุตสี่นิ้ว หนาสามฟุต ด้านบนและด้านข้างสลักเป็น
 ถายดอกไม้ อยู่ติดกับต้นศรั้มหาโพธิทางด้านขว
 ออก ตรงที่ทพระพุทธรเจ้าเคยประทับนั่ง เมื่อตอน
 คริสต์ (แผ่นหินแห่งนี้ นับว่าเป็นต้นเหตุของคำว
 รัชต์สมาธิเพชร ในหนังสือประวัติหลวงพ่อเงิน อยู่นาง

ซึ่งอาจารย์บิดแต่ง กล่าวถึงพระพุทธเจ้าเสด็จประทับ
บนอาสน์นั้นว่า ประทับวัชรธมาธิ หมายความว่าทรง
ธมาธิ เห็นอวัชรอาสน์ ข้อที่น่าจะเป็นเหตุอย่าง
หนึ่งที่เรารู้จักว่า วัชรธมาธิเพ็ชร) แท้หนึ่งเป็นหนึ่งใน
ล้ามของวัตถุที่สร้างในสมัยพระเจ้าอโศก ที่ยังเหลือ
อยู่ในบดิน เมื่อหนึ่งที่ตรงแท่นนี้แล้ว จะเห็นแม่
น้ำเนรัญชรา อยู่ทางเบื้องหน้า แต่เวลานี้เห็นไม่ได้
เพราะมีเจดีย์พุทธคยาบัง เจดีย์พุทธคยาหรือมหา-
โพธิวิหารนี้ ตั้งอยู่ติดต่อกับอวัชรอาสน์ทางด้านหน้า
หรือทางด้านตะวันออกของต้นศรีมหาโพธิ์ โดยมีวัชร-
อาสน์คั่นอยู่ตรงกลางติด ๆ กัน.

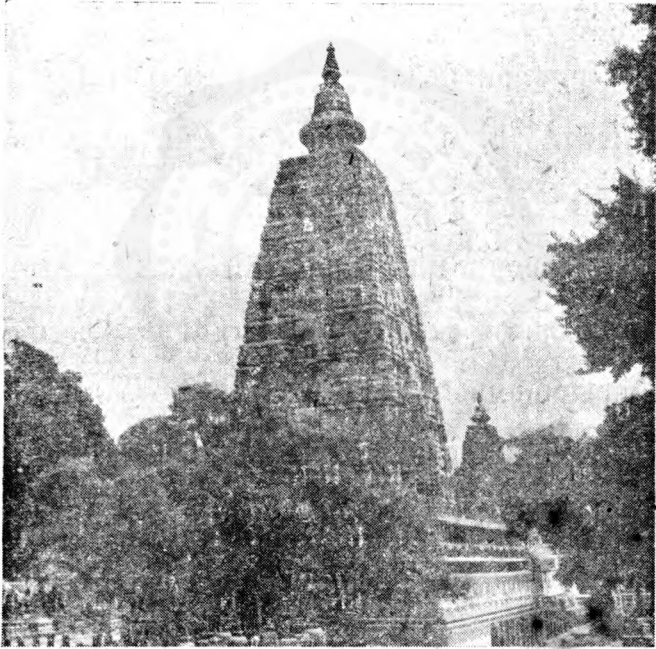
มหาโพธิวิหาร สร้างด้วยหินก้อนปูนและแต่งลวด
ลายด้วยปูนตามกระบวนช่าง สูงประมาณ ๑๘๐ ฟุต
ฐานกว้างด้านละ ๔๘ ฟุต ทรงสี่เหลี่ยม แล้วเรียบรอบ
ขึ้นไป ตอนยอดเป็นสถูป ตอนกลางเป็นปรางค์ ตอน
ล่างเป็นวิหารสองชั้น แต่ละชั้นมีพระประธานแบบอิน-

พระประธานชนล่งในมหาโพธิวิหาร

เตี้ยประดิษฐาน พระประธาน^๕ต่าง^๗เป็นพระ^๖นั่ง^๘ ซึ่ง
 งามมากประดิษฐานประจำ^๕อยู่^๕บน^๗นักษัตริย์^๕พระ
 พุทธ^๖ปรินิ^๖แตร^๖มี^๖พระพุทธรูป^๖องค์^๖เล็ก^๖ ๆ เป็นพระ^๖นั่ง^๖บาง
 ยืน^๖บาง^๖ประดับ^๖ทวาร^๖เรือน^๖แก้ว^๖ อีก^๖ ๗ องค์^๖ ประดิษฐาน^๖อยู่^๖
 บน^๖พน^๖ต^๖ย^๖ รอบ^๖วิหาร^๖ชน^๖ท^๖ด^๖อง^๖ ค^๖อบ^๖น^๖ห^๖ด^๖ง^๖ค^๖า^๖ร^๖ของ^๖ชน^๖ท^๖

หนึ่งมีชานชาลาโดยรอบ ที่มุมชานชาลาทั้งสี่ มีสถูปเล็ก
รูปทรงแบบสถูปใหญ่ประดิษฐานอยู่อีกสี่องค์ รอบ ๆ
มหาวิหารมีช่องเล็ก ๆ สำหรับประดิษฐานพระพุทธรูป

ต้นศรีมหาโพธิ์และมหาโพธิ์วิหาร

มหาวิหารนั้นมองดูภายนอก จะเห็นเป็นเจดีย์ใหญ่ ถ้า

ผู้ไม่เคยเห็นต้องการดูตัวอย่างในบ้านเรา จะดูได้ที่
วัดเจ็ดยอดเชียงใหม่ เจดีย์ที่วัดนี้จำลองแบบมาจาก
เจดีย์พุทธคยาสร้างในสมัยภูกาม.

เจดีย์พุทธคยาที่เห็นอยู่ในเวदानี้ ไม่ใช่เป็นของ
สร้างแต่สมัยพระเจ้าอโศก ดังก่อสร้าง ที่สร้างไว้ใน
สมัยพระเจ้าอโศก เวदानี้มีเหลืออยู่ตามดังเท่านั้น
คือแท่นวิหารอาสน์ วิหารรอบบวรเวदानันต์มหาโพธิ
และวิหารน้อยหลังหนึ่ง นักดำถวตามทีเซอร์เจมส์เฟอร-
กัสตัน ได้กล่าวไว้ในหนังสือ History of Architecture
ในหนังสือเล่มนี้นักดำถว่าในระหว่าง พ.ศ. ๑๐๓๘-๑๐๗๓
ซึ่งในขณะนั้น วิหารที่พระเจ้าอโศกทรงสร้างได้พังถ
ถัว ได้มีพราหมณ์ผู้หนึ่ง ชื่ออมรเทวะ เป็น
ขุนนางผู้ใหญ่ของพระเจ้าวิกรมาทิตยะ ผู้ครองมถวะ
อ้างว่าพระมเหศวร มาตั้งให้สร้างพระเจดีย์ที่ตรงพระ
เจ้าอโศกเคยสร้างที่มหาโพธิถถาน จึงได้มาจัดการ
สร้างขึ้นในรูปลักษณะอย่างทีเห็นอยู่ในปัจจุบันนี้

พระเจ้ายันเมื่อโทรมลง ก็ได้มีผู้ปฏิสังขรณ์
 ต่อ ๆ มา โดยเฉพาะพระเจ้าแผ่นดินพม่าหลายพระ
 องค์ได้ทรงปฏิสังขรณ์ถวายเป็นพุทธบูชา เช่นใน
 สมัยภูกามพระเจ้าครวชิต ซึ่งเสวยราชย์ในระหว่าง
 พ. ศ. ๑๖๒๗-๑๖๕๕ ได้ปฏิสังขรณ์เป็นครั้งแรกต่อมา
 ในสมัยของพระเจ้า อตองคะดิงรุ ซึ่งเสวยราชย์
 ในระหว่าง พ. ศ. ๑๖๕๕-๑๗๓๓ ได้ปฏิสังขรณ์อีกใน
 สมัยของพระเจ้าคโถมินโด ซึ่งเสวยราชย์ในระหว่าง
 พ. ศ. ๑๗๕๓-๑๗๗๗ ได้ให้จำลองแบบเจดีย์พุทธชะยาน
 ไปสร้างที่เมืองภูกาม เมื่อพ. ศ. ๒๐๑๕ พระเจ้าหงสาวดี
 ธรรมเจดีย์ ได้ทรงสั่งให้จำลองอีก เพื่อนำมาสร้างที่
 เมืองหงสาวดี แต่ไม่ได้สร้าง ใน พ. ศ. ๒๓๕๑ พระเจ้า
 ปดุงทรงสั่งให้จำลองอีก เพื่อนำมาสร้างที่เมืองอมร-
 ประแต่ไม่ได้สร้าง และต่อมาได้ส่งข้าหลวงให้นำโครง
 ลักการะไปบูชาตามพุทธเจดีย์ต่าง ๆ หลายครั้ง จน
 กระทั่งอังกฤษได้ให้กลับและไม่ให้ไปอีกเพราะได้ความ

ว่าข้าหลวงเหล่านั้น ได้ไปเที่ยวเกลี้ยกล่อมพวกเจ้าแรก
 ให้ไปช่วยพม่ารบอังกฤษ ต่อมาในสมัยพระเจ้ามินดง
 ผู้เสวยราชย์ในระหว่าง พ.ศ. ๒๓๘๘-๒๔๒๓ ได้แต่ง
 ข้าหลวงให้ไปปฏิสังขรณ์อีก แต่การปฏิสังขรณ์ครั้งน
 ี้กรมตรวจโบราณคดีอังกฤษ ถือว่ากลับไปทำให้เสีย
 หายเพราะทำเอาแต่ดีก็ทำให้เสีย และจนเอาเครื่องหิน
 ต่าง ๆ เป็นอันมาก ซึ่งเป็นของโบราณ อันหักพัง
 อยู่ในบริเวณมหาโพธิ์สถานนั้นไปทิ้งเสีย เพราะไม่รู้
 จักคุณค่า ครั้นถึงสมัย พ.ศ. ๒๔๒๒-๒๔๒๓ รัฐบาล
 อินเดียเมื่อเซอร์แฮชดีเอเดน เป็นผู้สำเร็จราชการ
 ประจำแคว้นเบงกอล ได้ให้นายพันตรี อเล็กซานเดอร์
 คัทนิงแฮม กับนายช่างชื่อโจเซฟ เดวิดสัน เมดิกเบกดาร์
 ทำการปฏิสังขรณ์ใหม่โดยประณีต และแก้ไขให้กลับ
 เหมือนเดิม ดังปรากฏอยู่ในทุกวันนี้ ซึ่งว่ากันว่า
 เป็นแบบเดียวกับที่พราหมณ์อมรเทวะสร้าง ขอนจะ
 พิสูจน์ข้อเท็จจริงได้จากจดหมายเหตุของหลวงจีน ถึง

ข้าง ซึ่งมานมัสการต้นศรีมหาโพธิ์เมื่อ พ. ศ. ๑๓๗๐
ได้พรรณนาไว้ โดยกล่าวถึงความสูงใหญ่และส่วน
อื่น ๆ ของเจดีย์พุทธคยา ตรงกันกับที่เป็นอยู่ใน
ปัจจุบัน

รั้วหินรอบบริเวณมหาโพธิ์สถานนี้ ตั้งเป็นรูป
แปดก ๆ ถ้าเป็นรูปสี่เหลี่ยมก็ทำเส้นเจดีย์เจ็ดเจดีย์ เจดีย์
งาม ในบริเวณภายใน นอกจากจะมีต้นศรีมหาโพธิ์
แท่นวิหารเจดีย์พุทธคยาแล้ว ยังมี รัตน
จงกรม ประดิษฐานอยู่ข้างเจดีย์พุทธคยาทางด้าน
เหนืออีกด้วย รัตนจงกรมนี้ทำด้วยหินเป็นรูปดอกบัว
เป็นดอก ๆ วางเรียงเป็นระยะห่างขนาดกำมือ มี
สองชุด ชุดหนึ่งอยู่บนพื้น อีกชุดหนึ่งอยู่บนแท่น ซึ่ง
สูงประมาณ ๓ ฟุต ทอดยาวไปตามด้านยาวของ
บริเวณ ชุดนี้มีราว ๑๘ ดอก ในบริเวณภายในรั้วหิน
นี้ ปูพื้นด้วยแผ่นหินจนเต็มเนื้อ นอกรั้วหินออกมา
มีสิ่งสำคัญอื่น ๆ อีกคือ

รัตนขรรค์เจดีย์ อยู่ทางด้านเหนือของต้นศรี-
มหาโพธิ ที่เห็นในปัจจุบันนี้ มีรูปคล้ายกับวิหาร
เล็กๆ ไม่มีหลังคา สร้างด้วยอิฐ ก่อปูน - กว้าง
๑๑ ฟุต ยาว ๑๔ ฟุต ทาทอง ภายในประดิษฐาน
พระพุทธรูปองค์เล็กไว้ด้วย

อนันตเจดีย์ อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ
ของเจดีย์พุทธคยา สร้างเป็นชั่มด้วยอิฐ ก่อปูน สูง
ประมาณ ๕๕ ฟุต ตั้งอยู่บนเนินหรือบนคันบ่อ ภายใน
กว้างเป็นรูปสี่เหลี่ยม ด้านละ ๑๖ ฟุต มีรูปพระ
โพธิสัตว์ประดิษฐานอยู่

ต้นมหาโพธิของฮินดู อยู่ทางเหนือขององค์เจดีย์
พุทธคยา เป็นพันธุ์เดียวกับต้นศรีมหาโพธิ เซอร์
อเล็กซานเดอร์ คันนิงแฮม เป็นผู้จัดการปลูกดำไว้
ให้ชาวฮินดูได้บูชา ต้นมหาโพธิต้นนี้ สูงชุก ไม่จำ
ไม่ได้รูปได้ร่าง—งามเหมือนศรีมหาโพธิเลย พันธุ์เดียวกัน
กันแท้ๆ โฉนจึงไม่เหมือนกัน อยู่ใกล้กัน หน้า

ปลาดอีกอย่างหนึ่ง คือ ต้นโพธิพันธุ์พระศรีวิสุทธิวงศ์ เท้าที่เคย
เห็นมาหลายต้น แม่ที่ดังกา ซึ่งเก่าแก่ที่สุด ถ้าเป็น
ของพุทธศาสนาแล้วต้นแจ้ ทอดกิ่งยาวสลวยออกไป
ข้าง ๆ รอบ ๆ

รัตนขรเจดีย์และต้นมหาโพธิ ของอินเดียอยู่ใน
บริเวณบ่อ แต้นอกรวีหิน รอบ ๆ รวี่หินเต็มไปด้วย
ด้วยเจดีย์เล็ก ๆ และสิ่งก่อสร้างของโบราณอื่น ๆ
อีกมากมายซึ่งเหลือแต่ทราก ในระหว่างทรากเหลือ
เหล่านี้ไม้ดอกเช่นดาวเรือง และไม้ต้นเช่นมะยมเต็ม
ไปหมด ต้นไม้เหล่านี้ ต้องดูบน้ำปด่อยเข้ามาให้หล่อ
เลี้ยงเสมอ มิฉะนั้น อาจตายด้วยความร้อนและแห้ง
แล้ง

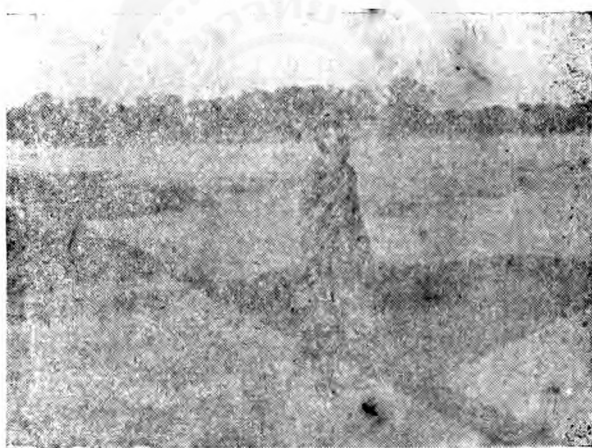
เบ้องหน้าเจดีย์พุทธคยาออกมาเพียงเล็กน้อย มี
วิหารยาวของอินเดีย แบ่งเป็นห้อง ๆ บางห้องมีวิฆณุ
บาท บางห้องมีรูปพระผู้เป็นเจ้า ที่นี้มีพวกฮินดูคอย
เชิญคนให้เข้าไปนมัสการและบริจาคทรัพย์สินบูชา แต่ที่

เจดีย์พุทธคยาไม่มีใครคอยเชิญเลย ก็มีคนเข้าไป
นมัสการมากกว่า

สถานแห่งอัชปาณิโครธ ว่ากันว่าอยู่ที่อีกฝั่ง
หนึ่งของแม่น้ำเนรมิตรา เป็นฝั่งเดียวกับบ้านนาง
สุชาตามิใช่ฝั่งเดียวกับต้นศรีมหาโพธิ์ อยู่ทางตะวันออก
เจดียนมเทวาลัยฮินดูตั้งอยู่ ภายในมีศิระบาทชนิดว่า
ทำด้วยหิน ถ้าคนไปนมัสการอัชปาณิโครธสถาน ก็
เลยพลอยให้ศิระบาทไปด้วย

สระมุจลินท์ นัยว่าอยู่ฝั่งเดียวกับต้นศรีมหาโพธิ์
บางท่านว่าอยู่ทางด้านใต้ใกล้ ๆ ต้นศรีมหาโพธิ์นั่นเอง
ซึ่งบัดนี้เป็นสระบัว กว้าง กลางสระมีเสาหิน มีท่า
สำหรับลงอาบน้ำ มีศาลาโอโถง แต่บางท่านว่าสระนี้
ไม่ใช่สระมุจลินท์ เป็นสระอะไรก็ไม่ทราบ สระมุจลินท์
ที่ถูกนั้นอยู่ห่างจากต้นศรีมหาโพธิ์ออกไป ประมาณอีก
หนึ่งไมล์ เจดียนสระนี้ได้คนมาก และยังมีซากสิ่งก่อสร้าง
เหลืออยู่บ้าง

สถานแห่งราชายคนะ ไม่เกิด ว่ากันว่าอยู่
ห่างจากสระมัจฉินท์ ออกไปอีกประมาณหนึ่งไมล์ มี
เทวาลัยเล็กอยู่ได้ร่มไม้ เฉพาะสถานแห่งอัชปาตนิ
โคธ กับราชายคนะ นี่ยังค้นหาสถานที่แท้จริง
ยังไม่ได้ ที่ว่าอยู่ทนนทนนเป็นแต่เพียงคาดคะเน

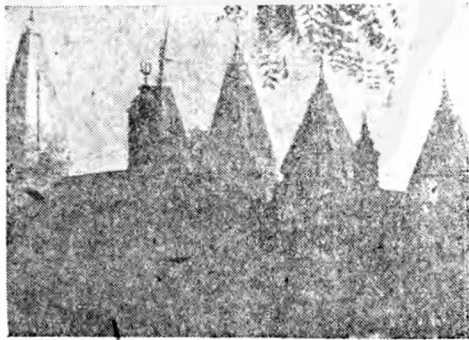
แม่น้ำเนรัญชรา ทิวไม้ที่เห็นเป็นเกาะกลางแม่น้ำ

แม่น้ำเนรัญชรา เขตแดน เรียกแม่น้ำผดุงหรือ
ถ้ำจัน อยู่ทางด้านหน้าหรือด้านตะวันออกของคันคั-

มหาโพธิ เจริญชราแปลความว่าเชยหรือเฒ่าควรมิ
 พ้อได้เห็นกษอนให้กันว่า นี้นหรือคือแม่น้าเจริญชรา
 แม่น้าประวัติศาสตร์แห่งพระพุทธศาสนา ทำไมจึงเป็น
 แม่ทราย ไม่ใช่แม่น้าอย่างนี้ เดี่ยวแรงกว้างตงกโก
 เมตร แต่ไม่แม่น้าสักหยด เป็นแม่น้าแต่มีฝนทราย
 พุ่งเป็นควันและร้อนจัด เรามองดูด้วยความตะลึง
 ระคนด้วยความสังเวช ชั่วระยะเวลา ๒๕๐๐ ปี ทำ
 ให้แม่น้าและสถานที่อันร่มรื่น กลายสภาพเป็นท
 ษณแห่งแห้ง ร้อนจัด ในปีหนึ่งแม่น้าเจริญชราคง
 รักษาชื่อว่าแม่น้าไว้ได้เพียง ๕ เดือน อีก ๗ เดือน
 เป็นแม่ทราย ใครต้องการน้ำต้องไปขุดบ่อน้ำใน
 แม่น้า เรายืนอยู่ที่ริมแม่น้าเจริญชรา หน้าเจดีย์พุทธ
 ศะยาออกไป ณ สถานที่เรายืนอยู่นี้ สามารถเห็นภูเขา
 ปราศโพธิอยู่รำไร ใกล้สถานที่เรายืนอยู่ เป็นท่อน้ำทำ
 เป็นคัน ๆ ด้วยหิน ยาวเหยียดไปตามแม่น้า ในระหว่าง
 หนึ่งท่อนหนึ่งเดินมาทางแม่น้า เดินไปได้สามก้าว

ก็กราบจนหน้าจรดพื้นดิน แล้วหันไปไหว้พระอาทิตย์
 ครั่งหนึ่ง ทำอย่างนั้นทุกสามก้าว จนถึงไปในแม่น้ำอัน
 ร้อนระอุก็ทำอย่างนั้น

มีผู้กล่าวว่าในตอนเดือน ๖ ที่พุทธศักราชร้อนจัด
 แล้วพระพุทธเจ้ามาตรัสรู้ในความร้อนได้อย่างไร
 ขอนเทาทเคยทราบกันว่า เรื่องอุทกาดินประมาณ
 ๕๐๐-๗๐๐ ปี จะมีการเปลี่ยนแปลงใหญ่ครั้งหนึ่ง

ที่ฝั่งศพของพระอินทร์

กตัญญูจากปากฝั่งแม่น้ำเนรัญชรแล้ว

เลยไปดู

เทวาลัย และที่ฝังศพของพวกพราหมณ์นั้นหันหน้าไปทางทิศ
 บ้านของเขา ซึ่งสร้างไว้ที่บริเวณหน้าเจดีย์พุทธชะยา
 นั้นเอง ตามธรรมเนียมของพวกฮินดูต้องเผาแล้วนำ
 กระดูกไปทิ้งน้ำ เพื่อให้บริสุทธิ์ แต่ศพนักบวชชาวฮินดู
 ไม่ต้องเผาเพราะบริสุทธิ์แล้ว บ้านของพราหมณ์นั้นหัน
 ใหญ่โตจริง ๆ มีกำแพงล้อมยาวมาก มีบ่อน มี
 ประตุนหลายชั้น ตัวอาคารสำคัญ สร้างเป็นรูปสี่เหลี่ยม
 สูงสองชั้นบ้าง สามชั้นบ้างในบางตอนเว้นช่องว่างไว้
 ตรงกลาง คล้ายวิหารคด มีลำตาลตั้งเล็กอยู่ ณ ที่
 ว่างตรงกลางนั้น ภายนอกประตูอาคารนั้นเต็มไปด้วย
 วัว ม้า และช้าง พราหมณ์นั้นคนปัจจุบันนี้ รูป
 ร่างอันแต่ไม่ถึงกับจำมา ผุท่น้อย นั่งอยู่บนหนึ่งเดียว
 หมอมอนซ้อน ๆ ingsอยู่หลายใบ มีเสื้อขาดปรักแตก
 ใต้เบื้องหน้า เขาอยู่บนชั้นสาม ในห้องนั้นค่อนข้างมืด
 พราหมณ์นั้นคน ผู้ขอ ความมีพระหิริหะสัท เป็น
 เชิดฉายที่ ๑๓ หรือ ๑๔ ของปฐมมหันต์ ผู้มีชื่อว่า

ถาน จึงตกไปเป็นสมบัติคนหันต์ด้วย เมื่อรู้ว่าพุทธ-
 ศาสนิกชนนิยมมานมัสการปฐนียสถานแห่งนี้ พวก
 มหันต์ก็เลยใช้เป็นเครื่องหารายได้ จากผู้มานมัสการ
 เพื่อเพิ่มพูนรายได้อันมหาศาลของตนเข้าไปอีก พวก
 มหันต์ได้ครอบครองสถานแห่งนี้เมื่อ พ. ศ. ๒๓๓๓ นี้ และ
 ต่อมาได้เป็นไม้เบื่อไม้เมา เป็นคู่ความกับพุทธศาสนิก-
 ชนชาวลังกา อันมีท่าน ชัมมปาตะเป็นหัวหน้าตลอด
 มาเป็นเวลานาน โดยท่านเหล่านั้นขอให้พุทธศา-
 นิกชนได้มีสิทธิในปฐนียวัตถุเหล่านั้นบ้าง ในฐานะที่
 เป็นสิ่งสำคัญในพระพุทธศาสนา แต่พวกมหันต์ไม่
 ยอม อย่างไรก็ตามในปัจจุบันนี้ ปฐนียวัตถุเหล่านั้น
 ได้อยู่ในความดูแลของกรรมการ อันประกอบด้วย
 ชาวฮินดู อันรวมทั้งมหันต์ด้วยและชาวพุทธ เวลา
 นมัสการที่สระอาตชนมากผิดกว่าแต่ก่อน ซึ่งได้ยินว่า
 เด็กปรกเถอะเทอะเหยื่อประมาณ และพวกมหันต์จะ
 ใช้เป็นเครื่องมือหาเงินอีกไม่ได้ ต่อไปรัฐบาลจะตั้ง

คณะกรรมการชนออกคณะหนึ่งชื่อว่า international
 advisory Board ประกอบด้วยกรรมการจากประเทศ
 ต่าง ๆ ที่เป็นชาวพุทธและจะตั้งในบั้นเพื่อให้ทันปี ๒๕๐๐
 ของเขา เวลานี้ประเทศต่าง ๆ เช่น อังกฤษ อเมริกา
 ญี่ปุ่น เยอรมัน ได้เสนอตัวผู้แทนจากประเทศ
 ของตน ๆ ไปแล้ว ยังเหลืออยู่แต่ประเทศไทย

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๔ สมเด็จพระยาดำรง ได้
 เสด็จไปพุทธคยา พราหมณ์นั้นก็ได้จัดการต้อนรับ
 ใหญ่โตและได้ถวายรอยพระพุทธรูปบาทหิน (เดียน้อย
 ที่เกาะลันเต) พระพุทธรูปหินและพระสถูปหินของ
 โบราณหลายองค์ (เดียน้อยในพิพิธภัณฑสถาน)
 ตามที่ควรด้วย

วันนั้นในตอนบ่าย ได้มีหญิงพื้นเมืองทุกวัยและ
 เด็กชายเป็นอันมากเดินเป็นกระบวน คัดกองและร้อง
 อะไรก็ไม่ทราบเสียงหลงเสียงโหด เทียวไปตามถนน
 และตามตรอก ในระหว่างนั้นได้มีคนให้เงิน ข้าว

ถึงไม้แห้งเล็ก ๆ (พน) รวมทั้งมดโคแห้ง ได้ความ
 ว่า วนนี้เป็นวนเริ่มพินิจการ พระสุริยเทพ พรงัน
 จังจะเป็นวนสำคัญ คนเหล่านี้ดูตั้งใจจริง ๆ
 ไม่แสดงอาการเห็นตื้นเขิน เบื่อหน่าย รูปร่าง ผ่า
 ผ่อนของเขา งามกลมอม น่าสังสาร ช่างเข้ากันยิ่งนัก
 กับหมู่บ้านดินซึ่งมีอยู่ไม่น้อยในแถบนั้น บ้านดินเหล่า
 นี้สร้างด้วยดินเหนียวผสมมดโค นวดให้เข้ากันแล้ว
 ก่อเป็นผนัง ส่วนพนนั้นใช้พนดินนั้นเองเป็นพน พน
 กระดานไม่ต้องพุดถึง หลังคาใช้ใบไม้มุงโปะ ๆ เอาไว้
 ควรแก่การเป็นรั้วหนแดดแรงมาก พอฝนตกหนักดินอ่อน
 ก็พังลงเสียทีเดียว แล้วก็สร้างกันใหม่ด้วยวิธีนี้ บ้านดินนี้
 มีมากที่สุดมีอยู่ทั่วไป ที่กตักตัก ที่เตี้ย มีทงหน
 บางหลังตั้งแอบอยู่ใกล้กับคอกสัตว์ ๆ คล้ายกับจะแสดง
 ปรีชาคารมให้คนที่พบเห็นได้คิดเล่น

พวกเราได้เคยไปบ้านพักของรัฐบาล ซึ่งอยู่ใกล้
 บ่อทางด้านเหนือ ของต้นศรีมหาโพธิ์นั่นเอง ก่อนที่

จะเข้าไปยังบ้านนั้นได้ถูกพวกขอทานติดตามขออย่าง
 ทรมาน เขาพูดกับอังกฤษเสียด้วย ว่าเขาتابอด เรา
 ก็ถามว่า ตาบอดทำไมจึงตามเรามาได้อย่างไม่ถดถะ
 เขาว่าเขาจน เราก็บอกว่าเราก่อนว่าเขา เพราะเราไม่มีเงิน
 คิดตัวเดียว เขาก็นั่นแหละ เขาเห็นเราจนกว่าเรา เรา
 เห็นว่า ชื่นเกลียดกันไปอีก ปรปการณ^๒จะกลายเป็นแข่ง
 จนกัน และเดี๋ยวจะไม่รู้ว่าใครขอใครกันแน่ เราเลย
 หนี เป็นอันยกตำแหน่งจนให้แก่แก่โดยปริยาย ถึง
 กระนั้นเราก็ยังติดตามขออีก จนเราเข้าประทับบ้านพัก
 ของรัฐบาล พวกขอทานจึงผลัดไป ได้ยินว่า ใน
 บริเวณบ้านที่เป็นหลักฐาน พวกขอทานจะไม่เข้าไป
 เพราะต่างชั้นกันและกลัวคนในบ้านทำโทษ.

บ้านพักของรัฐบาล เรียกว่า Dak Bungalow
 เป็นบ้านชั้นเดียว ห้องรับแขกอยู่กลาง สองข้าง
 เป็นห้องพัก สอาด บริเวณกว้างพอสมควรรักษา
 ไว้เรียบร้อย ค่าที่พักไม่แพงนักแต่ต้องจองล่วงหน้า

หน้า และมีกลิ่นมาพักไม่ค่อยขาด ที่นั่นน้ำแข็ง
ด้วยแต่มาจากดี ถึงอย่างนั้นก็ทำให้พวกเรารู้สึกแปลก
ใจและดีใจเล็กน้อย เพราะในอินเดีย น้ำแข็งดูเป็น
ของหาไม่ได้ง่าย ๆ อย่างในบ้านเรา ทั้ง ๆ ที่อินเดีย
ก็ร้อนกว่าบ้านเรามาก การได้ดื่มน้ำแข็งในครั้ง
ข้างชุ่มใจเสียจริง ๆ บ้านพักของรัฐบาลอะไร ๆ ก็ดี
เสียแต่ได้อดสู

ยุ้งทุพพทุชระยามน้อย แตร้วยนัก กัดเข้าแล้วทำให้
เป็นตุ่มใส คั้น กว่าจะตกละเอียดก็ตงหลายวันและกว่า
แผดเป็นจะหายกินเวลาตงหลายเดือน แต่ยังไม่ยอม
เท่าขอทาน ขอทานในอินเดียมีประมาณ ๑๒ ล้าน นับ
ว่ามีมากที่สุดในโลก ชาวอินเดียมักชอบบอกกับชาว
ต่างชาตินะ ในอินเดียนั้น นั่นก็เป็นที่สุดในโลก นั่นก็
เป็นที่สุดในโลกอย่างน้อยก็เป็นที่สุด เช่นการผลิต
ข้าวได้ ซึ่งแต่ละอย่างถนัด ๆ ทั้งนั้น แม้ในหนังสือ
Year Book ของเขาก็ตงไว้อย่างนั้น แต่จะไม่พูดเลย

ว่าอินเดียมีขอทานมากที่สุดในโลก และมีสิ่งที่เป็นที่สุด
 ในโลกอีกหลายอย่าง ซึ่งล้วนแต่... ๆ ทั้งนั้น ผู้ที่พบ
 ความจริงในสิ่งเหล่านี้ ต้องเป็นคนชนชั้นการศึกษาดี
 และต้องถูกถาม ประกอบทั้งผู้ถามนั้นต้องไม่เป็นคน
 พอคพอร่ายด้วย การกระทำอย่างนี้จะว่าดีหรือเดวก็
 ได้ทั้งนั้นแล้วแต่จะว่า

ขอทานในอินเดีย มีโรงเรียนสำหรับเรียนการขอ
 ทานตั้งอยู่ทุกที่ทุกตำบล นักเรียนครั้นสำเร็จจากศาสตราจารย์
 แล้วก็จะไปปฏิบัติงาน โดยมีเงื่อนไขว่า ต้องแบ่งรายได้ให้โรงเรียนบ้าง มีสมาคมขอทาน คอยหาเด็กพิการ
 มาฝึกให้เป็นขอทานที่ดี ชาวขอทานบางคนมีลูกตาหัด ๆ
 ก็เขาไม่ลืมตาให้บอด เพื่อเตรียมตัวให้ลูกที่จะได้เป็น
 ขอทานที่เหมาะสมในอนาคต พวกขอทานนั้นไม่ยอม
 เปลี่ยนอาชีพ ไม่ยอมแต่งงานกับพวกอาชีพอื่น มีความ
 ทนอดทนเป็นพิเศษในการขอทาน ในความอดอยาก
 และในความยากแค้น ไม่ปรากฏว่าฆ่าตัวตายเพราะ

ความยากแค้นเลย ความเป็นอยู่ของเขาเป็นความเป็นอยู่เพื่อช่วยเหลือของออกุศลกรรมโดยแท้ พวกนี้ได้รับการศึกษา มีชีวิตไปวันหนึ่ง ๆ อย่างเดือนดอย เป็นชีวิตที่รอการส่งเคราะห์จากรัฐบาล รัฐบาลอินเดียระนึกอย่างไรไม่ทราบ เมื่อพลเมืองของตนมีจำนวนกว่าสิบล้านกำลังอดอยาก แทนที่จะส่งข้าวมาส่งเคราะห์ราชกุมารเหล่านั้น กลับส่งไปส่งเคราะห์คนจำนวนไม่ถึงล้านในต่างประเทศผู้กำลังอดอยาก การที่รัฐบาลทำอย่างนั้น บางคนก็ว่าดี เพราะเป็นการแสดงอหยาศัยอันกว้างขวางไม่เห็นแก่ตัวของตน แต่บางคนว่า เป็นของแปลก เพราะบ้านดัดงกปรก เอะทะเยะ ยุ่งเหยิง ไม่เช็ดถูให้สะอาด จัดให้เรียบร้อย กลับไปเช็ดถู ไปจัดให้บ้านอื่นโดยเขามีได้รอร้อง และบ้านเขาก็ยังน้อยกว่าบ้านดัด อย่างไรก็ตาม ขอทานเหล่านั้นรัฐบาลอินเดียอาจส่งเคราะห์เป็นอย่างดีแต่ก็ได้ แต่กรรมดาขอทานก็ต้องทำอย่างขอทาน

เราอยากจะให้ท่านแก้ขอทานเหล่านั้นเหมือนกันแต่
 การให้ทานที่นี้ต้องระวัง บางที่แทนที่จะได้บุญกลับ
 จะได้บาปเสียอีก เพราะถ้าคนหนึ่งได้รับทานจากเรา
 แล้ว ที่เหลือมีอยู่เท่าไร ทั้งหมดจะเหวโรมารุมขอ
 เรา อีกประการหนึ่งเราเอง ก็ไม่มีเงิน ยังต้องอาศัย
 ผู้อื่นอยู่ ช่วยตัวเองก็ยังไม่ได้ ดังนั้นจึงต้องงดการ
 ให้ทานแก่คนขอทานชนิดนี้ก่อน

การช่วยผู้อื่น เป็นของดี แต่ก่อนที่เราจะ
 สามารถช่วยผู้อื่นได้นั้น เราต้องช่วยตัวเองให้ได้
 พอสมควรก่อน มิฉะนั้นจะเกิดความเดือดร้อนกัน
 ทั้งสองฝ่าย อันการจะช่วยคนตกน้ำนั้น ก่อนที่จะ
 โดดลงไปช่วยเขา เราจะต้องนึกเสียก่อนว่า เรา
 วายน้ำเป็นพอหรือเปล่า

วันที่ ๓๐ มีนาคม

วันนี้เป็นวันเดินทางไปราชคฤห์ และนัดค้นหาโดย
รถยนต์เช้า เดี่ยวเช้าคันละ ๕๐ รูปี^๕ ึ่งไป^๕ถึงกับ
ระยะทางจากพุทธคยาถึงราชคฤห์ยาว ๘๘ ไมล์ การ
ไปเมืองราชคฤห์ จะไปทางรถไฟก็ได้ แต่ต้องค้างคืน
เราไม่ต้องค้างคืน ต้องการไป-กลับในวันนั้น การ
เดินทางได้เริ่มในเวลาหลังอาหารเช้า รถได้แต่่นย้อน
มาทางสถานีรถไฟผ่านตัวเมือง ซึ่งก็กักไปด้วยผู้คน
พอสมควร และไปหยุดเติมน้ำมัน นานสักชั่วโมงหนึ่ง
เห็นจะได้ จึงออกรถได้

ไม่ทราบว่าเป็นวัฒนธรรมของแขกหรืออย่างไร ที่
พอว่าเข้ารถยนต์ไม่ว่าจะไปในระยะทางสั้นหรือยาวแทบ
ทุกครั้งคนขับจะต้องขับรถไปเติมน้ำมันก่อน การเติม
ก็ไม่ใช่ว่าจะเติมมากมายอะไร เติมทีละดิตรสองดิตร
เท่านั้น ให้เรานั่งทรมานรำคาญเล่นในรถ จะเติมให้
พอเลี้ยงที่เดียวก็ไม่ได้ เติมเสร็จแล้วก็มาแบมือขอค่า

นำน้จากเรา โดยแบ่งจากค่าเช่า การเติมน้ำนั้น
 แต่ละครั้ง เป็นพิธีการเสียจริง ๆ ที่บ้านเราเติมน้ำ
 มักกันเป็นสิบ ๆ บาท แต่ใช้เวลาไม่ถึง ๔ นาที
 พร้อมทั้งจ่ายเงินเสร็จ ออกรถได้ แต่ที่เมืองแขกเติมน้ำ
 นำน้เพียงไม่กี่ครั้ง แต่ใช้เวลาครึ่งชั่วโมง คน
 งานก็เหมือนกัน ที่บ้านเราใช้คนเดียวก็พอ แต่ที่เมือง
 แขก บางแห่ง ซึ่งมีมากเสียด้วย ต้องใช้คนถึง
 ๓ คน กว่าคนหนึ่งจะถือสายหรือท่อน้ำนั้นขนาดมา
 ๓๐ ฟุต อีกคนหนึ่งยatraไปโยกน้ำนั้น และอีกคนหนึ่ง
 ถือกระบอกจากหีบเติมน้ำนั้น เอียงกรวยไปได้ถึงน้ำ
 นั้นแหละ คต้องใช้เวลาถึง ๕๕ นาที ข้างอดขาดเสียจริง ๆ
 เท่าที่สังเกตดู แขกทำอะไรช้า ๆ มีเรื่ออยู่อย่างเดียว
 คือพูด เจกมาอยู่เมืองแขกก็พูดอยู่เป็นนิจตามแขก
 ไปด้วย ตัวอย่างเช่น ถ้าเราจะตั้งอาหารร้านเจก
 ต้องตั้งสามวัน หรือต้องบอกล่วงหน้านาน ๆ ดังที่
 เคยกล่าวมาแล้ว

วันนี้เป็นวันสำคัญ เป็นวันไหว้พระสุริยเทพ ที่
 แม่น้ำเนรฤชราคาราคาไปด้วยผู้คนชายหญิง ในแม่น้ำ
 เนรฤชรา แถบตัวเมือง มีแข่งน้ำค้ำยหนองตน ๆ
 อยู่แห่งหนึ่ง ณ ที่นี้ประชาชนมาชุมนุมอาบน้ำ เต็มไป
 หหมด การอาบน้ำเท่าที่สังเกต เห็นอาบกันพอเป็นกิริยา
 บัญ คือพอมันลอยเบียดอยู่ที่ผาบาง ที่อวยวะเช่นที่มอ
 ที่ศีรษะและที่เท้าบ้างเท่านั้น ไม่ได้อาบกันอย่างจริงจัง ๆ
 คงคงเป็นเพราะคนมากเกินหน้า จึงอาบจนเบียดจริง ๆ
 ไม่ได้

รถได้แล่นต่อไปเรื่อยมา จนถึงไปบนสะพานแคบ ๆ
 ข้ามแม่น้ำเนรฤชรา ที่บนสะพานนี้ ได้เห็นคนซึ่งส่วน
 มากเป็นชาย กำลังซักผ้า โดยอาศัยน้ำจากร่อง ซึ่ง
 รุดทรายจนจนถึงหน้าทกกลางแม่น้ำ ที่รู้สึกแปลกก็คือ
 วัชร์ซักของเขา เขาใช้ทรายแทนสบู่แล้วซักน้ำบ้าง
 ฟาดกับกระดานบ้าง ซักเสร็จแล้ว แทนที่จะนำไปตาก
 ไว้ในที่ไม้อะทะอะทะ เขากลับตากไว้บนทรายดำ ๆ

ข้าง ๆ เหนือเองเป็นแถวยาวทีเดียว คนพวกนี้คง
เป็นคนรับจ้างชักผ้า

ถนนรถยนต์สายนี้แคบแต่ก็อยู่ในเกณฑ์ดี ลาด
ยางตลอด ถนนเรียบร้อยไม่เป็นเตาขนมครก ภูมิ
ประเทศสองข้างทางเป็นท้องทุ่ง ไม่ค่อยเห็นต้นไม้เลย
นอกจากต้นไม้ริมถนนทั้งสองข้าง ต้นไม้ริมถนนเขา
ปลูกเป็นชนิด ๆ ไป เป็นระเบียบดีมาก เป็นต้นไม้
ใหญ่ ข้างถนนบางแห่งมีภูเขาโผล่ เป็นภูเขาหินบ้าง
ภูเขาหินบ้าง ไม่สูงนัก บางภูเขามีต้นตาลขึ้นเด่นอยู่
ต้นเดียวบนยอดเขา บางแห่งจะพบนกกระเรียนทั้งฝูง
อยู่ไม่ห่างจากถนนนัก ที่อื่นเคยคนเขาไม่นิยมฆ่าสัตว์
นกเหล่านี้น่าจะมีชีวิตอยู่ได้อย่างสบาย แม้ทางสายนี้
ยาวถึงเกือบ ๓๐๐ ไมล์ แต่ก็ไม่พบรถยนต์อื่นแต่
ส่วนหรือตามมาในระหว่างทางเลย ก่อนที่จะถึงเมือง
นาถันทา ได้ผ่านเมืองเล็กกว่าเมืองกระยาเมืองหนึ่ง
ดูเหมือนชื่อนาวาตา ณ ที่นตองเดี่ยวเวตาเคมนามนอก

พอเข้าเขตรนาถันทา รถก็เริ่มถ่วงบ้างหยุดบ้าง เพราะปะทะกับกลุ่มมหาชนทุกเพศทุกวัย ซึ่งบ้างก็เดิน ร้องเพลงสดุด บ้างก็ชนรถโดยสาร บ้างก็ชนเกวียน อัมตกลางหอน เบี่ยงปอนดุนงนังไปหมด รถแต่ ละคัน เกวียนแต่ละเล่ม มันทุกคนเกินอัตรา อย่าง น้ากัวอันตรวย น้าสงสารววิฑากเกวียน เกวียน บางเล่มใช้วัวตัวเดียว แต่มันทุกคนตั้ง ๑๐ กว่าคน พวกเราคนเดินกันมาก ที่ได้เห็นภาพเหล่านี้ หนึ่งได้ เห็นสัตว์ต่างตัว ซึ่งพวกเราบางคนกล่าวว่า งามที่สุด คือบางคน หัวเท่าทง ๑๐ ตัวรวมแหวนหัวละหลายวง ครอบทง ๑๐ หัว ที่ขอเท่าทงต้องตั้งรวมกำไ้หลายคู่ และผูกลูกพรวน ขณะเดินดังเสียงกังกัง เพราะหนัก นอกจากกำไ้ยังมีเครื่องประดับชนิดหนึ่ง ผูกที่ขอเท่า เป็นแผงใหญ่แผ่ปกดวงมาถึงหลังเท้า หนึ่งอันมือทง ๑๐ ตัวรวมแหวนหมดทุกหัว ๆ ละหลายวง ที่ขอมือทงต้อง ตั้งรวมกำไ้มือหลายคู่ และผูกสร้อยเป็นแผงแผ่ดวงมา

ปกหลังมือ ที่ร้อยมีห้อยตุ้งตุ้งด้วย ที่ต้นแขนทั้งสอง
 ด้รวมกำไลและบานพับ แต่ที่ไหนก็ไม่เหมือนที่คอ ซึ่ง
 ดูเป็นทึ่มโหดร้ายจริง ก็มีเครื่องประดับอะไรต่อม
 อะไรมากมายปนกันจนยากต่อการจำแนก แล้วยัง
 ด้ร้อยที่ห้อยจากต่างหู จากหูซ้ายตลอดใต้คางมาหูขวา
 อีก ก็ห้อยลงไปเพิ่มความดิบด้นแก่เครื่องประดับที่คอ
 ที่ทั้งสองนั้นไม่น้อยหน้าทีอื่น โดยที่ชนได้ต่างหูเดี่ยว
 จานพับ เพราะได้คอนบนของใบหูเรียงลงมาจนถึง
 ติ่มของหู รวมจำนวนต่างหูแล้ว ข้างละหลายชุดที่
 เดียว แล้วยังด้ายต่างหูดังกล่าวแล้วอีก ด้รับบางคน
 ใต้ต่างหูข้างละอัน แต่ต่างหูชนิดนี้ ไม่ได้ที่ใบหูแต่ได้
 ที่กต่างหู เพราะใหญ่มาก ใต้แล้วปิดใบหูและเกินเข้า
 ไปจนถึงบริเวณใบหน้า ต่างหูชนิดนี้ทำเป็นพวง
 มีระย้าห้อยเป็นชั้น ๆ ลงมาจนเวียน ๆ บ่า คล้ายต่างหู
 ระย้าหรือพวงเต่าร้างอย่างโบราณของเรา แต่ใหญ่โต
 ผิดกันมาก เท่านั้นยังไม่งามพอ ยังมีที่จุกอีก ที่จุก

ใช้ตุ้มจุก ๓ ชุด คีบตุ้มจุกซ้ายขวาข้างละชุด ตรง
กลางที่ผนังแบ่งช่องจุก เห็นต้องริมฝาอีกหนึ่ง
เฉพาะอัน ของบางคนมีตุ้มตั้งแกว่งไปมาด้วย เฉพาะ
อันที่จุกด้านซ้าย บางอันใหญ่มาก ขนาดใหญ่กว่า
กำไถก็มี เรื่องตุ้มจุกนี้ พวกเราบางคนพูดคล้าย
กับวิตถลันว่า เวลาข้างหน้า หรือร้องไห้ จะทำ
อย่างไร และตุ้มตั้งที่ห้อยจากจุกลงมาได้เรียกกับริม
ฝาด้านนั้น เวลารับประทานอาหาร คงก่อให้เกิด
ความลำบาก พอดีพอร้ายอาจสุมเอาเข้าท้องไปเลยก็
ได้ ยังมีที่ตำคิณอกคอกที่หน้าผากเห็นอระหวางคิ้ว ตรง
นั้น มักใช้แท้มติดถัดแดง (บางคนฝังเพชร บางคน
ฝังพลอย) ติดกัน ตามปกติสตรีอินเดีย ทุกชั้นจะขาด
เด็ยมิได้ต้องแท้ม เพราะนอกจากจะถือว่างามแล้ว
ยังถือว่าเป็นเครื่องหมายของพระเจ้า คือเนตรที่
ตามของพระคิระ และเป็นอนหิศาของพระกฤษณะ ที่
แต่หน้า ห้อยเครื่องประดับมีลักษณะคล้ายๆ แต่

ใหญ่กว่า มีสายห้อยจากศีรษะ และที่ศีรษะเอง ก็มี
เครื่องประดับอีกแต่ไม่มากนัก แต่บางคนใช้ผ้าคลุม
เพราะใช้ศีรษะเทินหม้อหลายใบ เครื่องประดับทั้งหมด
นี้ ทำด้วยเงินแทบทั้งหมด และทำอย่างวิจิตรจริง ๆ
โดยเฉพาะต่างหูชนิดใหญ่ พร้อมทั้งระย้าห้อยนัยาม
อย่างยิ่ง ส่วนเครื่องนุ่งห่มนั้น บางคนนุ่งผ้าเขียว
ไม่มีเข็มขัด สวมเสื้อสั้นครึ่งตัวสีแดง ดูช่างเข้ากับ
ผิวสีเม้ดน้อยหน้าแต่จริง ๆ

เรื่องการแต่งกายนี้ เป็นเรื่องความนิยมของแต่ละ
ชาติ ของใครก็ว่าของตัวดี เช่นนางปากเบ็ดชาว
อาฟริกา อาจเห็นปากของหญิงชาวยุโรปไม่เข้าท่า
เลยก็อาจเป็นได้ ดังนั้นจึงควรให้เกียรติแก่ความนิยม
ของเขา เมื่อเราไม่ชอบ ไม่เห็นว่าสวยงามอย่าง
เขา ก็อย่าแต่ง

บุคคลเหล่านี้โดยมาก ผ่ายผอม ดวงตาหม่นหมอง
ถอย หน้าส่งสาร เด็กหนุ่มอายุ ๑๗-๑๘ แทนที่จะเล่า

ฉัน กัดบมขลุค หน้ากระตักขึ้น เขาทั้งหดยายาก
จนเหลือเกิน จนแม้กระทั่งความหวัง ดังนั้นเขาจึง
พอใจในคำสอนแห่งความหวัง แม้ว่าความหวังนั้น
จะเป็นไปอย่างเลื่อนลอย ไม่มีอะไรเป็นเครื่องรับ
ประกันก็ตาม

ที่นั่นเทวสถานของพระศุริยเทพ อันสำคัญยิ่ง หน้า
เทวสถานนั้นมโหฬาร ซึ่งไม่ใหญ่นัก น้ำในสระเขียวขุ่น
ไม่มีทางออก ตกปรกเป็นที่ลุ่ม เพราะเป็นที่รับอะไร
ไว้อย่างแปลก แต่ประชาชนนับถือกันหนาว่าศักดิ์สิทธิ์
ที่เดินทางมาจากที่ต่าง ๆ เป็นจำนวนพันจำนวนหมื่น
ก็เพื่อมานมัสการพระศุริยเทพ แล้วอาบน้ำที่สระที่
เทวสถานนั้น และมีได้อาบอย่างเดี่ยวแถมดื่มด้วย เพื่อ
ล้างความเศร้าหมองภายใน นานแม่เจ้าหน้าทีสาธุการณ
สุขอันเดียว จะชี้แจงว่าตกปรกอย่างไร คนพื้นเมือง
ก็ไม่เชื่อ แม่เจ้าหน้าทีจะให้ดูหยดน้ำด้วยกลองจุตทัศน์
ให้เห็นเชื่อโรคภัยแปลกพันเท่าซึ่งอยู่ในน้ำ เขาก็ว่า ทำ

เขาไม่เชื่อ เจ้าหน้าที่ยัดเยียดบัพญา บางคนอาบแถว
เวลาขึ้นจากน้ำ ได้ทำอัญญาจนประคิษฐ์ (ให้ด้วย
อาการเหยียดยาว) เริ่มแต่ขายน้ำเรื่อยมาจนขึ้นมา
ขอบสระ

เมื่อถึงบริเวณชาคมหาวิทยาลัยนาถนทา ได้แยก
ไปทางพิพิธภัณฑสถานนาถนทา และทำภักติกเพนทั้น
ในขณะที่ทำภักตอยู่ นั้น ได้มีคนพนเมืองกลุ่มใหญ่
ยืนมองดูพวกเรา ได้ความรู้ในภายหลังว่า พวกเข
เหล่านั้น เกิดปลาดใจที่เห็นพวกเราใช้ ช่อม ช้อนซึ่งเขา
ไม่เคยเห็นนักบวชใช้ ตัวอาคารพิพิธภัณฑสถานเป็นตึกชั้น
เดียวไม่โค้นัก ค่าเข้าชมพิพิธภัณฑสถานเสียคนละ ๒ แนนนา
ในพิพิธภัณฑสถานแบ่งเป็นสี่หมวด คือหมวดจารึก หมวด
ปฏิมา หมวดเครื่องหมาย และหมวดเครื่องปั้น มี
ของแปลก ๆ พอสมควร โดยมากเป็น พระพุทธรูป
รูปพระโพธิสัตว์ เทวรูป เครื่องหมายของนาถนทาทำ
เป็นรูปพระธรรมจักร มีดวงประเกอบ มีอักษรจารึก

ว่าศรีนาถันทามหาวิหาราย ธารยภิกษุ ดังขลังะ มี
 ของทำให้คิดใจอยู่อย่างหนึ่ง คือภาพเขียนรูปพระถึง-
 ข้าง เป็นภาพพระบายส์ ภายนอกตัวอาคาร มีพระ
 พุทธรูปหินองค์ใหญ่ ขนาดเท่าคนอยู่องค์หนึ่งงาม
 มาก มีชำรุดเล็กน้อย เป็นพระนั่ง พระรัศมีทำ
 แปลก ไม่ทำเป็นแผ่นติดไว้ด้านหลังพระเศียรดังองค์อื่น
 แต่ติดไว้^๕เบื้องบนเหนือพระเศียรเหมือนฉัตร แต่มีอยู่
 แผ่นเดียว หรือจะสร้างเป็นฉัตรก็ไม่ทราบ เห็นพระ
 พุทธรูปองค์^๕แล้วคิดใจไม่หายว่า ข้างคล้ายพระพุท-
 รูปเขียงแผ่นมาก พระภิกษุครด้ายกันมาก พระศกก็
 ขมวดเป็นกันหอยเหมือนกัน ความเปดงปลงก็เป็นแบบ
 เดียวกัน

บริเวณมหาวิทยาลัยนาถันทาเก่า ใหญ่มหึมาใหญ่
 กว่าบริเวณวังหลวงกับสนามหลวงรวมเข้าด้วยกัน แบ่ง
 ออกเป็นสองส่วน ส่วนหนึ่งขุดคันแล้ว อีกส่วนหนึ่งยังไม่
 ได้ขุด ส่วน^๕นี้ยังคงเป็นเนินดินสูงใหญ่อยู่ ส่วนที่ขุดแล้ว

นั้น เดิมก่อนซุกก็เป็นเนินดินใหญ่โตอย่างนี้เหมือนกัน การที่ส่วนหนึ่งได้ซุกไปแล้ว ให้เห็นภาพอย่างที่เราอยู่กับอีกส่วนหนึ่ง ยังไม่ได้ซุก ยังคงเป็นเนินดินอยู่ เป็นเหตุให้เกิดเป็นปัญหาแก่ผู้ที่ไม่เห็นว่า นักหรือไม่ว่า ได้เนินดินนี้จะมีดังก่อสร้าง ดังภาพทางเบื้องหน้ากับในจึงถูกฝังอยู่ใต้ดินและใครเป็นผู้ทำ

นาถันทาบอกว่า ไม่เคยกล่าวว่ามันไม่ให้บ้าง ว่าให้ดอกบัวบ้าง ว่าเป็นชื่อของพระยานาคบ้าง เริ่มค้นจากเป็นวิหารเล็กๆ นอกเมืองราชคฤห์ออกไปหนึ่งโยชน์ แล้วค่อยๆ เจริญรุ่งเรือง กลายเป็นมหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาแห่งแรกของโลก และใหญ่ที่สุดในพระพุทธศาสนา ไม่พบหลักฐานแน่นอนว่า เริ่มสร้างตั้งแต่เมื่อไร พบแค่ตอนเจริญและตอนพินาศ มหาวิทยาลัยนาถันทาโบราณนี้ เป็นสัญลักษณ์แห่งความรุ่งโรจน์ของพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน นัยว่า นาคาราชผู้เป็นเจ้าของแห่งลัทธิมัชฌามิกะ หรือศูนยवादได้

เป็นอธิการบดี เป็นองค์แรกของสถานศึกษาแห่งนี้ (พุทธศตวรรษที่ ๗) ในตอนปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ท่านภททศัตได้เป็นอธิการบดี พระอภัยมณี (เขียนจ้ง, ช้วนฉ่าง,) เคยพำนักที่สถานศึกษาแห่งนี้ ๓ ปี ตามบันทึกของหลวงจัน พาเทียน (พุทธศตวรรษที่ ๑๐) หลวงจันถึงข้าจ้ง และหลวงจันอนิง (พุทธศตวรรษที่ ๑๓) พร้อมทั้งจดหมายเหตุของชีวิตเป็นต้น ได้บอกให้ทราบถึงความใหญ่ยิ่งของสถานศึกษาแห่งนี้ เช่น ความใหญ่ยิ่งทางวิชาการ ที่มีได้มีการศึกษา เฉพาะวิชาทางพระพุทธศาสนาเท่านั้น หากยังสอนครอบคลุมไปถึงวิชาอื่น เช่น ปรัชญา, อักษรศาสตร์ พระเวทเป็นต้น ทางสิ่งก่อสร้างเช่น เจดีย์ วิหารอันสูงใหญ่ บางแห่งสูงเทียมเมฆเป็นต้น ทางความนิยม เช่นมีภิกษุตามเนรจากทิศานุทิศ พยายามที่จะเข้าศึกษาในสถานศึกษาแห่งนี้ ปรากฏว่า มีภิกษุตามเนรนักศึกษาในสำนัก ไม่ต่ำกว่าหมื่นรูปอยู่เป็น

ประจำเป็นอาทิ ทางได้รับอุปถัมภ์เช่นได้รับจากพระ
มหากษัตริย์และประชาชน ทั้งในและนอกประเทศ ทาง
เกียรติเช่นพระมหากษัตริย์ ทรงรับพระหุ้พระเป็นผู้
ประธานปริญญบัตร และงานได้จัดเป็นพระราชพิธี
พิเศษ ทางค้ำถ่อมเช่นการสร้างพระพุทธรูปเป็นต้น
ทางตำราเช่น เป็นต้นว่ามีตำรามากมาย มีปราสาท
อันมหิมาตามหลังดังหลายชั้น เป็นที่เก็บ ทางครุ
อาจารย์ เช่นมีอาจารย์ทรงคุณวุฒิชั้นยอดเยี่ยม
๑๕๐๐ ท่าน และทางความสำคัญ เช่นเป็นปณิธาน
อันสำคัญแห่งหนึ่ง ของพุทธศาสนิกชนเหล่านั้น

อย่างไรก็ตามความยิ่งใหญ่เหล่านี้ ได้พินาศลง
อย่างย่อยยับ ภิกษุสามเณรถูกฆ่าเป็นจำนวนนับพัน
(ในการซัดซาดสถานที่แห่งนี้ ปรากฏว่าได้พบกระโหลก
ศีรษะประมาณ ๒๐,๐๐๐) ตำรากองสูงเป็นภูเขาถูก
เผาไหม้ โบสถ์วิหาร สถูปและสิ่งก่อสร้างอื่น ๆ ถูก
เผาผลาญทำลายสิ้น แต่ความใหญ่โตแข็งแรงของสิ่ง

ก่อสร้างมีมากเกินกำลัง ยากที่จะทำลายให้หมดสิ้น จนถึงซากได้ ผู้ทำลายจึงขุดดินเอามาถมกลบเสีย เพื่อไม่ให้คนภายหลังได้ทราบที่ตั้งแห่งสถานศึกษาแห่งนี้ จึงปรากฏเป็นเนินดินอันสูงและกว้างใหญ่ เช่นทางบ้านที่ยังมิได้มีการขุด

ซากของสิ่งก่อสร้าง แท้ที่แท้เมื่อปรากฏให้เห็นย่อมแสดงถึงความยิ่งใหญ่ ในอดีตของมหาวิทยาลัยแห่งนี้เป็นอย่างดีแก่ผู้ที่ได้เห็น (ขอให้ดูเรื่องนาถันทา นครแห่งความหลัง ในธรรมจักรฯ ตอน ๘-๑๒ เล่ม ๓๗ ประกอบด้วย) ผู้ที่ก่อความพิณาศให้เกิดแก่นาถันทา มหาวิทยาลัยนั้น คือคนนอกศาสนาพุทธ เรื่องมีอยู่ว่า

ในราวปี พ.ศ. ๑๗๔๐-๑๗๔๖ ท้าวพุกมุลัดิมชาวเขมรก ภายใต้อำนาจของ รัชติยาร (บัคติยาร) จอมทัพ พร้อมด้วยบุตรชายชื่อ ชิดจ ได้ยกพลเพียง ๗๐๐ คน มุกเข้ามาในอินเดย์ และยกเข้าทำลายมหาวิทยาลัยนาถันทา ต่อมาพวกพราหมณ์ได้เข้าเค้นอีก

การที่กรมโบราณคดีอินเดีย ได้รื้อว่าสถานที่แห่งนี้เป็นที่
ตั้งแห่งมหาวิทยาลัยยมนาตันทา ก็เพราะได้อาศัยจดหมายเหตุ
ของหลวงจีนทั้งสามนั้นบ้าง ของซิเบคบ้าง และ
ของอินเดียเองบ้าง และกว่าจะทราบแน่หนอนจนกล้า
ลงมือขุดค้น ก็ต้องใช้เวลาพิจารณาเป็นเวลานาน
พวกมุสลิมเคอวก เมื่อรุกรานที่เมืองเยรูซาเล็มอันเป็น
เมือง “มักกะฮ์” ของคริสต์ศาสนิกชน ก็ทำลาย
เมืองนั้นเสีย รุกรานที่เมืองอเล็กซานเดรีย ก็ไปทำ
ลายหอดสมุดของโลก อันเป็นหอดสมุดที่ใหญ่ที่สุดใน
โลกในเวลานั้น หอดสมุดแห่งนี้เป็นที่รวบรวมหนังสือ
ตำราที่มีค่าทั้งของยุโรป ทั้งของอาฟริกา ทั้งของ
เอเชีย ซึ่งบางเล่มจะหาที่ไหนไม่ได้อีกแล้ว เหตุผล
ในการทำลายคือ ถ้าเล่มไหนมีข้อความไม่ตรงกับใน
คัมภีร์กุรอ่าน ก็ถือว่าเป็นมิคาติฎฐิไม่ควรเอาไว้
แต่ถ้าเล่มไหนมีข้อความตรงกับในคัมภีร์กุรอ่าน ก็ถือ
ว่าไม่จำเป็นต้องเอาไว้เหมือนกัน เพราะมีอยู่ในคัมภีร์

กรุอาน์แล้ว ตกกลงเฉยทำตายหมด “การเผยแพร่
 ศาสนาอิสลามด้วยอาวุธนั้น เป็นศาสนิกมุสลิมทั่วไป” คำนี้ D. B. macdonald ได้กล่าวไว้ในหนังสือ
 Encyclopepia of islam หนังสือประวัติศาสตร์ของ
 Advard A. Freeman ได้กล่าวไว้ว่า “เมื่อพระโม
 ฮัมมัดได้ขึ้นสู่ความมีอำนาจ ได้ตั้งต้นสอนศาสนาของ
 พระองค์ว่าศาสนาใหม่ของพระองค์นี้ จะต้องบังคับ
 ปวงชนด้วยอำนาจดาบ ทุกแห่งจะมีคำขาดยืนให้
 ประชาชนสามประการคือ กรุอาน์ บรรณากการ หรือ
 ดาบ แปลว่าบังคับให้เชื่อพระโมฮัมมัด รับศรัทธาใน
 กรุอาน์แล้วเสียภาษีหรือบรรณากการ ถ้าขัดขืนก็หมาย
 ถึงอำนาจดาบ” ๑ ๓ ๑ ข้อความชนิดนี้พวกมุสลิม
 กล่าวว่า “ตรงกันข้ามกับความจริง เป็นการใส่ร้าย
 เพราะศาสนาอิสลามมิได้สอนอย่างนั้น แม้คำว่า
 อิสลาม ก็แปลว่า สันติ (และยังแปลอย่างอื่นได้
 อีก) แม้ในคัมภีร์กรุอาน์ บทที่ ๒ บัญญัติที่ ๒๕๖

ได้บอกไว้ว่า “ไม่มีการบังคับในศาสนา” บทที่ ๒๒
 บัญญัติที่ ๓๕ ได้บอกว่าการอนุมัติให้ต่อสู้กัน เฉพาะ
 บรรดาที่ถูกกดขี่” ข้อความเหล่านี้มาจากหนังสือ
 อีสดาม ศาสนาแห่งมนุษยชาติ ของอิบรอฮีม กุเรช
 และในหนังสือสวัสดิภาพของสังคม ของบ้านครัว
 (นามปากกา) ก็ได้กล่าวว่า “อิสลามไม่อนุญาต
 ให้ทำการรุกรานหรือแผ่อำนาจ เว้นแต่ป้องกันตนดัง
 ในกรออัน บทที่ ๒ บัญญัติที่ ๑๕๐ ว่า “จงต่อสู้
 ในทางอัลลอฮ์กับเขา เมื่อเขาเหล่านั้นสู้ต่อสู้เจ้า และ
 อย่าปฏิบัติให้เกินขอบเขต และพวกมุสลิมนั้นเวลาทัก
 กันย่อมว่า “ขอสันติ จงมีแต่ท่าน (อิสลาม อะลียุม)
 และว่า “และขอสันติจงมีแต่ท่านด้วย (วะอะลาย
 กมุสลาม) เป็นคำตอบ”

ซากดังกล่าวตั้งรกรากที่นาอันทาน และซากเหลือจากการ
 ถูกทำลายอื่น ๆ อีกมากมาย เช่นที่แสดงปฐมเทศนา
 เป็นต้น ซึ่งทางประวัติศาสตร์ได้บันทึกผู้ทำลายเขาไว้

ถึงเหล่านักร้องเป็นความจริงที่ขัดแย้งต่อคำพูดดังกล่าว

มีบางท่านตั้งข้อสังเกตว่า ในพวกมุสลิมตะวันออก
เพียงไม่กี่คน จึงทำลายคนมากได้ ข้อข้อให้ทราบ
ด้วยว่า ในเวลานั้น มหายานิกายม้นตรยาน หรือ
พุทธศัณทรกำลังรุ่งเรือง ที่สุดในอินเดีย โดยเฉพาะที่
นาถันทา ขณะที่ข้าศึกยกเข้ามา แทนที่ทางมหาวิทยาลัย
ณนาถันทา อันอุดมไปด้วยนักคตินักปรัชญา จะแก้ไข
เหตุการณ์ด้วยวิธีอื่น กลับแก้ไขด้วยวิธีเป่ามนคร
คาถาขับไล่ข้าศึก ผลจึงเหลือแต่ซากอย่างนี้ นัยดัง
ได้อาศัยกรรมโบราณคดีของอินเดีย ช่วยกันขุดค้นขึ้น
เมื่อ ๔๐ ปีเศษมาแล้ว ซากเหลือต่าง ๆ จึงปรากฏ
แก่ชาวโลก มิฉะนั้นคงจมอยู่ใต้ดินไม่มีใครเห็น
“มหายานิกายม้นตรยานนี้ ได้แพร่มาสู่สุวรรณ-
ภูมิของเราเหมือนกันเมื่อสมัยศรีวิชัย แล้วได้
เสื่อมไป และทิ้งมรดกคือความนิยมในเรื่องเวท
บนนครคาถาไว้ให้ชาวสุวรรณภูมิตัว” อย่างไรก็ดี

นักศึกษาที่นาดันทาธมัยโน้น มีจิตสูงมาก และอยู่ใน
ระเบียบดีมาก ตลอดเวลา ๗ ศตวรรษ ที่มหาวิทยาลัย
แห่งนี้ ได้เจริญก้าวหน้า ไม่เคยมีเคยที่นักศึกษา
จะก่อการวุ่นวาย ท่านอยู่กันอย่างเรียบร้อยมีระเบียบ

ซากที่เหลือของสิ่งก่อสร้าง แต่ละหลังล้วนแต่
ใหญ่โตแทบทั้งนั้น บางหลังสูงมาก และมีบันไดอยู่
บนนั้นด้วย บางหลังไม่มีประตูเข้าที่ชั้นต่าง ต้องขึ้น
ไปอีกหลังหนึ่ง แล้วเดินมาลงในห้องของหลังนี้ ห้อง
พักของนักศึกษาแต่ละห้องเล็กมาก ขนาดพอนอน
พลิกตัวได้ แต่นอนสองคนเห็นจะไม่พอ สิ่งก่อสร้าง
ทำด้วยอิฐกับปูน แต่ปูนเป็นปูนที่ดีมาก แข็ง
จับแน่น คัดย้ายปูนซีเมนต์ มีพระสถูปใหญ่แห่งหนึ่ง
สูงกว่าตึกสองชั่วดำดาต มีบันไดขึ้น ตง ๕-๖ ทอด กว้าง
จะไปถึงยอดต้องใช้แรงไม่น้อย ขึ้นไปบนยอดแล้วมอง
ดูบริเวณได้ตลอด เห็นสบาย งดงามมาก จนเกรงจะ
ถูกลมพัดตก พระสถูปแห่งนี้ถ้าคงอยู่เต็มองค์ตาม

ปกติแล้วคงตั้งดิบทีเดียว ขนาดซากเหล็กก็ยังสูง
ใหญ่ถึงเพียงนี้ พระสถูปที่เขาเรียกว่าสถูปหมายเลข ๓
ข้าง ๆ พระสถูปเบ้องต่าง มีสถูปขนาดเล็กอีกหลาย
องค์ รูปแปลก ๆ นี่ว่าเป็นที่บรรจุอัฐิของพระ
อรหันต์

มหาวิทยาลัยนาถันทา

ออกจากที่นี้ด้วยความรู้สึกท้อแท้ และคิดถึงอนิจ-
ลักษณะ แล้วเคยไปสอบถามนักการวิจัยแห่งมคธ เรียก
ง่าย ๆ ว่า มหาวิทยาลัยนาถันทาใหม่ ซึ่งเพิ่งตั้งขึ้น

เมื่อปลาย พ. ศ. ๒๔๗๔ หลังสงครามศึกษาหมากฏ-
 ราชวิทยาลัยถึง ๕ ปี เป็นสถานศึกษาที่รัฐบาลให้
 ความอุปการะและรับรองวิทยฐานะแล้ว ถึงก่อร่าง
 ยังมีไม่สมบูรณ์ ตัวศึกษามหาวิทยาลัยเอง เป็นอาคาร
 ขนาดเล็ก สร้างเป็นรูป ม ใบไม้ ตรงกลางเป็นที่
 วาง และปลูกต้นไม้โพธิ์ไว้ ถ้าจะรวมสถานทั้งนั้นแล้วก็
 ไม่โตกว่าบริเวณหอสมุดหมากฏ ๗ เท่าไรนัก ใน
 ขณะที่เราไปเยี่ยมกันนั้นท่าน เจ. กัสยปะ เเถระ ผู้
 อำนวยการได้ออกมาต้อนรับ และให้คำตอบต่อคำถาม
 อย่างดี ทุนหมากศึกษาทั้งหมด ๔๐ เป็นพระไทย ๕ รูป
 นอกจากนั้นเป็นพระธิเบต พระจีน พระญุ่น พระ
 พระม่า และพระลังกา พระไทยทั้ง ๕ นั้น คือพระ
 มหานัต พระมหาโอภาต พระมหานคร อีกสอง
 รูปไม่ทราบชื่อ อาคารหลังใหม่ห้องสมุด ห้องรับ
 แดก ห้องพักนักศึกษา ห้องนำห้องครัว ห้องเรียน
 ห้องพักอาจารย์บางรูป เป็นต้น ห้องพักห้องหนึ่งอยู่

กันสองรูป เสียค่าใช้จ่ายเป็นค่าครูอาจารย์ ค่าอาหาร
ค่าที่พัก เดือนหนึ่งตกเดือนละประมาณ ๓๐๐-๓๕๐ รูปี

ได้พูดขอหลักสูตรด้วยท่านผู้อำนวยการ แต่ท่านบอก
ว่ามีเล่มเดียวคือเล่มที่กำลังอยู่ในขณะนั้น ได้เปิด
ดูหลักสูตร พยายามหาหลักสูตร B.A. ก็ไม่พบ มีแต่
M.A. ได้ถามพระไทยที่นั่งอยู่ด้วย ท่านก็ให้รายละเอียดจนเป็นที่พอใจของเราไม่ได้ เราต้องการจะ
ทราบเรื่องหลักสูตรเป็นอย่างยิ่ง เรามาที่จุดมุ่งหมาย
สำคัญ ก็เพื่อต้องการจะทราบเรื่องนั้นเมื่อ B.A. ไม่ได้
ได้แต่ A.M. ก็เอาเพียง M.A. ซึ่งมีรายละเอียด
ดังนี้

“หลักสูตรเรียน ๓ ปี สำเร็จแล้วได้ปริญญา M.A. หมวดวิชาหลักที่เรียน คือ ๑. หมวดภาษาอังกฤษ
๒. หมวดภาษาบาลี ๓. หมวดปรัชญา ๔. หมวดนิรุกติศาสตร์ ๕. หมวดตรรกวิทยา นอกจากนี้ได้
แบ่งเป็นส่วนย่อยอีก แต่รวมความแล้วก็อยู่ในวิชาหลักทั้ง ๕ น.”

M.A.

วิชาหลัก (๑). ภาษาอังกฤษ (๒) ภาษาบาลี (๓) ปรัชญา (๔). นิรุกติศาสตร์ (๕) ตรรกวิทยา.

๑
๑๘
๑๙

หมวดดุษฎี

(๑) พระสุตฺต พระอภิธรรม (๒) พระวินัย (๓) นิรุกติศาสตร์ ไวยากรณ์ แปลแต่ง—บาลี—อังกฤษ

หมวดดุษฎี

(๔) ประวัติศาสตร์ วรรณคดีบาลีและพระพุทธศาสนา

๕. คู่พ่อพท
ปราชญา
- (๖) ๑. อภิธัมมสังคณี
๒. อັถตสวรีณี
- (๗) ๑. วิสุทฺธิมรรค
๒. มลิตนทปฺปญฺหา
- (๘) ๑. เมตตปิณฺณ
(๙) ๑. ธาตุถญาและ
อรลัทธิกา
๑. บัญญา
- (๑๐) ๑. จาริกของ
พระเจ้าอโศก
๒. จาริกของ
ปสารัตถ
๓. จาริกปาวา
วระเส
๔. จาริกโสฬห
เกาะ
- (๑๑) ๑. จาริกอักษร
พรหมไพบราณ
ในถ้ำ อุทัยครี
และขันทคีรี
๒. จาริกเรือ
ของชนเผ่าลัทธิ
เขียมและสตา
พมวังก์
๒. ถังถาวตาร (๓) ๑. พุทฺถตรรก
สูตร
๓. วิษณะปตม
ตราตลัทธิ
สังเขป
- (๑๒) ๑. ทบยาเยพินฺทุ
๒. สุรวาทสมะ
สังคหะ
- (๑๓) ๑. ประวตตรรก
(๑๔) ๑. ไวยถณฺณและ
แต่งสังคฤท
๒. แต่งตรรก
วิทยา

๓. ชำริกราช
วงศ์คู่ปัด
(๘) ภูมิศาสตร์อินเดีย
โบราณ

(หนังสือประกอบ)

๑. แปล มารกนุ
เทย. ปุราณ,
ภาวนาโกสะ
๒. นำจาริก ตักก
ลีลา
๓. นำจาริธ สัจจิ
๔. นำจาริธสารนาถ
๕. บัณฑิตภูมิ
ศาสตรโบราณ
แห่งคันธาระ

๖. จดหมายเหตุ

ฟ้าเหียน

๗. รายงานการสำรวจ

โบราณวัตถุที่

ดักกลีลาเป็นต้น

๘. ภูมิศาสตร์อินเดีย

๙. ภูมิศาสตร์ไทย

กับพระพุทธศาสนา

ชุดแรก

ความรู้ตามหลักสูตรดังกล่าว เมื่อพิจารณาแล้ว
 จะเห็นว่า ถึงแม้จะเป็นความรู้ที่กว้างขวาง แต่ก็มี
 ขอบเขตจำกัดเฉพาะแต่ในพระพุทธศาสนาแทบทั้งนั้น
 วิชาอื่น ๆ อันเป็นเครื่องอุปกรณด้าคัญ สำหรับ
 ประกาศความดีเด่นแห่งคำสอนของพระพุทธศาสนาแก่
 คนในสมัยปัจจุบัน อันควรศึกษา เช่น วิชาวิทยาศาสตร์
 จิตวิทยา สังคมวิทยา เป็นต้น กลับไม่มีเรียน
 แม้วิชาปรัชญาและตรรกวิทยา จะมีเรียนตามหลักสูตร
 แต่ก็เรียนเฉพาะว่าด้วยพระพุทธศาสนา มิได้เรียน
 อย่างกว้างขวาง อย่างไรก็ตาม ภาษาอังกฤษ
 ของนักศึกษาจากต่างประเทศพอใช้ เพราะใช้ภาษา
 อังกฤษเป็นภาษากลางในการศึกษาและกิจอื่น เรื่อง
 ภาษาเป็นอุปด้าคัญ เป็นด้าก้าแพงกั้นมิให้ชาวต่าง
 ชาติมาหาความรู้ในเมืองเราได้ โดยเฉพาะความรู้ทาง
 พระพุทธศาสนา และกันความดีเด่นของพระพุทธ
 ศาสนาในเมืองเราให้คงอยู่แต่ในเมืองเรา ไม่สามารถ

แพร่หลายไปยังต่างประเทศตามที่ควรจะเป็น ถ้าแก
 อุปถัมภ์^๕จนตกและเพิ่มการโฆษณา^๕ขึ้นอีกพอให้ชาวต่าง
 ชาติได้รู้การพระพุทธศาสนาในเมืองเรา เมื่อทำได้เช่น
 นี้ จะมีชาวต่างประเทศมาศึกษาการพระพุทธศาสนา
 ในเมืองเรามากทีเดียว เพราะนอกจากภาษาแล้วทุก
 สิ่งทุกอย่างอันเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาของเรามีพร้อม
 ไม่ว่าจะเป็นด้านปริยัติหรือปฏิบัติ เฉพาะทางด้านปริยัติ
 ของเรามีทั้งเรียนเฉพาะพระพุทธศาสนา ทั้งในรูป
 มหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนา ซึ่งให้ความรู้ทั้งทาง
 ด้านพระพุทธศาสนา ทั้งทางด้านความรู้รอบตัวอย่าง
 กว้างขวางกว่าของเขา อนึ่งการโฆษณาของเขาเก่ง
 มากอิทธิพลของการโฆษณามีมากนักน้อยเพียงไร เราทุก
 คนคงทราบกันดี สถานที่ศึกษาการพระพุทธศาสนาแห่ง
 ใหม่ที่นาถัน^๕ เพิ่งตั้งมาได้ไม่กี่ปี รัฐบาลของ
 เขารับรองวิทยฐานะแล้ว และเป็นทั้งรั้ว^๕ของพุทธ
 ศาสนิกชนทั่วไปในโลก ท่านผู้อำนวยการสถานศึกษา

แห่งนี้ได้พยายามด้วยความต้องการอย่างยิ่ง ที่จะให้
มีภิกษุตามเนรชาวดังประเทศได้ไปศึกษาที่นั่นมาก ๆ
ท่านได้ใช้วิธีโฆษณาหลายวิธีเพื่อการนี้ ขอนมัญญา
ชวนให้คิดเหมือนกันว่า ใครท่านจึงไม่พยายามให้
พระชาวอินเดียเอง หรือประชาชนชาวอินเดียเองมา
เรียนบ้าง ในจำนวนภิกษุนักศึกษากว่า ๔๐ ที่กำลังศึกษา
อยู่นั้น ไม่มีชาวพื้นเมืองเลย เป็นชาวต่างประเทศ
ทั้งนั้น ทำไมพระชาวอินเดียหรือประชาชนชาวอินเดีย
จึงไม่มาเรียน

ในการที่พระไทย จะไปศึกษาที่สถานศึกษาพระ
พุทธศาสนา ในต่างประเทศ ท่านเจ้าพระคุณหัวหน้า
คณะของเรา ท่านได้ให้ข้อคิดไว้ว่า การที่เราต้อง
ลงทุนทั้งกำลังทรัพย์ ทั้งกำลังกาย ทั้งกำลังความ
คิดไปเรียนที่ต่างประเทศ ก็เพราะเห็นว่าวิชาของเรา
ดีกว่าของเรามาก แต่ถ้าดีกว่าของเราเพียงอย่างเดียว
คือภาษา นอกจากนั้นของเราไม่แพ้เขาแล้ว ใครเรา

จึงไม่แก้ไขส่วนที่ด้อยของเราให้ดีขึ้นเท่าของเราหรือ
ดีกว่า ซึ่งอยู่ในวิธีที่เราทำได้ถ้าทำจริงแล้วให้เข
มาเรียนเอาของดีไปจากเราบ้าง อย่าคิดแต่จะไปเรียน
จากเขาทำเดี๋ยว แค่นั้นแหละ เรามันเคยเรียนมา
จากคนอื่น และเห็นว่าเขาดีกว่าเราเสียจนเคยตัว จน
เป็นเรื่องนัยมกัณ จนถ่มน้ำทิ้งของดี ๆ และล้มรวก
ภาพของตัวเสียแล้ว จึงชวนให้นึกว่าเราสู้เขาไม่
ได้รำไป ถ้าได้ไปเรียนนอกประเทศแล้ว จะเป็น
ประเทศไหนก็ได้กลับมาเป็นหมื่นเกียรติ คนที่จะคิด
ปรับปรุงการศึกษาของเราให้ดีขึ้น สร้างความนิยม
ให้ชาวต่างประเทศอยากมาเรียนในเมืองเราบ้าง อย่าง
นมนอย

เสร็จจากการเที่ยวสดถานที่แล้ว ได้ออกมาถ่าย
รูปพร้อมกับพระไทยที่กำลังศึกษาอยู่ที่นั่น เพื่อเป็น
อนุสรณ์ การได้พบปะพระไทยด้วยกันในต่างแดน
เช่นนี้ทำให้รู้สึกสนใจไม่น้อยเลย ท่านเหล่านั้นก็คงรู้สึก

เช่นเดียวกับเรา ตอนจะถาจากมาชนรก คุอาตัย
ชาวรณกันมาก ท่านยืนดูพวกเรานับด้วยตา

ออกจากนาถันทาแล้วเลยไปราชฤทธิ นครใน
พุทธประวัติอีกแห่งหนึ่ง ซึ่งเราตั้งปณิธานว่าจะไป
ถนนไปตั้งนครราชฤทธิเรียบร้อยดีมาก ถาดยงตลอด
มีทางรถไฟเล็กทอดขนานไปข้างๆ มีกระท่อมดินตั้ง
อยู่เป็นระยะ พอเข้าเขตหมู่บ้านหน้าเมืองราชฤทธิ
การเดินของรถก็ชักชืดชืด เพราะถนนแคบ และ
คดเคี้ยวเต็มที แลยังมีตรอกเล็กๆ ซอกน้อยอีกมาก
มาย ทางเท้าก็ไม่มี ฝาเรือนหรือผนังตึกของเขา
สร้างลงมาติดถนนเลย แม้ว่าถนนจะอัดแออย่างนี้
แต่ก็ตาม ถนนบางตอนยังอยู่ดำหิมมีทางรถไฟผ่านไป
ร่วมเพิ่มความคับแคบด้วย หมู่บ้านนี้เป็นแบบอินเดีย
โบราณแท้ เมื่อใดเห็นรูปบ้านเมืองแบบนี้ ชวนให้
คิดถึงเรื่องตำนานนิท ท่านปลุกกุสธาดิ และท่าน
พาหิยทาวุจิวิระถูกอวิชิตมรณะ เมื่อได้อ่านเรื่องของ

ท่านเหล่านั้น เคยสงสัยว่า ถนนออกกว้างไหนท่าน
จึงไม่หกล้มหลบให้พ้นจั่ว พอมาเห็นรูปเมืองนั้นเข้า จึง
เข้าใจโดยมีต้องอธิบาย เพราะหาทางหลบได้ยาก
ถ้าไม่ออกจากตรอกก็เผชิญหน้ากันพอดี อย่างนี้ ยิ่ง
ไม่มีทางหลบ เมื่อเผชิญหน้ากันที่ถนนยังเป็นอย่างนี้
แล้ว การเผชิญหน้ากันในตรอกจึงเป็นอันไม่ต้องพูดถึง
ได้ว่าผลอะไรจะเกิดขึ้น

ก่อนจะถึงบริเวณหน้าเมืองราชคฤห์เก่า รถได้ผ่าน
วัดพม่า สถานที่รถไฟมีชื่อว่าราชคร อันเป็น
สถานีปลายทางของผู้ที่จะมาราชคฤห์ ได้ตั้งอยู่ไม่ห่าง
จากวัดพม่ามากนัก รถได้ผ่านซากเมืองราชคฤห์ใหม่ซึ่ง
เหลือแต่กำแพงเมืองอันสร้างด้วยหินเป็นก้อน ๆ ซัด ๆ
กัน เหลืออยู่สูงไม่พ้นศักระ อาณาบริเวณภายใน
กำแพงไม่มีอะไร ไม่กว้างขวางเท่าไรนัก เวदानเป็น
ทุ่งเตยงั่ว รูปร่างดูน่าจะเป็นเมืองบ่อหมหรือเป็น
เขตพระราชวังมากกว่า เมืองราชคฤห์ใหม่นั่นว่าพระ

เจ้าอชาตศัตรูเป็นผู้สร้าง แต่ทว่าพระเจ้าพิมพิสารสร้าง
ก็มี

ทางที่เรามานี้ เป็นทางเข้าสู่กรุงราชคฤห์โบราณ
ทางด้านเหนือ ก่อนที่จะผ่านช่องเขาเวปุระและเวภาระ
อันเป็นทิวเขาแห่งประตูเมืองราชคฤห์โบราณ ได้มีถ้ำอยู่
แห่งหนึ่งเราได้หยุดรถตรงนี้ และเดินไปทางด้าน
ขวามือ คือด้านภูเขาเวภาระ ที่เชิงภูเขาเวภาระมีแม่
น้ำเล็ก ๆ ชื่อแม่น้ำสรัสวดี ไหลผ่านเข้าไปในเมืองราช
คฤห์เก่าอันอยู่ในหว่างเขา เราได้เดินไปบนสะพานเหล็ก
ข้ามแม่น้ำ ตรงไปจนบันไดสู่บริเวณตโปทานที่

แม่น้ำสรัสวดีมีน้ำน้อยเต็มที แต่ที่แอ่งใกล้สะพาน
มีมากหน่อย ณ ที่แอ่งนี้ได้เห็นอะไรดำ ๆ รุงรัง
ก้ำกึ่งดำ ๆ ผุด ๆ อยู่ ดังนั้นช่างดำเสียจริง ๆ
ดำราวกับถ่านไฟ คุ้ยด้วยก้อนอะไรดำ ๆ ก้อนหนึ่งก็
เคลื่อนไหวได้ ได้คิดว่ามันเป็นโยคีประจำอยู่ที่แม่น้ำ
มานาน และคงจะฝากผีฝากไข้ไว้กับแม่น้ำด้วย

โผล่เข้าไปในบริเวณ บ่อแรกทางช่องที่เขาสร้างไว้ดำ
หริ่งลงไปอาบน้ำในบ่อ เราก็ต้องรับถอยกลับออกมา
อย่างพรักพรั้มโดยมีต๋องนัดหมาย เพราะบ่อน้ำไม่
สู้จะร้อนนักจึงมีสัตว์นิยมอาบกันมาก แขนห่มดำหริ่ง
อาบเสียดด้วย พวกเขดั่งเตี้ยอึ่งคึ่งกันพอด้านถาน
ประมาณ แต่เพราะบ่อน้ำอยู่ต่ำกว่าระดับพื้น และมี
ต๋องก่อสร้างล้อมบังไว้โดยรอบ โดยทำเป็นช่อง ๆ ไว้
สำหรับขึ้นลง เตี้ยจึงไม่ต้งออกมาภายนอก เรา
จึงไม่ได้ยินเสียง

เมื่อบ่อน้ำทำทางไม่เข้าที่จึงเดินเลยไปยัง บ่ออีกบ่อ
หนึ่งบ่อนั้นมีผู้ชายอาบแช่อยู่ต๋องคน บ่อน้ำเย็นจนน้ำก่ดจ
เมื่อเห็นว่าแต่ผู้ชายจึงเดินลงบันไดไปสู่อบ การเดิน
ลงไปนั้นจะสรวมรองเท้าไม่ได้ เพราะเขาก็อวว่าขาด
การจะ บันไดที่ลงไปสู่อบนั้นสูงและชัน แคบก็แคบ
ชันก็ชัน เวลาดลงไปรู้สึกคล้าย ๆ กับมีแรงผลักดัน
ให้โอดลงไป น้ำในบ่อนั้นร้อนมาก ค่อนข้างไหม้

หนี้ได้มากสักด้ายต้นเงินอ่อนงามหน้าด บ่อนักหน้าไม้
 ท่วมศีรษะ ข้าง ๆ บ่อ เขาทำเป็นชนบันไดเขาไว้
 รอบ ๆ สำหรับให้คนได้ไต่ขึ้นอาบ อีกด้าน ๆ หนึ่ง
 มีรูปพระพรหมประดิษฐานอยู่ และบ่อน้ำร้อนแห่งนี้
 มีชื่อว่า พรหมกฤต แปลว่าบ่อพรหม เขาก็
 กันว่าศักดิ์สิทธิ์ ไต่พนตรงนกลงไป เขาว่าเป็นนรก
 เรียกว่า โฉกหมกัฆทานรก ดังนั้นหน้าตรงนลงร้อน
 เมื่อใครได้อาบได้ดื่ม ผู้นั้นก็หายโรคหายไข้ เป็น
 ผู้บริสุทธิ์ ตายไปแล้วย่อมมีหวังจะได้ขึ้นสวรรค์
 ได้เข้าเท้าน้ำร้อน พอรู้ดีกว่าร้อนเพียงไรแล้วก็น
 มาข้างบน ถ้าผู้อาบมีหวังจะได้ขึ้นสวรรค์จริง
 อย่างที่กล่าวกัน และได้เป็นผู้บริสุทธิ์จริงแล้ว เท้า
 ของเราที่ได้อาบน้ำร้อนจากที่นี่มาแล้ว ก็ต้องบริสุทธิ์
 ได้ขึ้นสวรรค์ เมื่อเขาได้ขึ้นสวรรค์แล้ว ตัวซึ่งติดอยู่
 กับเท้าจะไปไหนเสีย

บริเวณต่อไปทางต้น มีคิ่วดิงค์และอุมาดิงค์อยู่

มากมาย เขาทำได้ด้วยกัน โดยเขาคิดถึงคั้งไว้บน
 อูมาดิงค์ มีลักษณะคล้ายกับไม้สำหรับไม้แบ่งที่ใช้อยู่
 ในบ้านเรา ดิงค์เหล่านี้อยู่ในเทวาลัยก็มี อยู่ใต้ต้นไม้
 ก็มี บางแห่งก็เออะเทอะไปด้วยน้ำบ้าง ขนหมับ้าง นม
 บ้าง ดอกไม้บ้าง ที่คนนำมาบูชา ดุสัดปรกเต็มที่
 คิวดิงค์และอูมาดิงค์ แบบอยู่ด้วยกันอย่างนี้ นอก
 จากจะได้พบในอินเดียแล้ว ยังเคยได้พบที่ประเทศ
 เขมรที่ปราสาทพระพรหมอันอยู่ใกล้ ๆ กับนครธม
 และที่ปราสาทหินบนหลังเขาพนมโกรม ริมทะเลสาบ
 เขมรอีกด้วย แต่ที่พนมกรอมนั้น คิวดิงค์หายไปแล้ว
 ยังคงเหลือแต่อูมาดิงค์ ซึ่งยังมีหลุมที่คิวดิงค์เคยตั้ง
 เหลืออยู่ ถ้าผู้ไม่เคยเห็นหรือรู้เรื่องมาก่อนอาจเข้า
 ใจว่า อูมาดิงค์นั้นมีใช่อูมาดิงค์ แต่เป็นรางวัลนำที่
 คนถาตบนคิวดิงค์แล้วไหลลงมา

ต่อไปทานที มีเรื่องเกี่ยวกับต้นบัญญัติในพระวินัย
 ในกรณีที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติสิกขาบท ให้ภิกษุใน

มณฑลประเทศอาบนำ ๓๕ วันต่อครั้ง จะอาบทุกวัน
 อย่างภิกษุในบัจจันตประเทศไม่ได้ เรื่องเดิมมีอยู่อย่าง
 นี้ คือ สมัยหนึ่งพระเจ้าพิมพิสาร ได้เสด็จไปยัง
 ตโปทานที่เพื่อสร้างน้ำ แต่สร้างไม่ได้เพราะพวกภิกษุยัง
 ดรงอยู่ พระเจ้าพิมพิสารทรงคอยแค้นคอยแค้น เจ้า
 กัณโถงไม่ขึ้นจากน้ำลึกที่ พระองค์ทรงมีความเคารพใน
 พระพุทธเจ้าและพุทธสาวกมาก จึงไม่ทรงรบกวนและ
 ไม่ทรงแสดงให้พวกภิกษุทราบว่า พระองค์ทรงรอ
 ดังนั้นว่าพระองค์จะมีโอกาสได้ลงดังนั้นก็มืด 'พอสร้าง
 เสร็จ เสด็จกลับเข้าเมือง แต่เข้าไม่ได้ เพราะประตู
 เมืองปิดเสียแล้ว นายประตูพอได้เวลา แยกมีคประตู
 เมืองตามหน้าที่ พระเจ้าพิมพิสารไม่ทรงต้องการ
 ณะเกิดคำสั่งที่พระองค์สั่งเอง แม้ว่าพระองค์จะมีอำนาจ
 ทำได้ ดังนั้นพระองค์จึงทรงดำริว่าควรจะใช้เวลา
 ของคนนั้นไปด้วยการสนทนากับบรรพชิต และบรรพ
 ชิตที่พระองค์ทรงเล็งเห็นไปเฝ้า ก็คือพระพุทธเจ้า

ซึ่งขณะนั้นได้ประทับอยู่ที่พระเวฬุวันอันอยู่ไม่ไกลจาก
 คโปทานที่นั่น พระพุทธเจ้าได้ตรัสถามถึงเหตุที่พระ
 เจ้าพิมพิสาร ได้ตั้งมาหาพระองค์ในเวฬุวันปฤติ เมื่อ
 ทรงทราบเหตุแล้วจึงทรงบัญญัติสิกขาบท ดังกล่าว
 แล้ว การที่พระเจ้าพิมพิสารได้ตั้งมาเฝ้าพระพุทธเจ้า
 นั้น ได้ตั้งมาด้วยความนับถือ และด้วยความวางพระ
 ทักษิ มิใช่เพื่อจะฟ้อง พระพุทธองค์ทรงบัญญัติสิกขาบท
 นั้นขึ้นมาก็มิใช่เพื่อจะโอ้อวดพระราชา แต่ทรงบัญญัติเพื่อให้
 เหมาะแก่เหตุผล เพราะการที่พระราชาในสมัยนั้น
 ต้องออกมาเฝ้าอยู่นอกเมืองนั้น ข้างด่อแหลมต่อ
 อันตรายอย่างยิ่ง เช่นในเมืองถ้ารู้ว่าพระราชา มิได้
 ประทับอยู่ในเมืองและมีได้วาง การป้องกันรักษาเมือง
 ดังที่เคยปฏิบัติในเมื่อพระราชาไม่ประทับอยู่อย่างนั้น
 อาจเกิดกบฏได้ และพระราชาอาจถูกศัตรูภายนอกจับ
 หรือปลงพระชนม์ได้ ถ้าเกิดเรื่องอย่างนั้นเข้าจริง ๆ
 แล้ว ชาวเมืองเขาจะโทษใคร ก็ต้องโทษพวกภิกษุ

พุทธเจ้าพวกท่าน^๕ พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบท
ข้อ^๕ ทำให้ได้รับความยกย่องจากพระเจ้าพิมพิสารและ
ชาวเมืองเป็นอันมาก

ต่อไปท่าน^๕ แต่ก่อนนั้น^๕ เป็นแม่น้า ไม่นึกว่า
เป็นบ่อน้ำร้อน ช็อกชวนให้เข้าใจอย่างนั้นเสียด้วย
และนึกขงใจมานานแล้วว่า ก็เมื่อเป็นแม่น้า^๕ ทางสาย
เมื่อภิกษุ^๕ ตรงตรงท่าน^๕ ที่^๕ นั้น^๕ ก็มี ในพระเจ้าพิมพิสาร
จึงไม่ลงตรง และทำ^๕ ที่^๕ ภิกษุ^๕ ตรงตรงนั้น^๕ ก็คงไม่กล้าใช้
ท่า^๕ ตรงตรงของพระมหากษัตริย์เป็นแน่ เคย^๕ นึก^๕ ขง^๕ จิ
มาอย่าง^๕ นี้ แต่^๕ บัด^๕ นี้^๕ ดัน^๕ ความ^๕ ขง^๕ จิ^๕ แล้ว

ทางด้านเขาเวเปละ ตรงกันข้ามกับต่อไปท่าน^๕ ที่มี
บ่อน้ำร้อนอีกแห่งหนึ่งชื่อ มัชฌิมกุนท์ เป็นบ่อเล็ก
ไม่ใหญ่เท่าต่อไปท่าน^๕ ที่^๕ ตั้ง^๕ ก่อ^๕ สร้าง^๕ กัน^๕ น้อยกว่า เวลา
นั้น^๕ พวกมุสลิมนได้เข้าครอบครอง ในบริเวณ^๕ นั้น^๕ มี^๕ ถ้ำ^๕ พระ
เทวทัตต์เคยอาศัยอยู่ด้วย เพราะว่าอย่างนั้น ไม่ทราบ
ว่า^๕ วัฏ^๕ กัน^๕ ได้อย่างไร พวกมุสลิมนถ้าจะอาบน้ำร้อนต้องมา

อาบที่นี้ ไม่ไปตัดไปทานที่ พวกอินทรีก็เช่นเดียวกันไม่
ยอมไปอาบที่มีขดุมกุนท์ การรังเกียจในระหว่าง
กันนั้นไปอย่างรุนแรงมาก ถึงกับคิดร้ายห้ามอีก
พวกหนึ่งไม่ให้มาอาบน้ำในแดนของตน และที่เขา
เวปุลละนั้นก่อนจะถึงประตูเมืองราชคฤห์โบราณด้าน
เหนือได้มีบ่ออีกบ่อหนึ่งชื่อ สุริยกุนท์ ทางนั้น
ไปบนเขาเวปุลละนี้ เขาทำเป็นแบบบันได หินแต่
ตะกอนเกลี้ยง ฝนเงาเป็นมัน แสดงว่าได้มีดวงเงา
ของกับมณเฑียรมานานนักแล้ว

เห็นออกไปทานที่บนเขาเวภาระ ตอนหัวเขามีตึกก่อ
สร้างด้วยหินอยู่แห่งหนึ่ง สร้างด้วยไม้หินซ้อนกันเป็น
ฝาเป็นหลังคาพร้อม เรียกกันว่า ถ้าปีปลิดคหา ดู
ลักษณะไม่น่าจะเป็นถ้ำเลย น่าจะเป็นบ่อมากกว่า
แต่นั้นแหละ เมื่อเขาว่าถ้ำถ้ำกับเขาไปตามเรื่อง
คำว่า ถ้าปีปลิดคหา เป็นที่รู้จักกันดีในหมู่พุทธ
บริษัท เนื่องจากเป็นที่อยู่ของท่านพระมหากัสสป

พระเวฬุวัน

ที่เวฬุวันารามซึ่งเมื่อสมัยหนึ่งคือสมัยพุทธกาลพระพุทธองค์ทรงปรารถนาได้ว่าเป็นที่สงบ ไม่พลุกพล่านเหมาะที่มนุษย์จะเงรจาเรื่องรหัส ควรแก่การหักเหัน บัดนี้เหลือแต่ซากและมั่งระกรันทกระอยู่ในบริเวณ แต่ยังไม่ห่างจากตไปทานที่นัก แต่อยู่ห่างกันมากกับที่ประทับบนยอดเขาสิริธมมกุญ อยู่กันคนละทิศ เวลาคะ

ไปจะมาถึงกันต้องผ่านตัวเมืองราชคฤห์โบราณ พระ
เวฬุวันอยู่นอกเมืองนอกเขาเวภาระทางเหนือ ที่ประ
ทับที่เขาศิขณภู อยู่ทางตะวันตกนอกเมืองอีก
เหมือนกัน พวกเรามีได้ไปถึง เฉพาะถ้ำตัดตบวรรณคดี
ได้ทราบว่ายู่บนเขาเวภาระด้านนอก พวกเรามีได้
ไปถึงอีกเหมือนกันเพราะมีเวลาไม่พอ

ได้ชวนพระมหาแสง เดินไปตามถนนซึ่งตัดผ่าน
หว่างเขาเวปุลละ และเวภาระเข้าไปสู่ราชคฤห์โบราณ
ตอนหัวเขาทั้งสองยังมีซากกำแพงหิน ที่สร้างเสริมให้
ขึ้นออกมาบัญชาប់กับตรงกลาง เพื่อสร้างเป็นประตู
เมือง แต่มีเหลืออยู่ไม่มากนัก เลยหัวเขาเข้ามาเล็กน้อย
มีแถวของแม่น้ำสร้อยวัดขวางหน้า ซึ่งมีน้ำน้อย
เต็มทีขนาดดินพอแฉะ ๆ เท่านั้น เข้าไปในบริเวณ
มองไปทางไหนก็เห็นแต่ภูเขาล้อมรอบไปทั้งนั้น ราช-
คฤห์โบราณอยู่ในหว่างเขาทั้งห้า คือ เขาเวภาระ
อยู่ทางด้านเหนือและตะวันตก เขาเวปุลละ อยู่ตอน

เหนือ เขารัตนะ อยู่ทางด้านตะวันออก และเขากิษณภูได้อยู่ในเทือกเขารัตนะนี้ เขาอยู่ทางทิศใต้ เขาโสดะอยู่ทางด้านตะวันตกกับด้านใต้ ชื่อเขาเหล่านี้เรียกตามชื่อประชาชน เรียกกันอยู่ในปัจจุบัน ชื่อบางชื่อก็ยังคงเหมือนสมัยพุทธกาล เมืองราชคฤห์นี้ ในสมัยโบราณ เคยเรียกว่า บัญจครันคร คือเมืองภูเขาหง้าหรือ เมืองมีภูเขาหง้าเขาเป็นกำแพงเมือง

ในบริเวณราชคฤห์โบราณไม่เห็นมีบ้านคนเลย มีแต่ป่าดงเมาริมเต็มไปทั้งนั้น เงียบเปลี่ยวและวังเวง ไม่พบผู้คนเดินไปมาเลย ถนนก็ไม่น่าเรียกว่าถนน ควรเรียกว่าทางเกวียนมากกว่า ได้พยายามเดินเข้าไปจนถึงตอนมณีนามรัฐ ขณะนั้นเหมือนจะไปรอบๆ แล้วข้างวังเวงเปล่าเปลี่ยวเสียจริง ขอนให้หนักว่าจะมีอะไรโผล่ผุดจะผุดขึ้นมาบ้าง และเกรงว่าผู้ใดได้เข้ามาด้วยจะรอคอยนานจึงตกลงกลับ อยากไปให้ถึงยอดเขา

ศิษย์ก็อยาก แต่ทราวยังอีกไกลนักและอยู่
ด้านหน้าของเขารัตนะ ขึ้นไปให้ถึงก็ต้องค้างคืนที่
ราชคฤห์^{๕๕} แทน^{๕๖} ซึ่งเรามีความจำเป็นที่จะค้างไม่ได้

พอออกมาพบพวกพ้องกำลังคอย ระบายน้ำอย่าง
ยิ่ง พอได้ขึ้นมาแล้วก็นั่งอยู่บนรถไม่เดินไปไหนอีก
ไม่อยากพูดจาเพราะอดโรยเต๋มที่ พอถึงครู่ก็ออกเดิน
ทางกลับพุทธชะยา

ความจริงเราจะให้แขกขับรถที่เข้ามาพาเข้าไปใน
เมืองราชคฤห์โบราณเหมือนกัน เพราะเคยเข้าไปอีก
เพียงไม่กี่ไมล์ถึง แต่เขงอแงบอกเราว่าเขารถมาเพียง
แค่^{๕๗} จอดคนคอยแค่หน้าเมือง ไม่ได้บอกตกลงไว้ก่อนที่จะ
ให้เข้าไปถึงเมืองราชคฤห์โบราณด้วย ถ้าจะให้พาเข้า
ไปถึงก็ต้องขอคิดเพิ่มเติมเป็นพิเศษอีก กันละ ๒๐ รูปี
เขาคงเห็นพวกเราคืนเต้นดีใจ ที่ได้มาเห็นนครสำคัญ
ในพุทธประวัติ เห็นเป็นที่จึงฉวยโอกาสหารายได้เพิ่ม
เติมจากโอกาสที่เราได้ให้เขาเอง เขาคงนึกว่าพวกเรา

ได้พยายามบากบั่นมาจนถึงขั้นแล้ว ถึงแม้ว่าจะเรียก
 คำรถเพิ่มเติมแพง ๆ อีก พวกเราก็คงตกลงโดยดี
 คงนึกว่าหวานแน่แล้ว แต่พอเราพูดถึงระอาเชื่อมความ
 มักได้ของแขกเต็มที จึงตอบไม่ตกลงแขกเจ้าของ
 รถเฉยเฉย เพราะเหตุดังนี้จึงต้องลงทุนเดินด้วยเท้า
 เข้าไปในเมืองราชคฤห์โบราณ และกลับออกมาด้วยความ
 เหน็ดเหนื่อยดังกล่าวแล้ว ถ้าเราไม่เชื่อมแขก
 ขับรถสักหน่อยแล้วคงได้ขึ้นไปถึงพระคันชุก ทียอด
 เขาคิชฌกูฏ เรือนนครจะถือเป็นบทเรียนได้ว่า ถ้า
 จะไปยังที่ใดก็ตามต้องพูดตกลงให้แน่นอนกับคนขับรถ
 เสียก่อนว่าจะไปถึงที่นั้น ๆ จะจ่ายค่ารถให้เท่านั้น ๆ
 เรียกเพิ่มอีกไม่ได้ อย่างไรก็ตามเรื่องค่าเช่ารถนี้ แม้
 ว่าจะตกลงกันเรียบร้อยแล้ว แต่ร้อยละห้าจะทิ้ง
 ร้อยครึ่ง เวลาจ่ายค่ารถที่ไรเป็นเกลี้ยงกันรำไป
 เพราะคนขับขอเพิ่ม

ในขณะที่นั่งพักเหนื่อยอยู่ในรถ เห็นสัตว์ที่อาบน้ำ

ร้อนเสร็จแล้วเดินข้ามสะพานเหล็กเข้ามาปะปนในกลุ่ม
คนทั้งที่ยังเบียดยงมิได้เปลี่ยนผ้า โดยมีได้สะท้อนสะท้อน
อะไร ด้ตรึงเหล่านั้ไม่มีใครสนใจแม้แต่เด็กหนุ่มขนาด
วัยคะนองที่อยู่ในกลุ่มคนนั้น.

คนที่ข้างมีเวลาด่างมากดีแท้ เขาหนึ่งกนบนพื้น
ถนนคอนกรีตโดยไม่ต้องมีอะไรของ นั้กันเป็นกลุ่ม
บ้าง เดี่ยวบ้าง คุยกันบ้าง นั้เหม่อเฉย ๆ บ้าง
แมลงวันตอมก็เฉย นั้ประจำกันเป็นชั่วโมง ๆ โดย
ไม่ต้องเกรงเรื่องการจราจร เมื่อคอนเราจะกดขี่มีเด็ก
หนุ่มกลุ่มหนึ่ง แต่จะคนรูปร่างผอมซดุดได้มาแบบมือ
ขอต่างค้จากเรา บอกว่าขอค่าบริการที่ได้ด้าห้คิด
หน้าตามหลังเราพอเรา จึงบอกว่าเขามาตามคูเราเอง
แล้วก็ได้ให้ความช่วยเหลืออะไรแก่เราแม้แต่ชิม
บอกทาง คนนำของเราที่มีเราจึงให้ไม่ได้ เด็กหนุ่มเหล่านั้
แทนที่จะอายหลบหน้าไปกดับพยายามเข้าช้ ีพิรพไร
จะเอาค่าบ่ด้วยการให้ได้ เป็นที่น่ารำคาญยิ่งนัก คนรก

เดยวับออกกรรหัน

ความ^{๒๕}รุด^๕ก^๕เมือ^๕ถึง^๕กรุง^๕ราช^๕คฤ^๕พน^๕ ก^๕คง^๕เหมือน^๕พท^๕
 ศา^๕ต^๕น^๕ก^๕ชน^๕ค^๕น^๕ไ^๕ท^๕ย^๕อ^๕น^๕ ๆ ค^๕อ^๕ร^๕ุด^๕ก^๕ต^๕น^๕ค^๕เ^๕น^๕อ^๕ม^๕ใจ^๕ไ^๕ค^๕มา^๕
 เ^๕ห^๕น^๕ค^๕ร^๕ด^๕ำ^๕ค^๕ณ^๕อ^๕น^๕ม^๕เร^๕อ^๕ง^๕เก^๕ย^๕ว^๕ก^๕บ^๕พ^๕ร^๕พ^๕ท^๕ของ^๕ค^๕ เม^๕อ^๕เ^๕า^๕
 ไป^๕ใน^๕บ^๕ริ^๕เว^๕ณ^๕ค^๕ว^๕เม^๕ือ^๕ หรือ^๕ส^๕ถ^๕า^๕น^๕ที่^๕ด^๕ำ^๕ค^๕ณ^๕บ^๕าง^๕ห^๕เ^๕ง^๕
 ก^๕ั^๕ช^๕ว^๕น^๕ไ^๕ห^๕ำ^๕น^๕ง^๕ว^๕ำ^๕ค^๕ร^๕ง^๕น^๕ ๆ พ^๕ร^๕พ^๕ท^๕ของ^๕ค^๕คง^๕เ^๕ด^๕ด^๕จ^๕มา^๕
 อ^๕น^๕ด^๕ำ^๕เร^๕จ^๕เ^๕น^๕พ^๕ุ^๕ท^๕า^๕น^๕ส^๕ด^๕ติ^๕ ย^๕ิง^๕ท^๕พ^๕ร^๕เว^๕พ^๕ว^๕น^๕ ย^๕ิง^๕ช^๕ว^๕น^๕ไ^๕ห^๕
 ร^๕ุด^๕ก^๕เ^๕น^๕พ^๕เ^๕ษ^๕ ความ^{๒๕}ร^๕ุด^๕ก^๕อ^๕ม^๕ใจ^๕ย^๕าง^๕น^๕เ^๕น^๕เร^๕อ^๕ง^๕บ^๕อ^๕
 ก^๕ัน^๕ไ^๕ม^๕อ^๕ก^๕ เ^๕พ^๕ระ^๕ไ^๕ม^๕ท^๕ร^๕า^๕บ^๕ว^๕ำ^๕จะ^๕ไ^๕ห^๕ำ^๕พ^๕ด^๕ย^๕าง^๕ว^๕ไ^๕จ^๕ิง^๕จะ^๕ส^๕ม^๕
 ก^๕บ^๕ความ^{๒๕}ร^๕ุด^๕ก^๕ พ^๕ว^๕ก^๕เร^๕า^๕เก^๕ด^๕ิ^๕บ^๕ด^๕ิ^๕ท^๕ก^๕ค^๕น^๕ ย^๕อ^๕ม^๕เ^๕น^๕เห^๕ต^๕
 ไ^๕ห^๕เ^๕ก^๕ท^๕ช^๕บ^๕ร^๕ด^๕ท^๕เร^๕า^๕เ^๕า^๕ไป^๕ค^๕ว^๕ย^๕เ^๕า^๕เ^๕น^๕เ^๕ร^๕อ^๕ง^๕ม^๕อ^๕ร^๕น^๕ค^๕า^๕
 เ^๕า^๕ว^๕ร^๕ด^๕ก^๕ด^๕ำ^๕ว^๕แ^๕ด^๕ว^๕ น^๕อ^๕ก^๕จ^๕า^๕ก^๕ัน^๕ย^๕ัง^๕ท^๕ำ^๕ไ^๕ห^๕เ^๕า^๕ท^๕ร^๕า^๕บ^๕ความ^{๒๕}
 จ^๕ริง^๕ของ^๕เร^๕อ^๕ง^๕อ^๕น^๕เก^๕ย^๕ว^๕ก^๕บ^๕ค^๕ไป^๕ท^๕า^๕น^๕ที่^๕ แ^๕ต^๕มี^๕ด^๕ัง^๕ห^๕น^๕ง^๕ซ^๕ง^๕
 เร^๕า^๕อ^๕ด^๕น^๕ก^๕ไ^๕ม^๕ไ^๕ด^๕ี^๕ ด^๕ัง^๕น^๕ค^๕ือ^๕ความ^{๒๕}ร^๕ุด^๕ก^๕ส^๕ด^๕ด^๕ัง^๕เว^๕ช^๕เ^๕น^๕การ^๕
 ท^๕มา^๕เ^๕ห^๕พ^๕ร^๕ม^๕ห^๕า^๕น^๕ค^๕ร^๕ ซ^๕ึง^๕ค^๕ร^๕ง^๕ห^๕น^๕ง^๕เ^๕ค^๕ย^๕มี^๕ช^๕อ^๕เ^๕ด^๕ย^๕ง^๕ไ^๕ด^๕ัง^๕
 แ^๕ต^๕มา^๕บ^๕ค^๕น^๕ท^๕บ^๕ไ^๕ม^๕มี^๕อะ^๕ไร^๕เ^๕ย^๕ อ^๕น^๕พ^๕อ^๕ท^๕จะ^๕เ^๕น^๕เ^๕ร^๕อ^๕ง^๕

หมายแห่งความรุ่งโรจน์ในปางบรรพ์ ดมัยหนึ่งทันคร
 ๕๖๒ ๕๖๓ นโดยนว่ามพดเมืองถึงเก้าโกฏี มาบ๕๖๔ดิน๕๖๕เข้า๕๖๖ไปจน
 ถึงกลางเมืองก็ยังไมพบคนดักคน ดมัยหนึ่ง๕๖๗ได้ยินว่า
 มีปราช๕๖๘ทธราช๕๖๙วังอันงดงามเต็มไปหมด จนได้ชื่อว่า
 ราชคฤๅ ๕๗๐ คือวังพระราช๕๗๑า มาบ๕๗๒ดิน๕๗๓ไม่๕๗๔เห็น๕๗๕แม่๕๗๖แต่๕๗๗กระ-
 ๕๗๘ท๕๗๙อม๕๘๐ดัก๕๘๑หลัง๕๘๒หนึ่ง นครราชคฤๅ๕๘๓ที่๕๘๔โบราณ๕๘๕นั้น๕๘๖คน๕๘๗ภายใน๕๘๘นอก
 ๕๘๙ไม่มี๕๙๐ใคร๕๙๑ด๕๙๒าม๕๙๓าร๕๙๔ก๕๙๕ได้ เพราะเข้มแข็งมากมีภูเข๕๙๖าเป็น
 ๕๙๗กำแพง๕๙๘เมือง แต่๕๙๙ก็๖๐๐ต้อง๖๐๑ย่อ๖๐๒ย๖๐๓ยับ๖๐๔ไป๖๐๕เพราะ๖๐๖คน๖๐๗ใน๖๐๘เมือง๖๐๙นั้น
 ๖๑๐เอง เช่นเดียวกับร้างกายนี้ ถ้าไม่๖๑๑ตาย๖๑๒เพราะ๖๑๓อัน๖๑๔ตร๖๑๕าย
 ๖๑๖ภายใน๖๑๗นอก ก็๖๑๘ตาย๖๑๙เพราะ๖๒๐อัน๖๒๑ตร๖๒๒าย๖๒๓ภายใน๖๒๔ตัว๖๒๕นั้น๖๒๖เอง

ก่อนนั้นตามภูเข๕๖๒าที่ นครราชคฤๅ๕๖๓นั้น๕๖๔ข้าง๕๖๕เกิด๕๖๖ยง
 ๕๖๗เก๕๖๘ลา๕๖๙ขึ้น๕๗๐นั้น๕๗๑แสดง๕๗๒ว่า๕๗๓ได้๕๗๔รับ๕๗๕ส๕๗๖ัม๕๗๗ผัส๕๗๘ส๕๗๙จาก๕๘๐คน๕๘๑มา๕๘๒นา๕๘๓น๕๘๔นัก
 ๕๘๕แล้ว จน๕๘๖หมด๕๘๗เหล๕๘๘ี่ยม๕๘๙หมด๕๙๐คม๕๙๑หมด๕๙๒อัน๕๙๓ตร๕๙๔าย คน
 ๕๙๕ก็๖๐๐เหมือน๖๐๑กัน ถ้า๖๐๒อยู่๖๐๓กัน๖๐๔ด้วย๖๐๕ความ๖๐๖ไม่๖๐๗มี๖๐๘เหล๖๐๙ี่ยม๖๑๐ไม่มี
 ๖๑๑คม๖๑๒เข้า๖๑๓หา๖๑๔กัน๖๑๕แล้ว อัน๖๑๖ตร๖๑๗าย๖๑๘ก็๖๑๙เกิด๖๒๐ยาก โลก
 ๖๒๑จะ๖๒๒เจริญ๖๒๓เป็น๖๒๔สุข๖๒๕กว่า๖๒๖น

นครราชคฤห์เคยมีชื่อเสียงมาแต่ในโบราณกาล บัดนี้ตัวเมืองไม่มีเหลือแล้ว แต่ภูเขาอันเป็นกำแพงเมืองราชคฤห์ยังคงอยู่ และจะอยู่คู่โลกต่อไปอีกนาน พร้อมกันนั้นก็จะเป็เครื่องประกาศให้โลกได้รู้จักนครราชคฤห์ด้วย ร่างกายกับความดีของคนกันยายน

อนึ่ง เรื่องความอยากรู้อยากเห็นนั้น ถ้าจะว่ากันโดยทั่วๆ ไปแล้วก็เป็นของดีอยู่ แต่ข้อสำคัญนั้นต้องมีขอบเขต ถ้าเกินขอบเขตแล้วก็เกินไปด้วย.

ขณะนี้ บ่ายมากแล้ว รถยนต์ผ่านมาทางเดิม จนถึงทางแยกไปเมืองมัตนาจึงเลี้ยวรถกลับไปทางที่จะไปพุทธกระยา

ได้เห็นภาพถ่าย และได้ยินคนไทยผู้หนึ่งเล่าว่า ระหว่างทางจากนาตันทากับเมืองมัตนา มีคังแม่น้ำคงคาแห่งหนึ่งกว้างมาก ฝั่งนี้มีทิวทัศน์และมีซาก

ศัพทอยมาคิดเป็นประจำ ศัพท์เป็นศัพท์หญิงบ้าง
 ชายบ้าง เด็กบ้าง นักบวชบ้าง ศัพท์เหล่านี้เป็นศัพท์
 เฒ่าไม่ได้ ศัพท์เฒ่าไม่ได้คือศัพท์นักบวช ศัพท์เด็กศัพท์
 หญิงชายที่ไม่มีคำเฒ่า (วิธีเฒ่าศัพท์นอกจะใช้ศัพท์รอง
 ศัพท์และโประลงไปเหนือศัพท์แล้วยังต้องใช้ไฉนยราด ก่อน
 เฒ่าอีก) ศัพท์เหล่านี้ชนิด ตามที่เห็นในรูป ศัพท์
 บางศัพท์ มีต้นขั้ววนก้างเข้าไปกินได้กินพุงทางทวาร
 บางศัพท์มีแรงก้างรวมทงกันอย่างขมกั้ขมั้น ศัพท์
 เหลือเตนจากต้นขั้วและแรงแล้ว เป็นรอบของนกแก
 ดังนั้นในบริเวณนั้นจึงเกิดออกไป ด้วยกระดูกและเศษเนื้อ
 เศษหนังมนุษย์ เหมาะแก่การที่จะเจริญอนุศุภกรรม
 ฐานอย่างยิ่ง แม้สภาพแม่น้ำจะเป็นอย่างนี้ ประชา
 ชนก็ยังใช้น้ำในบริเวณนั้นสำหรับอาบ และดื่ม
 อย่างหน้าตาเฉย ไม่รู้ดีกรังเกียดแต่ประการใด

รถแถมมาตามถนนเดิมจนถึงเมืองนาวาตา ได้
 หยุดเติมน้ำมันและพักเครื่อง ในระหว่างนี้ พวกเราบาง

ท่านเคยได้ยินแซกพูดว่า จเรบ้าง จโรบาง พอพูด
 ครั้งไร เป็นเห็นแซกไม่ใคร่ก็ใคร่ออกเดินทุกครั้ง จึงใคร่
 จะทดลองใช้คำนี้ว่า จะหมายความว่าไปจริงหรือไม่ ครั้นจะใช้กับแซกผู้ใหญ่ก็ใช้ที่ จึงเดินไปที่เด็ก
 คนหนึ่งกำลังนั่งคนเดียวอยู่ จึงตั้งภาษาวาจาว่า จโร ๆ
 ได้ผลคือ เด็กคนนั้นรับความงอนอ้อมไปยืนหน้าจอยู่
 ทางหนึ่ง

ต่อจากนี้ได้ออกกรก ในระหว่างทางอันยาวเหยียด
 ตั้งแต่เมืองราชคฤห์จนถึงเมืองคยา ไม่พบรถเดิน
 ส่วนทางเดียว ได้ถึงที่พักเมื่อเวลาประมาณ ๒ ทุ่มครึ่ง
 อาบน้ำเสร็จแล้วได้ไปนมัสการที่คันทมหาโพธิ์อีกตาม
 ลำพัง เพราะพรุ่งนี้จะต้องตาไปแล้วได้กล่าวคำบูชา
 ทำวัตรเย็น เสร็จแล้วสวดชุมนุมเทวดา นโม. พุทธ.
 นตฺถิ เม. เจ็ดตำนานย่อ, พหุ, ภวตุ สพุพ, แล้วนั่ง
 สงบจิต เสร็จแล้วแบ่งส่วนกุศลและสวด ปุณณสุตฺตานิ

วันที่ ๓๑ มีนาคม

ตามรายการเดิม กำหนดว่าจะเดินทางไปขึ้นรถไฟ
เข้าไปพาราณสี แต่มีการเปลี่ยนแปลงใหม่โดยกระ
ทันทัน โดยกำหนดใหม่ว่าจะไปรถไฟขบวน ๑๔.๐๐ น.
ซึ่งมีเวลาอยู่ที่พุทธกระยาอีกหลายชั่วโมง เมื่อ
เสร็จธุระเรื่องอาหารเข้าแล้ว พรหมจรรย์เรนทรบาริว
ได้นำไปตั้งที่ดินที่ประเทศไทยเดิกรไว้เพื่อสร้างวัดไทยที่
ดินแปลงนั้นอยู่ทางทิศตะวันตกของพระศรีมหาโพธิ์อยู่
ห่างจากต้นพระศรีมหาโพธิ์ประมาณครึ่งกิโลเมตรแต่
มองเห็นมหาโพธิ์วิหารได้ถนัด อยู่ติดถนนหลวง
สองด้าน ใกล้กับวัดจีน เป็นพันกตา ขณะนั้นเป็น
ทุ่งนา ถ้าจะสร้างวัดต้องถมที่ ท่านเจ้าพระคุณหัว
หน้าคณะได้สนใจในเรื่องนั้นเป็นพิเศษ ที่ดินแปลงนี้ได้
ทราบในภายหลังว่ามีการเปลี่ยนแปลงใหม่ และตกลง
ว่าไม่ได้

ที่ริมถนนแถบนี้ มีต้นไม้ชนิดหนึ่ง พอเห็นเขา

ก็ทบทวนที่ด้วยความพอใจเล็กน้อยว่า เราได้เห็น
 ต้นอินทผาลัมแล้ว เคยเห็นแต่ในรูปเพิ่งมาเห็นตัว
 จริงในคราวนี้เอง แต่ด้วยความพอใจก็ดับเมื่อได้ทราบ
 จากแขกในวาระต่อมาว่า ไม่ใช่ต้นอินทผาลัม และ
 เรียกว่าต้นอะไรก็ได้ตั้งใจจำ เลยลืม ต้นไม้ชนิด
 นั้นถ้าคนคิดไปเองมา เพราะลูกมากทางขวางบ้าง
 ทางซ้ายบ้างสลัดกันไป เพื่อให้หน้าในลำต้นไหลออก
 จากรอยที่ปากนั้น และเขาผูกภาชนะดีดำรูปรางคล้าย
 กับผลตาลสุกไว้ที่ตรงรอยบากเพื่อรองรับน้ำ เช่นเดียว
 กับทางบ้านเราใช้กระบอกรองน้ำจากวงตาล หรือจาก
 จันทน์ผ้าว และอาการที่ผูกภาชนะนี้หลายคนก็ช่าง
 แนบเนียน ดัดแปลง ๆ ทำให้เข้าใจผิดคิดว่าเป็นผลของ
 มัน น้ำที่รองได้นี้ได้ความว่าชาวพื้นเมืองนำไปใช้
 พอต้มเห็ดกิน

กลับจากคูที่สร้างวัดไทยแล้วเลยไปที่ธรรมศาลา
 ซึ่งเศรษฐีพริดาได้สร้างไว้ ในบริเวณนี้มีเจดีย์สี่ดวง

แบบจีนอยู่เจ็ดยี่หนึ่ง รอบ ๆ องค์เจ็ดยี่มีแผ่นหินอ่อน
 ดีชาวคิดไว้เป็นระยะ ที่หินอ่อนแต่ละแผ่นมีคาถาเช่น
 เย ธมมา เหตุปปรภา ฯ เป็นต้นจารึกไว้ด้วยอักษร
 ฮินดี ออกจากวัดจีนแล้วเคยไปวัดทิเบต ซึ่งอยู่
 ติดกับที่พักของมหาโพธิ์สมาคมที่เราได้พักอาศัย

ที่พุทธกระยา วัดทิเบตเป็นวัดใหญ่กว่าวัดของ
 ชาวพุทธทั้งหลาย มีดีดรรดได้กว่าที่อื่น มีความ
 แปลกต่างแต่กำแพงวัดที่เดียว กล่าวคือ กำแพงสร้าง
 คล้ายกับใช้ซึ่งผ้าสีกว้างตะแคงซ้อน ๆ กัน แบบราว
 หินที่สามัญ ที่ประต้อมีข้อความเขียนด้วยอักษรฮินดี
 เลี้ยคล้ายที่มิได้จดเอาไว้ จึงเคยถ่มถ้อย ที่มิได้จด
 นั้นเพราะขอจดจำไม่ได้ ที่ประต้อมีเสาสูงตั้งไว้ถ้าไม่ไผ่
 หักดำทำเสา แล้วติดธงห้อยยาวย้อยลงมาเกือบถึง
 พนักนั้น ที่ธงนั้นเขียนข้อความในพระสูตรที่สำคัญ
 ไว้จนลายตา ชาวทิเบตถือว่าผู้สร้างของอย่างนี้
 จะได้บุญทุกคราวที่ทรงถูกตมพัดสับตบชาย เพราะเท่ากับ

ได้สดมภ์คร่งหนึ่ง และถือว่าทราบได้ทั้งกรรม
เหล่านั้นยังบอกดับค้อยู่ในโลก ตราบนั้นพระพุทธศาสดา
ก็จะยังคงอยู่

ในบริเวณวัด ทางด้านขวามือมีตึกแถวของชน
ชาติเขี้ยว ตึกนั้นเป็นที่พักของชาวชิเบตที่เดินทางมา
นมัสการพระศรีมหาโพธิ์ ตรงหน้าเป็นตึกวัดเป็น
อาคารดีเหลี่ยมสูงตามชนทงชนคาดฟ้า ด้านหลังของ
อาคารนี้มีอาคารเป็นรูปห้องแถว สองชั้นอีกข้างด้วย
หนึ่งก่าดังก่อสร้าง วัดนี้มีพระชิเบตย์สืบกว่ารูป รูป
ร่างวัดมีลักษณะคล้ายวัดจีน ในภายในอาคารชั้น
นี้ต้องมีการตกแต่งงามมาก มองไปทางไหนก็พบแต่
พระพุทธรูปและโพธิ์สัตว์รูป พร้อมทั้งเครื่องบูชา
พระรูปเหล่านั้น ทนาค่อมได้ก็มี ทนากดกก็มี ทนาค
แปลก เช่นมีพระวรกายสีม่วง แต่พระโอษฐ์แดงก็มี
เบองหน้าพระพุทธรูปและรูปพระโพธิ์สัตว์มีถ้อย ใต้หน้า
วางเรียงเป็นแถวยาว หน้าในถ้อยเหล่านั้นมีปริมาณ

เท่ากันหมด หนังสือที่ใช้จารึกตามที่แตกต่างกัน ใช้อักษร
 ชนิดโดยที่ผู้ดัดแม่ที่หีบเรียบ (อักษรเทวนาครีกับ
 ชนิดคล้ายกัน อ่านอักษรเทวนาครีได้ก็อ่านอักษรฮิน
 ด์ได้) ณ ที่มุมหนึ่งในบริเวณนี้มีพระธิเบตกว่าสิบรูป
 กำลังล้อมล้อมกัน ขณะนั้นท่านเจ้าอาวาสไม่อยู่ในที่
 นั้น เพราะไปดูแลการก่อสร้างเสนาสนาคารใหม่ทาง
 ด้านหลังของอาคารหลังนี้ พระผู้ใหญ่ในที่นี้จึงทำการ
 คำนวณพวกเราแทนด้วยอักษรฮินดี การจัดตั้งที่บูชา
 และวางข้าวของอื่น ๆ จัดได้เรียบร้อยและสะอาด
 ผิดกับตัวพระองค์และเครื่องนุ่งห่มซึ่งคล้ายกับไม่ค่อย
 จะได้พบหน้าพบท่าบ่อยนัก

พวกเราเดินเข้าไปบนดาดฟ้า และลงมาด้วยอุโมงค์ไป
 หาเจ้าอาวาสทางด้านหลัง ท่านเจ้าอาวาสเป็นคนที่
 รูปร่างดีแข็งแรง ได้ยินว่าเป็นญาติกับดาไลลามะด้วย
 ท่านต้อนรับด้วยอักษรฮินดีสุภาพ พาไปดูอาคารที่
 กำลังสร้างเสนาสนาคาร เราถูกบังคับให้ตามมาส่ง ในระหว่าง

การเดินทางได้เดินผ่านห้องตัวม จึงให้ท่านผู้อื่นผ่านไปข้างหน้าจนหมดแล้วจึงแวะเข้าไป เพื่อศึกษาว่าชาวชิเบตเขาทำกันอย่างไร โอกาสอย่างนั้นครั้งหนึ่งครั้งใดอะไรที่พอจะศึกษาได้ และไม่ผิดธรรมเนียมก็ควรจะศึกษาเสีย คุณได้รีบออกมาถ่ายรูปร่วมกับท่านเจ้าอาวาสที่หน้าวัด

อันการที่จะทราบได้ว่าบ้านนั้น ๆ ชอบความสะอาดมากน้อยเพียงไร จะทราบได้จากครัว และตัวม

เครื่องนุ่งห่มของพระชิเบตติดกับพระจีน พระชิเบตนุ่งสับงเป็นกระโปรงจีบบาน คล้ายกับกระโปรงผู้หญิงไทยในบัดนี้ ไม่สวมเสื้อมีแขนอย่างพระจีนและห่มผ้าติดตัวอยู่เสมอ

นำสัตว์เรณูชิเบตเหล่านี้ ที่ได้ปลดพรากจากบ้านเมืองมาทนทุกข์ทนความแห้งแล้งอยู่ที่นี่ ด้วยอำนาจศรัทธาต่อพระพุทธศาสนา ท่านเหล่านี้มีศรัทธา

ต่อพระพุทธศาสนามากโดยเฉพาะมีศรัทธาต่อพระศรี-
 มหาโพธิ^๕นี้เท่ากับเป็นทุกอย่างของชีวิต การกระทำ
 ทุกอย่างในวัดไม่ว่าจะเป็นงานหนักงานเบา เป็นหน้า
 ที่ของท่านเหล่านั้น ๕๕๕ อาศัยความมีมากรูปด้วยกัน
 งานมากจึงกลายเป็นไม่มากนัก ประชาชนชาวธิเบต
 ก็เหมือนกัน เขานับถือพระพุทธศาสนามาอย่างมอภกาย
 ถวายชีวิตจริง ๆ บางคนเดินทางมาไหว้พระศรีมหา-
 โพธิ พอเข้าเขตประเทศอินเดียก็กระทำอัญญาถ
 ประดิษฐานทุก ๆ สามก้าว จนตราบเท้าถึงต้นพระศรี
 มหาโพธิ กว่าจะถึงต้องใช้เวลาตั้งครึ่งปี แม้จะมี
 ค่ำรถม้า ก็ไม่นั่ง

เมื่อพูดถึงธิเบตก็ควรจะนำความรู้บางประการอัน
 เกี่ยวกับธิเบตมากล่าวไว้ในที่นี้ด้วยโดยย่อ ดังนี้

ธิเบต ชาวอินเดียเรียกว่า โกด เรียกว่าชาวธิเบต
 ว่าโกเดีย

ธิเบต มาจากคำว่า โบท โตคือโต โบมาจาก

คำว่า โบท โบทมาจากคำว่า พุทฺธ

ชิบะคมี่พดเมืองประมณ ๓ ล้าน มีผู้ชาย ๓๕ คน
ต่อหญิง ๓ คน

ชิบะคไม่มีหนังสือพิมพ์ ไม่มีโรงเรียนแผนใหม่ ไม่มี
โรงภาพยนตร์ โรงละคร โรงแรม ไม่มีการประหาร
ชีวิต ไม่มีคนสวมแว่นตาในที่ประชุมชน ไม่มีคนไ้
เครา ไม่มีคนสูบบุหรี่

ชิบะค เชื่อว่าโลกแบนและนิยมคัมภีร์ชากันมาก
ตำนานของชาวมักกล่าวไว้ว่า ท่านโพธิธรรมเถระเข้า
ฌานแล้วตัดหนังตาออกโยนทิ้ง หนังตานี้กลายเป็น
คันชาเพราะฉะนั้นคนกินชาจึงตาแข็ง

ชิบะค มีประมุขประเทศเป็นพระ คือมี ดาไล
ลามะ เป็นประมุข ดาไล แปลว่า ทะเลหรือมหาสมุทร
ลามะ เป็นตำแหน่งยศสูงสุดของชิบะค คำว่าดาไล
ลามะนี้มีคำเต็มซึ่งเป็นภาษามงโกลว่า จักรวรรดาดาลี
ลามะ แต่ทางชิบะคเรียกว่า คยัตโป ดิมโปเซ แปลว่า

เอกอุตมกษัตริย์ คาไลดามะเริ่มมีอำนาจเหนือชิเบต
ในสมัยคาไลดามะองค์ที่ ๕

ชาติชิเบตเป็นชาติผสมระหว่างมองโกลกับเตอร์ก
อักษรชิเบตมี ๓๐ ตัว พระเจ้าสรองชานกัมโปเป็นผู้คิด

พระเจ้าสรองชานกัมโป เป็นผู้นับถือศาสนาพุทธ
เป็นองค์แรกในหมู่กษัตริย์ชิเบต และประวิติศาสตร์
ชิเบตเริ่มแต่พระเจ้าแผ่นดินองค์นี้

บัทมดัมภาวเถระ เป็นผู้ตั้งนิกายดามะในประเทศ
ชิเบต ด้วยเขาถ้ำหิมหายนเดิมปนกับถ้ำจิตันตรยาน
กับโยคจาร และถ้ำจิตความเชื่อถือเก่าแก่ของชิเบต
ท่านเป็นผู้สร้างวัดเป็นครั้งแรกในชิเบต และเป็นต้น
ถ้ำจิให้พระมีครอบครวได้

อติศเถระ เป็นต้นถ้ำจิตากยะ พระในถ้ำจิตันมี
ครอบครวได้ และตั้งไม่ได้ ใช้หมวกสีแดง จึงเรียก
ว่านิกายแดง พยายามโฆษณาตัวเองว่าเป็นรณินมาปา

อันแปลว่าของเก่า

ของกาปา เป็นเจ้าตักษิณดลูกปา หรือกัถตันปา ซึ่งแปลว่า วิถีธรรม นิกายนี้ใช้หมวกเหลือง จึงเรียกว่า นิกายเหลือง เป็นนิกายที่เคร่งครัด ธรรมะมีครบครัน ไม่ได้แค่ดีได้ คำสอนของนิกายนี้ มีรากฐานมาจาก ตักษิ มัชฌามิก ของนาคคารชน

บอนโป เป็นตักษิณัมถ่อผู้ บุชชายัญด้วยคน เป็น ตักษิเก่าแก่ของธิเบตใช้หมวกดำจึงเรียกว่า นิกายดำ

โอมุมนิปทุเมฮุม แปลว่า โอมข้าพชนอบน้อม แต่พระผู้เป็นเพชรในบัว คาทานัมั่วทั่วไปในธิเบต เขาถือ ว่าผู้ที่หมั่นท่องไว้เสมอ จะปิดประตูอบาย เปิดประตูสวรรค์ คาทาหกตัวนี้มีตั้งประจำคือ โอม ได้แก่อัชวามได้แก่อัสนี นิ ได้แก่อังเกอ ปทุ ได้แก่อัประภัสสรเม ได้แก่อังแดง ฮุม ได้แก่อังหงษบาท.

ปฐุมดาโตตามะ เป็นหลานของท่านของกาปาเถระ ดาโตตามะชาวธิเบตถือว่าเป็นพระอวโลกิเตศวร ซึ่ง

เป็นต้นตระกูลติเบตมาบังเกิด โดยเวียนว่ายอุบัติ
เกิดติดต่อกันไป เพื่อช่วยกอบกู้ติเบต ดาไลลามะ
องค์ปัจจุบัน เป็นองค์ที่ ๑๔

วิเศษหาดาไลลามะองค์ที่ ๑๔ มีดังนี้:-

เมื่อดาไลลามะองค์ที่ ๑๓ สิ้น เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๗๐
ในอิธิยาบถนั่งเข้านอนโดยหันหน้าไปทางทิศใต้ แต่
พอรุ่งขึ้นกลับหันหน้าไปทางตะวันออก จึงถือเป็น
นิมิตว่า ท่านได้ไปเกิดใหม่ตะวันออก แต่เมื่อค้นคว้า
จนทั่วทิเบต ในด้านตะวันออกแล้วยังไม่พบเด็กที่เกิด
ในวันดาไลลามะดับ ค่อยมาผู้สำเร็จราชการได้ไปขอ
นิมิตที่ทะเลสาบศักดิ์สิทธิ์แห่งหนึ่ง ในนิมิตนั้นได้เห็นกระ
ท่อมหงษ์หนึ่งตัวอยู่ข้างวัดจนจึงได้ให้เจ้าหน้าที่ ไปค้น
คว้าทางตะวันออกใหม่ เจ้าหน้าที่ได้ค้นเจอเข้าไปใน
ประเทศจีน และได้พบเด็กชายลักษณะดี ที่เกิดในวัน
ที่ดาไลลามะสิ้น ณ จังหวัดชิงไฮ จึงได้ทอดลงด้วย
วิธีต่าง ๆ จนพอใจและปลงใจเชื่อสนิทว่า เป็นดาไล

ถามะ มาเกิดแน่ จึงได้เชิญเด็กผู้^๕ไปสู่ความเป็น
 ประมุขของชิบะต โดยเสียเงินจำนวนมากเป็นค่าเด็ก
 ให้แก่รัฐบาลจีน วิธีทดลองครั้งแรก คือเมื่อคณะผู้
 ค้นคว้าเข้าไปในกระโจม ได้มีเด็กวิ่งมาเกาะและตั้ง
 เขาเครื่องหมายตาไถถามะจากพระที่ร่วมไปในคณะ ไป
 สวมคอตน ครึ่งที่ ๒ คณะผู้ค้นคว้าได้นำสร้อยห้อย
 สาย ไปให้เด็กนั้นเลือกว่า สายไหนเป็นของตาไถถามะ
 ไซ้เป็นประจำ เด็กก็หยิบถัก ครึ่งที่ ๓ ได้นำกลอง
 ห้อยไปไปให้เด็กเลือกว่า ไบไหนเป็นไบที่ตาไถถามะ
 ไซ้ เด็กก็เลือกถูกครั้งที่ ๔ ได้นำไม้เท้าห้อยอันไปให้
 เด็กเลือกว่าอันไหนเป็นอันที่ตาไถถามะไซ้ เด็กก็เลือก
 ถูกอีก จนถึงสุดท้ายได้ตรวจดูลักษณะเด็กตามคำวาทัก
 ปราบฏวามลักษณะถูกต้องตามคำวาทัก จึงเป็นอันเชอ
 ได้สนิทว่า เด็กผู้^๕คือตาไถถามะที่ ๓๓ มาเกิด

ครึ่งที่ ๔ คณะผู้^๕เกิดคนเดียวในวัน^๕ตาไถถามะขึ้น ถ้า
 มีเด็กเกิดในวันนั้นหลายคนต้องเลือก โดยวิธีทดสอบ

อื่น ๆ เข้าประกอบ เช่นตรวจชะตาของเด็ก พิจารณา
เหตุการณ์ในเวลาเด็กตกฟาก เป็นต้นว่า พาร้อง
พ้ำว่า การปรากฏของสุนัขป่าตัวที่ใกล้กระโจมเด็ก
เกิด ถูกอุกบาตตก การตรวจดูชื่อเด็กจากใต้น้ำดา
การดูทิศทางของเด็กในลายหิน

การเลือกปาเซตามะก็โดยวิธีนี้ แต่ผู้เลือกเป็น
ชาวจีน

ประชาชนชาวธิเบตนับถือดาไลลามะอย่างยิ่ง ถือ
ว่าสิ่งที่เกี่ยวกับดาไลลามะ ต้องเป็นทิพย์หรือเป็น
สิ่งศักดิ์สิทธิ์ทุกสิ่ง แม้แต่รอยเท้า ดมที่พัดผ่าน
ดาไลลามะ และทุกสิ่งที่ดาไลลามะสัมผัส ได้ทราบจากผู้
ที่เคยเห็นดาไลลามะว่า ท่านเป็นผู้มีลักษณะการน่านับ
ถือ มีอะไรใครขอก็ให้หมด มีפקตรอิมเอิบ เวลานี้
มีชนมายุได้กว่า ๒๐ ปี แล้ว

ออกจากวัดธิเบตแล้ว ดงไปนมัสการพระศรีมหา
โพธิและมหาโพธิวิหารอีกครั้งหนึ่งเป็นปัจฉิมนมัสการ

เสร็จแล้วกลับที่พัก ตอนเที่ยงออกไปดูหนังสือ
พระพุทธรูปและภาพต่าง ๆ ที่มีจำหน่ายอยู่ในมหา-
โพธิ์สมาคมที่เราพักนั่นเอง แล้วจัดแจงเตรียมรถม
บัสและไปหาพรหมจารีนเรนทรบารัว ชาวคณะเรา
หลายท่านได้เมล็ดของพระศรีมหาโพธิ์จากพรหมจารี
นเรนทรบารัวมาทำนระซองสองซอง ต่างก็หมายมั่น
ว่าไปถึงเมืองไทยแล้วจะทำสวนต้นพระศรีมหาโพธิ์(แต่
พอมาถึงเมืองไทย และลงมือปลูกเข้าจริง ๆ กลับ
ปรากฏว่าไม่มีดินเลยแม้ว่าจะปลูกกันอย่างดีแล้ว ก็
ตาม) นอกจากนั้นยังได้ต้นพระศรีมหาโพธิ์เล็ก ๆ
ที่เจ้าหน้าที่ได้เพาะไว้มาด้วยอีก ๔ ต้น ซึ่งได้พยายาม
หอบหิ้วข้ามประเทศข้ามมหาสมุทรมาจนถึงเมืองไทย

เวลาประมาณ ๓๓.๐๐ น. เริ่มออกรถเคลื่อนขบวน
"ปลัดธานีกระยาโดยทางเก่า ตอนผ่านบริเวณพระศรี
มหาโพธิ์ได้นมัสการและมองดูจนดับสายตา ความ
รู้สึกในขณะนั้นคล้ายกับว่าได้จากสิ่งที่เคยพบ อย่างสูงสุด

ตั้งหนึ่งไป ในใจก็คำนึงว่าในภายหน้าจะมีบุญวาสนา
มานมัสการสักครั้งหรือไม่หนอ

เมื่อวานนี้ พวกเราได้ตั้งร่วมไว้ในรถแท็กซี่คันหนึ่ง
วันนั้นพอพวกเรามาถึงสถานีเห็นรถคันนั้นจอดอยู่จึงไป
ถามเรื่องร่วมที่ดื่มไว้กับคนขับ เขาก็นำมามอบให้โดย
ดีไม่มีมั่งงะอะไร น่าสรรเสริญน้ำใจเขามากเหมือนกัน

รถไฟขบวนนี้ไม่มีชนบทหนึ่ง เราทั้งคณะรวมกัน
อยู่ในห้องเดียวในชั้นที่ ๒ เพราะไม่มีที่ความจำเป็นในการ
ค้างคืนในรถไฟ จึงเห็นว่าอยู่รวมกันดีกว่า คนชน
บทเราถูกพวกผู้บริภควณอีกตามเคยเพราะความไม่รู้จัก
พอของเขา เราให้เท่านั้นจะเอาเท่านั้น เราให้
เท่านั้นจะเอาเท่านั้น ความจริงค่าขนของที่เราให้มัน
ได้ให้มากกว่าปกติตั้งเท่าตัว คือให้ถึงคนละแปด
แอนนา ปกติเขาให้กันคนละสี่แอนนา เราเห็นว่าถูก
เหล่านั้น ไว้กด้ามรวยแต่ถ้าจึงเกิดเมตตาและได้ให้
เพิ่มชนอีกเท่าตัวแต่ผู้เหล่านั้นจะเอาคนละรูปให้ได้ มี

คนหนึ่งถึงกับโดดเกาะรถไฟ ขึ้นหน้าเข้ามาทวงในห้อง
หลวงตาตั้งพระจิตต้องออกไปปรามกับ กุด^๕คนนั้น
จึงโดดลงรถไฟ ความจริงก็น่าสงสารเขามาก เพราะ
ความยากจน จึงทำให้เขาต้องกลายเป็นคนมกได้จน
น่าเกลียด ได้ทราบว่าคนรับใช้ไม่ว่าจะประจำอยู่ตาม
สถานีรถไฟหรือตามโรงแรม ถ้าคนต่างชาติไปให้ค่ารับ
ใช้มากกว่าปกติแล้วแทนที่เขาเหล่านั้นจะว่าดีเป็นความ
กรุณาฉบับไหนทางด้านหลัง

รถไฟเคลื่อนขบวนเมื่อเวลา ๑๔.๔๕ น. ระยะทาง
จากสถานีกระยาถึงพารานต์ยาว ๑๓๗ ไมล์ ค่ารถไฟ
ชั้นสองคนละประมาณ ๑๒ รูปี^๕ ต้องข้ามทางรถไฟไม่มี
อะไรที่น่าสนใจ มีแต่ความแห้งเหี่ยวอ้างว้าง และ
ความยากจนอย่างในเมืองไทยไม่มี ได้ผ่านแม่น้ำ
มหานที ซึ่งมีความกว้างถึง ๑๒๐ เด็นจนไม่เห็นฝั่ง
ตรงกันข้ามเพราะมีคว้นพุงอยู่ทั่วไป แม้ว่าจะกว้าง
ถึงเพียงนั้นแต่ก็มีรวงน้ำเด็กเต็มทีขนาดพอใช้เรือก่อเท่า

นั้น ไม่ถึงเรือแจวหรือเรือยนต์ เนื้อที่ในแม่น้ำนอก
เป็นทรายไปทั้งนั้น ดูไม่สมควรตั้งวัดของความเป็นแม่น้ำ
ชนมหาเถร

ก่อนจะถึงสถานี่พาราณสี ได้ผ่านแม่น้ำคงคาและ
สถานี่กาด์ก่อน ที่สถานี่กาด์นั้นถนนไปถึงเมืองของ
พระรามคือเมืองอโยธยาได้ และที่เมืองอโยธยานี้
คนต้องอยู่ในกรงเพื่อกันถึงรบกวน เพราะมีถึงมาก
มาย ตามถนนเกลื่อนกลาดไปด้วยถึง ตามร้านค้า
เวลาคนมาซื้อของ ต้องเปิดกรงออกขายกันการที่คน
ไม่กล้าทำอะไรแก่ถึงก็เพราะเขานับถือขุมนาน ได้ยิน
ว่าในอินเดียมีถึงถึง ๘๐ ล้านตัว

เวลา ๒๓.๓๐ น. รถได้มาถึงสถานี่พาราณสี ได้
มีเจ้าหน้าที่มาจากมหาโพธิ์มาคมที่ตำรวจรถมาต้อนรับ
หลายคน กุฏิที่นอนแข็งแรงมากทั้งลมทั้งแดดก็ดำมารถ
ทุนกระเป๋าดูเดินทางถึง ๕ ใบ ไว้บนศีรษะได้และกระเป๋าดู
เหต่านี่ดูตั้งแต่หนักและ ใหญ่บางกระเป๋านักจนแทบ

ยกไม่ไหว เมื่อเรียบร้อยแล้วได้เดินทางไปยังตำหนัก
 ซึ่งอยู่ห่างจากตัวเมืองประมาณ ๖ ไมล์ เนื่องจากเป็น
 เวลากลางคืนจึงไม่รู้ว่าอะไรเป็นอะไรอยู่ตรงไหน มีด
 แปรด้านมาจนถึงอารยธรรมดังซาดา อันเป็นอาคาร
 ของมหาโพธิ์ดมาคมที่ตำหนัก ณ ที่นั้นคณะของเราได้
 รับความ^๕เอื้อเฟื้อ^๕ให้พักอยู่^๕ที่^๕นอน^๕ โดยแบ่งพักเป็น
 ห้องละ ๒ คน มีเตียงให้ด้วยทุกคน เป็นแต่เพียงเรา
 ปุณฺณเจ้า กางมุ้งเข้าบนเตียงกันนอนกันได้อย่างสบายท่าน
 ดังพระคณ^๕ผู้เป็น^๕สภาร^๕อยู่^๕ที่^๕ใด^๕ก่อน^๕รับ^๕เรา^๕อย่าง^๕เอื้อ^๕เฟื้อ^๕
 เป็น^๕กัน^๕เอง^๕มาก^๕ อยากจะ^๕ลงไป^๕ไหว^๕สด^๕ถา^๕ที่^๕แต่^๕ดง^๕ปฐ^๕ม
 เทศนา^๕เต็ม^๕ที่^๕ แต่เมื่อ^๕ไม่มี^๕ใคร^๕พา^๕ไป^๕ก็^๕ไป^๕ไม่^๕ถูก^๕ และอยู่
 ตรง^๕ไหน^๕ก็^๕ไม่^๕ทราบ^๕เพราะ^๕เป็น^๕เวลา^๕กลาง^๕คืน^๕ แสง^๕จันทร์^๕วัน
 ๕ คำ^๕ช่วย^๕อะไร^๕ไม่^๕ได้^๕ใน^๕เรื่อง^๕นี้^๕ ได้^๕มุก^๕ใจ^๕ไว้^๕ว่า^๕พรุ่ง^๕นี้^๕
 จะ^๕รับ^๕คืน^๕แต่^๕เช้า^๕ เพื่อ^๕ดู^๕ให้^๕ชน^๕ตา^๕ไว^๕ก่อน^๕

ความ^๕มี^๕ค^๕ธรรม^๕ดา^๕ยัง^๕กัน^๕บุญ^๕ กัน^๕กุ^๕ศล^๕ถึง^๕เพียง^๕นี้^๕
 จะ^๕กล่าว^๕ไป^๕ย^๕ถึง^๕ความ^๕มี^๕ด^๕ คือ^๕อ^๕วิ^๕ชา^๕

วันที่ ๑ เมษายน

รับผิดชอบแต่เข้าออกไปดูชมเมฆเจดีย์มุกด์คันธกุฎีและ
 โบราณสถานอื่น ๆ ที่เจดีย์หน้าห้องด้วยใจเต็มรัก
 ปุณฺณียสถานเหล่านี้อยู่ตรงข้าม กับที่พักของเรานั่นเอง
 แต่ห่างหน่อย ตอนเช้าได้ลงไปกระทำกตึกที่โรง
 ครวซึ่งเรียกว่าทานศาลาของธมฺมาคม ซึ่งอยู่ห่างจากที่
 พักมากไปสักหน่อย ทำให้ลงไปสร้างให้ห่างถึงเพียง
 นั้นก็ไม่ทราบ ที่ครวนี้ห้องรับประทานอาหารด้วยและ
 มีความสะอาดพอสมควร ที่น้เขาไม่รับทานเนื้อสัตว์
 อาหารจึงมีแต่ถั่ว มัน มะเขือ เนย แกงกะหร่มัน
 อาหารนี้เผ็ดจัด ตามแบบฉบับของอาหารลังกา
 พวกเราบางคนรับประทานทานเข้าไปแล้ว ก็ไม่สบาย
 ท้องเสีย เรามาที่ทานศาลานี้เพียงครั้งนครั้งเดียว
 นอกจากนั้นเราหาขบเคี้ยวของเราเองจากทุนสำรองซึ่ง
 เรามีอยู่อย่างมากทั้งเครื่องกระป๋อง ทั้งอาหารจากไทย
 โดยอ้างเหตุผลในการขอตัวไม่ไปที่ทาน ศาลาอีกว่า ไม่

อยากจะรบกวนเจ้าถิ่นจนเกินจำเป็น ถ้าพึงขอใช้สถานที่พักก็นับว่ารบกวนมากอยู่แล้ว

๑.๐๐ น. ของวันนั้น อนุ นายกรัฐมนตรีพามา
นมัสการปฐมเทศนาสถานที่ถาวรนาถณ ดงนนททาน
ศาลาจึงมีแต่พวกเราเข้าประจำห้องอาหาร โดยปกติ
แล้วพระที่พกอยู่ทนตองตงมากกระทำกตติกตณ แต่วัน
นั้นพากันไปค่อนรับอนุเดีย เราอยู่ที่ทานศาลาจนอนุ
กลับไปแล้วจึงได้ชวนไปบนที่พก

ที่พกแห่งนั้นชื่อว่า อารยธรรมดังมศาลา สร้าง
โดยเศรษฐีพริดา คนเดียวกับที่สร้างธรรมศาลาที่
พุทธกระยา เป็นอาคารสองชั้นใหญ่โต แข็งแรงสร้าง
เป็นรูปตัว T (ที) ตรงกลางทำเป็นมุขยื่นออกมา ทา
สีดินแดง มีห้องหลายสิบห้อง มีทางเดินเป็นเฉลียง
ทั้งด้านหน้า และด้านหลัง ห้องอยู่กลาง มีห้องนำ
พร้อม หลังคาเป็นดาดฟ้าขึ้นไปชมทิวทัศน์ได้ เป็น
อาคารที่ใหญ่ที่สุดของมหาโพธิ์สมาคมในอินเดีย

หม่อมพระดังกาหตายรูป หม่อมพระเนปาดหนึ่งรูป หม่อมพระ
ชิตเบตหนึ่งรูป

ดมถาวรซื้อท่านตั้งสวัสดิ์นะ รูปร่างใหญ่เป็นคนปน
เดียวกับท่านชินสวัสดิ์นะแห่งมหาโพธิ์สมาคมที่กักกัศตาแต่
งามกว่า พุดมคชต้องกว่า แต่จะทำงานเก่งเหมือน
ท่านชินสวัสดิ์นะหรือไม่ทราบ ท่านสนใจในทุกขันธ์ของ
เราเป็นอันมาก โดยทั่ว ๆ ไปพระดังกามักให้ความ
สนใจในพระไทยเป็นพิเศษ เมื่อครั้งที่พม่ากระทำ
ฉ้อราษฎร์ปล้นนา พระต่างชาติที่ขอบมาคุยกับพระไทย
ผู้ไปร่วมสังเวยการณ์ในพม่าขึ้นก็คือพระดังกา

ตอนสายได้ลงไปนมัสการ ร่มเมฆเจดีย์ อันเป็น
ที่พระพุทธองค์ทรงแสดงปฐมเทศนาสมัยปฐมปรารถนาที่
ได้ตั้งไว้นานแล้วโดยการนำของท่านตั้งสวัสดิ์นะ เรา
ได้จุตรูปเทียนบูชากันอย่างมโหฬารอีกครั้งหนึ่ง แล้ว
ท่านเจ้าพระคุณหัวหน้านักคณะได้กล่าวคำบูชาให้พวกเรา
ว่าตาม จบแล้ว เดินเทียนรอบเจดีย์สามรอบ ขณะ

* นตมแรงมาก เมื่อเดินไปถึงบางมด * ดมได้พัด
 เอาควันธูปไฟเทียนมารวมตารนหน้าอย่างรุนแรง แต่
 เรากໍไม่สะทกสะท้านอะไร เพราะตั้งใจไปไว้ที่พระรัตน
 ตรีัย และคํานึงว่า ณ ที่ตรงนี้ พระพุทธรเจ้าได้ทรงแสดง
 ปฐมเทศนา ณ ที่ตรงนี้พระพุทธรเจ้าได้ทรงประสม
 ความดำเริ่จครั้งแรกในการแสดง พระธรรมเทศนาโดยที่
 ท่านอัญญาโกณฑัญญะได้เป็นพระโสดาบันบุคคล ณ ที่
 ตรงนี้พระพุทธรของค้ทรงถึงความเป็นพระพุทธรเจ้าโดยลัม
 มุรณ (พระพุทธรเจ้าจะเป็นพระพุทธรเจ้าลัมมุรณต่อเมื่อ
 มีพระคุณครบทั้ง ๓ คือ :— พระบัญญัติคุณ พระบริสุทธิ
 คุณ และพระกรุณาคุณ ตอนแรกตรัสรู้พระพุทธรของค้
 ทรงประกอบด้วยพระบัญญัติคุณกับพระบริสุทธิคุณขาด
 พระกรุณาคุณ ต่อเมื่อทรงแสดงพระธรรมจักรกับป
 วัตินส์ตรแล้ว จึงชื่อว่าประกอบด้วยพระกรุณาคุณ)
 ณ ที่ตรงนี้พระอริยสงฆ์หรือผู้เป็นพะ ยานแห่งการตรัสรู้
 ของพระพุทธรของค้ได้เกิดขึ้นเป็นครั้งแรกในโลก ณ ตรง

๕
นพระพุทธองค์ได้ทรงใช้เป็นตำเนนประ ทบย่นประ ทบ
นังบรมม และทรงบำเพ็ญประโยชน์อันยิ่งใหญ่แก่ผู้อื่น
เป็นครั้งแรกและ พระราชมารดาในพระพุทธศาสนาได้เริ่มที่
๕
ทรงน เติบโตขึ้นเสด็จนมัสการเสด็จแบ่งส่วนกุศลเสด็จ
และอธิษฐานเสด็จ แล้วก็กลับที่พักเพราะจวนจะเพน
๕
แล้วทั้งแดดก็กล้า

คอนกกลางคืนได้ไปทำการบูชาที่ริมเมฆสดุดีอีก
ตามดำฟังพวกเรา ได้ทำวัตรเย็น และสดุดีนมัสการ
กัปวิเศษสุดแล้วจบลงด้วยสดุดีบูชาสิ่งดีทนานเป็นการ
แบ่งส่วนบุญ บริเวณดารนาถในเวลาดกลางคืนนั้น
เจียบสังข์ เติงที่เราทั้ง ๕ สวดออกไปอย่างขรรคมดา
และหยุดเป็นระยะ ๆ ตามแบบของเรานั้น ได้ดังก้อง
ไปทั่วบริเวณจนถึงอารยธรรมสิ่งไพศาลที่เราพัก เรา
นั่งลงบังคิ้วขณะหนึ่งแล้วจึงพากันกราบดาดับมายัง
ที่พัก และ ณ ที่พักนั้น ท่านผู้มรณะพร้อมทั้งภิกษุอีก
หลายรูปได้ยืนรออยู่ที่หน้าห้องของเรา พอพวกเรา

ไปถึง ท่านกับบอกว่า พระไทยสวดธรรมจักกัปปวัตน์
 สูตรและฟังเรื่องดีมาก เราจึงได้รู้ว่าการที่ท่าน
 ตั้งพระคัมภีร์พร้อมทั้งภิกษุอื่น มานอนอยู่นอกห้องก็
 เพราะเตียง สวดมนต์ของพวก เรานั่นเองทำให้ท่านเกิด
 สนใจ และออกมาฟังยังนอกห้อง ซึ่งความจริง
 แล้ว เวลาขนาดนั้นท่านควรจะพักอยู่ในห้องของท่าน
 ได้แล้ว

การขอแม่จะรู้ว่าเขาขอ คนก็ยังชอบ

คำว่าสารนารทนามาจากคำว่า สารังคนาท ซึ่งแปล
 ว่าป่าเป็นทออาศัยของกวาง คำนี้เป็นคำใหม่ ส่วนคำเก่า
 เรียกว่า อธิปตนมฤคทายวัน อันเป็นภาษามคธ หรือ
 ว่าอุษิปปตนมฤคทายวัน อันเป็นภาษาลี้ดลกฤต แต่ใน
 ภาษาไทย ใช้ว่าอธิปตนมฤคทายวัน อันเป็นคำปน
 กันระหว่างภาษามคธกับลี้ดลกฤต คำนี้แปลว่าป่าอุษิตก
 หรือป่าเป็นทอประชุมฤษี และเป็นทอประทานอภัยแก่เณ
 ม์เรื่องเล่าประกอบชื่อว่าแต่ปางก่อน ได้มีพระปัจเจก

คอนด้างสร้างด้วยหิน แต่คอนบนสร้างด้วยอิฐ ส่วน
 ที่เป็นอิฐนั้นคงเป็นของซ่อมแซมแทนของเก่า ซึ่งถูกทำ
 ลายโดยมือของคนต่างศาสนา ดังนั้นประวัติกล่าวว่
 ถูกเข้าทำลายครั้งดังจะกล่าวไว้ในวาระต่อไป พระสถูป
 นั้นตั้งอยู่บนเนินสูงกว่า และแข็งแรงกว่าซากเหลืออื่น
 เพราะในบรรดาซากเหลือด้วยกัน พระสถูปนี้ยังคงอยู่
 ในสภาพที่สมบูรณ์กว่าซากเหลืออื่น ๆ นอกจากนั้น
 พระสถูปนี้ยังคงอยู่เบื้องหน้า คือทางตะวันออกของ
 ซากเหลือทั้งหมด ท่านตั้งสมมติได้พาพวกเรามา
 กระทำสักการะบูชาที่พระสถูปนี้ และบอกว่าเป็นที่สถาน
 ที่พระพุทธองค์ทรงแสดงปฐมเทศนา ท่านตั้งสมมติ
 ได้อยู่ที่นั่นมากกว่า ๓๐ ปีแล้ว ตั้งแต่สมัยท่านธรรมปาละ
 ยังมีชีวิตอยู่ คุณเรื่องอะไรก็กล่าวได้ ผู้เคยไปศึกษาที่
 มหาวิทยาลัยพาราณสีเป็นเวลาหลายปีก็บอกว่า ที่
 พระสถูปนี้เป็นที่แสดงปฐมเทศนา เมื่อสมัยเจ้าพระดังฆ
 ราชเจ้าองค์ปัจจุบัน เมื่อสมัยยังมีได้รับฐานันดรศักดิ์

เป็นสมเด็จพระสังฆราชได้ไปที่ถ้ำรณารักษ์^๕ ทางกา
 อินเดียวกับบอกว่า พระสถูป^๕เป็นที่แสดงปฐมเทศนา
 แม่ทางสถานทูตไทยประจำอิตาลี^๕ ก็บอกว่า พระสถูป^๕
 เป็นที่แสดงปฐมเทศนา โดยที่จุดแม่ทางสถานทูต
 อินเดียวประจำประเทศไทย และทางสมาคมไทย-ภารต
 เมื่อพิมพ์ภาพสังเวชนียสถานทั้ง ๔ คำบถออกโฆษณา
 แก่ชาวไทย ฉะเพาะสถานที่แสดงปฐมเทศนา ได้ใช้
 ภาพรัชมงคลสถูป^๕ลงพิมพ์ จึงเป็นอันสรุปได้ว่าแม่
 แต่รัฐบาลอินเดียนั้นเป็นเจ้าของก็รับรองว่า รัชมงคล
 สถูป^๕เป็นที่แสดงปฐมเทศนา และคงรับรอง อย่างมี
 หลักมีเกณฑ์ที่ใช้ได้ มิฉะนั้นจะเสียชื่อ ความจริงขอ
 กับออกอยู่ตรง ๆ แล้วว่า พระสถูป^๕เป็นที่เห็นธรรม
 (ธรรมเมกข=ธรรม+อิกข ธรรม คือธรรม อิกข แปล
 ว่าเห็นหรือเข้าใจ^๕ เป็นคำมคธ ถ้าตั้งถกฤต เป็น
 ธรรมเมกษ=ธรรม+อิกษ และแปลอย่างเดียวกัน) ดัง
 นั้นจึงพอจะลงความเห็นได้ว่า ที่พระสถูป^๕เป็นที่แสดง

ปฐมเทศนา แต่อย่างไรก็ดีหลักคำสอนนั้นอยู่ที่ใจ เมื่อเรากล่าวว่าบริเวณ สำนึกของคนในนั้นเป็นที่แสดงปฐมเทศนาแล้ว เราจะหมั่นจัดการตรงไหนก็ได้ในบริเวณนั้น

ถวอดเขตพระสถูปบางส่วนเป็นถายคต้ายกับที่เราเรียกว่าถายประแจจัน บางส่วนเป็นถายคตงไม้ บางส่วนเป็นถายไม้เถา เป็นต้น ถวอดถายเหล่านี้งามมาก สดกอยู่เหนือแผ่นหินนัยว่าเป็นถวอดถายสมัยยุคปุต ที่พระสถูปนี้ได้เคยมีการเจาะค้นหาพระบรมสารีริกธาตุ แต่ไม่พบ

หลังพระสถูปรั้วเมฆไปทางตะวันตก ห้างออกไปอีกราว ๒ เส้น ถึงมหาอุโบสถ ซึ่งเหลือแต่ซาก และมีความสมบูรณ์เหลือ้นัยกว่ารั้วเมฆสถูป เดิมสร้างด้วยศิลา ต่อมาถูกทำลายโดยคนนอกศาสนา จึงได้มีผู้บูรณะขึ้นใหม่ด้วยอิฐอุโบสถหลังนี้มีผนังหนามากถึง ๓๐ ฟุต มีรูปแบนแต่เหลี่ยมกว้างด้านละประมาณ ๔๕ ฟุตเศษ มีสิ่งท่อน้ำประหลาดใจอยู่อย่างหนึ่ง

ที่อุโบสถ^๕ คือในภายในพระอุโบสถด้านตะวันตกมี
 รูปสร้างไว้ด้วย คัดยกับกรประดิษฐานพระพุท
 รูปในอุโบสถในบ้านเรา ต่างกันแต่ว่าในอุโบสถใน
 บ้านเราตรงที่เป็นที่ตั้งพระพุทธรูปนั้น อุโบสถ^๕ ประดิษ
 ฐานรูปไว้ ชื่อนี้เป็นเหตุให้สันนิฐานว่าเดิมตั้งแต่
 สมัยยังไม่นิยมสร้างพระพุทธรูป ในอุโบสถคงสร้าง
 รูปเจดีย์^๗ เป็นทิว^๕ เป็นหลักของภายในอุโบสถ ต่อมา
 เมื่อเกิดนิยมสร้างพระพุทธรูปขึ้น^๕ ขนานแล้ว จึงได้เปลี่ยน
 รูปเป็นพระพุทธรูป มหาอุโบสถ^๕ หตัง^๕ อยู่ต่ำกว่าระดับ
 พื้นดิน^๗ เป็นที่ตั้งของัมเมกขสถูป^๕ ขณะที่เราไป
 ดู ในภายในอุโบสถมีต้นขิง^๕ ออกตัวหนึ่ง คอยเดิน
 หดมไปมาอยู่ตามด้านต่าง ๆ ขององค์สถูป ในภาย
 ในอุโบสถค่อนข้างมืด เขาทำหลังคามุงตุงกระดืออย่าง
 หยาบ ๆ ครอบเอาไว้

ต่อจากมหาอุโบสถออกมาทางด้านหลัง มีหลักศิลา
 จารึกของพระเจ้าอโศก^๕ ประดิษฐานอยู่ หลักศิลาจารึก

หนักเป็นท่อน ๆ ที่รวมอยู่ด้วยกันนม ๓ ท่อน ทั้ง
 ท่อนที่ยังคงตั้งอยู่อย่างเดิม ซึ่งมีต้นตอตั้งพื้นดินเหลือ
 อยู่เพียง ๘ ฟุต ที่ฝังลงไปใต้ดินอีกราว ๘ ฟุต วัด
 ผ่าศูนย์กลางได้ราว ๒ ฟุต ๘ นิ้ว ได้ยินว่าเดิมตั้ง
 ณตียงคิศาจารย์ที่ท่อนสูงประมาณ ๘๐ ฟุต ต่อมา
 ได้ถูกคนนอกศาสนาทำลายจึงหักเป็นท่อนเล็ก ท่อนน้อย
 ดังที่เห็นอยู่นี้ หลักคิศาจารย์เกิดขงเถา เป็นเงาวาว
 งามมาก ไม่ทราบว่ามีวิธีขุดอย่างไรในสมัยนั้น หลัก
 คิศาจารย์เถา เขาสร้างรวเหล็กด้อมไว้ และทำดัง
 คาปนซ์เมตต์บังแดดบังฝนให้ด้วย เพราะที่หลักคิศา
 เถาหมอกษรจารย์อยู่ ถ้าปล่อยตากแดดตากฝน
 นานไปอักษรที่หลักคิศาจารย์จะเดือนดวงจางหายไป

อักษรที่จารย์ที่หลักคิศาจารย์เป็นอักษรพราหมณ์ แต่
 บางท่านก็ว่าเป็นอักษรอริยกะ เป็นอักษรเก่าแก่ของ
 อินเดียและเป็นต้นเค้าแห่งอักษรอื่น ๆ ของอินเดียใน
 ปัจจุบัน ใจความในหลักคิศาจารย์ว่าดังนี้

เทวานมฺปิเย ปิยทสฺสิ ลาชา.....เอต ปาณฺณลฺปิเต
เยเกณปิ สงฺฆเม เกตเว เอจฺ จ โข ภิกฺขุว
 ภิกฺขุณฺเฬว สงฺฆเม พากาติ เส โอทาตานิ ทฺสวณิ
 สงฺฆํ ปาเปยฺยอนาวสาเส อวสํยิยํ เหวํ อียํ
 สาสเน ภิกฺขุสงฺฆมฺสจฺจ ภิกฺขุณฺเฬสงฺฆมฺสจฺจ วินฺน
 ปยิตฺวียะ..... เหวํ เทวานํ ปิเย อาห เทหิตฺตจ
 อิกกา ลิปฺปํ ฌากนฺตํ หฺวาทิ สํสฺสณ สํ นิชิตา
 อิกจ ลิปฺปํ เทหิตฺตเมว อุปาสกาณํ ตํ นิชิปาถ
 เตปฺปจ อุปาสกา อนฺนโปสถํ ยาวุ เอตฺตเมว สาสนํ
 วิสฺสุํ สยิตเว อนฺนโปสถํ จ ชฺวเย อิกิเก มหามาเต
 โปสธายะ ยาทิ เอตฺตเมว สาสนํ วิสฺสุํ สยิตเว
 อาจณิตเว จ อวตฺเตก จตฺตูปากํ อาหาเล สวต
 วิวาสยิตฺตํ ตฺวเอ เอเตน วิยญฺชเนน เหมมว
 สเวสฺสุ โกฬวิสเวสฺสุ เอเตน วิยญฺชเนน วิวาสา
 ปยาถา.....

แปลว่า “พระเจ้เทวานมฺปิยทสฺสิ (พระเจ้

อโศก) ตรัสว่า ไม่ควรทำลายสงฆ์ ภิกษุใดภิกษุณีใด ทำลายสงฆ์ ภิกษุนั้นภิกษุณีนั้น จงนุ่งขาวห่มขาวและไปอยู่ในที่อื่นอันไม่ใช่ที่สงฆ์ นี่เป็นบรมราชโองการประกาศแก่ภิกษุ ภิกษุณีทั้งหลาย

พระเจ้าเทวานัมปิย ตรัสว่า พระบรมราชโองการนี้ได้จารึกไว้ในอุโบสถแผ่นหนึ่ง ขอให้รักษาไว้ให้ดี และพระองค์ได้มีพระบรมราชโองการจารึกให้แก่อุบาสกอุบาสิกาทั้งหลายอีกแผ่นหนึ่ง ให้ถือศีลในวันอุโบสถ และทุก ๆ วันอุโบสถบรรดาข้าราชการทุกคนต้องถือศีล ขาดมิได้ให้ปฏิบัติเป็นนิจ

เมื่ออาณาเขตต์ตำบลนี้ขยายออกไปถึงที่ใดให้ที่นั้นปฏิบัติตามพระบรมราชโองการ ที่ทรงประกาศนี้ด้วย”

ข้อความในหลักศิลาจารึกตอนบนนี้ตั้งขึ้น ตอนล่างเป็นของจารึกใหม่ต่อเติมขึ้นภายหลัง เป็นของพระเจ้าอศวิโษ ซึ่งไม่มีความสำคัญอะไรนักทางประวัติศาสตร์

$\frac{1}{2}$ $\frac{1}{3}$ $\frac{1}{4}$ $\frac{1}{5}$ $\frac{1}{6}$ $\frac{1}{7}$ $\frac{1}{8}$ $\frac{1}{9}$ $\frac{1}{10}$

ตัวอย่างดีลจากรักของพระเจ้าอโศก ที่เมืองจิรนา

๖๕๐๗๒๓๔๕๖๗๘๙
 หิยํ อัม ลีฬ เทวานํ ปิเยน ปิยา ท ลีนา รากฺขา เลชาปิตทา
 ๖๕๑๒๓๔๕๖๗๘๙
 อิทธ น กัณฺธิ สํวํ อารากฺกิทา ปฐุหิตวญฺญํ

[illegible]

เนื่องจากมีผู้สนใจบางท่านใคร่จะศึกษาอักษรพราหมณ์
จึงได้นำมาแสดงไว้ในหนังสือ ความรู้ อันมีอยู่ บ้าง ของ
คุณ พรหมทั้งตัวอย่าง ซึ่งเขียนขึ้นจากของเก่า
(อียิปต์ ชาติ ชาติ) และเขียนขึ้นใหม่ (อียิปต์ ชาติ
เดวิด) ดังนี้

ผู้สนใจได้เห็นอักษรพราหมณ์ทั้งสระทั้งพยัญชนะ ทั้ง
การผสมสระทั้งตัวอย่างแล้ว ตัวอย่างแรกตั้งแต่
อียิปต์จนถึง ปฐ ชาติ ได้นำข้อความอันปรากฏ
มีที่หลักศิลาจารึกของพระเจ้าอโศกที่เมืองนครนาร มา
เขียนซึ่งแปลว่า

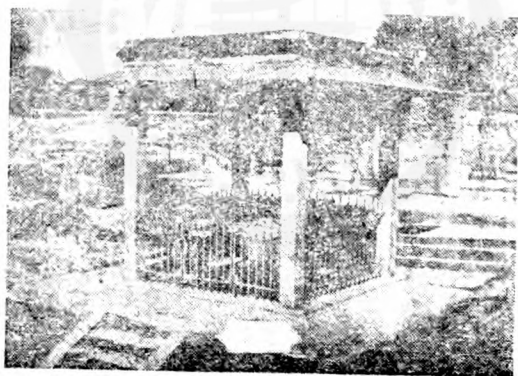
หนังสือว่าด้วยธรรมนี้ พระเจ้าเทวานัมปิยทัสสี
(พระเจ้าอโศก) ทรงให้จารึกไว้ ในที่นี้ อย่าฆ่าสัตว์
ชีวิตอะไร ๆ เพื่อประโยชน์แก่การบูชา

ตอนหลังตั้งแต่ อียิปต์เป็นต้นไปจนจบ เขียนขึ้น
ใหม่ และขอให้แปล เขาเอง

อักษรพราหมณ์ มีอยู่อย่างยากอยู่บ้างในเรื่องตัวอักษร
แต่เมื่ออ่านไปพิจารณาไปก็รู้เอง และเมื่อพิจารณา

เทียบกับอักษรไทยหรืออักษรเทวนาครีเป็นต้น จะ
เห็นว่ามีส่วนคล้ายกันอยู่

หนังสือฉบับว่า เป็นประดิษฐกรรมอันน่า
อัศจรรย์ยิ่งของคนแต่ก่อนเพราะสามารถใช้การขีด
เขียนแทนคำพูดอันมองไม่เห็นได้ ท่านคิดมา
ให้เราเรียนยังคิดได้ เราเป็นแต่เพียงเรียนผล
แห่งความคิดของท่านเท่านั้น ยังเรียนให้คิดไม่ได้

หลักศิลาจารึกของพระเจ้าอโศก

หลักศิลาจารึกนี้ มีบางท่านสันนิษฐานว่า เป็น

สถานที่พระพุทธองค์ทรงแสดงพระธรรมจักกับปวตตน-
 สูตร โดยเหตุผลที่ว่าพระเจ้าอโศกคงไม่ให้ฆังหลัก
 ศิลาจารึกไว้ ณ ที่ตรงนี้โดยไม่มีเหตุผลที่สำคัญเป็นแน่
 และพระภิกษุเจ้าจันตนิมิตตจัน ผู้เคยมาดื่บคำสอนาที่
 ก็ได้บันทึกไว้ว่า ตรงนี้เป็นที่แสดงปฐมเทศนาแต่
 เหตุผลที่ทำให้บางท่านไม่สนใจในการที่จะเข้าใจว่าที่
 เป็นที่แสดงปฐมเทศนา ก็เพราะข้อความที่จารึกอยู่ที่
 หลักศิลาในไม่มกล่าวถึงเรื่องปฐมเทศนาเลย ดังข้อ
 ความที่หลักศิลาจารึกที่กล่าวมาแล้ว หลักศิลาจารึก
 ของพระเจ้าอโศกมีสองชนิด ชนิดหนึ่งมีข้อความบอก
 ให้ทราบว่าได้ทรงที่ฝังหลักศิลาจารึกนเป็นสถานที่สำคัญ
 ในพระพุทธศาสนาเช่นเป็นที่ประสูติของพระพุทธเจ้า
 ดังศิลาจารึกที่ลุมพินี และที่ปรินิพพานของพระโกนา-
 คมนที่เมืองนคคหะวาเป็นต้น อีกชนิดหนึ่งมีข้อความเป็น
 คำแนะนำสั่งสอน เช่นศิลาจารึกที่เมืองคิรณารและที่
 ลารนารกน และกับบันทึกของพระภิกษุเจ้าจันตนิมิตตจัน

ความจริงก็มี พลาดไปบ้างก็มี เช่นบันทึกเกี่ยวกับ
นาถันทา ดังนั้นจึงถือเอาเป็นแน่นอนนักยังไม่ถนัด
แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อเรากล่าวว่า ในบริเวณนี้
ทั้งหมดเป็นเขตปฐมเทศนาแล้วจะนมัสการตรงไหนก็ได้
ด้วยความตั้งใจ การที่จะยึดถือว่าตรงนั้นใช่ตรง
ไม่ใช่ อย่างนี้ยังมองไม่เห็นว่าจะได้มรรคได้ผลอันใด

ทางขวามือคือทางทิศใต้ของหลักศิลาจารึกนมัสการ
เหนือของมหาสถูปองค์หนึ่ง ซึ่งเรียกกันว่าศรีธรรม-
ราชิระสถูป ชาวพระสถูปนวดผ้าคู่ขนานยาวได้ ๑๑๐ ฟุต
เข้าใจกันว่า พระเจ้าอโศกทรงสร้างก่อน ต่อมาได้มี
การซ่อมแซมเพิ่มเติม และเนื่องจากเป็นพระสถูปที่
ใหญ่มากและมีพระบรมสารีริกธาตุ จึงมีผู้สันนิษฐานว่า
อาจเป็นสถานที่ทรงแสดงปฐมเทศนา แต่ผู้เข้าใจ
อย่างนั้นน้อย ในปัจจุบันนี้ชาวพม่าเมืองเรียกพระสถูป
นี้ว่า สถูปชัคตสิงห์ โดยมีเรื่องว่า หลังจากทีศา-
นารถได้ถูกทำตายถึง ๒ ครั้ง โดยพวกนอกศาสนา

แล้วในบริเวณทั่วไปคงเหลือแต่ซากถึงสัตว์หักพัง คง
 ภาวะเป็นทกร่างอยู่หลายร้อยปี ต่อมาในปี พ. ศ.
 ๒๓๓๗ น. กอนทรูบาตอินเดียสมัยที่อังกฤษยังปกครอง
 อยู่ จะจัดตั้งกรรมการโบราณสถานขึ้นเพื่อควบคุมดูแลโบราณสถานในอินเดีย ชัคตสิงห์ (สิงห์แห่งโลก) เสนาบดีของมหाराชาเจตสิงห์แห่งพาราณสี ต้องการอิฐไปใช้ในการก่อสร้างในเมืองพาราณสี จึงให้คนมารอพระสถูปขึ้นเพื่อนำอิฐไปใช้ ในระหว่างรอได้พบผอบหินใบหนึ่ง เมื่อเปิดดูแล้ว ได้พบผอบหินดีเยี่ยมอยู่ภายในอีกผอบหนึ่ง จึงเปิดดูอีก ได้พบสิ่งทิบรจอยู่ใต้นี้มี ไข่มุก พลอย ต่างหูเงินทองเก่า และมีอัฐิอยู่ตามชั้น อัฐินี้ นักปราชญ์ราชบัณฑิตยในสมัยนั้นได้ยืนยันว่า เป็นพระอัฐิธาตุของพระพุทธเจ้าแท้ ชัคตสิงห์เป็นฮินดูจึงมีความเห็นว่า การนำพระอัฐิธาตุของพระโคตมพุทธะ มาเก็บฝังจมดินอยู่อย่างนี้ พระโคตมพุทธะเป็นไม่ได้เช่น

สวรรค์แน่ เพราะทางลัทธิศาสนาอื่นถือว่ากระตูก
 ต้องนำไปทิ้งน้ำที่แม่น้ำดำคัญ หรือต้องมำจาก
 แม่น้ำดำคัญมารด อาตมฉันของผู้เป็นเจ้าของร่างกระตูก
 จึงจะมีโอกาสขึ้นสู่สวรรค์ ถ้ามิฉะนั้นก็จะมีโอกาส
 ได้ขึ้นสู่สวรรค์กับเขา (ดูเรื่องกำเนิดแม่น้ำคงคาที่เคย
 เขียนไว้ในเรื่องความกตัญญูกับความเพียร ซึ่งเคยลง
 ในธรรมจักรแล้ว) แม่น้ำถ้าเป็นแม่น้ำคงคายังวิเศษ
 ชกคดียิ่งเห็น ว่า สวรรณารณ ก็ไม่ไกลจากแม่น้ำ
 คงคาเท่าไร ไม่ควรเลยที่พระโคตมพุทธะจะมาถูกกักไว้
 ไม่ให้ขึ้นสู่สวรรค์เสียกว่าสองพันปี โดยอวิชฌิมาถกฝัง
 จมดินอยู่ที่สวรรณารณ ด้วยเจตนาอันดีที่ชกคดียิ่งหัดของ
 การให้พระพทธเจ้าได้ขึ้นสู่สวรรค์ จึงได้นำพระบรม
 สวรริกธาตุทั้งหมดในผอบนั้นไปทิ้งเสียที่แม่น้ำคงคา
 เจตนาอันดีของชกคดียิ่งเป็นเหตุให้พุทธศาสนิกชนบุญ
 ใหญ่พระบรมสวรริกธาตุ อันเป็นปฐมยวดีอันสูงส่ง
 ไปส่วนหนึ่งด้วยประการฉะนี้

“ก็การทำด้วยเจตนาอันดีตามที่ตนเข้าใจนั้น

มิใช่ว่าจะมีผลดีเสมอไป ทั้งนี้ย่อมแล้วแต่ความจริงแท้และเหตุผลที่ถูกต้อง”

ตอนหน้าทางด้านขวาของศรีธรรมราชิกสถูป มีบ่อน้ำตกปานเหวอยู่บ่อหนึ่ง รูปร่างบอกว่าเป็นบ่อเก่าแก่ มีทางสำหรับชักน้ำขึ้นจากบ่อด้วยสัตว์พาหนะ เช่นวัวหรืออูด้วย ซึ่งวิธีนี้ยังไม่เคยพบในบ้านเรา บ่อในอินเดียนี้มีมากจริง ๆ แต่เดิมนั้นเวลาเข้าไปดูใกล้ ๆ ต้องตั้งสติอารมณ์ให้ดี มิฉะนั้นเดี๋ยวจะหน้ามืดพลัดตกลงไป ทั้งนี้เพราะแต่เดิมนั้น บ่อน้ำตกปานเหว ของทางชักน้ำนั้นใช้หนึ่งสัตว์ทำรูปคล้ายกับครุฑนั้นแหลมวิหคที่น่าพิศดาร มีหลายวิธีด้วยกันคือ อย่างหนึ่งใช้คนชักรอกชักน้ำขึ้น อย่างที่สองใช้สัตว์เช่นวัวหรืออูชัก อย่างที่สามทำพานสำหรับให้สัตว์เดินหน้าถอยหลังให้เรียวร้อยและให้ยาวพอกับความลึกของบ่อด้วยวิธีชักน้ำอย่างนี้สัตว์จะต้องเดินหน้าถอยหลังอยู่อย่างนั้นตลอดเวลาที่มีการชักน้ำ อย่างที่สามใช้คนผูกกระหัด

เดินไปรอบ ๆ บ่อให้น้ำไหลลงสู่รางน้ำ อย่างที่ผู้ใส่สัตว์
 นุเคราะห์ดีให้เดินไปรอบ ๆ บ่ออีกเหมือนกัน สัตว์ถ้า
 เป็นวัวจะอดอาหารไปสักหน่อย ถ้าเป็นม้าหรืออูจะ
 เดินว่องไวดีมาก เฉพาะอูจะใช้เวลาใช้ผู้เคราะห์ดีซึ่งมัน
 จะต้องเดินวนเวียนรอบบ่ออยู่ตลอดเวลา ถ้ามันเห็นว่า
 ต้องเดินวนเวียนอยู่คนเดียวอย่างนั้นแล้ว มันจะไม่ยอม
 เดิน ดังนั้นเขาจึงใช้อะไรปิดตาไม่ให้มันเห็นเลยก่อนถ้า
 เป็นอย่างนั้นมันจะเดินอย่างกระฉับกระเฉงวนไปรอบ ๆ
 บ่ออยู่ตลอดเวลา และบางวันต้องเดินอยู่นานมาก
 แม้อย่างนั้นมันก็เดินอย่างดี ถ้ามันจะเข้าใจว่า วันนั้น
 ช่างเดินทางไปไกลจริงหนอ

อูเป็นสัตว์ที่กลัวน้ำ มักทำมันตึงเมื่อถูกน้ำ ถ้า
 รู้ว่ามีคนซึ่งมีโซ่เจ้าของมาจับบนหลัง มันจะโยกให้ตก
 ไม่ยอมให้ขึ้น เว้นแต่จะมีเจ้าของกำกับอยู่ด้วย

อูเป็นสัตว์ที่ดุ ings เพราะภัยธรรมชาติ
 เช่นภาวะในทะเลทราย บังคับให้ต้องเป็นและ

มันคงเข้าใจว่าตอนนั้นดี เพราะความโง่ เด็กเป็น
 จำนวนมากก็เหมือนกัน ต้องกลายเป็นเด็กดื้อ
 เพราะสิ่งแวดล้อมอันเลวบังคับให้ต้องเป็นและเข้าใจ
 ใจว่าตอนนั้นดี เพราะความโง่ ไม่รู้ว่าคุณตอนนั้น
 คือเครื่องผลักดันตนให้ออกห่างจากความดี ให้
 เข้าไปหาความเลวและความเสื่อม

ในการถูกระหัด ชาวอินเดียนต้องใช้แรงคนแรง
 ดัดตัวจุด ตลอดจนเวลาที่ทำงาน แต่ในเมืองไทยเราใช้
 กังหันไม้ให้ทำงานถูกระหัด ซึ่งทำให้ทุนแรงผิดกันมาก
 ไม่ทราบใครเป็นต้นคิดในเรื่องกังหันไม้แทนกังหันน้ำที่
 เคยใช้ในเมืองไทย

เนื่องจากภูมิประเทศทั่ว ๆ ไปในประเทศอินเดียน
 แห้งแล้งมาก และภูมิประเทศที่แห้งแล้งนั้นก็มีเนื้อที่
 กว้างใหญ่ไพศาลนัก ดังนั้นการชลประทานจึงไม่
 สามารถจะให้ความช่วยเหลือได้ทั่วถึง เพื่อแก้ปัญหา
 เรื่องขาดน้ำ ประชาชนจึงช่วยตัวเอง ด้วยการขุดบ่อ

แล้วให้นำไปบ่อเพื่อการเพาะปลูก เขาชุดของเขาเอง
รัฐบาลไม่ได้มาช่วยชุดให้ จากน้ำในบ่อทำให้ชาว
อินเดียทำนาได้ปีละสองครั้ง และทำสวนพืชล้มลุกได้
ตลอดปี

ถัดบ่อน้ำหน้าศรีธรรมราชิจะลู่ไปทางทิศตะวันออก
ออกมีสถานที่สำหรับเก็บโบราณวัตถุบางอย่าง เช่น
เครื่องหินเป็นต้น ที่ขุดหรือที่เป็นเศษเด็กชนนอย
ที่ขุดได้ในบริเวณถ้ำนารกนี้ อันเกิดจากถ้ำที่เก็บไว้
ในพิพิธภัณฑ์ สถานที่นั้นสร้างเป็นศาลาโถง มีรั้วเหล็ก
กั้น ศาลาดูเหมือนจะทำด้วยปูนซีเมนต์ วัตถุที่เก็บ
ไว้ที่นี้ไม่น่าคิดใจอะไรมากนัก

หน้าศาลาไปทางตะวันออกและหลังซุ้มเมฆจะลู่ไป
มีวัดในศาสนาเซนตั้งอยู่วัดหนึ่ง ตั้งอยู่ภายในถวด
หนามคือในบริเวณถ้ำนารกตอนในด้วย และตั้ง
มาได้ประมาณ ๓๓๐ ปีแล้ว ยังบริบูรณ์ดีไม่ชำรุด
ซึ่งข้างตรงกันข้ามกับซากปรักหักพังสถานของพุทธศาสนา

ที่คนเข้ามาตั้งแชกอยู่เดี่ยวจริง ๆ เขตวนั้นเป็นเขตของ
พุทธแท้ ๆ เชนก็ยังเข้ามาแชกอยู่ได้ ภายใน
โบสถ์เชนมีรูปปฏิมาของพระเศวตฉัตรนาถ ซึ่งเป็น
ศาสดาองค์ที่ ๑๑ ในศาสนาเชนประดิษฐานอยู่ รูป
ปฏิมานี้ทำด้วยหินสีดำ เป็นรูปเบียดยแต่นั่งอยู่ในท่า
สมาธิ ดูเณิน ๆ คล้ายพระพุทธรูปมาก ในโบสถ์
ประดับงามมาก มีฉัตรทางคิดปักด้วยกับโบสถ์เชนที่
กักกัศตาแต่ไม่ถึงขนาดนั้น ที่หน้าแท่นบูชามีกระดิ่งไว้
ให้ตีด้วย ในบริเวณเจียบดังัด ได้เที่ยวเดินดูไป
ตามห้องนั้นบ้างห้องนั้นบ้าง ก็ไม่พบคนดูแลรักษาสถาน
ที่โดย แม้ว่าจะไม่มีคนดูแลรักษาสถานที่อย่างนั้น ก็ไม่
เห็นมีใครจะต้องหรือเอาอะไรไป ที่จะแกะเอาเครื่อง
ประดับที่เขาติดไว้ในที่นั้น ๆ ก็ไม่มี แม้แต่รอยขีด
เขียนอะไรที่จะทำให้เกิดปรกก็ไม่มี ทั้ง ๆ ที่โรงเรียน
เด็กก็อยู่ไม่ไกลจากที่นั้น และก่อนไปถึงโรงเรียนเด็ก
ก็ต้องผ่านวัดนั้นไป แม้รอบบริเวณโบสถ์นั้นจะมีกำแพง

กันไว้ตลอดทั้งสี่ด้าน แต่ประตูเข้าก็มี และเปิดเสมอ

ทางทิศเหนือของบริเวณและทางด้านซ้ายของมหา-
โบสถ์มีซากวิหารใหญ่หลังหนึ่ง เรียกว่า ชรรม
จักรขันธ์วิหาร วิหารหลังนี้พระนางกุมารเทวี ราชา-
ชายาของพระเจ้าโควินจันทรผู้ครองแคว้นกาเนาซ์ใน
อินเดียตอนใต้คือแคว้นปัญจาบในโบราณกาล เป็นผู้
สร้างในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ดังนั้นวิหาร
หลังนี้จึงเป็นของที่ใหม่ที่สุดในบรรดาของเก่าที่เหลือ
ซากอยู่นี้ ทิวहारนมของแปลกอยู่อย่างหนึ่งคือมีทาง
เดินใต้ดินด้วย เมื่อลงลงไปเดินดูแล้ว พบเบ้องบน
จะอยู่สูงกว่าศีรษะพอสมควร ทางใต้ดินนี้เป็นทางเดิน
กว้างขนาดคนสองคนหัดกกันได้ ไม่กว้างขวางเท่าไร
นัก เป็นทางตรงไปแต่มีเฉยหักมุมเป็นข้อคอก มี
ลักษณะคล้ายกับเป็นท่อน้ำอย่างใหญ่และลึก

ติดกับวิหารนี้ทางซ้ายมือคือทางทิศเหนือเป็นเนิน
ดินสูงมีหมู่ต้นไม้ใหญ่ เป็นที่ร่มรื่นมาก บริเวณด้าน-

นารกคณโน ทางด้านเหนือมาสู่เขตระเอาตรงเนิน^๕ ต่อจาก
 เนิน^๕ไปเป็นหนองน้ำยาวเหยียดไปตามความยาวของบริเวณ
 ตำหนักทางด้านเหนือ หนอง^๕นี้กว้างไม่มากนัก น้ำในหนอง
 ชื้นเป็นตม บางตอนก็กลายเป็นนาไปแล้ว หนอง^๕นี้พระภิกษุจำ

รั้วเมณฑาสถูป

ได้บันทึกไว้ว่า เป็นทะเลสาบ มีน้ำใสสะอาด มีรสหวาน
อร่อยนัก แต่เดี๋ยวนี้มีรสเป็นอย่างไร ไม่ทราบ ไม่กล้า
ลองชิมดู

ซากของเกาทัณฑ์หมดสิ้นรวมอยู่ในบริเวณวัดทุ่งวัดซัง
มีอาณาบริเวณกว้างขวางมาก มีซากถูกยิงอยู่เป็นตอนๆ
เช่นตอนหน้าและข้างมหาอุโบสถ ซึ่งมีอยู่หลายสิบหลัง
และยังตอนหลังหลังค้ำจั่วจั่วก็ยังมีอีกหลายแห่ง แต่
ทั้งหมดคงเหลืออยู่แค่ซากจากร่องรอยบางแห่งทำให้
รู้แน่นอนว่าสถานที่ทั้งหมดถูกไฟเผา เพราะปรากฏว่า
ในการขุดค้นในบริเวณนี้ ได้พบข้าวไหม้ไฟค้ำอยู่
ในหม้อในบาตร ซากเหลือเหลือทางหมดมารวมตั้ง
อยู่ทางเบ้องหลังรั้วเมฆขุดลงไปทั้งนั้น

เนื่องจากตำรวจอยู่ไม่ห่างจากพาราณสีนัก ดัง
นั้นเมื่อพาราณสีมีอันตราย ตำรวจก็พลอยถูกไป
ด้วย เช่นเมื่อประมาณ ๒๐๐ ปี หลังอโศกสมัย ได้มี
พวกนอกศาสนาพวกหนึ่งเรียกกันว่าพวกชุน มีหัวหน้า

ชื่อ อีรฤต ยกทพมาตีพาราณตี และเคยยกทัพมา
 ทำลายตำรนากรด้วย ครองเป็นความพินาศครั้ง
 แรกของตำรนากร แต่พอพวกรู้ชื่อนยกกลับไปแล้ว
 พุทธศาสนิกชนก็ได้ช่วยกันบูรณะซ่อมแซมสร้างเสริม
 กันใหม่อีก ต่อมาเมื่อประมาณ พ.ศ. ๑๗๓๗ ผู้ต่อต้าน
 มะหะมุคคัลนาอี พร้อมกับนายพลกุกุติปอดดินโอบัก
 ผู้เป็นนายทัพของโมฮัมมัดไซรี ได้ยกทัพมาปราบ
 ดินแดนส่วนนี้และได้ทำลายตำรนากรเสียย่อยยับ หัก
 ศิลาจารึกของพระเจ้าอโศกก็ได้ถูกทำลายหักลงในครั้ง
 นด้วย เฉพาะภิกษุที่ตำรนากรนี้ ปรากฏว่าในสงคราม
 ครั้งนี้ได้ถูกฆ่าเป็นจำนวนพัน ที่เหลืออยู่ก็หนีภัยระห
 ระเหินไปในที่ต่าง ๆ ที่เขาไปในแคว้นเนปาลก็มี ตั้งแต่
 นั้นตำรนากรก็ถูกทอดทิ้งไว้ให้เป็นที่รกร้างหล่นอยู่ประ
 มาณ ๖๐๐ ปี เพิ่งจะมาตื่นงัวเงียขึ้นใหม่เมื่อปี พ.ศ.
 ๒๓๕๘ ในสมัยที่อังกฤษปกครองอินเดียโดยการขุดค้น
 ของพันเอกแมคเคนซี แต่เดิวก็ก้ามือไป ตำรนากรก็

เริ่มเกิดหมัดต่อไปอีก จนถึงสมัยของเซอร์ อเดก-
ซานเดอร์คันนิ่งแฮม กับพันตรีกิตโตได้ร่วมมือกันขุด
ค้นอย่างจริงจัง ในที่สุดก็ดำริเป็นรูปร่างอย่างเห็น
อยู่ในทุกวันนี้ หลังจากหลุมเตี้ยนานดำนารกก็ได้ค้น
ขึ้นมาอย่างย่อยยับด้วยอาการดังกล่าวนั้น ช่างเหต
ได้เห็นอยู่เบื้องหน้าจนให้เกิดความสังเวชและเฉื่อยตาย
ทั้งทำให้เกิดถามขึ้นในใจว่าใครหนอช่างมาทำลายเสีย
จนย่อยยับอย่างนี้

ในศาสนาหนึ่งซึ่งเรียกว่าเป็นศาสนาแห่งสันติและ
เป็นศาสนาของผู้ที่ฆ่าทำลายดำนารกกับคนอื่นอีก
ได้พูดถึงบุคคลประเภทหนึ่งได้แก่พวกตายชะชั้ดยคือผู้
ถูกฆ่าตายในสงครามเพื่อศาสนา ในศาสนานี้ได้ให้
ถือเป็นข้อสำคัญที่จะต้องเชื่อว่า แท้จริงพวกนั้นจึงต้อง
ได้ดื่ม ไต่กิน และให้รื่นเริงสนุกสนานในสวรรค์อีกด้วย
นอกจากจะได้มรดกอื่น ๆ และอีกพวกหนึ่งเรียกว่า
พวกดัมมิดดาส์ คือพวกที่ฆ่าสงครามเพื่อศาสนา

กล่าวว่า พวก^๕ได้^๕ศกมากได้^๕มณ^๕ของ^๕อง^๕ก^๕ม^๕ถึง ๗๐๐
 เท่า หรือยิ่งกว่า^๕นั้น เช่น^๕เกี่ยว^๕ข้าว^๕ใน^๕นา^๕เท่า^๕ไร^๕ก็^๕ไม่^๕รู้^๕
 จัก^๕หมด (ดู^๕เรื่อง^๕นี้^๕ได้^๕จาก^๕เรื่อง^๕ อ^๕ช^๕ร^๕อ^๕และ^๕เม^๕ียะ^๕ห^๕ร^๕า^๕จ^๕
 คือ^๕เส^๕ด็จ^๕พ^๕ระ^๕ร^๕า^๕ช^๕ด^๕ำ^๕นิ^๕น^๕และ^๕ชน^๕บ^๕น^๕พ^๕ำ^๕เจ^๕ด^๕ช^๕น^๕) แต่^๕ใน^๕
 พ^๕ระ^๕พ^๕ุ^๕ท^๕ห^๕ศา^๕ส^๕นา^๕ไม่^๕เคย^๕ส^๕อน^๕ไม่^๕เคย^๕ย^๕ุ^๕ให้^๕พ^๕ุ^๕ท^๕ห^๕ศา^๕ส-
 นิ^๕ก^๕ชน^๕ทำ^๕ส^๕ง^๕ค^๕ร^๕า^๕ม^๕เพ^๕ื่อ^๕พ^๕ระ^๕พ^๕ุ^๕ท^๕ห^๕ศา^๕ส^๕นา^๕เลย^๕ ไม่^๕เคย^๕
 มี^๕ส^๕ง^๕ค^๕ร^๕า^๕ม^๕อัน^๕เก^๕ิด^๕ช^๕น^๕เพ^๕ระ^๕พ^๕ระ^๕พ^๕ุ^๕ท^๕ห^๕ศา^๕ส^๕นา^๕ ศา^๕ส-
 นา^๕นี้^๕ไม่^๕เคย^๕ร^๕ุ^๕ก^๕ร^๕า^๕น^๕ทำ^๕ลา^๕ย^๕ไ^๕คร^๕ ไม่^๕ได้^๕สร^๕้าง^๕คว^๕า^๕ม^๕
 เจ^๕็บ^๕ช^๕ำ^๕น้ำ^๕ใจ^๕ให้^๕แก่^๕ไ^๕คร^๕ แต่^๕ไ^๕น^๕นี้^๕จ^๕ึง^๕ถู^๕ก^๕ทำ^๕ลา^๕ย^๕อย่าง^๕
 ย^๕่อ^๕ย^๕ย^๕บ^๕อย่าง^๕นี้^๕ และ^๕ไ^๕น^๕เขา^๕จ^๕ึง^๕ทำ^๕ลา^๕ย^๕ได้^๕ลง^๕ค^๕อ^๕
 หน^๕อ

ได้^๕เคย^๕ก^๕ด^๕ำ^๕ว^๕ไ^๕ด้^๕ว^๕ว่า^๕ บ^๕ริ^๕เว^๕ณ^๕ส^๕ำ^๕ร^๕า^๕น^๕า^๕ร^๕ก^๕น^๕นี้^๕แบ่ง^๕เป็น^๕
 ส^๕อง^๕ค^๕อน^๕ คือ^๕ค^๕อน^๕ใน^๕ก^๕ับ^๕ค^๕อน^๕น^๕อ^๕ก^๕ด^๕ว^๕ด^๕ห^๕น^๕า^๕ม^๕ แต่^๕ย^๕ัง^๕
 ไม่^๕ได้^๕บ^๕อ^๕ก^๕ว^๕า^๕ ค^๕อน^๕ใน^๕ด^๕ว^๕ด^๕ห^๕น^๕า^๕ม^๕นี้^๕ก็^๕แบ่ง^๕เป็น^๕ส^๕อง^๕ค^๕อน^๕
 เหม^๕ือ^๕น^๕ก^๕ัน^๕ เป็น^๕ค^๕อน^๕ของ^๕เก่า^๕ก^๕ับ^๕ค^๕อน^๕ของ^๕ไ^๕หม^๕ โดย^๕มี^๕
 ร^๕ว^๕ค^๕ัน^๕ไม่^๕เ^๕ค^๕ย^๕ ๗^๕ ซ^๕ึง^๕ค^๕ัด^๕ไ^๕ว^๕อย่าง^๕เร^๕ีย^๕บ^๕ร^๕ือ^๕ย^๕ แบ่ง^๕เซ^๕ด^๕ไ^๕ว^๕

ตรงกิ่งกต่างบริเวณ ตอนของเก่าคือตอนที่มิชาก
โบราณวัตถุ มีซิมเมกซ์รูปเป็นต้นดังก้าวแล้ว ตอน
ของใหม่มีของที่เป็นประธานอยู่สาม คืออาคารอันเป็น
ที่อยู่ของท่านธรรมปาละ มุตคันชุกูฏ กับคันศรมหา-
โพธิจากลังกา

อาคารอันเคยเป็นที่อยู่ของท่านธรรมปาละเป็นตึก
ชั้นเดียวเตี้ย ๆ มีห้องหลายห้อง หวังสดทางขวามือ
เป็นห้องที่ท่านธรรมปาละฉัน อาคารเหล่านี้อาคารใช้
เป็นโรงเรียนชั้นประถม ห้องต่าง ๆ ใช้เป็นห้องเรียน
หมดเว้นแต่ห้องที่ท่านธรรมปาละฉันห้องเดียว แม้
อย่างนั้นก็ยังไม่พอแก่จำนวนนักเรียน เพราะนักเรียน
มีเกินห้อง เลยต้องเดินออกมาเรียนกันที่ข้างตึกได้
ต้นไม้ใหญ่ โดยเอากระดานดำตั้งพิงต้นไม้เข้าแผ่นหนึ่ง
แล้วเด็กก็จับกลุ่มนั่งเรียนกับพื้นดินเบื้องหน้ากระดาน
ดำนั้น เด็กเหล่านั้น บางคนมีพิเศษหน่อยก็มีเสื้อขาว ๆ
รองนั่ง แต่ส่วนมากคลุกฝุ่นเรียนกัน หนังสือเรียนก็
เหมือนกันบางคนก็มีบางคนก็ไม่มี เวลาเรียนผู้ที่ไม่มี

ก็อาศัยอ่านกับคนทมิฬ หนังสือของผู้ที่มันนเจ้าแทบ
ทั้งหมดไม่ทราบว่าจะปกหายไปไหน กระดานชนวนก็
เช่นเดียวกันบางคนก็มีบางคนก็ไม่มี และที่มันนเจ้าก็
น้อยคนนักที่จะมีเต็มแผ่นส่วนมากมีแต่หัวง้วน เวล
เขียนคนที่ไม่รู้จักจะถอดคนทมิฬเขาเขียน นักเรียนบางคน
มาเรียนโดยไม่สวมเสื้อ ส่วนมากมีผมสั้นแต่บางคน
ผมเผ้านางนัง ข้างเป็นสถานที่ ๆ เหมาะแก่การรับรอง
ผู้เฒ่าผู้แก่จริงๆ ครูก็สอนไว้วางใจไปตามถนัด
ครูคนหนึ่งเป็นครูหนุ่มแต่งตัวสวมเสื้อสีขาวแก่ เพราะ
ความเก๋ นุ่งผ้าโจงกระเบนสีเดียวกับเสื้อ ทำเปด้า
ย้ายย้ายไปมาบนพื้นดินบนฝุ่นในขณะที่ทำการสอน รวม
ความแฉะครกฝุ่นทอถึงกันหมดทั้งครูทั้งศิษย์ เด็ก
นักเรียนเหล่านี้เวลามาโรงเรียน นอกจากจะมีหนังสือ
และกระดานชนวนเล็กๆ ติดมือมาอย่างตามมีตามเกิด
แล้ว ยังต้องหิ้วเสื้อผืนเล็กๆ มาด้วยเพื่อรองน้ำที่
พื้นดินในเวลายาเรียน ที่ไม่มีเสื้อก็นั่งลงบนพื้นดินบนฝุ่น

เลย ทั้งใครจะนั่งอย่างไรก็ได้จะต้องคอยย้ายที่เรียน
ไปตามตะวันด้วย น่าสงสาร นั่งห้วนวอดมอมแมมไป
ทั้งตัว กินแถวไปจนถึงหนังต้อ นี่ถ้าผู้มีอำนาจมาก
กว่าจะเลิกเรียนแต่เดิวันก็คงจะอึดื้อไปตาม ๆ กัน
เด็กเหล่านี้ตั้งใจเรียนดี ไม่ซนไม่เด่นในเวลาเรียน
ทั้ง ๆ ที่ครูก็ไม่मतทำว่าเป็นคนด

ในบรรดาเด็กที่ซน เด็กไทยเราเป็นนักซนไม่ใช่
เด่นเหมือนกัน คราวหนึ่งได้เห็นเด็กในโรงเรียนแห่ง
หนึ่ง ขณะที่พระนั่งหัดบตาเทศน์อบรมเด็กซึ่งมีทั้งไค
ทั้งเด็ก เด็กบางคนนั่งหงประณมมือฟัง บางคนก็
นั่งเหม่อ แต่ที่เด็ก ๆ บางคนไม่อนเป็นฟังเพราะมี
ตำรวจนามมือคนหนทคนทให้ประณมแล้วคอยจ้อง
มอง จนตนเองไม่ได้ประณม บางคนใช้มือจตาเพื่อกัน
ซึ่งกำลังประณมมือหัดบตานั่งฟังเฉยอยู่ บางคนผดัก
กัน บางคนแอบดินประกวดกันเด่น บางคนควักขนม
ออกมาได้ปากเคียวยับ ๆ แล้วประณมมือต่อ บ้างก็

ตั้งผมกัน บ้างก็ทุบกัน ถ้าพระเจ้านิทาน แยกนั่งฟัง
ถ้าไม่มีแยกชนค่อ ตุ ๆ ก็น่าตลก แต่พระก็นั่งหลับตา
ว่าเรื่อยไป โดยไม่สนใจในความชนของเด็ก เพราะ
ถือว่าคนละเรื่อง และจะไปเอาเรื่องร้อยอะไรกับเด็ก
เด็ก ๆ ส่วนครูนั่นหน้าไม่สบายเลยคงอายพระ

เรื่องเด็กชนนั้นเป็นเรื่องขรรพดา และจะชน
ก็ชนเถิด แต่อย่าให้เจ็บและอย่าค่อ เด็กชน
อาจเป็นคนว่าง่าย แต่เด็กค่อมันทั้งชนทั้งว่ายาก

เด็กเล็กมักทำอะไรตามใจชอบ คือนึกขึ้นมา
ว่าจะทำอะไร ก็ทำสิ่งนั้น โดยไม่คำนึงถึงความ
ควรไม่ควร ดีไม่ดี เสียหรือได้อย่างไร เพราะ
ตัวยังไม่มีสติปัญญาเจริญพอที่จะคิดตัดสินใจอย่าง
นั้น ข้อนั้นสำหรับเด็กเล็กไม่เป็นของแปลก แต่
ผู้ใหญ่ที่มีความรู้สูง สมบูรณ์ด้วยสติปัญญาแต่
ยังทำอะไรตามใจชอบ โดยไม่คำนึงถึงความควร
ไม่ควรอย่างไรเป็นต้น แบบเด็กเล็กนั้นซิแปลก

ในเมืองใหญ่ ๆ เช่นที่กัลกัตตา เราจะพบชาว
 อินเดียที่สำเร็จจากมหาวิทยาลัยโดยไม่ยาก แต่โดย
 ทั่วไปแล้วชาวอินเดียส่วนมากไม่ค่อยนิยมเรียนหนังสือ
 ในบ้านเราทั้งเข้าทั้งเย็น เราจะเห็นเด็กไปแตะรถดับจาก
 โรงเรียนเป็นทิวแถว ไม่ว่าเราจะอยู่ในกรุงหรือนอก
 กรุง ก็คงได้เห็น แต่ในอินเดียไม่เป็นอย่างนี้ ตลอด
 เวลาที่จาริกอยู่ในอินเดีย ได้เห็นโรงเรียนชั้นประถม
 เพียงสามแห่งเท่านั้น คือที่กัลกัตตา อันเป็นโรงเรียน
 เด็กกำพร้าของสมาคมมหาโพธิ กับที่สารนารถอัน
 เป็นของสมาคมมหาโพธิ่อีกเหมือนกัน และที่เมือง
 ชิมดาบนเทือกภูเขาหิมาลัย ได้ยินอาจารย์คนไทย
 ผู้หนึ่งเล่าให้ฟัง หลังจากที่ท่านได้ไปประชุมที่อินเดีย
 เกี่ยวกับการศึกษามา ท่านเล่าว่าอินเดียมีพลเมือง
 กว่าสี่ร้อยห้าสิบล้านคน แต่มีโรงเรียนประถมศึกษา
 น้อยกว่าในบ้านเรา ซึ่งมีพลเมืองน้อยกว่าตั้งกว่าสี่สิบล
 เท่า แต่พูดถึงมหาวิทยาลัยแล้วในอินเดียมีประจำ

แคว้นที่เคย และสร้างใหญ่โต มีอาจารย์ประจำมาก
แต่ตัวน้อย มีนักศึกษาจำนวนไม่สมกับตัวมหา-
วิทยาลัย ได้สืบรู้ว่าใครคนแซกจึงไม่ค่อยนิยมเท่าเรียน
กัน ก็ได้ความจากคนแซกเองว่า เพราะคน^{นี้}เมือง
เป็นคนเคร่งครัดต่อศาสนา เมื่อในคัมภีร์ไม่มีบอกให้
เดาเรียนหนังสือ เขาก็เลยไม่เรียน

ถัดไปทางตะวันออกของสถานที่อันเคยเป็นที่อยู่
ของท่านธรรมปาละ^{นี้} เป็นดงนามหญ้ากว้างขวาง ตรง
กลางดงนามหญ้ามืดน้อย ๆ เป็นที่ตั้งของมุกคันธกุฎี^๕
ซึ่งเป็นอุโบสถ อันสร้างด้วยหินสีแดงเรียบเทาในภาย
นอก ประดับหินอ่อนอย่างดีในภายใน หินชนิดที่ใช้
สร้างอุโบสถในภายนอก^{นี้} เป็นของใช้สำหรับสร้าง
อาคารที่สำคัญ ๆ บางแห่งในอินเดีย เช่นวังมหาราชา
บางแห่งและที่ทำการรัฐบาลบางแห่งในนครเดลีเป็นต้น
คำว่ามุกคันธกุฎี^๕ได้ตั้งขึ้นโดยอาศัยเหตุ^๕ คือ^๕กุฎี^๕
ประทับของพระพุทธเจ้าทุกแห่งเรียกพระคันธกุฎี^{๕๕}ทั้งนั้น

และเนื่องจากพระพุทธเจ้าทรงจำพรรษาครั้งแรกที่ ดง
 นนทิงให้ขอพระอุโบสถกันว่า มุตกันชุกฤ

มุตกันชุกฤ

มุตกันชุกฤนเริ่มสร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๕ เดิมชื่อ
 พ.ศ. ๒๔๗๔ ภายใต้ความอำนวยการของท่านธรรม-
 ปาละ ต้นค่าใช้จ่าย ๘๕,๐๐๐ รูปีแต่ยังไม่เรียบร้อย
 ต้องใช้จ่ายอีกรวมทั้งสิ้น ๓๒๐,๐๐๐ รูปีจึงเสร็จเรียบ
 ร้อย ผู้ที่บริจาคทรัพย์มากที่สุดเพื่อสร้างพระอุโบสถ
 ไม่ใช่แขก แต่เป็นสตรีชาวอเมริกันชื่อ นางเมรี

ฟอสเตอร์ ซึ่งได้บริจาคถึง ๓๐,๐๐๐ รูปีเป็นพระติมนับว่านางมีศรัทธาไถ่มาขนาดคนละมุมโลกทีเดียว

ประวัติของท่านธรรมปาละมีผู้เขียนไว้มาก ในที่นี้เห็นว่าควรจะนำมาถว้ไว้บ้างตามสมควร เพราะท่านเป็นบุคคลที่ควรแก่การยกย่อง และควรแก่การที่จะยกขึ้นเป็นตัวอย่าง ดังนี้

ท่านธรรมปาละมีชื่อเต็มว่า เทวมิตระ ธรรมปาละ ท่านเกิดที่เมืองโคลัมโบ ประเทศลังกาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๗ ในตระกูลที่มั่งคั่ง เมื่อหนุ่มท่านได้จากบ้านไปใช้ชีวิตอยู่ในต่างประเทศกว่า ๔๐ ปี โดยทำหน้าที่เผยแผ่พระพุทธศาสนาในยุโรปและอเมริกา กับทำหน้าที่ฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในอินเดีย ในการฟื้นฟูท่านต้องต่อสู้กับเหตุการณ์ต่าง ๆ เป็นอันมาก คู่ต่อสู้ของท่านโดยมากล้วนเป็นผู้มีอำนาจ เกิดคิดถึงค่าครึ่งไร ท่านก็แพ้เขาแทบทุกครั้ง เมื่อสู้เขาทางด้านกฎหมายไม่ได้ ก็สู้ในด้านศีลธรรมด้วยขอความเห็นใจ ผลสุดท้ายก็

ปรากฏตั้งที่^๑เป็นอยู่ในทุกวันนี้ การทพระพุทธรูปศาสนา
 ในอินเดียซึ่งทรงหนึ่งได้ขบแต่งไปแล้ว กลับเริ่มต้อง
 แต่งขึ้นมาใหม่ก็เพราะท่านผู้^๒เป็นบัจจยอันสำคัญ ดัง
 นั้นท่านจึงได้รับการยกย่องในเวลานั้นว่า เป็นผู้^๓พบ
 พระพุทธรูปศาสนาที่ยิ่งใหญ่

ส่วนในลังกานั้น ท่านได้ทำหน้าที่เป็นนักปฏิรูป
 สังคมคนสำคัญ งานของท่านที่ได้ทำได้มีมาก เช่น ให้
 ชาวดังกาเดกนิยมาใช้ชื่อ ใช้ภาษาพูด ใช้เครื่องแต่งตัว
 แบบฝรั่ง ให้ใช้แบบลังกา แม้แต่ตัวท่านเองเดิมท่าน
 ชื่อว่า คอน เดวิด ท่านก็เปลี่ยนเป็นใช้ เทวมิตตะ
 ธรรมปาละ

ท่านได้สร้างพุทธสถานไว้ในเมืองสำคัญ ๆ หลาย
 แห่งเช่นที่กัตกัตตา แต่ที่ใหญ่ที่สุดเป็นหลักฐานที่สุด
 และเป็นแหล่งกลาง ก็คือที่สารนาถน์ สัมมาคมมหา-
 โยชิได้ตั้งขึ้นเพราะท่านเป็นผู้ริเริ่ม เมืองไทยท่านก็เคย
 มาถึงเคยแสดงปาฐกถา และได้สนทนากับผู้ใหญ่เกี่ยว

กับการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในอินเดียด้วย

ท่านมรณะเมื่อ พ. ศ. ๒๔๗๖ ที่ถ้ำนารายณ์ในหังที่
กล่าวมาแล้ว ก่อนที่ท่านได้อุปสมบทเป็นภิกษุก่อน

ท่านธรรมปาละได้ประสบความสำเร็จอันเป็นประ-
โยชน์ต่อชาวโลกโดยเฉพาะต่อชาวอินเดียอย่างนี้ ก็
เพราะความตั้งใจจริง และความเสียสละผลประโยชน์
ส่วนตัวของท่าน ความตั้งใจจริงและความเสียสละ
ทำให้ประสบความสำเร็จ ดังนี้

มุนีคนชุกฤษฏ์ ถอดแบบจากมหาโพธิวิหารที่พุทธ-
คระยามาตร้าง เป็นรูปเจดีย์สูง ๑๓๐ ฟุต แล้วก่อห้อง
ออกไปทางด้านหน้าทางทิศใต้บรรจบกันกับหอต้องหอ
ซึ่งมีลักษณะคล้ายกับเจดีย์ใหญ่นั้น แต่เตี้ยและเล็ก
กว่า อันตั้งอยู่ตรงมุมสุดทั้งสองด้าน และมีหออีกหอ
หนึ่งมีลักษณะคล้ายกันแต่เตี้ยกว่าใหญ่กว่าต้องหอหนึ่ง
ตั้งอยู่ตรงกลางเตี้ยนออกมาทางเบื้องหน้า หอนเป็น
ทางเข้าไปสู่พระอุโบสถ จึงเป็นหอโถง มีทางเข้าออก

ทั้งสี่ทิศ คือด้านหน้า ด้านข้างทั้งสองข้าง และด้านหลัง
 อันเข้าไปสู่พระอุโบสถ นอกจากด้านหลังแล้วอีกสาม
 ด้าน มีบันไดสำหรับขึ้นลง ที่เชิงบันไดด้านหน้ามีเจดีย์
 เล็กก่อด้วยอิฐก่อปูนทาสีขาวอีกด้านละองค์ ระวัง
 หอที่เชื่อมหอซึ่งเป็นทางเข้า กับตัวพระอุโบสถมีระฆัง
 ปูนปั้นแขวนอยู่ใบหนึ่ง ใช้ตีด้วยวิธีกระทุ้ง คือจับเชือก
 ที่ผูกไม้กระทุ้งดึงเข้าแล้วปล่อย ไม้ก็จะเด็นไปกระทุ้ง
 ระฆังเอง เชือกที่ใช้ผูกกระฆัง มีใช้เชือกมนิลาหรือ
 เชือกคามมะพร้าว แต่เป็นเชือกทำด้วยผสมสัตว์ปูน
 ซึ่งมีจิตเดิมใจในพระพุทธศาสนาแล้วตัดผสมออกอุทิศ
 ให้ควนเป็นเชือกผูกกระฆัง

ภายในพระอุโบสถมีถ່วงกว้างน้อยกว่าพระอุโบสถ
 วัดบวรนิเวศแต่ยาวกว่า ตรงกลางมีประตูออกไปภายนอก
 ทั้งสองด้าน พบด้วยหินอ่อนมีลวดลายวิจิตร
 งามเป็นมันปาดาบทีเดียว ที่ผนังทั้งสองด้านเว้นด้านหลัง
 มีภาพสี่เรื่องพุทธประวัติ อันเป็นฝีมือนายช่างปูนชื่อ

โกเศศ ๑๐๐,๐๐๐ ไร่ กับผู้ช่วยชื่อนายกาว่าอี่ ในการเขียน
 นาย บี. แอด. บรอดตัน พุทธศาสนิกชนชาวอังกฤษ
 เป็นผู้ออกทุนให้ ๑๐,๐๐๐ ไร่ ช่างเขียนได้ออกค่าให้
 เดินทางไปดูภาพพุทธประวัติที่ถ้ำอชันตะ ซึ่งเป็นฝีมือ
 อินเดียโบราณแท้ เพื่อดูแบบเอามาเขียน ถึงแม้
 อย่างนั้นภาพเขียนก็ยังไม่ทรงกลมกลืน พอเห็นเข้า
 ก็รู้ว่าฝีมือเขียน แต่แบบเป็นของแขก ดีที่
 ให้นั้นใช้ดีเยี่ยม ๆ ตาไม่ดูขนาด เข้ากับภาวะพุทธประวัติ
 อิริยาบถในภาพก็ฉะฉานชัด แลดูออกซึ่งอารมณ์แจ่ม
 ชัด สรุปล้วนเป็นภาพทั้งามมาก ชมแล้วสบายใจ
 ช่างเขียนคงเขียนอย่างปล่อยฝีมือทีเดียว

ภาพเขียนไทยสมัยก่อน ผู้เขียนให้ดีเยี่ยม ๆ ไม่ดู
 ขนาดมาใจ อิริยาบถในภาพก็ตะมุตะมิ ขวนให้เข้า
 โท้งเข้าพิจารณาและเข้าชม เป็นการแสดงจิตใจของ
 ผู้เขียนในสมัยนั้น ภาพเขียนสมัยนั้นช่างให้ดูขนาด
 อิริยาบถในภาพก็แข็งแรงเป็นเหลี่ยมเป็นมุม ดูแล้ว

ไม่ชวนให้คิดใจ หรือไม่ก็ชวนให้กระโดดหนี กัดัวร้อน
บางภาพดูแล้วก็งง ครั้นจะใช้วิธีนั้นทั้งคืน คือใช้
จินตนาการเข้าประกอบการคิด เราก็ไม่ชอบทำ ทั้งนั้น
เป็นเพราะเราเป็นคนเก่าเข้าไม่ถึงศิลปสมัยใหม่นั้นเอง

ทางด้านสุดคือด้านหลังพระอุโบสถ เป็นยกพน
ทำเป็นห้อง เป็นที่ประดิษฐานพระประธานปางปฐม
เทศนา ทำด้วยทองเหลืองลือกล่อม จำลองแบบมา
จากพระพุทธรูปหินโบราณของเดิม ซึ่งก็ถือว่าเป็น
พระพุทธรูปทั้งสามที่ดูดีในอินเดีย และขณะนั้นประดิษฐาน
ที่พิพิธภัณฑสถานราชนิก โดยสร้างให้โตกว่าองค์จริง
ให้สัมพันธ์สถานที่ ก่อนที่จะนำมาตั้งบริเวณยกพนนี้ ต้อง
ผ่านเชือกเส้นหนึ่ง ซึ่งเขาขึงกันขวางไว้ ได้สังเกตเห็น
เห็นพวกฆราวาสเผลอเข้ามาในพระอุโบสถ ได้มาหยุด
อยู่แค่เชือกนี้ แล้วยืนนมัสการพระ เสร็จแล้วจึงบใจ
ครูหนึ่ง แล้วจึงกลับหลังเดินดูอะไรอีกต่อไป

รอบ ๆ พระประธานมีพระพุทธรูปองค์เล็กประดิษ-

ฐานอยู่หลายองค์และดอกไม้ เบื้องหลังพระประธาน
 ซีกกับผนัง มีตู้เตี้ย ๆ อยู่หลายตู้ ภายในตู้มีพระ
 พุทธรูปปางเครื่องบูชาบ้าง ซึ่งส่วนมากมีการดัดไว้
 เพื่อแสดงว่าผู้หนึ่งผู้ใดถวายไว้เป็นพุทธบูชา ได้ฐานพระ
 ประธานมีห้องซึ่งทำไว้อย่างแข็งแรง สำหรับเป็นที่
 ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุต่างองค์ซึ่งได้มาจากที่
 ต่าง ๆ กัน คือองค์หนึ่งได้จากเมืองตักกศิลาอันอยู่
 ทางอินเดียตอนเหนือ องค์หนึ่งได้จากถ้ำนาถารัฐ-
 นิโกณฑา ในแคว้นมัตราธอันอยู่ทางอินเดียตอนใต้
 อีกองค์หนึ่งได้มาจากเมืองมัลปรัชต์ในแคว้นสินธุ ทาง
 อินเดียตะวันตก พระบรมสารีริกธาตุทั้งสามของชน
 รัฐบาลอินเดียเป็นผู้ให้ ที่ประตูของห้องนี้มีกุญแจ
 ดอกใหญ่และมีประตูเป็น ๆ หนา ถูกกุญแจมีเจ้าหน้าที่
 ซึ่งส่วนมากเป็นคนดำค้ำยแยกกันเก็บรักษาไว้ บางดอก
 ก็เอาไปฝากไว้ที่ธนาคาร เมื่อถูกกุญแจเหล่านั้นมา
 พร้อมกันจึงจะเปิดได้ คู่ข้างระวันกันแข็งแรงเหลือเกิน

ที่รอบๆพระประธานใช้เป็นทิวพระสัตว์มงคลของ
ภิกษุสามเณรด้วย ซึ่งในสายวันหนึ่งคณะเราได้ไปร่วม
สัตว์มงคลกับเขาด้วยเหมือนกัน ได้สัตว์บท มโน,
พุทฺธ ธรรม คุชคามิ, มงคลสูตร, รตนสูตร, พาหุ.
สัตว์เดรัจฉานหุคิงษ์ชวชณะหนึ่ง แล้วเดินเวียนทำ
ปทักษิณ ๓ รอบ เสร็จแล้ว กราบ ๓ ครั้งแล้วก็ยกาน
กล้อยกอยออกมา เป็นอันว่าเสร็จพิธี

การสัตว์มงคลกับพระดังกล่าวนั้น พอเข้ากันได้ เพราะ
พระดังกล่าวดัดคล้ายกับเราอยู่แล้ว แม้การออกดำเนิน
ตัว ท กับ พ และ ทร เป็นต้น ก็เหมือนกันคือออก
ดำเนิน ท เบิน ต ทร เบิน ตร กับ พ เบิน บ จะมี
แปลกหูเราบ้างก็ตรงเสียง เพราะท่านสัตว์ชั้นต้นลงท้าย
เสียงคงอยู่ในระดับเดียวกัน แต่ในท่ามกลางท่านทำ
เสียงคำสูงไม่เท่ากัน แม้แต่สัตว์สององคค์ก็เป็นอย่างนั้น
ถ้าพระบ้านเราสัตว์อย่างนี้ เราก็คงว่าสัตว์เด่น ตาม
ปกติพระบ้านเราสัตว์ใช้เสียงในระดับเดียวกันหมดตลอด

ทุกรูป จะมีบางท่านสวดเสียงสูงต่ำไปบ้างก็น้อย แต่
อย่างไรก็ตาม สวดกับพระดังกา ยังได้บายกว่าพระ
พม่า เพราะพระพม่ากับเรานั้นการออกคำเนียงพยัญ-
ชนะบางตัวไม่เหมือนกันเป็นต้นว่า ตัว ค พม่าออก
เสียงเป็น ก ตัว จ พม่าออกเสียงเป็น ต์ ดังกาออก
เสียงเป็น ค จ เหมือนเรา และทำนองของพม่าเป็น
อย่างไรกับของเรา ก็คงเคยได้ยินทางวิทยุกระจายเสียง
แล้ว

อนึ่งบทสวดในทำวัตรเช้า—เย็น เช่นบท โย อิมิ
โลกิ, พุทฺโธ สุตฺพุทฺโธ หรือ พุทฺธวา เป็นต้น มีใช้
แต่ในเมืองไทย เมืองเขมร และเมืองลาว รวมทั้งพระ
ทางมลายูเท่านั้น นอกจากนั้นแล้ว ไม่มี ครึ่งหนึ่งมี
เถระชาวลังกามาพักอยู่ที่วัดใหญ่แห่งหนึ่งในกรุงเทพ ฯ
นั้น ตอนเช้าวันหนึ่งได้ไปลงโบสถ์เพื่อทำวัตรเช้าร่วมกับ
พระไทย และเพื่อศึกษาระเบียบการทำวัตรเช้า—เย็น
ของพระไทยด้วย ในตอนแรกท่านก็พอสวดได้ พอถึง

บทตั้งแต่ โย อิมิ โดกั เข้า ท่านก็นั่งนิ่ง จะมีเสียง
ออกมาประปรายบ้างก็ตอนธรรมคุณดังฆ้อง คุณ ต่อมา
ท่านได้ถามว่า บทที่สดุดีนี้อะมาจากไหน ท่านไม่
เคยพบ ภาษาบาดัและใจความที่สดุดีนี้นี้ดีมาก ทาง
ฝ่ายเราจึงแจ้งให้ท่านทราบว่า บทที่สดุดีพระมหา
กษัตริย์ไทย คือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าหรือกิจ
มงกุฏ ทรงนิพนธ์ขึ้นเอง นอกจากบทสดุดีดังกล่าวแล้ว
พระองค์ท่านยังทรงนิพนธ์คาถาบ้างปราชูบ้างเป็นภาษา
บาลีอีกหลายเรื่อง พระเถระชาวลังกาเหล่านั้นมีความ
สนใจมากจึงขอดูบทสดุดีนี้นี้ แต่ที่วัดนั้นก็มีแต่ที่เป็น
ตัวอักษรไทยซึ่งท่านอ่านไม่ออก เมื่อท่านไปเยี่ยม
สถานการศึกษาหามกุฏราชวิทยาลัย ทางสถานการ
ศึกษา ฯ ได้ถวายหนังสือเอกเทศสดุดีมนต์ภาคภาษา
อังกฤษแก่ท่าน ในหนังสือเล่มนี้ตัวบาลีใช้พิมพ์ด้วย
อักษรโรมันส่วนคำแปล ฯ เป็นอังกฤษ และในหนังสือ
เล่มนี้มีบททำวัตรเช้า - เย็น พร้อมทั้ง หนุทมนิ

อาราธนาศีล - ขรรคม - ปริตต์ เจ็ดตำนานย่อ คาถา
และปาฐะต่าง ๆ ที่ใช้สวดในพิธีต่าง ๆ รวมทั้งที่เป็น
พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าด้วย
หนังสือ ทางสถาปนาการศึกษา ฯ ได้จัดพิมพ์ขึ้นเพื่อเป็น
ขรรคมบรรณาการ และเพื่อแสดงความรักของภิกษุผู้
ดำริจัดการศึกษาจากสถานศึกษาแห่งแก่ผู้มาร่วมใน
พิธีประธานปริญาศาสน์ศาสน์ครบบริบูรณ์ เมื่อพระ
เถระชาวลังกาเหล่านั้นได้รับหนังสือ และทราบว่าม
บทสวดทำวัตรเช้า - เย็นอยู่ด้วย รู้ดีกว่าท่านมีความ
พอใจเป็นอันมาก

เรื่องสวดบทพาหุก็เหมือนกัน รู้ดีกว่าเป็นของชาติ
ไม่ได้สำหรับชาวพุทธท้องถิ่นเดียหรือลังกา ที่มหาโพธิ
สัตมาคมที่กัถกัถดา เราได้ยืมทั้งเด็กทั้งผู้ใหญ่สวดบท
พาหุทั้งอย่างปกติทั้งอย่างเป็นทำนอง มาทักได้ยืมอีก
คือเด็กนักเรียนทักจนเขาห้องเรียน ต้องแหวะมา
นมัสการพระและสวดบท นโม, พุทฺธํ สรรณํ, กุญฺญามิ,

ค่อยด้วยบทพาทับทหนึ่งบ้าง หดายบทบ้าง ที่เบของหน้า
 พระประธานในมณฑลคันธกฐ^๕นี้ แล้วกรับไปเข้าห้องเรียน
 เด็กเหล่านั้นมากันเอง มาเป็นหมู่บ้าง มาคนเดียวบ้าง
 โดยไม่ต้องมีผู้ใหญ่นำ ใครมาถึงก่อนก็เข้ามาเฉย
 รู้ดีกว่าถามด้วยความรู้สึกเป็นเอง มิใช่ด้วยถูกบังคับ
 การกระทำของเด็กเหล่านั้นเป็นภาพที่ประทับใจมาจนบัด
 นี้ ถ่มกล่าวไปว่ามหาโพธิ์ธมมาคมได้ตั้งโรงเรียนชั้น
 ประถมและมัธยมขึ้นที่ตำราภณด้วย และเด็กที่จะมา
 เข้าเรียนที่โรงเรียนนี้ ต้องนับถือพระพุทธศาสดนาหรือ
 นับถือพระโคตมพุทธะ ซึ่งไม่เป็นการยากอะไรสำหรับ
 เด็กที่เป็นฮินดู เพราะเขานับถือพระพุทธเจ้าอยู่แล้วใน
 ฐานะที่เป็นพระนารายณ์อวตาร ดังนั้นในใจของเด็ก
 เหล่านั้น จึงมีความเป็นพุทธศาสดนิกชนอย่างแท้จริงอยู่
 น้อย แต่มีความเป็นฮินดูอยู่มาก ความจริงอันนี้ทาง
 ธมมาคมมหาโพธิ์ธม^๖ แต่ได้เห็นว่ามีน้อยยังดีกว่าไม่มีเลย
 และมากย่อมมาจากน้อย นอกจากตั้งโรงเรียนแล้ว

ทางธมมาคมยังตงหอดมุต ^๕ตงธรรคาคาอีกด้วย รวม
 ความว่า ^๕ธมมาคมนำเนนการเผยแผ่พระพุทศาคา
 บนดินแดนแห่งพระพุทศาคาที่เป็นอื่นด ^๕ด้วยวิธีการ
 ของพวกมิชชนนารันเอง

พระอุโบสถหรัณนคณกรูณได้ถูกพัทธมาแล้ว ^๕ตง
 นนจใช้เบนทให้อุปถมบทได้ ^๕แะผู้อุปถมบทเป็นภิกษุ
 องค์แรกทพระอุโบสถ ^๕ก็ค้อท่านธรรมปาละนัเอง

ตัวพระอุโบสถ ^๕ตงขวางตวัน ทางด้านหน้าค้อทาง
 ทิศใต้มีถนนจากหน้าบันไคพระอุโบสถทอดยาวไปจด
 ประตูเข้าริมถนนธรรมปาละ ทางด้านข้างทางตะวันตก
 มีถนนจากพระอุโบสถทอดผ่านสนามไปสู่ตต้นดงทบวิ-
 เณหน้ารั้มเมกขสถูป ปกติพระดังกาเมื่อสดมมนต์
 ในพระอุโบสถแล้ว ^๕จะเดินจงกรมจากพระอุโบสถ
 มาตามถนนสายนี้ไปจนถึงรั้มเมกขสถูป พระอุโบสถ ^๕
 นอกจากจะตงอยู่บนเนินกลางสนามแล้ว รอบๆเขายัง
 ingsบริเวณไว้อย่างกว้างขวาง โดยไม่ปลูกสร้างอะไร

ที่สูง ๆ ให้ไปแข่งกับความสูงของพระอุโบสถ ดังนั้น ศักดิ์พระอุโบสถจึงเด่นมาก มองทางด้านไหนก็เห็น เต็มทั้งหมด ไม่มีอะไรมาบังแย่งความเด่น วิธีจัดบริเวณให้สิ่งก่อสร้างอันเป็นประธานของสถานที่ให้เด่นนั้น ชาวอินเดียถนัดมาก

ต่อมาจากมณฑลกันทรวิชัยไปทางตะวันออก มีต้นศรีมหาโพธิ์ซึ่งนำกิ่งมาจากต้นเดิมที่ลังกา และได้ปลูกไว้เมื่อ วันที่ ๑๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๔ หลังจากวันประกอบพิธีเปิดมณฑลกันทรวิชัยหนึ่งวัน ต้นศรีมหาโพธิ์ที่ตั้งกานัน เป็นกิ่งซึ่งตอนไปจากต้นเดิมที่พุทธคยา ตั้งแต่สมัยของพระเจ้าอโศกมหาราช โดยเจ้าหญิงสังฆมิตตา ภิกษุณีผู้เป็นพระราชธิดาของพระองค์ ทรงเป็นผู้นำไปที่ลังกาเอง และยังคงอยู่จนบัดนี้ ต้นศรีมหาโพธิ์ต้นนี้ โตเป็นพุ่มทรงงามดั่งกำแพงแก้วล้อมรอบเรียบร้อย ที่โตต้นใบที่ห่อหุ้มมาไม่ค่อยมีเหลือตกค้างอีกเหมือนกัน นอกจากวัชพืชที่เป็นประธานดังกล่าวแล้ว ในบริเวณ

อันกว้างใหญ่^{๕๕}นี้ไม่มีสิ่งก่อสร้างที่ดำกฏอะไรอีก ^{๕๖}พื้นที่
เป็นดินามก^{๕๗}กว้าง มีป่าไม้อยู่ข้างทางริมบริเวณตอน
เหนือ นอกจากนกมบอบ^{๕๘}บาง มีวัช^{๕๙}ข้างตามระเบียบ
เฉพาะอย่างหลัง^{๖๐}ในอินเดียจะขาดได้^{๖๑} และยังมี
ต้นไม้^{๖๒}อีกชนิดหนึ่งซึ่งพอเห็นแล้วทำให้คิดถึงบ้านจับใจ
ทีเดียว ต้นไม้^{๖๓}นี้คือต้นไม้

ถนนที่ผ่านเข้ามาในบริเวณตำหนัก^{๖๔} ชื่อถนน
ธรรมปาละ ^{๖๕}ตัดถนนตอน^{๖๖}ที่ลาดยางทางตะวันออกมี
วัด^{๖๗}จีนอยู่^{๖๘}วัดหนึ่ง ผู้สร้าง^{๖๙}เป็นเศรษฐี^{๗๐}จีนเมืองตังคโปร
ชื่อ^{๗๑}หลี่ชุนเส่ง ภายในวัด^{๗๒}นี้มีบริเวณกว้างพอสมควร มี
กำแพงสูงล้อมรอบ มีอาคารแบบจีนหลังใหญ่อยู่^{๗๓}สอง
หลัง หลังนอกไม่มีอะไรน่าสนใจนัก แต่หลังในตรง
ห้องกลางซึ่งเป็นห้องโถง มีพระพุทธรูป^{๗๔}หลายองค์
ประดิษฐานอยู่บน^{๗๕}แท่น^{๗๖}ชา^{๗๗}อันตั้งอยู่^{๗๘}กลางห้อง ห้อง^{๗๙}สมุด
และครัวอยู่^{๘๐}ข้างหลังอาคารหลัง^{๘๑}นี้ การประดับตกแต่ง
อาคาร^{๘๒}หลัง^{๘๓}นี้เป็นไปตามแบบฉบับ^{๘๔}ของจีน ในบรรดา

พระพุทธรูปบนที่บุษยานัน มีพระพุทธรูปแบบพม่ารวม
อยู่ด้วยตามเคย พระพุทธรูปแบบพม่าองค์หนึ่งทำด้วย
หินขาว องค์ใหญ่กว่าพระพุทธรูปองค์อื่นทั้งหมด นอก
จากนี้ยังมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์อยู่อีกสิ่งหนึ่ง สิ่งนี้คือระฆังแบบ
ไทย

พระพุทธรูปพม่าไปถึงไหน คนที่นั่นก็รู้จักประเทศ
พม่า แม้ในเมืองไทยก็มีคนไทยพยายามอัญเชิญมา
เป็นพระประธานในที่บางแห่ง พระพุทธรูปไทยเสียอีก
ซึ่งงามมาก แต่ไม่มีโอกาสไปประดิษฐานเป็นพระ
ประธานในพม่า อันเดียวเลย

ตรงกันข้ามกับวัดจัน มีอาคารสูงสองชั้น ๒ ๑๑๗
โรงเรียนมัธยมของสมาคมมหาโพธิ กับมีอาคารเล็ก
อีกหลังหนึ่งซึ่งใช้เป็นสวดศาลา อันอยู่ภายใต้การดำเนิน
กิจการของสมาคมมหาโพธิอีกเหมือนกัน

ต่อจากอารยธรรมศาลาไปทางตะวันตกมีที่ทำการ
ไปรษณีย์เล็ก ๆ ของรัฐบาล ต่อจากที่นั่นไปจะถึงที่

ทำการของสมาคมมหาโพธิ์ประจำตำบารณท ซึ่งใช้เป็น
 ห้องสมุดของสมาคมด้วย ตัวอาคารเล็กกว่าห้องสมุด
 มหามกุฏราชวิทยาลัย หนังสือมีจำนวนไม่เกิน ๖,๐๐๐
 เล่ม ส่วนมากเป็นหนังสือเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา
 โดยมากเป็นหนังสือเก่า มีพระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ
 และของพิมพ์ด้วย การจัดห้องสมุดยังไม่เรียบร้อยนัก
 ตู้การุณิกก็ไม่ทราบมีหรือไม่ มองหาไม่เห็น เจ้าหน้าที่
 ประจำคอยให้คำชี้แจง ก็ไม่ทราบว่ามีหรือไม่อีก
 เหมือนกัน เพราะไม่มีใครที่พอจะแสดงให้เราเห็นว่า
 เจ้าหน้าที่ห้องสมุดเคย ครั้นเราจะถาม ก็เกรงเจ้าหน้าที่
 ของสมาคมจะอาย คือถามก็อาย ถ้าไม่เขาเป็นอาย
 แน่ แต่อย่างไรก็ตาม น่าชมที่ตำบารณทรวบรวมหนังสือ
 ที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาไว้ได้มากพอควรทีเดียว
 เราเที่ยวดูห้องสมุดแล้วแวะไปทางห้องด้านซ้ายมือของ
 สถานที่ ที่นั่นได้เป็นห้องทำงานของสมาคม และเป็น
 ทำงานของท่านสังฆปริณายกเจ้าอาวาสที่ตำบารณทด้วย

พิพิธภัณฑสถานประจำสาธารณารก ตั้งอยู่ถัดห้องสมุดนี้
ไปทางตะวันตกอีกเหมือนกัน เมื่อใครจะไปยังบริเวณ
สาธารณารกต้องผ่านห้องพิพิธภัณฑสถานไปก่อน เบื้องหน้า
ตัวอาคารเป็นสนามหญ้าซึ่งตัดไว้อย่างเรียบร้อย มี
พุ่มไม้เขียวชอุ่มเตี้ย ๆ อยู่ในที่ ๆ ควรมี ในขณะที่เรา
เข้าไป เจ้าหน้าที่กำลังดับน้ำรดสนามและต้นไม้อยู่ ตัว
อาคารเป็นตึกชั้นเดียว รัฐบาลเป็นผู้สร้างขึ้นเมื่อ
พ.ศ. ๒๔๕๓ สำหรับเป็นที่เก็บรักษาบรรดาโบราณวัตถุ
ที่ได้จากสาธารณารก ปัจจุบันนี้อยู่ในความดูแลของ
กรมการโบราณสถานของอินเดีย

เมื่อไปถึงหน้าตึก มองดูภายนอกไม่ทราบว่าจะ
เข้าทางไหน เพราะตึกปิดมิดไปหมด ประตูเข้าแม้จะ
เปิดไว้ ก็มีเสื่อผืนใหญ่ห้อยปิดไว้เต็มประตูวจะมุด
แต่มีติดไว้ว่า เดินไปประตูอื่นก็เห็นเสื่อเต็มประตู
อีกเหมือนกัน พวกเราไม่กล้าเข้าเพราะนึกว่าเขาปิด
กว่าจะรู้เรื่องกันก็เสียเวลาไปหลายนาที ตกถึงเราเลย

ต้นเลื้อยทอดเข้าไปแตะเสี้ยค่าชมคนละ ๒ แขนงาแล้วจึง
 เดินเข้าชมถึงของใต้ การที่เขาใช้เลื้อยบังประตูนั้นมา
 ได้ความตอนหลังว่า เพื่อบังกันความร้อนจากภายนอก

ยอดศิลาจารึก

นอก และบางครั้งเราจะใช้น้ำพรหมเล็กน้อย

เบ้องหน้าของเรา ตั้งที่ประจันหน้าเราในขณะคือ
 ยอดเศียรคิลาจารึกของพระเจ้าอโศกมหาราช ซึ่งตัวเศียร
 ได้อยู่ที่ในบริเวณธารนารดกดังถั่วแดง ยอดเศียรนี้
 เขาตั้งไว้กลางห้อง เป็นรูปสิงห์ ๔ ตัวยืนหันหลังชนกัน
 หันหน้าออกสู่ทิศทั้ง ๔ ซึ่งที่แต่ละตัวสูงหลายฟุต ได้
 คัดสิงห์ลงมา มีรูปพระธรรมจักรประดิษฐานอยู่ตรงใต้
 ระหว่างเท้าทั้ง ๔ ของสิงห์แต่ละตัว พระธรรมจักรทั้ง
 ๔ อันนี้แต่ละอันมี ๒๔ ชั้น ระหว่างพระธรรมจักรแต่ละอัน
 มีรูปสัตว์ทั้ง ๔ ชนิด คือ ช้าง จัตุรพักตร์ ม้า สิงห์ อยู่
 ในอาการกำลังวิ่ง และเวียนขวา รูปสิงห์ทั้ง ๔ นี้
 รัฐบาลอินเดียในปัจจุบันได้ใช้เป็นตราแผ่นดิน และได้
 ใช้รูปพระธรรมจักรแบบมี ๒๔ ชั้น ประดิษฐานบน
 ธงชาติด้วย รูปสิงห์ทั้ง ๔ นั้นเงาเป็นมัน งามมาก
 ใครเห็นเป็นอคตูปคตาไม่ค่อยได้

ถัดจากยอดเศียรคิลาจารึกนี้ไปทางขวา มีช่องพิเศษ

อีกอย่างหนึ่ง ของนคอปะพุทธรูปหินองค์ที่ถักกันว่า
 งามที่สุดในอินเดีย และเป็นพระพุทธรูปที่ถูกจำลอง
 แบบมากที่สุด เพราะงามทั้งแบบทั้งท่าทรงรูป พระพักตร์
 เป็นแบบแขก ไม่เป็นแบบกรีกดังพระคันธาระ มีขำรูป
 เด็กน้อยที่พระนาสิกและที่พระหัตถ์ พระหัตถ์อยู่ในรูป
 จับพระหัตถ์ อันเป็นเครื่องหมายแห่งการแสดงพระ
 ธรรมจักร ขนาดขององค์พระไม่โตพอที่จะเป็นพระ
 ประทานในอุโบสถได้ แต่จะใช้เป็นพระบูชาตามบ้านก็
 ได้ไป เบื้องหลังองค์พระมีรัศมีใหญ่กลมมีดวงดลย
 ละเอียด มีรูปเทวดาสององค์ประดิษฐานอยู่ที่พระรัศมี
 ทั้งซ้ายขวา พระบาทอยู่ในท่าขัดสมาธิเพชร ใต้องค์พระ
 มีรูปคนทั้งเด็กทั้งผู้ใหญ่อยู่เจ็ดคน กำลังนมัสการพระ
 ธรรมจักรอันอยู่ตรงกลางหมู่คนเหล่านั้น ข้างพระ
 ธรรมจักรมีรูปกวางหมอบอยู่สองตัว รูปคนทั้งเจ็ดนั้น
 เจ้าหน้าทบอกให้เราทราบว่ หมายถึงคนทั้งหมกัพระ
 พุทธเจ้าหน่มทุกชนทุกเพศทุกวัย พระพุทธรูปนี้หมายความว่า

สร้างในสมัยราชวงศ์สุโขทัย ประมาณ ๑๕ ศตวรรษมา
แล้ว เคยเห็นองค์จำลองบ้างรูปถ่ายมามากแต่เพิ่งมา
เห็นองค์จริงคราวนี้ รู้สึกว่าองค์จำลองไม่มีใกล้เคียงค
จริงเข้าไปเลยสักองค์ แบบเดียวกับพระพุทธรูป
จำลองของเรา

นอกจากนี้ยังมีสิ่งที่น่าสนใจอีกเป็นอันมากเช่น
ธรรมจักรหินสมัยพระเจ้าอโศก แม้ว่าจะแตกเป็นชิ้น ๆ
แต่เจ้าหน้าที่พยายามซ่อมแซม ประติดปะต่อจนสำเร็จ
เป็นรูปอย่างที่เราเห็นอยู่ นอกจากนี้มีพระพุทธรูป รูป
พระโพธิสัตว์ เทวรูป ภาพสลักเป็นเรื่องราวอีก
มากมาย วัดทั้งหมดนี้เป็นหินแทบทั้งสิ้น ดูจนทั่ว
แล้วก็กลับมาดูพระพุทธรูปสำคัญองค์นี้อีก พิธีภัณฑ์
ที่ถารนารกนไฮโถงสว่างมากว่าที่หน้าถ้ำ

พระพุทธรูปอินเดีย แต่เดิมมีสร้างในลักษณะ
พระเกศเป็นปมอยู่กลางพระเศียร และห่มผ้าคลุมต้อง
พระอังสา การที่ก่อสร้างพระพุทธรูปให้มีรูปร่าง

ก็เพื่อให้ใคร่ได้นั้นเห็นว่าเป็นนัยของพระโคตม
พุทธะ ที่ทำพระเกศเป็นปุ่มคล้ายมุ่นไว้กลางพระเศียร
เพื่อให้รู้ว่าเบญจกษัตริย์ ที่ทำพระรูปเป็นห่มผ้านั้น เพื่อ
ให้รู้ว่าเบญจกษัตริย์ และกษัตริย์ที่เบญจกษัตริย์ที่ห่มผ้า
ห่มชอนนมองคเดียวคือพระโคตมพุทธะ มหาอระแมาจะ
อยู่ในวรรณกษัตริย์และเบญจกษัตริย์ แต่ก็นั่งที่คั่นหน้า
หนึ่งในระยะแรกก็สร้างพระพุทธรูปนั้น หมดศวกเห็น
พระพุทธรูปก็แล้ว เมื่อจะสร้างโดยอาศัยความจริงคือ
สร้างให้เหมือนไม่ได้แน่แล้ว ก็เลยสร้างเอาตามใจชอบ
แต่ประกอบด้วยหลักที่เห็นว่าเหมาะสมว่าควร

และที่พระพุทธรูปแบบกรีกมักห่มผ้าหนา พระเกศา
เป็นเส้นสัดวอย ไม่ขมวด พระนาสิกเป็นเส้นตรง ถ้า
เป็นแบบแขกมักห่มผ้าบางแบบเนื้อ พระเกศาขมวด
พระพักตร์เป็นแขก พระพุทธรูปแบบแขกก็เอาเค้า
มาจากกรีกนั่นเอง พระพุทธรูปของชาติต่าง ๆ เว้น
ของไทย เขมร ลาว ตังกา นิยมทำพระเกศเป็นปุ่ม

คล้ายหุ่น ที่เราเรียกว่าพระเกตุมาดาไว้กต่างพระเศียร
 อย่างของกรีก และทำพระรัศมีเป็นวงกลมอยู่ทางหลัง
 สำหรับชาติไทยคงได้แบบรัศมีจากลังกา หรือที่เห็น
 ว่าพระรัศมีแบบกลมมี^๕เกะกะ หรือไม่งามถูกรัดนิยม
 ของไทย ช่างจึงคิดทำพระรัศมีเสียใหม่ให้เข้ากับศิลป
 และความนิยมของไทย โดยทำพระรัศมีเป็นยอดแหลม
 และเป็นเปลว แล้วประดิษฐานไว้บนพระเกตุมาดา
 กต่างพระเศียร เชมรและดาวก็ทำคล้ายไทย ส่วนของ
 ดังกาม^๕ทั้งสองชนิด คือ^๕๕๐๐ คือ^๕๕๐๐ ทงทำพระรัศมีเป็นวงกลม
 อยู่เบื้องหลัง ทงทำพระรัศมีเป็นรูปคล้ายกำหางไก่ฟ้า
 อยู่บนพระเศียร แม้พระรัศมีของพระพุทธรูปสมัยนคร-
 ศักรวรรพราช บางองค์ยังมีเศาพระรัศมีแบบลังกา
 แบบ^๕หลังนาค^๕อยู่

ในการให้อักราบพระพุทธรูป มีคนบางคนกล่าวว่า
 โฉนชาวพุทธศาสนิกชน จึงหลงกราบอิฐกราบปูนกราบ
 โต๊ะ คำพูด^๕นั้นอาจทำให้รู้^๕สึกว่าเป็นคำพูดที่คมคายและ

พูดด้วยความฉลาด แต่ถ้าได้พิจารณาให้เข้าถึงความจริงแล้ว ความรู้สึกอาจแปรไปจากที่กล่าวแล้ว คือว่าที่เรากราบไหว้พระพุทธรูปนั้น เราไม่ได้ตั้งใจให้อิฐปูน แต่ตั้งใจกราบไหว้สิ่งหนึ่งซึ่งซ่อนอยู่ที่อิฐปูนนั้น ถ้าอิฐปูนไม่มีสิ่งนี้แล้วเราก็ก้มไม่ไหว ดังจะเห็นได้จากที่เราไม่ได้ไหว้ของอิฐปูนตะไปหมด เราไหว้เฉพาะที่เป็นพุทธานุสรณ์เท่านั้น เช่นเดียวกับคนบางคนตรูปคนรักแล้วข้ม การข้มนั้นเขาคงไม่ข้มให้กระดาศเป็นแน่

เรื่องเดินลัดสนามหญ้า จนเป็นทางสายใหม่นี้ คงมีด้วยกันทุกชาติทุกภาษา ที่สาธารณณก็มี ขอนี้แสดงถึงความทะนุถนุญเป็นผู้เห็นแก่ได้ เห็นแก่ง่าย เห็นแก่ตัว เอาเปรียบเพื่อตัวแม้ในประโยชน์เล็ก ๆ น้อย ๆ ตามธรรมดา ถ้าเกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ของคนแล้ว มนุษย์ชอบเร็วชอบลัด เช่นเดินลัด เวียนลัด รวยลัด ทำงานลัด เวียนวันนี้ให้เป็นนักปราชญ์ในวันนี้ เปิดร้านค้า

ในวันนี้ พวงนี้ให้รวบเป็นเศวตฐี มนุษย์ชอบลัดคอบ้างนี้
 ทั้ง ๆ ที่เป็นไปได้ หรือถ้าเป็นไปได้ก็ไม่มั่นคง แต่
 มนุษย์ก็ชอบ.

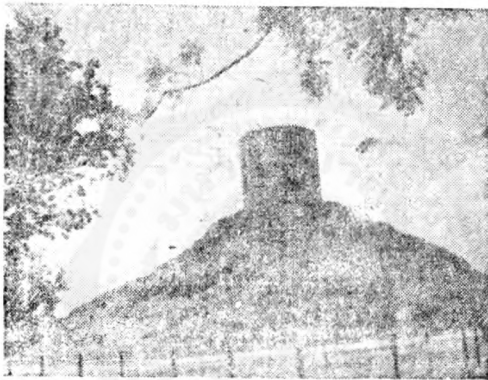
ท่านปรินิพพานะ

ในอินเดียเมื่อเห็นพระปฏิมาแบบนาคปรก จะเข้าใจว่าเป็นพระพุทธรูปปฏิมา นาคปรกไปทั้งนั้น ดังนี้ไม่ได้ เพราะท่านนาคคารุณเป็นผู้เป็นเจ้าตักศิณายวาทของมหายาน ก็มีรูปปฏิมาบางแบบเป็นแบบนาคปรก แม้ท่านปรัศวนาถะคำสวดของคัมภีร์ ๒๓ ในคำสวดนาเสน ก็มีรูปปฏิมาบางแบบเป็นนาคปรกเหมือนกัน วิธีดังเกิดเพื่อรู้ว่า โหนเป็นพระพุทธรูปปฏิมา โหนเป็นปฏิมาของท่านปรัศวนาถะในเมื่อเห็นรูปปฏิมาแบบนาคปรก จะดังเกิดได้จากรูปนั้น ๆ ว่ามีเครื่องนุ่งห่มหรือไม่ ที่ช่องแขน โดยเฉพาะด้านซ้ายเป็นช่องว่างหรือตัน ถ้าตันก็แสดงว่ามีเครื่องนุ่งห่ม ถ้ามีเครื่องนุ่งห่ม และตกตามพระเศียรบ่มสูงชัน คือมีพระเกตุมาตา รูปปฏิมานั้นเป็นพระพุทธรูปปฏิมา ถ้ามีเครื่องนุ่งห่มแต่ศีรษะโตน้อยอย่างภิกษุทั่วไป รูปปฏิมานั้นเป็นของพระนาคคารุณ แต่ถ้าไม่มีเครื่องนุ่งห่มแล้ว แม้มีนาคปรกก็พึงรู้เกิดว่ารูปปฏิมานั้นเป็นของท่านปรัศวนาถะ ที่รูปปฏิมา

ของท่านปรัศวนาถะบางแบบเขาสร้างให้มีน้ำหนักประนั้น
 เพราะมีประวัติว่า ขณะที่ท่านออกบวชและกำลังบำเพ็ญ
 สมณธรรมอยู่ที่ใต้ต้นอโศกเพื่อบรรลุมกษนั้น ได้มี
 มารชื่อเมฆมาดิน มาผจญโดยบันดาลให้เกิดฝนตก
 ใหญ่เพื่อให้ท้าวท่านปรัศวนาถะให้ตาย แต่ท่านกลับ
 ไม่เป็นอันคราย เพราะมีพระยานาคตัวหนึ่งชื่อธรรมา
 มาขดรอบตัวท่านและแผ่พังพานบังท่านไว้ อีกครั้งหนึ่ง
 มีเทพดาองค์หนึ่งโกรธท่านจึงบันดาลให้เกิดพายุใหญ่
 แผ่นดินไหว ฝนตกใหญ่ เป็นต้น ร้อนถึงพยานาค
 ธรรมะกับภรรยาชื่อปัทมาวดี ได้ขึ้นมาขดรอบตัวท่าน
 และแผ่พังพานบังกันท่านไว้ เพราะเหตุประการเหล่านี้
 รูปปฏิมาของท่านปรัศวนาถะบางรูปจึงมีงูสองตัวโผล่
 ที่บาททั้งสองข้างด้วยมีรูปงูแผ่พังพานอยู่เหนือเศียรด้วย

จากบริเวณตำหนักพระมณเฑียร ๔๐. เดินทางเบื้อง
 หลังไปทางทิศหรมีสถูปสำคัญอีกแห่งหนึ่งลักษณะเป็น
 กองดินสูงแต่ไม่มีสิ่งก่อสร้างใหม่รูปร่างคล้ายบ่อนแปด

เหตุนั้นจึงอยู่บนกองดินนั้น สถาปนาร่วมกันโดยทั่วไป
ว่าสถาปนาเจดีย์หรือสถูปเจดีย์ คำนับนัยว่าเตือน
มาจากคำว่าปัญจกัณฑ์ สถาปนาร่วมกันอย่างหนึ่งว่า

หมายถึง
เจดีย์
คานาเป็น
พระนาม
ของพระ
ชนกของ
พระเจ้า

เจดีย์ที่สถูป

อักษาร เพราะหอสูงซึ่งมีลักษณะคล้ายกับมณฑปเป็น
ดังก่อสร้างใหม่ดังกล่าวแล้ว พระเจ้าอักษารเป็นผู้
สร้างชน เมื่อปี พ. ศ. ๒๓๓๓ เพื่อเป็นอนุสรณ์สำหรับ
พระเจ้าหมายนผู้เป็นพระชนกฯ เคยเสด็จมาทนม และ
ได้ให้จารึกข้อความเป็นหลักฐาน ว่าพระเจ้าหมายน
เคยเสด็จมาทนม นอกจากนั้นข้อความที่จารึกนบนยังได้

กล่าวถึงความยิ่งใหญ่ ร้อนแรงแห่งบารมีของพระเจ้า
หมายน้ออีกด้วย

เมื่อพิจารณาหาเหตุผลแห่งที่แท้จริงอันทำให้พระเจ้า
อภินวซึ่งเป็นมุสลิมนั้นพระประสงค์จะสร้างอนุสรณ์
วัตถุเพื่อพระชนกอันเป็นมุสลิมเหมือนกันไว้เหนือเนิน
พระสถูปอันเป็นปูชนียวัตถุของศาสนาอื่นแล้ว ก็ไม่
เห็นมีความจำเป็นอันใดที่จะต้องมาสร้างไว้อย่างนั้น
สร้างไว้ที่เมืองนั้นและสร้างทับไว้บนพระสถูปนั้น นอกจาก
ต้องการจะแสดงอำนาจบารมีของมุสลิมว่าอยู่เหนือ
อื่นแต่เพียงทางด้านการปกครองทั้งทางด้านศาสนา แม้
คำจารึกนั้นก็แสดงความหมายอยู่แจ่มแจ้งแล้ว

พระสถูปคอนล่างเป็นกองดิน คอนหอดู่งเป็นอิฐ
ปนปูนปนหิน ทั้งคอนล่างทั้งคอนหอดู่งรวมได้ ๗๕ ฟุต
มีทางขึ้นไปบนกองดินจนถึงหอแล้ว มีบันไดแคบและ
ชันทอดไปทั่วประเทศ หอมีหน้าต่างหลายแห่ง และ
มีบันไดทอดขึ้นไปถึงหลังคาด้วย บนหลังคามีทาง

เดินได้รอบ ตรงกลางซึ่งเป็นหลังคานมรุปร่างคล้าย
แท่นกลม สูงพอสมควร ที่ว่าเดินรอบคือเดินรอบแท่น
นั้น บนแท่นนั้นจะนั่งนอนดูภูมิประเทศรอบ ๆ ได้อย่าง
สบาย เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๘๗ เซอร์ อเล็กซานเดอร์คิน
นิงแฮม ข้าหลวงตรวจการโบราณคดีอังกฤษ ซึ่งเคย
กล่าวชื่อมาแล้วได้ให้ทำการเจาะที่กลางพระสถูปนั้นเพื่อ
ตรวจดูว่าภายในพระสถูปจะมีอะไรบ้าง แต่ปรากฏว่า
ไม่มีอะไร

พระสถูปนั้นได้สร้างไว้ตรงที่พระพุทธเจ้าได้พบกับ
พระปัญจวัคคีย์ ตอนที่เสด็จมาหาพระปัญจวัคคีย์จาก
พุทธคยาภายหลังจากตรัสรู้แล้ว เพื่อเทศน์โปรดและ
มาพบกันตรงนั้น เมื่อพบแล้วและได้ตรัสได้ตอบ
จนท่านทั้งหลายเกิดสนใจในพระพุทธองค์กับในธรรมที่ได้
ทรงตรัสรู้แล้ว ก็ได้เทศน์พระธัมมจักกัปปวัตตนสูตร
โปรดกันตรงนั้น แต่ได้ไปหาชัยภูมิที่เหมาะสมแล้ว
แสดงพระธัมมจักกัปปวัตตนสูตรโปรด ณ ที่บริเวณสาร

นารกโน้น ซึ่งห่างจากพระสถูปนั้นประมาณ ๔๐ เส้น
 นำคิดที่พระพุทธรูปเจ้าได้ตั้งจากพระพุทธรูปครุฑหรือจาก
 กำบอดรูปเวลาด้านนิคมมาถึงบ่อน้ำดีสิบคนมีศกตายวันหรือ
 สับนารกได้ภายในประมาณหกวัน (วันที่เจ็ดเป็นวัน
 แดงปฐมเทศนา) ทั้ง ๆ ที่ห่างกันถึง ๑๓๗ ไมล์หรือ
 ประมาณ ๒๒๓ กิโลเมตร และเมื่อสมัย ๒๕๐๐ ปีที่
 มาแล้วนั้น ภูมิประเทศก็คงไม่เปลี่ยนแปลงเหมือนสมัยนั้น
 เป็นบ้างโดยทั่วไป แม่น้ำแต่ละสายที่ต้องได้
 ข้ามก็คงมีน้ำบริบูรณ์ ไม่ได้แห้งด้วยทรายเหมือน
 เดี๋ยวนี้ ถึงทางด้านตะวันออกสุดคือการเดินทางทาง
 ไต้ย่นว่าในบ้านเราเมื่อสมัยรัชกาลที่ ๕ นั้นเองซึ่งยังไม่
 นานนัก เวลาพระวัดเทพศิรินทราวาส จะไปในงาน
 พระเมรุที่สนามหลวง ต้องเดินทางไปค้างคืนที่วัด
 บุรณศิริ ๑-๒ คืนก่อน เพราะระยะทางจากวัดเทพศิรินทร์
 ถึงสนามหลวงนั้นไกลกันมาก

ที่เชิงสถูปเจาคันหันมีเทวาลัยของเจ้าแม่กาดี่ประ-

คิชฐานอยู่ เป็นเทวดาขนาดเล็ก พอส่มน้ำส้มเนอ
กับหมู่บ้านในระแวกนั้น หน้าเทวดามีบ่อน้ำและมีที่
ฆ่าแพะบูชาญัตถ์

สถูปเจาคันหัน เวลาจะไปสำรนากรต้องผ่านสถูป
นี้ไปก่อน โดยคงอยู่ทางซ้ายมือ เมื่อเราขึ้นมาจาก
สถานรทไฟที่พาราณสีมาสำรนากรนั้นก็ผ่านทันที แต่
ขณะนั้นเป็นเวลากลางคืนจึงมองไม่เห็น ในระหว่างที่
เดินถัดจากสถูปนี้ไปสู่ที่ พักที่สำรนากรได้เดินผ่านหม
บ้านเล็ก ๆ แห่งหนึ่งซึ่งคงอยู่ริมถนน ที่หน้าหมู่บ้าน
หญิงสาวคนหนึ่งกำลังขยำมดโคและปั้นเป็นแผ่นกลม
แบน ๆ แล้วตากแดดไว้ที่พื้นดินบ้างที่ฝากระท่อมบ้าง
อยู่เป็นการเป็นงาน พิจารณาหน้าของแก่ว่าจะแสดง
อาการรังเกียจหรือแสดงอาการว่ารู้สึกเหมือนมดโคบ้าง
หรือไม่ ก็ไม่เห็นอาการสยวหน้าหรืออาการผิปรกติ
บนหน้าแต่ประการใด บางคราวยังใช้มือที่เบือนหย่า
เหยอะนน เหยฉมและเซ็ดหน้าเพื่อเซ็ดเหงื่อเสียอีกด้วย

มุดโคในบ้านเราเห็นว่าเป็นของสกปรกแต่ก็อินเดียน
 กัดเป็นของดี เป็นของจำเป็นทั้งต่อศาสนาอินเดียนทั้งต่อ
 การครองชีพ เพราะทางศาสนา ในมงคลพิฐทำให้
 เกิดมรดกต้องใช้มุดโคเจิมหน้า ถ้าจะให้บ้านเรือน
 สะอาดบริสุทธิ์ไม่มีจัญไรต้องใช้หน้าผสมมุดโคต่าง ถ้า
 จะให้ภายในร่างกายสะอาดบริสุทธิ์จากบาปกรรมต้อง
 กินมัจจุราญยะ คือของที่เกิดจากโคห้อย่างมี มูตร
 กูถ นม เนยข้น เนยใส ผสมกันแล้วกิน กินแล้ว
 บริสุทธิ์จากบาปกรรมต้นนี้ เหล่านี้เป็นต้น ส่วนด้าน
 การครองชีพนมมุดโคก็มีความสำคัญอยู่มาก เพราะ
 ชาวอินเดียนจำนวนไม่น้อยได้อาศัยโคไถนาใช้มุดโคผสม
 ในการทำผ้าเรือน อนึ่งในอินเดียนเชื่อเพลิงเช่นพ่นถ่าน
 หรือใบไม้เป็นของหายากมาก แต่เชื่อเพลิงก็เป็นสิ่ง
 จำเป็นอย่างยิ่งอย่างหนึ่งคือความเป็นอยู่ ดังนั้นแผ่น
 มุดโคแห่งจึงกลายเป็นเชื่อเพลิงที่สำคัญของชาวอินเดียน
 จนถึงกับเป็นสินค้าซื้อขายกัน บางแคว้นถึงกับ

มีกฎหมายห้ามมิให้นำแผ่นมุดโคแห้งออกนอก แคว้น
 ถ้าไปอินเดียได้เห็นวัตถุดีหม่น ๆ กดม ๆ คล้ายน้ำตาล
 ขนาดใหญ่แปะ อยู่เป็นทิวแถวตามฝา ตามกำแพง
 ทั้งในเมืองและนอกเมืองดะกั ฟังรู้เกิดว่า นั่นละมุดโค
 แห้ง ดังที่กล่าวไว้ละ อย่าได้สงสัยเลย กองมุดโคแห้งที่
 เก็บไว้ เราทำเป็นรูปแปลก ๆ เช่นซ้อน ๆ กันไว้คล้าย
 กำแพงบ้านก็มี ซ้อน ๆ กันเป็นรูปคล้ายเจดีย์ก็มีครึ่งหนึ่ง
 พวกเราฝ่ายศฤงค์กันหนึ่งเกือบไหวเจดีย์ปดอมชนิดนี้
 เพราะเข้าใจว่าเป็นเจดีย์จริงในตอนแรก ได้ยินว่ามี
 พระไทยรูปหนึ่งซึ่งมาอินเดียกับพระโลกนาถผู้เป็นชาว
 อิตาลี เวลาออกบิณฑบาต แทนที่จะได้อาหารกลับ
 ได้มุดโคแห้งมา มุดโคมีความสำคัญต่อชาวอินเดีย
 ทั่วไปดังนี้ ดังนั้นแม้แต่ในกรุงเดลีเอง เวลาโคเดินไป
 ไปตามถนนกลางเมืองและถ้ามุดออกมา มุดนั้นจึงมี
 โอกาสอยู่บนถนนเพียงครู่เดียวแล้วก็หายไป และที่
 หายไปนั้นก็มีใช้เทศบาลรับนำไปทิ้ง แต่เป็นเพราะมี

ด้ตรับ้าง เด็กชายบ้างชนนำไปบ้าน วิธชนกไม่ต้อง
 เทียวหาไม้หรืออะไรอื่นมาตกให้ยุ่งยาก เขาใช้มีดอัน
 เองกวาดเอา ๆ อาการนเคยได้เห็นมาแล้ว

ของเหลวของคนหนึ่งอาจเป็นของดีของอีกคน
 หนึ่งก็ได้

วันที่ ๒-๓ เมษายน

วันต่อมาเรามีรายการจะไปดูเมืองพาราณสีและ
 แม่นาคคงคา ซึ่งทั้งสองมีความสำคัญทั้งคู่ เมือง
 พาราณสีเป็นเมืองประวัติศาสตร์เป็นเมืองโบราณมาก
 จนประวัติศาสตร์บอกไม่ได้แน่นอนว่าใครเป็นผู้สร้าง
 และสร้างเมื่อไร เป็นเมืองศักดิ์สิทธิ์ที่สุดของชาวฮินดู
 เป็นที่ตายของราชามหาเศรษฐี เป็นเมืองที่โด่งดัง
 โดยเฉพาะพุทธศาสนิกชนคนไทยได้คุ้นกับชื่อนาน
 แล้ว เป็นเมืองที่ศาสนาที่สำคัญ ๆ ในอินเดียทุกศาสนา
 ต้องมีเรื่องพิพพันด้วยทั้งนั้น และยังมีความสำคัญ

อื่น ๆ อีกเป็นอันมาก ทั้งที่เป็นความสำคัญสำคัญ
ทั้งที่เป็นความสำคัญเฉพาะสำหรับชาวฮินดู

เมืองพาราณสีที่ได้ชื่ออย่างนี้เพราะตั้งอยู่ในบริเวณ
แควของแม่น้ำคงคาสองแคว แควเหนือชื่อวรุณ
แควใต้ชื่ออัสติ ชาวฮินดูเชื่อกันว่าพระศิวะได้ตัดพระ-
เศียร (พระภักตร) ของพระมหาพรหมพระเศียรหนึ่ง
และพระเศียรนั้นได้มาตกที่เมืองนี้แล้วอันตรธานหายไป
อนึ่งแม่น้ำคงคาตอนบริเวณเมืองพาราณสีนี้ แทนที่จะ
ไหลจากเหนือไปใต้กลับไหลจากใต้ไปเหนือ ทั้งนี้
เพราะความคดของแม่น้ำ และความล่งต่ำของพื้นที่ แต่
พวกฮินดูกลับเห็นเป็นอัศจรรย์และบอกว่ามีพื้นที่แห่ง
เดียวเท่านั้นในโลกที่น้ำไหลกลับ ดังเหล่านักฉวนเป็น
เครื่องล่อใจให้เมืองพาราณสีเป็นเมืองศักดิ์สิทธิ์ยิ่ง
ขึ้นในความรู้จักของชาวฮินดู

เราได้เข้าไปในเมืองโดยรถยนต์สองคัน แต่เดิน
ไปมาอย่างไรไม่ทราบเคยพดัดกัน คันหนึ่งไปถึงวัด

คือทำหน้าก่อน เลยต้องจอดรถคอยอยู่^{๕๖}ที่นั่น ถนนที่ตัด^{๕๗}
 ดง^{๕๘}ทำนานสักปรกเหลือประมาณ ถนนก็ไม่แคบนัก
 แต่รถก็แน่นเร็วไม่ได้ ต้องคอยหลบหลีกทั้งคนทั้งสัตว์^{๕๙}
 เพราะผู้คนวัวควายเกิดจนเต็มถนน ควายที่^{๖๐}รูปร่าง
 แปลก ตัวเล็ก มีเขาสั้น งอไปข้างหน้าก็มี งอมา
 ข้างหลังก็มี บิดเบี้ยวไปก็มีดูชอบกล ไม่เคยเห็นควาย^{๖๑}
 ที่^{๖๒}รูปร่างอย่าง^{๖๓}นี้ ทั้งวัวทั้งควายจะเดินจะนอนจะ
 ถ่ายหนักเบาหรือจะทำอะไรได้อย่างเสรีที่สุด ไม่มีใคร
 ด้^{๖๔}ไม่มีใครได้ คนบางคนนอนทับไปบนมู^{๖๕}วัวควาย
 นั้นเอง ดูไม่เห็นรังเกียจอะไร บางคนแม้วัวจะล้มลง
 มานอนแอบอิงอยู่ข้าง ๆ แม้วัวจะยื่นถ่ายแต่ละผล^{๖๖}มา
 ฉีกตัวก็ไม่ถูกหนั ด^{๖๗}เข้าถึงอุเบกขาเสียจริง ๆ แต่^{๖๘}หน้า
 อึดอึดใจไปยิ่งกว่านกคอ ผู้คนที่ยืนบางนั่งบาง นอน^{๖๙}
 บ้างตามถนนเหล่านี้แทบทั้งหมดล้วนเป็นโรคผิวหนัง^{๗๐}
 อย่างน่ากลัวอันตรายทั้งนั้น บางคนก็มี^{๗๑}ออกด^{๗๒}บ้าง บาง
 คนก็มี^{๗๓}แผลตามตัวเพ^{๗๔}ที่เดียว บางคนหน้าตา^{๗๕}ดูไม่ได้

เช่นจุมพฏหายไปก็มี ตาหลุดหายไปก็มี คนเหล่านี้คุย
กันไปบ้าง ขอทานไปบ้าง ถิ่นร่อยแปดก็จรรอยโดย
ทั่วไป

นอกจากคนเป็นโรคแล้วยังมีคนพิการต่าง ๆ ชนิด
อีก การที่คนเป็นโรคคนพิการมาร่วมชุมนุมอยู่ให้เรา
ได้เห็นเป็นหลายแบบหลายชนิดอย่างนี้ คงเป็นเพราะ
เขาถือเอาแม่น้ำคงคาเป็นโรงพยาบาล ถิ่นน้ำในแม่น้ำ
เป็นยา ถิ่นพระผู้เป็นเจ้าเป็นหมอ ถึงเวลาก็พากันลง
ไปที่โรงพยาบาลคือแม่น้ำคงคา แล้วลัดดออันนอน
ติดต่อกับหมอก็คือพระผู้เป็นเจ้า และพากันอาบยา ดม
ยาคือน้ำในแม่น้ำคงคา เพราะความสกปรกอย่างเหลือ
ประมาณดังนี้ ทำให้เราต้องระวังแม้แต่มือของเรา
เองทั้ง ๆ ที่ไม่ได้ใช้หยิบใช้ต้องอะไรเลย และไม่กล้า
ที่จะใช้มือนั้นให้ถูกหน้า ถูกตา ถูกปาก

เรายืนอยู่บนฝั่งรอรถอีกคันหนึ่งด้วยความอดอดต่อ
ภาวะที่แวดล้อมรอบ ๆ ตัว ต่างส่งปากไม่พูดกัน

เพราะเกรงว่าจะมีสิ่งแปลกปลอมดวงตาเข้าไปในปาก
 เวลายายใจก็ค่อยผ่อนหายใจ ตัณครุหนึ่งรถคันนั้นก็
 มาถึงพอรถจอดก็ได้ยินเสียงแข่งกันพูดออกมาจากใน
 รถบรรยายเหตุที่ต้องซักผ้าและเหตุที่น่าตื้นตันที่ตนได้
 ประดับมาเมื่อสักครู่หนึ่งว่า ขณะที่จอดรถอยู่ที่หน้าร้าน
 แห่งหนึ่งได้มีแขกเจ้าของละคอนงูมาถามว่าจะดูละคอน
 หรือนี่ พอได้รับคำตอบว่าไม่เท่านั้น แกก็แสดง
 ความอาการไม่พอใจทันที และไม่ยอมหยุดยืนอยู่เพียง
 นั้น แกกลับหันไปกว้างตัวโตกว่าแขนออกจากช่อง
 ข้างแล้วยืนเข้ามาในรถตรงที่พวกนั้นนั่ง เดินเอาพวก
 นั้นจนวายไปหมดจนหาประตรถไม่ถูก

ละคอนงูนั้นเป็นเรื่องราว ๆ กันอยู่แล้วคือ นางมา
 วางไว้แล้วเป่ามีหันจวนปลายของมีไปตรงงูและคนเป่า
 ก็โยกตัวเป่ามีไปมา ด้วยวิธีนี้จะชูคอแผ่พังพาน แล้ว
 ด้ายหัวไปมาตามจังหวะแห่งการด้ายของมี เท่านั้นเอง
 เรียกว่างูเต้นรำ ถ้าไม่มีความจริงก็รู้สึกว่าเป็นแปลก แต่

ถ้ารู้เสียแล้วก็ไม่น่าแปลกอะไรเลย ความจริงมีอยู่ว่า
 ธรรมดามันหาภิกษุกลางคืนนั้น ในกลางคืนตามันฟัง
 และก็เป็นธรรมดาอีกเหมือนกันที่สัตว์ย่อมมีสัญชาต
 ญาณแห่งความกลัวภัยอยู่มาก เพราะมองไม่เห็นอะไร
 เพราะแสงสว่างน้อย ระวังภัย พอมืดอะไรดำ ๆ ใหญ่ ๆ
 มาด้อมอยู่ตรงหน้ามันก็แผ่พังพานเตรียมตัว คราวนั้นถ้า
 ต้องการจะให้มันล่าเหยื่อไปมาเพื่อจะได้พูดว่ามันเห็นว่า
 เจ้าของก็ล่าเหยื่อเป็นการนำ จึงไม่รู้ว่าจะตรงหน้ากับตน
 เกรงและสงสัยนั้นจะมาทำไห้ ก็ล่าตามไปเพื่อ
 พิจารณาให้แน่ชัด พดางแถบดินเพื่อสัมผัสเสียง ให้รู้
 ว่าเสียงนั้นบรรยายอย่างไร เรื่องก็มีอยู่เท่านี้

เมื่อเขาพูดด้วยความตื่นเต้น เราก็ให้ความสนใจ
 ในเรื่องที่พูด เพราะ ผู้พูดย่อมต้องการผู้ฟัง ผู้พูด
 เห็นว่าสิ่งใดสำคัญน่าสนใจ เขาก็อยากให้คนอื่น
 เห็นสิ่งนั้นเหมือนกับเขาเห็นด้วย

เมื่อพร้อมกันแล้วจึงพากันลงไปสู่แม่น้ำทางบันได

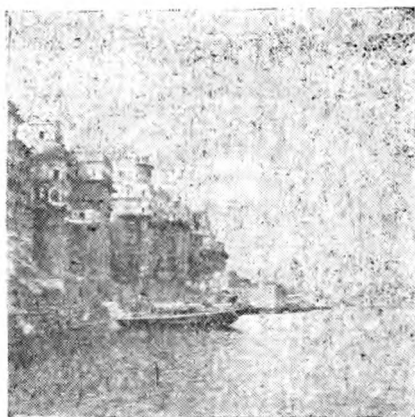
หินซึ่งทอดยาวเหยียดไปตามฝั่ง และตั้งแคบบนฝั่งจน
ถึงท่าน้ำสูงมาก เขาจึงสร้างบันไดเป็นทอด ๆ พอสุด
ทอดหนึ่ง ๆ ก็มีถาดกว้างพอล้มคว่ำ หรือพุดง่าย ๆ
ก็ว่ามีบันไดขนาดกว้างมาก ค้นไว้ทุกทอดเพื่อให้คน
พักและไม่ให้รู้ดีที่ว่ามีบันไดชันเกินไป เพราะถ้าทำเป็น
บันไดรวดเดียวถึงท่าไม่มีถาดค้นเป็นทอด ๆ แล้ว บันได
จะชันลัดอย่างน่ากลัวอันตรายทีเดียว ได้พยายามนับ
ชั้นบันไดว่าทั้งหมดจะรวมเป็นกชน ตั้งแคบบนฝั่งจนถึง
ท่าหน้า แต่เพราะความมากของชั้นบันได และเพราะ
ความเหนื่อยกับความทมิฬของเรื่องที่น่าสั่นใจอย่างอื่นมาดึง
ความสนใจไปจากการนับเดี่ย นับไปนับมาเดียดั้น

“ความลึ้มบางคนไม่ชอบ เพราะเห็นว่าเป็น
เรื่องขัดขวางความเจริญของชีวิต แต่ความจริง
นั้นความลึมนับว่าเป็นสิ่งที่มีประโยชน์อย่างยิ่ง
อย่างหนึ่งต่อมนุษย์ เพราะถ้าจำอะไรได้หมด
ทั้งเรื่องที่ทำให้ดีใจ เสียใจ หวาดกลัว เจ็บใจ

แก่นใจ ใครพูดว่าอย่างไรจำได้ทุกคำ ดังนั้นเป็น
ต้นโดยไม่ลืมเลยแล้ว เป็นการแน่นอนที่สุด
ที่เราจะต้องกินไม่ได้นอนไม่หลับ ประสาทเสีย
อาจเป็นบ้า และอายุสั้น”

ที่ชนบันไดบ้าง ที่ถนนบันไดบ้าง ได้มีผู้คนทั้งหญิง
ทั้งชายขวักไขว่ พวกโยคีฤษีดาบดก็มีมาก ที่ถิอตรี
กัม ไม่ถิอถัม โยคีเหล่านี้บางคนนั่งผ้า บางคนนั่งผ้า
นิตเดียว รวากับเอากะเตยหวดมานั่ง พวกหญิงมี
มากกว่าพวกแรก และตามตัวตั้งแต่หัวถึงเท้าได้พา
เท้าเดี่ยมนมไปหมด บางคนมีผมหัก่อนข้างแดงโต
นำปอมมาล้างแล้วรวมไว้กับนมและ รวบไว้ตั้งเป็น
กระเชิงราวกับรวงนกกระจาบ ตูรงรังเต็มที ไม่เหมือน
กับฤษีใน รื่องติเกดะคอนโชนของเราเลย คงจะรุงรัง
อย่างนเอง จึงมีคนมาทำรังที่หนวดฤษีได้ อย่างมี
ปรากฏในเรื่องชาดก นอกจากนทหน้าผากของโยคี
เหล่านี้ยังมีเส้นด้ายขาวเขียนเอาไว้ เส้นนี้เป็นเครื่องหมาย

นิกาย ถ้าเขียนยาวไปตามหน้าผาจากด้านหนึ่งไปสุด
อีกด้านหนึ่ง อย่างนี้เป็นเครื่องหมายแห่งนิกายไศวรวาท
คือนับถือพระศิวะเป็นใหญ่ ถ้าเขียนขวางหน้าผาจาก

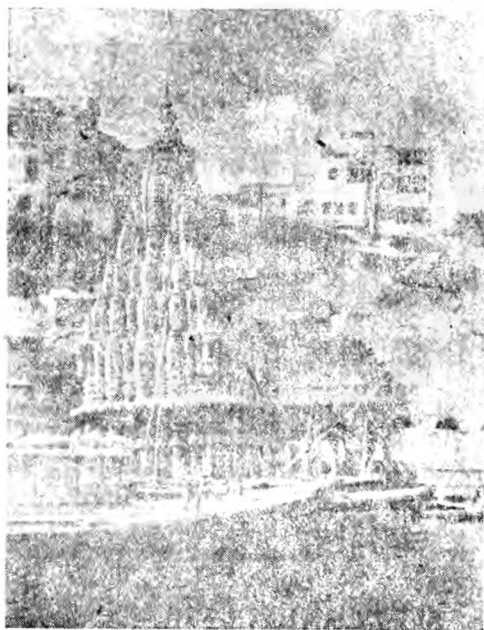
แม่น้ำคงคา

ชายผมลงมาถึงคว เป็นเส้นตรงบ้าง เป็นรูปรอย
เท้าบ้าง อย่างนี้เป็นเครื่องหมายแห่งนิกายไวษณพวาท
คือนับถือพระวิษณุเป็นใหญ่ เส้นที่เขียนคล้ายรอยเท้า
นั้นเรียกว่าวิษณุบาท ใครมีเส้นอย่างนั้นแสดงว่านับถือ
พระวิษณุมาก ถึงกับเขียนรอยพระบาทไว้ที่หน้าผา

รอยฉันทบาหนบางคราว ชวนให้เข้าใจว่าเป็นพระ-
 เนตรที่ตามของพระศิวะ แต่ความจริงไม่ใช่ และที่ใช้
 เก้าทาด้วนนี้ ถ้าเรากล่าวว่าทาทำไมแล้วจะได้รับคำ
 ตอบว่าเพื่อแสดงความจริงว่า ทุกคนไม่ว่าชั้นต่ำจน
 เป็นคนมักฤษยาอาฆาต หรือมีเมตตากรุณาอย่างไร
 ผลสุดท้ายก็ต้องเป็นเก้าหมดทุกคนและเพื่อแสดงถึง
 ความบริสุทธิ์ เพราะของทุกอย่าง ตั้งแต่ในของนั้น
 ไฟกินหมดแล้ว จึงเหลือแต่ของบริสุทธิ์คือเก้า แต่มี
 อีกข้อหนึ่งของพวกโยคีไม่ค่อยบอกคือทาเพื่อให้ร่างกาย
 เย็น

นอกจากผู้คนจะชนจะตบมันได้กันแล้ว พวกวัว
 ควายก็พลอยชนตบกับเขาด้วย และลงอาบน้ำในแม่
 น้ำคงคาด้วยเหมือนกัน อนึ่งท่านดังฆ-
 รัตนะบอกแก่พวกเราว่า เป็นวันหยุดของพวกฮินดู
 ดังนั้นจึงมีคนมาด้างบาปกันน้อย แต่ขนาดน้อยนี้เราก็
 รู้ดีกว่ามากไม่ใช่เล่น และหายใจไม่ค่อยจะทั่วทั้ง
 แล้ว

ทำนาที่พาราณสีจนถึง ๖๔ ทำ และแต่ละทำยาว
เหยียดไปตามชายฝั่งไกลมาก แม้จะมีทำนามากอย่างนี้
แต่ก็ยังไม่พอกแก่ประชาชนจำนวนเป็นล้าน ๆ ที่มาอาม
น้ำ ณ ที่นี้ในวันสำคัญทางศาสนาอื่นดู ได้ยินว่าใน

เทวาลัยในแม่น้ำคงคา

วันสำคัญเช่นนั้นชาวอินทฺ์ทั้งหลายที่พอจะมาถึงได้ต้องพยายามโดย เฉพาะหญิงมีครรภ์แก่มีความปรารถนาเป็นพิเศษที่จะมากอดดุนทน คนเหล่านี้จะต้องถูกเหยียบจนหน้าตาย เขาก็ไม่เสียใจเพราะเขาหมั่นใจว่า ถ้าตายอย่างนั้นเป็นต้องได้ชนสัตว์รค์แน่นอน

ในท่าเหล่านั้น ได้เคยพบในหนังสือที่พวกอินทฺ์เขียนเองแจ้งให้ทราบว่าเขาจัดเป็นท่า ๆ เช่นท่าน้ำสำหรับพวกอยู่ในนิกายไศวเวท ท่าน้ำสำหรับพวกอยู่ในนิกายไวษณพเวท ท่าน้ำสำหรับพวกที่อยู่ในนิกายอื่น ท่าที่เราลงไป ในวันดังเกิดตามเครื่องหมายทำให้รู้ว่า เป็นท่าของพวกไศวเวท แต่ในนั้นมีพวกไวษณพเวทปะปนอยู่บ้างก็ไม่ทราบ เห็นท่าขึ้นไปบนฝั่งมีอาคารของราชามหาเศรษฐีเต็มไปหมด และแต่ละหลังนั้นล้วนทั้งสูงทั้งหยาบชันทั้งใหญ่โตตระหง่าน ทั้งสร้างด้วยหินอย่างงาม มีรูปและมีลวดลายแปลก ๆ แต่แทบทุกหลังไม่เห็นค้อยมีผู้มีคนอยู่ ถ้วนเป็นอาคาร

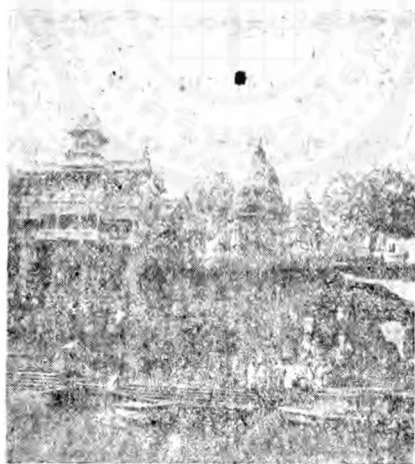
๑๘ ๑๘ ๒๒ ๑๗ ๑๕
 ทบตเจยบแทบทงน ทเป็นคณเพราะอาคารเหต่าน
 เขาตร้างไว้มิใช่เพื่อจะอยู่อาศัยตามปกติ แต่ตร้างไว้
 ๑๗ ๑๕ ๑๕ คือเจ็บหนักหรือแก่จนตายจึงจะมา
 ถ้าความตายยังไม่มาบับคอกยังไม่มา ช้อนักคล้ายกับ
 ในบ้านเราที่ บางคนมีชีวิตอยู่ราวกับว่าพระหรือวัด
 ไม่มีในโลก แต่พอจะตายเข้าจึงจะนึกถึง

๑๗ ๑๕ ๒๒
 ททาเหต่านมเทวดยตั้งอยู่มากแห่งด้วยกัน เทว
 ดยเหต่านตร้างด้วยหินบ้างด้วยอิฐปูนบ้าง แต่ตแห่ง
 ๑๗ ๑๕ ๑๕
 งามน่าตุมมาก เทวดยบางแห่งเช้อยู่ในน้ำตังครึ่งหลัง
 บางแห่งก็จมอยู่ใต้น้ำเตยทงหลัง ที่ทำน้ำเตะเทวดย
 บางแห่งมีรอยร้าวอย่างน่าเกรงอันตราย บางแห่งก็มี
 ๑๗ ๑๕
 รอยพังทะลายตงมา ช้อนแต่ตงว่าได้มตังก่อตร้าง
 ๑๗ ๑๕ ๑๕
 จำนวนเหต่านับได้ตังด้วยใตทอ่งน้ำแห่งแม่คตคาน
 ๑๗ ๑๕ ๑๕
 นอกจากนททายงระกระระรุงรังไปตด้วยร่มบ้างเพิงบ้าง
 ๑๗ ๑๕ ๑๕
 ตะตได้ร่มใต้เพิงทงกลางแจ้ง ได้มประชาชนปฏิบัติ
 ๑๗ ๑๕ ๑๕
 คำนถิกตามใจชอบของตนอยู่เป็นอันมาก ที่ตวัด-

มนตร์เดี่ยวจริง ๆ ก็มี ที่สวดมนตร์ไปที่ภาชนะไป
ด้วยก็มี ที่นั่งนิ่งไม่ไหวติงก็มี ที่ทำมัจฉการด้วย
อัมภางคประดิษฐ์วันละไม่ทราบว่ากี่ร้อยครั้งก็มี ที่ปาก
สวดมนตรึมอไปรยเถาก็มี ที่อาบนํ้าเย็น ๆ ก็มี ที่
อาบไปตะโกนไปก็มี ที่ดํานํ้าพอใส่ง่ตะโกนแล้วดํ้าอีก
ใส่ง่อีกตะโกนอีกดํ้าอีกสลับกันไปอย่างนั้นก็มี ที่ชูแขน
เขย่งยืนเพ่งพระอาทิตย์ก็มี นอกจากนั้นยังมีพวกพดก ๆ
อีกมาก น่าสนใจ

เราได้ตั้งเรือนั่งไปตามแม่น้ำคงคา ได้ผ่านท่าไป
หลายท่า ตามท่าเหล่านั้นถ้าเขาดั่งรุงรังเช่นเพิงเป็น
คันออกเดี่ยวเดี่ยวจะงามน่าดูมากทีเดียว เราได้เคยมา
จนถึงท่าแห่งหนึ่งซึ่งมีคนเบ็ดกลุ่ม ๆ ท่านเป็นทเฝ้าศพ
มีศพที่กาดังเผื่ออยู่ก็มี ที่เตรียมจะมาเผ่าก็มี ศพเหล่านี้
นั้นไม่ได้ใส่โลง เป็นแต่ใช้ผ้าห่อแล้ววางไว้บนแคร่
สำหรับหาม ถ้าเป็นศพผู้ชาย เขาใช้ผ้าขาวห่อ ถ้าเป็น
ศพผู้หญิงเขาใช้ห่อด้วยผ้าสี ถ้าเป็นศพคนร่ำรวยก็มี

ดอกไม้ประดับศพ เชิงตะกอนก็ทำอย่างง่าย ๆ โดย
 ก่ออิฐถือปูนยกเป็นฐานชั้นเตี้ย ๆ และถ้าศพไหนให้
 เงินค่าจ้างเผามาก ศพนั้นก็มักมีโอกาสได้เผาที่เชิงตะกอน
 ริมแม่น้ำ ถ้าศพไหนให้เงินน้อย ก็ต้องถอยเข้าไป
 เผายังเชิงตะกอนที่อยู่ไกลริมแม่น้ำ วิถีเผาก็ไม่ยาก
 อะไรเป็นเพียงแต่จัดพิธีไว้มาก่อนที่เชิงตะกอนก่อน แล้ว
 นำศพไปอาบน้ำในแม่น้ำคงคาด้วยวิธีจุ่มยกลง ๆ เสร็จ

ที่เผาศพริมแม่น้ำคงคา

แฉ้ว^๕หามไป^๕เจียน^๕ซ้าย^๕ที่^๕เชิง^๕ตะ^๕กอน^๕ เท่า^๕ที่^๕เห็น^๕นั้น^๕เห็น^๕มี^๕
 คน^๕เดิน^๕ตาม^๕ศ^๕พ^๕ด้วย^๕ คน^๕ที่^๕เดิน^๕ตาม^๕ศ^๕พ^๕นั้น^๕คง^๕เป็น^๕ญาติ^๕
 ด^๕น^๕ิ^๕ท^๕คน^๕โก^๕ด^๕ี^๕ซิด^๕ของ^๕ผู้^๕ตาย^๕เช่น^๕แต่^๕ย^๕ว^๕ก^๕ับ^๕ทาง^๕บ้าน^๕เม^๕ือง^๕เร^๕า
 คร^๕น^๕แ^๕ฉ^๕ว^๕ก็^๕ย^๕ก^๕ศ^๕พ^๕ว^๕าง^๕ไ^๕ว^๕บ^๕น^๕พ^๕น^๕ที่^๕เร^๕ย^๕ง^๕ไ^๕ว^๕บ^๕น^๕เชิง^๕ตะ^๕กอน^๕
 แ^๕ฉ^๕ว^๕น^๕น^๕แ^๕ฉ^๕ว^๕นำ^๕พ^๕น^๕มา^๕ว^๕าง^๕ด^๕ุ่ม^๕เห^๕น^๕ือ^๕ศ^๕พ^๕ บ^๕าง^๕ศ^๕พ^๕เห^๕น^๕มี^๕
 พ^๕น^๕ว^๕าง^๕ด^๕ุ่ม^๕อยู่^๕เป็น^๕ก^๕อง^๕โต^๕ บ^๕าง^๕ศ^๕พ^๕ก^๕มี^๕พ^๕น^๕น^๕อย^๕ท^๕ง^๕น^๕ค^๕ง^๕
 เป็น^๕ไป^๕ตาม^๕จ^๕ำ^๕นวน^๕เงิน^๕ค^๕ำ^๕พ^๕น^๕ ที่^๕ศ^๕พ^๕บ^๕าง^๕ศ^๕พ^๕มี^๕ด^๕อก^๕ไม้^๕
 ป^๕ระ^๕ด^๕ับ^๕บ^๕้าง^๕ตาม^๕ค^๕ว^๕ร^๕ ก^๕่อน^๕เ^๕า^๕เขา^๕ไ^๕ห^๕เ^๕ย^๕ฉ^๕า^๕ด^๕ก^๕่อน^๕แ^๕ฉ^๕ว^๕
 จ^๕ึง^๕เ^๕า^๕ ใน^๕ช^๕ณะ^๕เ^๕า^๕มี^๕การ^๕ร^๕้อง^๕ตะ^๕โก^๕น^๕ก^๕ัน^๕เซ^๕ง^๕แ^๕ ไม่^๕
 ท^๕ร^๕า^๕บ^๕ว^๕า^๕อะ^๕ไร^๕แ^๕ฉ^๕ว^๕เ^๕ื่อ^๕อะ^๕ไร^๕ การ^๕เ^๕า^๕ด^๕ู^๕เ^๕า^๕ก^๕ัน^๕ไม่^๕น^๕าน^๕
 เท่า^๕ไร^๕เ^๕ย^๕ก^๕เ^๕ร^๕ว^๕ ที่^๕เ^๕ร^๕ว^๕จ^๕ัน^๕น^๕ห^๕มา^๕ย^๕ค^๕ว^๕า^๕ห^๕ม^๕ด^๕พ^๕น^๕แ^๕ฉ^๕ว^๕
 พ^๕อ^๕ห^๕ม^๕ด^๕พ^๕น^๕แ^๕ฉ^๕ว^๕โดย^๕ไม่^๕ค^๕ำ^๕น^๕ึง^๕ว^๕า^๕ศ^๕พ^๕จะ^๕ไ^๕ห^๕มี^๕ห^๕ม^๕ด^๕ห^๕ร^๕ือ^๕ไม่^๕
 เจ^๕ำ^๕หน้า^๕ที่^๕เ^๕า^๕ก^๕ก^๕ว^๕า^๕ด^๕ท^๕ง^๕เ^๕า^๕ท^๕ง^๕ถ^๕าน^๕ท^๕ง^๕กระ^๕ด^๕ก^๕ท^๕ง^๕เค^๕ย^๕ศ^๕พ^๕
 ที่^๕ย^๕ง^๕ไ^๕ห^๕มี^๕ไม่^๕ห^๕ม^๕ด^๕ที่^๕เชิง^๕ตะ^๕กอน^๕ท^๕ง^๕ด^๕อง^๕ช^๕น^๕ิด^๕เจ^๕ริ^๕ญ^๕ด^๕ง^๕เม^๕น^๕ำ^๕
 ค^๕ง^๕ค^๕า^๕ไป^๕ห^๕ม^๕ด^๕เ^๕ย^๕ ค^๕ร^๕น^๕แ^๕ฉ^๕ว^๕ก^๕ั^๕ด^๕ำ^๕เ^๕ิน^๕การ^๕เ^๕า^๕ศ^๕พ^๕อ^๕น^๕
 ที่^๕ก^๕ำ^๕ด^๕ึง^๕น^๕อน^๕ร^๕อ^๕ค^๕อย^๕ว^๕า^๕ระ^๕ของ^๕ค^๕น^๕อยู่^๕อย่าง^๕ระ^๕เก^๕ระ^๕ระ^๕เก^๕ใน^๕ที่^๕

นั้นอีกต่อไป ศัพท์ถูกกวาดลงน้ำในแม่น้ำคงคาอย่างนั้น
เป็นหวังได้เต็มที่ว่า อาตมอันเป็นไฉนสัตว์รค์แน่ตาม
ถัทธิของเขา ในบริเวณที่เผาศพนอกจากศพกับคน
แล้วยังมีสิ่งที่ไม่ได้ที่สำคัญอย่างหนึ่งสำหรับ
ชาวฮินดู คือวัว นอกจากวัวแล้วยังมีสุนัขด้วย สัตว์
เหล่านี้เดินเพ่นพ่านไปมา สุนัขกินอะไรในแถวนั้นก็คง
นึกได้ถูก แต่ว่าฉันเห็นเที่ยวเห่าดอไม้กิน

กตณศัพท์เผานนั้นเหมือนเขี้ยวตบอบชอนกระจายอยู่
ทั่วบริเวณ จนถึงกลางแม่น้ำคงคาที่เราตอยเรือคอยู่
กตณนั้นแรงจนทำให้พวกเราบางท่านมีหน้าผิปกติ แต่
เพราะความยากตอยยากศึกษาจึงทนเหม็นเอา นอกจาก
นั้นศพบางชิ้นที่เผาไม่หมด ที่ถูกกวาดลงน้ำยังไฉนอีก
ตอยบ่อดังกลิ่นเพิ่มเติมอีก แถมนางชันที่ใหญ่ยังมี
นกแกมาจับกินอีกด้วย กระแสน้ำในแม่น้ำคงคา
ก็รู้สึกไหลช้ามากจนแทบจะนิ่ง แม่น้ำนี้จะเด่นสก-
ปรกอย่างนี้ คนก็ยังลงอาบและดื่มกินที่นั่นเองโดยไม่

แสดงอาการรังเกียจหรือกลัวเชื้อโรคแต่ประการใด

น้ำในแม่น้ำคงคาได้มาก มีดีเขี้ยวจาง ๆ งาม
มาก ได้บอกให้ผู้อื่นลองพิสูจน์ว่าน้ำจะเย็นร้อนอย่างไร
และว่าไหน ๆ ก็พยายามมาจนถึงคงคาสวรรค์แล้วก็น้ำ
จะคงอาบน้ำอุ่นบ้าง ก็ไม่มีใครยอมลอง จึงลองเอง
ด้วยหย่อนเท้าลงไปในน้ำ ในฤดูนี้เมืองพาราณสีร้อน
จัดดังจะได้เล่าในโอกาสต่อไป และขณะนี้เป็นเวลา
บ่ายแต่หน้ากตบเย็น เป็นอันว่าด้วยวิธีอาบหน้าแบบ
นี้ได้อาบหน้าในอุทกสถานอันศักดิ์สิทธิ์มีสองแห่งแล้ว

แม่น้ำคงคาตอนนี้มีสิ่งก่อสร้างอยู่ฝั่งเดียวเท่านั้น
ส่วนฝั่งตรงกันข้ามไม่มีสิ่งปลูกสร้างอะไรเลยแม้แต่เพิง
คนสักคนก็ไม่มี มีแต่หาดทรายขาวยาวเหยียดและตึก
โกดเข้าไปจนจดฝั่ง เป็นเรื่องแปลกมากสำหรับเราที่เห็น
ฝั่งหนึ่งเต็มไปด้วยคนและสิ่งปลูกสร้างอันยาวเหยียด
และสูงตระหง่านยัดเยียดอยู่เต็มไปหมด แต่อีกฝั่ง
หนึ่งแต่ดูเว้งว่างไม่มีผู้คน ไม่มีสิ่งปลูกสร้างเลยแม้

แต่เพียง มีแต่หาดีทนายแฉะฉิว ที่เป็นเช่นนั้นได้ย็นว่า
เป็นเพราะพวกฮินดูไม่มีใครปรารภนาจะไป โดยถือว่า
ถ้าใครต้องการล้างบาปและตายแล้วได้ขึ้นสวรรค์ ต้อง
มาฝั่งนี้ ถ้าไปอาบน้ำหรือไปตายที่ฝั่งโน้น จะต้องไป
เกิดเป็นสัตว์เดือยรัจนา

ในประเทศอินเดียมีเมืองศักดิ์สิทธิ์อยู่ ๗ เมือง คือ
พาราณสี อโยธยา อุชเชน (อุชเชนี) มกุรา ทวารกา
(ทวารวดี) กาญจีเวอร์ม (กาญจี) และหารทวาร
(หรืทวาร) ที่ว่าเป็นเมืองศักดิ์สิทธิ์นั้น ศักดิ์สิทธิ์
สำหรับชาวฮินดู เฉพาะเมืองพาราณสีเป็นเมืองศักดิ์
สิทธิ์ในหลายกรณี เมืองอโยธยาเป็นเมืองที่ประทับ
ของพระรามในเรื่องรามเกียรติ์ เมืองอุชเชนเป็นท
ประทับของท้าวจิกรมาทศย์ เมืองมกุรา และทวารกา
เป็นเมืองที่ประทับของพระกฤษณะในเรื่องมหาภารต
เมืองกาญจีเวอร์มเป็นเมืองเป็นที่ชุมนุมแห่งอำนาจของ
พระศิวะกับพระวิษณุ เมืองหารทวาร แปลตามคำว่า

เต็มที่ มีเศษอาหารเกลื่อนไปหมดแถมยังแมลงวัน
 อึกเต่า เรารออยู่ด้วยความอดทน น้ำชา^๕ก็ไม่มาดัก^๕
 ๕ ๕ ที่^๕หน้า^๕ชาน^๕๕ก็เป็นเต^๕ชา^๕ร^๕อน^๕ใ^๕ด้^๕น้ำ^๕ตา^๕ด^๕เท^๕า^๕น^๕ ๕ ๕ ไม่
 ๕ ได้^๕ใ^๕ด^๕น^๕ม^๕ด^๕ว^๕ย^๕๕ ๕ ก^๕ว^๕า^๕จะ^๕มา^๕ด^๕ัง^๕น^๕า^๕น ๕ ค^๕อ^๕ย^๕จ^๕น^๕เก^๕อ^๕บ^๕ด^๕ม

ออกจากโฮเต็ลแล้วได้ขอร้องให้ท่านดั่งมรณะพา
 ไปที่วิหารวิศวนารกอันเป็นวิหารหุ้มทองคำ เป็นวิหาร
 ศักดิ์สิทธิ์ ผู้ที่ไปอาบน้ำที่แม่น้ำคงคาแล้วต้องไปที่วัด
 นี้ด้วย แต่ท่านดั่งมรณะหนึ่งเฉยเฉย พอลูกเข้าช^๕น^๕ห^๕ัก
 เข้าท่านก็ว่าไปทำไม วิหารของพวกมิจนาทิกูรู แล้ว
 ท่านก็ไม่ยอมพาไป แม้แต่มหาวิทยาลัยของฮินดูที่
 ใหญ่ที่สุด ที่อยู่ในเมืองนี้ ซึ่งเราต้องการไป ท่านก็
 ไม่พาไป ท่านคงแปลกใจที่เราต้องการไปยังสถานที่
 ดังกล่าวแล้ว ซึ่งเป็นสถานที่ ๕ ท่านว่าเป็นของพวก
 มิจนาทิกูรู โดยมากชาวลังกาที่มีความรู้ที่อยู่ใน
 ฮินเดียมักจะดูหมิ่นชาวฮินเดียพื้นเมืองที่ไม่ใช่ชนชั้นมี
 ฐานะมีความรู้ เพราะดูคุณไม่ได้ทั้งในด้านการคลองชีพ

ทั้งยังโง่งมง่ายมากกว่าคน ชื่อนจะว่าชาวดังกาก็ไม่ได้ เพราะแม้แต่ชนชั้นมีความรู้ มีฐานะชาวอินเดียเองก็ยังดูหมิ่นคนพื้นเมืองของตน ก็พวกเดียวกันยังดูหมิ่นกันเองได้แล้ว การที่มีผู้อื่นเขาจะเกิดดูหมิ่นตามบ้าง ชื่อนก็ไม่ได้แปลก

ตอนกลับดาร์นารถ เมื่อรถมาถึงย่านการค้าแห่งหนึ่งในเมืองพาราณสี ได้พบชนหนุ่มในชุดทีกัมพรรูปหนึ่ง แม้ว่าจะอยู่ในท่ามกลางชุมนุมชน และตนเองก็เป็นหนุ่มอย่างนั้นแต่ก็เฉย ๆ ไม่เห็นแสดงอาการฉุนชวยหรือคืบหน้าแต่ประการใด

ในเมืองพาราณสีตามดัดแยกตามแยก มีภาพเขียนชนิดหนึ่งเขียนติดไว้ที่กำแพงบ้างผนังดัดบ้างอยู่อย่างหนาตา ความจริงภาพที่เคยเห็นมาบ้างแล้วที่เมืองกถกิตตาและที่เมืองคยา แต่ทั้งสองเมืองนั้นเห็นมเพียงปดระปดาย ไม่หนาตาเหมือนที่เมืองพาราณสี เมื่อเห็นในตอนแรกก็ไม่สนใจอะไร เข้าใจไปว่าเป็นภาพ

โฆษณาสินค้าของร้านค้าที่มีอิทธิพล หรือไม่ก็เป็น
ภาพโฆษณาอะไรสักอย่างของบ้านเมือง เพราะใน
บริเวณที่มีภาพนั้นไม่มีภาพโฆษณาอื่น ๆ มีแต่ภาพ
และในอินเดียเขาก็ไม่นิยมเขียนหรือติดภาพโฆษณาให้
เตะตาอะเปะปะไปตามผนังคอกหรือเสาไฟฟ้า เมื่อไป
ไหน ๆ ในเมืองพาราณสี ก็มักพบภาพนี้ จึงตั้งใจ
พิจารณาจึงรู้ว่าไม่ใช่ภาพโฆษณาธรรมดา แต่เป็น
ภาพศิวลึงค์กับอุมาลึงค์ เช่นที่เคยกล่าวมาแล้ว แต่
ที่เคยกล่าวนั้นเป็นของทำด้วยหิน แต่เป็นภาพเขียน
ดั่งนั้นตามที่เขียนติดไว้ที่ด้ามแฉกต่างแยก ก็เพื่อกิจการ
ทางศาสนาของเขา

อนึ่งที่เมืองพาราณสีนั้นของวิเศษอยู่อีกอย่างหนึ่ง
คือผ้า ซึ่งเรียกว่ากันว่าผ้ากาดี ผ้ากาดีนีมีชื่อมานาน
แล้ว แม้ในสมัยพุทธกาลก็เป็นที่ยกย่องมากผ้ากาดี
เป็นผ้าทงามจริง ๆ เคยเห็นเขาทำเป็นผ้าห่อหุ้มโครง
ไม้ในตู้ แม้แต่เราเป็นผู้ชายยังรู้สึกชอบ ได้ยินว่า

ถ้าหัดทำด้วยฝ่าก่าที่เห็นเป็นผืนใหญ่นี้ สามารถที่จะ
 จะทำได้ทั้งผืนในกำมือ ๆ เดียว แต่พอปลดอย ผ้านั้น
 ก็คัดออกโดยไม่ยับ

ที่พารานต์หรือที่ตำรารกนในต่อนนร้อนจัด แม้
 อย่างนั้นเจ้าของถนยังบอกเราว่ายังไม่จัด เพราะเพิ่ง
 อยู่ในเดือนเมษายนเท่านั้น ขนาดร้อนยังไม่จัดอย่างนั้น
 พวกเราจึงแยกกันไปตาม ๆ กันแล้ว ความร้อนอย่างนี้
 เราไม่เคยพบเคย ร้อนเดี่ยวจนกระดาดแห้งกรอบ พวก
 เราบางท่านปากแห้งเป็นสะเก็ด บางท่านผิวแตกปริ
 เดือดออกซิบ ๆ บางท่านเลือดกำเดาออกเรื่อย แม้
 จะมดมพดมาบ้างก็เป็นลมร้อนเดี่ยวอีก แต่ตักเหงื่อ
 ไม่มี แห้งหมด แม้ว่าจะเดินไปในแดด ร้อนแค้นร้อน
 แด่เหงื่อไม่มี ๑๗ เช่นนี้ เพราะอากาศ ๑๑ แห้งมาก
 ไม่มีความชื้นในอากาศ เหงื่อออกมาเท่าไรก็แห้งหมด
 สถานที่มีอากาศแห้ง ไม่มีความชื้น ไม่มีไอน้ำ
 อย่างนี้เหมาะสำหรับคนเป็นโรคปอด

เรา^๑รู้สึก^๒ว่า^๓ได้รับ^๔ความ^๕เห็น^๖เห็น^๗น้อย^๘จากการ^๙เดินทาง^{๑๐}
 ที่^{๑๑}แฉะ^{๑๒}มา^{๑๓}มาก^{๑๔} จึง^{๑๕}กำหนด^{๑๖}หยุด^{๑๗}พัก^{๑๘}ที่^{๑๙}น^{๒๐}หลาย^{๒๑}วัน^{๒๒}เพื่อ^{๒๓}ระ^{๒๔}วัง^{๒๕}
 ความ^{๒๖}เห็น^{๒๗}น้อย^{๒๘}เก่า^{๒๙} และ^{๓๐}ด^{๓๑}ระ^{๓๒}ด^{๓๓}ม^{๓๔}พ^{๓๕}ด^{๓๖}ง^{๓๗}งาน^{๓๘}ใหม่^{๓๙}เอา^{๔๐}ใจ^{๔๑}ใช้^{๔๒}ต่อ^{๔๓}
 ด^{๔๔}้วย^{๔๕}ความ^{๔๖}ดำ^{๔๗}บาก^{๔๘}ใน^{๔๙}ภ^{๕๐}าย^{๕๑}หน้า^{๕๒}อีก^{๕๓}ต่อ^{๕๔}ไป^{๕๕} ด^{๕๖}ัง^{๕๗}นั้น^{๕๘}จึง^{๕๙}มี^{๖๐}เวลา^{๖๑}
 ซ^{๖๒}ัก^{๖๓}ผ้า^{๖๔}เช^{๖๕}ย^{๖๖}ด^{๖๗}จด^{๖๘}หมาย^{๖๙}ได้^{๗๐}มาก^{๗๑} ใน^{๗๒}ขณะ^{๗๓}ที่^{๗๔}พัก^{๗๕}อยู่^{๗๖} วัน^{๗๗}หนึ่ง^{๗๘}
 ได้^{๗๙}ยิน^{๘๐}เสียง^{๘๑}จ^{๘๒}้อ^{๘๓}ก^{๘๔}แจ^{๘๕}ก^{๘๖}อยู่^{๘๗}ข้าง^{๘๘}ล่าง^{๘๙}ผ^{๙๐}ิด^{๙๑}ป^{๙๒}ก^{๙๓}ติ^{๙๔}จึง^{๙๕}ออก^{๙๖}มา^{๙๗}ดู^{๙๘} เห็น^{๙๙}
 เด็ก^{๑๐๐}นัก^{๑๐๑}เรียน^{๑๐๒}แต่ง^{๑๐๓}ตัว^{๑๐๔}เร^{๑๐๕}ียบ^{๑๐๖}ร^{๑๐๗}อย^{๑๐๘}ทุก^{๑๐๙}คน^{๑๑๐} ท^{๑๑๑}ง^{๑๑๒}ห^{๑๑๓}ู^{๑๑๔}ม^{๑๑๕}ท^{๑๑๖}ง^{๑๑๗}ร^{๑๑๘}ุ่น^{๑๑๙}ห^{๑๒๐}ู^{๑๒๑}ม^{๑๒๒}
 หลาย^{๑๒๓}คน^{๑๒๔}นั่ง^{๑๒๕}กัน^{๑๒๖}อยู่^{๑๒๗}เบ^{๑๒๘}น^{๑๒๙}ก^{๑๓๐}ด^{๑๓๑}ู^{๑๓๒}ม^{๑๓๓}อยู่^{๑๓๔}ที่^{๑๓๕}ซ^{๑๓๖}าน^{๑๓๗}ห^{๑๓๘}อง^{๑๓๙}ข้าง^{๑๔๐}ล่าง^{๑๔๑} แม^{๑๔๒}ว^{๑๔๓}
 ะ^{๑๔๔}มา^{๑๔๕}กัน^{๑๔๖}หลาย^{๑๔๗}คน^{๑๔๘}แต่^{๑๔๙}ก็^{๑๕๐}มี^{๑๕๑}ปี^{๑๕๒}น^{๑๕๓}โต^{๑๕๔}มา^{๑๕๕}เอา^{๑๕๖}เด^{๑๕๗}ีย^{๑๕๘}ว^{๑๕๙}เท่า^{๑๖๐}นั้น^{๑๖๑} คน^{๑๖๒}
 หนึ่ง^{๑๖๓}ใน^{๑๖๔}ก^{๑๖๕}ด^{๑๖๖}ู^{๑๖๗}ม^{๑๖๘}นั้น^{๑๖๙}ได้^{๑๗๐}จ^{๑๗๑}ัด^{๑๗๒}แ^{๑๗๓}ง^{๑๗๔}ป^{๑๗๕}ก^{๑๗๖}ระ^{๑๗๗}ดา^{๑๗๘}ด^{๑๗๙}หนึ่ง^{๑๘๐}ด^{๑๘๑}ือ^{๑๘๒}พ^{๑๘๓}ิม^{๑๘๔}พ^{๑๘๕}ด^{๑๘๖}บน^{๑๘๗}
 พ^{๑๘๘}น^{๑๘๙}เด^{๑๙๐}ะ^{๑๙๑} ๆ^{๑๙๒} ที่^{๑๙๓}คน^{๑๙๔}หนึ่ง^{๑๙๕}อยู่^{๑๙๖} อ^{๑๙๗}ก^{๑๙๘}คน^{๑๙๙}หนึ่ง^{๒๐๐}ค^{๒๐๑}่อย^{๒๐๒} ๆ^{๒๐๓} เป^{๒๐๔}็ด^{๒๐๕}ปี^{๒๐๖}น^{๒๐๗}โต^{๒๐๘}
 อ^{๒๐๙}อก^{๒๑๐}ที่^{๒๑๑}เด^{๒๑๒}ร^{๒๑๓}ชน^{๒๑๔} ๆ^{๒๑๕} เด็ก^{๒๑๖}เห^{๒๑๗}ด^{๒๑๘}่าน^{๒๑๙}น^{๒๒๐}พ^{๒๒๑}ุด^{๒๒๒}ทุก^{๒๒๓}คน^{๒๒๔} เพ^{๒๒๕}ระ^{๒๒๖}พ^{๒๒๗}ุด^{๒๒๘}ทุก^{๒๒๙}คน^{๒๓๐}
 จ^{๒๓๑}ึง^{๒๓๒}ค^{๒๓๓}อง^{๒๓๔}พ^{๒๓๕}ุด^{๒๓๖}ให้^{๒๓๗}ด^{๒๓๘}ัง^{๒๓๙}มาก^{๒๔๐} ๆ^{๒๔๑} เพ^{๒๔๒}ื่อ^{๒๔๓}ท^{๒๔๔}คน^{๒๔๕}อ^{๒๔๖}น^{๒๔๗}จะ^{๒๔๘}ได้^{๒๔๙}พ^{๒๕๐}ง^{๒๕๑}ค^{๒๕๒}น^{๒๕๓}พ^{๒๕๔}ุด^{๒๕๕}
 มิ^{๒๕๖}ด^{๒๕๗}ะ^{๒๕๘}น^{๒๕๙}จะ^{๒๖๐}มี^{๒๖๑}แต่^{๒๖๒}ค^{๒๖๓}น^{๒๖๔}พ^{๒๖๕}ุด^{๒๖๖}ไม^{๒๖๗}มี^{๒๖๘}ค^{๒๖๙}น^{๒๗๐}พ^{๒๗๑}ัง^{๒๗๒} ด^{๒๗๓}ัง^{๒๗๔}น^{๒๗๕}เ^{๒๗๖}ด^{๒๗๗}ย^{๒๗๘}จ^{๒๗๙}ึง^{๒๘๐}ด^{๒๘๑}ัง^{๒๘๒}มาก^{๒๘๓}
 แม^{๒๘๔}ค^{๒๘๕}น^{๒๘๖}ที่^{๒๘๗}เป^{๒๘๘}็ด^{๒๘๙}ปี^{๒๙๐}น^{๒๙๑}โต^{๒๙๒}ก็^{๒๙๓}พ^{๒๙๔}ุด^{๒๙๕}ด^{๒๙๖}ัง^{๒๙๗}มาก^{๒๙๘}เ^{๒๙๙}ด^{๓๐๐}ย^{๓๐๑}ด^{๓๐๒}้วย^{๓๐๓} ใน^{๓๐๔}ปี^{๓๐๕}น^{๓๐๖}โต^{๓๐๗}
 เห^{๓๐๘}ด^{๓๐๙}่าน^{๓๑๐}นั้น^{๓๑๑}ซ^{๓๑๒}้น^{๓๑๓}ร^{๓๑๔}ะ^{๓๑๕}ก^{๓๑๖}ได้^{๓๑๗}เ^{๓๑๘}ก^{๓๑๙}เ^{๓๒๐}หรือ^{๓๒๑}น^{๓๒๒}า^{๓๒๓}ด^{๓๒๔}า^{๓๒๕}ด^{๓๒๖}ไม่^{๓๒๗}ท^{๓๒๘}ร^{๓๒๙}า^{๓๓๐}บ^{๓๓๑}ด^{๓๓๒}ั^{๓๓๓}ก^{๓๓๔}ษ^{๓๓๕}ณะ^{๓๓๖}

ชาวละแวก ระยะเวลาไม่ก่นัด ปีนโคชันต่อ ๆ
 ไปจนหมดเถาได้มะเขือเทศทั้งนั้น พอถอดปืนโคออก
 จากเถาแล้วก็เทลงไปในกระตาะหนึ่งด็อพิมพ์ ก็นำ
 คาดหรือเกด่อนไว้ด้วยหนึ่ง เด็กคนหนึ่งทำหน้าที่เป็น
 คนผ่ามะเขือเทศโดยไม่ต้องผ่านให้เป็นแผ่นบาง ๆ ผ่า
 แล้วโยนลงไปที่กระตาะหนึ่งด็อพิมพ์จนหมด หนึ่งด็อ
 พิมพ์และไปด้วยทั้งนาทางเหนือถึงมะเขือเทศ เตะ
 เตะไปทั้งนั้น พอได้จังหวะก็จุ่มกันใหญ่ ขวี่ประเดี้ยว
 ก็เดี้ยว ปากมื่อที่เตะนั้นไม่มีใครเดินไปดังที่ห้องนา
 ซึ่งก็อยู่ใกล้ ๆ นั้นเองให้เดี่ยวเวลา เช็ดกับเดือบ้าง
 กับผ้านึงบ้างกับแข้งบ้าง เดี้ยวเดี้ยวก็เกดียง นเป็น
 การกินเดี่ยวของนักเรียนชั้นวิทยาดัยที่เราได้เห็น ส่วน
 การกินอยู่ของเด็กชั้นนักศึกษาในมหาวิทยาลัยคนหนึ่ง
 ที่เราได้เห็นกดับยังหนักไปกว่านอกคือ ทดกที่เราพัก
 อยู่ณมนักศึกษา ที่มหาวิทยาลัยพาราณส์หลายคน
 ได้อาศัยอยู่กดับช่นล่าง วันหนึ่งเวลาเช้ามีนักศึกษาคนหนึ่ง

ตำแหน่งสืบมรดก แล้วแต่สมภารเก่าจะทำพินัยกรรม
 ยกให้แก่ภิกษุรูปใด เมื่อสมภารเก่าสิ้นแล้ว ภิกษุรูป
 นั้นก็ได้เป็นสมภารแทน ท่านตั้งฆราวาสขึ้น เดิมสมภาร
 ได้ทำพินัยกรรมยกตำแหน่งสมภารให้ พอสมภารสิ้น
 ท่านก็เตรียมที่จะเป็นสมภารตามที่พินัยกรรมระบุไว้
 แต่ว่าได้มีพระเถระอีกท่านหนึ่งชื่อพุทธรักขิต ผู้เป็น
 คนใกล้ชิดของสมภารเก่า ได้นำพินัยกรรมซึ่งทำ
 ภายหลังพินัยกรรมของท่านตั้งฆราวาสออกแสดงว่า
 สมภารเก่าได้มอบ ตำแหน่งสมภารให้คนไม่ใช่ให้
 ท่านตั้งฆราวาส ท่านตั้งฆราวาสจึงฟ้องต่อศาลทั้งสอง
 ฝ่ายได้ต่อสู้เป็นความ แย่งตำแหน่งสมภารอยู่เป็น
 เวลานาน ในที่สุด ท่านตั้งฆราวาสเป็นฝ่ายแพ้คดี
 สู้ท่านพุทธรักขิตไม่ได้ และไม่อาจที่จะอยู่สู้หน้ามนุษย์
 ในลังกาได้ จึงออกจากลังกามาอยู่ในอินเดีย และตั้ง
 แต่มาอยู่ในอินเดียแล้วท่านไม่เคยกลับไปลังกาเลย ซึ่ง
 เป็นเรื่องแปลกกว่าสมัยนี้แล้ว ท่านพูดได้ ๘ ภาษา คือ

ภาษาดังกา อังกฤษ บาด์ ฮินดี เบ็งกาลี เนปาลี
 ภูเบศ และท่านบอกว่าท่านรู้จักอินเดียดีกว่าบ้านของ
 ท่านคือดังกาเสียอีก ในทัศนะของท่านที่มีต่อคนอินเดีย
 ออกจะรุนแรงไปหน่อย ที่ท่านมีความเห็นว่าเป็นคนท
 โกง เห็นแก่ตัว คดบดแต่ง สกปรก คด้างศาสนา
 ทัศนะนี้ไม่แพ้ชาวอังกฤษเลยเท่าไร แม้คนไทย
 บางคนที่เคยอยู่ตอนเดียวนานก็มีทัศนะอย่างนี้เหมือนกัน
 แต่อย่างไรก็ตามทัศนะนี้ คงหมายถึงชาวอินเดียที่ไร
 การศึกษา คงมิได้หมายถึงผู้ที่มีการศึกษา เพราะผู้
 ที่มีการศึกษาดี ๆ เป็นคนด้นนกกมอยเป็นอันมาก

ที่ ๆ เราพบนักศึกษาชายชาวอังกฤษสองคนชื่อศิริเดช
 และชัยเดช เป็นนักศึกษาอยู่ที่มหาวิทยาลัยพาราณสี
 คนหนึ่งแต่งงานแล้ว เด็กทั้งสองเป็นคนดีมาก ยิ้ม
 เสมอ ได้ให้ความช่วยเหลือแก่พวกเราเป็นอย่างดี
 แม้เราจะให้รางวัลเขาก็ไม่ยอมรับ กตัญญูดีอย่าง
 สุภาพ

ด้านักพระพุทธรู้ศาสนาโดยเฉพาะของมหาโพธิสัตว์มา
 คมมีอยู่ในเมืองใหญ่ ๆ ในอินเดียแทบทุกเมือง แม้ว่า
 ด้านักเหล่านั้นจะตั้งมานานแล้วก็ตาม แต่ก็ไม่ได้ผลเป็น
 ที่น่าพอใจในการที่จะให้ชาวอินเดียหันมารับนับถือพระ
 พุทธศาสนา คือได้รับผลในการนี้น้อยเต็มที่ ที่เป็น
 อย่างนั้นคงเป็นเพราะคนที่ฟังพระธรรมเทศนานั้นคงเป็น
 พวกปทปรม คือเหลือผลเหลือที่จะแนะนำ หรือไม่
 ก็คงเป็นเพราะงานทางธรรมทูต คือทางเผยแผ่ธรรม
 คงไม่ได้ปฏิบัติกันอย่างจริงจัง ที่ตั้งด้านักไว้ก็เพียง
 เพื่อเป็นที่พักของพวกภิกษุจาริก แล้วเก็บค่าบำรุงเท่า
 หนึ่งเอง ด้วยเหตุนี้พระพุทธรู้ศาสนาในอินเดียจึงไม่เจริญ
 เท่าที่ควรจะเจริญก้าวหน้าไปกว่านี้ ช้อนแม่ท่าน
 ดังพระรัตนตรัยเองก็มีความคิดอย่างนี้

นายศิริเสนกับชัยเสนมีเวลามากคลุกคลีกับพวกเรา
 มาก เพราะโรงเรียนในอินเดียมีวันหยุดพิเศษมากโดย
 เฉพาะวันสำคัญทางศาสนาเช่น ๑. วันนาคัมยามีเป็น

วันบูชาด้วยข้าวคั่วและนมเพื่อไม่ให้ทำร้ายชาวนา
 ๒. วันรักษาศีลเป็นวันให้พระท้าวธวัชชัฏภักดิ์ด้วย
 ด้ายแดง ๓. วันชาติอินเดีย ๔. วันขึ้นมาสุมังกรเป็นวัน
 เกิดของพระกฤษณะ ๕. วันทศกัณฐะ เป็นวันบูชา
 เจ้าแม่ทุรคา ๖. วันมหาตมเป็นวันทำพิธีเปิดพลี
 ๗. วันวิชัย เป็นวันที่พระรามรบชนะทศกัณฐะ
 บรูชาอาวธ ๘. วันเกิดของมหาत्मคันธ์ ๙. วันที่ปองดี
 เป็นวันราชาภิเษกพระราม เป็นวันที่พระกฤษณะประ-
 หารกาดิยนาค และเป็นวันบูชาเจ้าแม่ลักษมีกับท้าว
 กเวรเทพแห่งทมิฬ ๑๐. วันปรโชนีเอกาทศ เป็น
 วันสวดมนต์และอดอาหารของชาวฮินดู ๑๑. วันอัส-
 เป็นวันที่มาจากวันปรโชนีเอกาทศ ๑๒. วันเกิดของ
 ท่านครูนาถเทพ ผู้ตั้งศาสนาฮินดู ๑๓. วันมกราดัง
 กรานตี เป็นวันที่ทำพิธีบูชา ๑๔. วันเมานิมอวดี
 เป็นวันที่อมฤตปฏิบัติกันไม่พูดกัน ๑๕. วันวสันต-
 บัษมี เป็นวันที่วันเรีกคือนับฤกษ์วันดีและเป็นวันบูชา

เจ้าแม่ศรีสวัสดิ์เทพแห่งวิชาการ ๑๖. วันมหาศิวราตรี
 เป็นวันทำพิธีบูชาพระศิวะและอดอาหาร ๑๗. วันहुดี
 เป็นวันทำพิธีสวดสรรเสริญกันเช่นเดียวกับที่พระกฤษณะ
 เล่นกับนางโคปคือหญิงเลี้ยงโคและเป็นวันกรมเทพถูก
 เพลิดเพลินจากพระเนตรที่ตามของพระศิวะ ๑๘. วัน
 รามนวม เป็นวันที่พระรามสมภพ ๑๙. วันเกิดของ
 มหาจักร ศาสตร์แห่งศาสนาเชน ๒๐. วันอักษยคริตย
 เป็นวันระลึกถึงการเริ่มสร้างสิ่งต่าง ๆ ของพระเจ้า
 ๒๑. วันคังคาตัมบี เป็นวันบูชาเจ้าแม่คงคาด้วย
 ดอกไม้และมะพร้าว ๒๒. วันไวศาขปุรณมี ๒๓. วัน
 คงคาทศรา เป็นวันบูชาเจ้าแม่คงคา ๒๔. วันนิรชด-
 เอกาทศ เป็นวันแฉ่งที่สุดของปี (ชน ๑๓ คำ เดือน ๗)
 ๒๕. วันปรม เป็นวันรุ่งขึ้นหลังจากวันนิรชดเอกาทศ
 ๑ วัน (ขอให้สังเกตด้วยว่าวันสำคัญที่หยุดเรียนนี้
 ไม่เกี่ยวกับศาสนาอิสลามเลย เป็นต้นว่าวันเกิด
 ของพระโมฮัมมัดซึ่งตรงกับวันที่ ๒๕ (๒๐) สิงหาคม
 พ. ศ. ๑๓๑๓ ค. ศ. ๕๗๐)

หลังจากได้พักอยู่^{๑๕} เป็นเวลาสามวันแล้ว เรา
ก็เริ่มเดินทางไปยัง^{๑๖} ดงเวชนียสถานอื่น ๆ อีกต่อไป
ดงเวชนียสถานที่เราจะไปนมัสการในวาระต่อไป^{๑๗} คือ
สถานที่ปริณิพพานที่^{๑๘} กุสินาราหรือ ที่เมืองกาเซียใน
ปัจจุบัน^{๑๙} ตอนพลบได้ไปไหว้พระ^{๒๐} ที่มณฑปอีก
อยากจะนั่งไหว้^{๒๑} นั่งสวดมนต์ให้^{๒๒} ใจเป็นการตา แต่เวลา
ไม่อำนวยเพราะจะต้องออกเดินทางจากที่พัก^{๒๓} ไปที่^{๒๔} สถานที่
รกรไฟในเวลา ๑๙.๑๕. น. จึงพยายามสวดมนต์ให้^{๒๕} มาก
ที่สุดที่จะมากได้ในเวลาอันจำกัด^{๒๖} นั้น แล้วนั่ง^{๒๗} นั่งสักครู่
เสร็จแล้วแบ่ง^{๒๘} ส่วนกุศลให้ผู้^{๒๙}อื่น^{๓๐} สักว่อนอธิษฐาน ขอให้
ตนเองและผู้^{๓๑}อื่นได้ปราศจากทุกข์ และมี^{๓๒}ส่วน^{๓๓}บุญธรรมที่
พระพุทธองค์ทรงรู้^{๓๔}แล้ว เสร็จแล้วกราบ^{๓๕}ดาด้วยความ
อาลัย ไม่ทราบว่าต่อไปจะมีบุญวาสนาได้^{๓๖}กับมา
นมัสการ^{๓๗}อีกสักครั้งหรือไม่

กลับมาถึงที่พักเห็น^{๓๘} เขากำลัง^{๓๙}นอนของกัน จึง^{๔๐}รีบ
เข้าไป^{๔๑}นอนของ ๆ คน และของ ๆ ^{๔๒}ผู้อื่น^{๔๓}ยัง^{๔๔}เหลือ ก่อน

ถ้าเป็นสมัยพุทธกาลจะเป็นอย่างไร ในเมื่อสมมติว่า
เราเข้ามาแล้วก็ต้องทูลดาพระพุทธรูปของคักกัธไป ลา-
แล้วถาวรนาถ

พอไปถึงสถานที่หอดวงตากับท่านสังฆรัตนะได้พาเรา
ไปยังสถานสำหรับรถไฟเล็ก ความจริงก็ไม่เล็ก
ขนาดเท่ารถไฟในบ้านเราคือเป็นรถไฟใช้รางกว้างหนึ่ง
เมตร รถไฟใหญ่ของเขาใช้รางกว้างเมตรครึ่ง เรา
ได้ปีคโปก^{๕๕} หนึ่งไฉ่แล้วจึงไม่กังวลในเรื่องตัว ที่สถานี^{๕๖}
นั้นมีคนพลุกพล่านพอสมควร แต่ไม่มากเหมือนที่สถานี^{๕๗}
ใหญ่ระหุที่กักกัธตา สถานชดาด่วนนั้นแม้จะกว้างแต่ก็ต้อง
แคบเพราะมีสถานที่ทำการของรถไฟตั้งอยู่ตรงกลาง จึง
ทำให้มีทางสำหรับเดินไปมาแคบ ด้วยยังแถมมีผู้คน
มานั่งมานอนรอรถกันอีกให้เกือบนไปหมด พร้อมทั้ง^{๕๘}
สัตว์ปศุสัตว์ที่จะนำขึ้นรถไฟอีกด้วย ดังเหตุนั้นทำให้^{๕๙}
สถานชดามีทางเดินเหลือติดขอบสุดชานชดากว้างเพียง
ศอกเศษเท่านั้น และในหมู่คนที่เดินไปมาในทางอัน

แคนได้มีวัวเดินประปรายมากับเขาด้วยทั้ง ๆ ที่ขณะนั้น
 เป็นเวลาตกค้างคืนแล้ว มันเดินเกาะไปถัดมาตามช่อง
 ว้างบนเปไปกับคนอย่างมีระเบียบ คือไม่เหยียบเข้า
 ของหรือคนท่อนใดเลย และคนท่งทวดเดินเฉียดไปน
 ก็ไม่คุไม่ตีไม่หนี แม้มันจะถ่ายมูลตลงมาเขาก็ไม่ถูกหนึ
 มีท่านหนึ่งในคณะของเราในขณะที่กำลังยืนคุยอยู่กับ
 พวกเราได้รู้สึกว่ามีใครมากระชกหลังจึงเหลียว
 ไปมอง ปรากฏว่า วัวนั้นเองมันใช้หัวดันเพื่อขอทาง
 เดิน เพราะพวกเรายืนคุยนเต็มทางซึ่งเป็นทว่างอยู่
 หน่อยหนึ่งนั วัวตัวนั้นพอผลักทางให้ มันก็เดินไปถึง
 ที่ว่างข้างคนนอนแห่งหนึ่งแล้วเดินควงนอนอยู่ข้าง ๆ
 คนนั้นนเอง ดู ๆ ก็แปลกดี และยังมีเรื่องแปลกอีก
 เรื่องหนึ่ง คือมีแขกอ้วนคนหนึ่งแกอ้วนมากและคอด้
 มาก เวลากลางนอนหงาย หัวไม่ยกถึงพื้นไปค้างอยู่
 ดอย ๆ และแกก็ไม่ใช้อะไรหนุนหัวเลยด้วย แต่ทำไม
 ถึงหลับได้ก็ไม่ทราบถามใครนประกอบไปด้วย เห็น

๗
 เบนของแปลกจึงเรียกพวกเราหนึ่งมา ดู แลยังมีอีก
 เรื่องหนึ่ง คือคนที่ได้พบคนหน้าตาเหมือนคนไทยครอบ
 ครวหนึ่ง ปรากฏว่าเป็นชาวเนปาล ได้สอบถามกัน
 ถึงเรื่องที่จะไปตุมพินี เขาก็บอกว่ามีรถยนต์พอไปได้
 ชาวเนปาลทำให้พวกเราเบาใจไปตามกัน เพราะเราเคย
 ทราบว่าการไปตุมพินีนั้นลำบากมาก คนไทยที่เคยไป
 มาแล้วบอกว่าเขาต้องเดินหรือต้องขี่ม้าไปทั้งนั้น ถ้า
 เราไปโดยรถยนต์ก็นับว่าเป็นบุญของเรา

วันพฤหัสบดี เวลา กำหนดเดิมว่าจะออกในเวลา
 ๒๓.๔๕ น. \ แต่ได้ออกเสียในเวลา ๒๒.๓๐ น. รถไฟ
 เด็กคนแม้ว่าจะเด็กกว่าอย่างใหญ่ แต่ก็สดวกสบายดีที่
 นั่งนอนห้องนำพัดลมเหมือนรถไฟใหญ่ทุกประการติด
 กันแต่ข้อหนึ่ง (ห้องแบบรถไฟเด็กเรียกชั้นหนึ่ง
 แต่ในรถไฟใหญ่เรียกชั้นสอง ชั้นหนึ่งของรถไฟใหญ่
 คือรถที่มีเครื่องทำความเย็น) ท่านตั้งพระจิตวิริย
 และชัยได้ขึ้นรถไฟมาส่งเราด้วยจนถึงสถานีสำราญ

จึงได้ลงและอำตาไป รู้สึกชอบน้ำใจบุคคลเหล่านั้น
มากที่ได้แสดงน้ำใจแก่เราอย่างนี้ ในขณะที่เราตระห
ระเหินอยู่ต่างแดนด้วยความจำเริญ

เมื่อบุคคลทั้งสาม ลงจากรถไฟและถาบันไปแล้ว
เราก็ปิดประตูลงกลอนเดย ห้องที่ออกกรรมสิทธิ์ชนเบ
ห้องขนาดกลางมีที่นั่งนอนดังที่เคยกล่าวมาแล้ว แต่เรา
อยู่กันสองคนกับพระมหาแดงเท่านั้น เนื่องจากเรามีค
งโลกซึ่งมีห้องถึง ๕ ห้องเหมือนรถไฟใหญ่ ดังนั้น
พวกเราใครจะไปอยู่ห้องไหนก็ได้ มีห้องเหลือเพื่อ
จุดหมายที่จะไปขึ้นคอกเมืองโครักปุระ (โครักปุระ)
ซึ่งไกลจากพาราณสี ๓๕ ไมล์ แล้วขึ้นรถยนต์ต่อไป
ยังกุสินารา

พอคิดว่าเราจะไปไหว้พระที่กุสินารา อันเป็นสถานที่
ที่อันสำคัญอีกแห่งหนึ่งในพระพุทธศาสนา ก็เกิดมี
อิมเอบใจขึ้นมาแทนความเสียใจที่คิดถึงสารนารถุณย
สถานที่แสดงปฐมเทศนาและผู้ที่มิใช่เอออาร์แก่เรา เรา

ได้นมัสการสังเวชนียสถานมาสองแห่งแล้วพร้อมทั้งได้
 ปิศิอย่างที่ไม่เคยได้มาก่อนเลย และพรุ่งนี้แล้วเราจะ
 ได้มีโอกาสนมัสการสังเวชนียสถานแห่งที่สามอีก ผู้ที่
 ได้ประตุมบุญดากอย่างนี้ ใครบ้างจะไม่เกิดมหา
 ปิ

ชาวเนปาลที่เราเห็นเขาแว้วมาพูดซุบซิบกันในระ
 หว่างพวกเรานี้หน้าคล้ายคนไทยนั้น เขาก็คงไปพูด
 กับพวกเขาเหมือนกันว่า คนไทยนี้หน้าคล้ายคนเนปาล
 ะ เพราะ โดยทั่วไปสามัญชนย่อมคิดที่จะเอาตน
 เป็นหลักในการพิจารณาหรือเปรียบเทียบกับ
 ผู้อื่น

วันที่ ๔ เมษายน

รับต้นก่อน ๖.๐๐ น. ดังหน้าเสร็จแล้วนั่งดูภูมิ
 ประเทศข้างทางรถไฟ ภูมิประเทศแถวนี้มีป่าไม้ซึ่งเขา
 ปลุกได้เป็นแห่ง ๆ มีไร่้อยบ้างเป็นบางแห่ง พอ

๖.๓๐ น. รถก็มาถึงสถานีโครักขปุระหรืออ่านเร็วอย่าง
 แรกว่า โครักขปุระ หรือ โครักขปุรว. เราวิ่งช่วยกัน
 ขนของลงจากรถไฟในท่ามกลางความสับสนของคน
 โดยสารอื่นๆ แล้วเราก็กลุ่มผู้มั่งคั่งน้อย กังมาก คอ
 แข็ง ก็แบกของไปฝากไว้ที่สถานีอีกต่อหนึ่ง โดยมี
 หตวงตาเป็นผู้นำไปฝาก. ในระยะแรกสรรพคำเนียง
 ต่าง ๆ ตั้งแช่ไปหมด แต่ตั้งอยู่เพียงครู่เดียว พอคน
 โดยสารไปกันแล้ว ก็ค่อยเงียบลง ขณะทชานชาลา
 ยังคงมีคนเหลืออยู่สองกลุ่ม คือกลุ่มพวกเราซึ่งกำลัง
 ยืนคุมของ กับกลุ่มแขกอีกกลุ่มหนึ่งซึ่งอยู่ห่างออกไป
 และจากกลุ่มแขกกลุ่มนั้น เราได้ยินเสียงร้องไห้ ซึ่ง
 ในตอนแรกก็เบา แต่ในตอนหลังเสียงร้องไห้นั้นได้ดัง
 ขึ้นทุกที และมีเสียงร้องไห้ของเด็กผสมอยู่ด้วย จึง
 พากันไปดูก็ได้เห็นภาพที่น่าสงสาร คือในท่ามกลาง
 ของคนกลุ่มนั้นได้มีสัมภาระ เช่นกระเป๋าเดินทางเก่าๆ
 กับสมบัติกระจุกกระจิกอันแทบจะหาราคาไม่ได้ เช่น

หม้ออด มีเนียมเก่าบุบ^๕ ผ้าเก่าขาด กระเป๋าดังกระ^๕
 บุบราว กับถูกทาบเป็นต้น และในท่ามกลางของเก่า
 เหล่า^๕ ได้มีผู้หญิงแขกคนหนึ่งกำลังร้องไห้รำพันอย่าง
 หนักพลงคำออกซกหัวไปด้วย ช้าง ๆ นางมีลูกหญิงอีก
 ๓ คน คนโตอายุประมาณ ๖ ขวบ คนกลางอายุ
 ประมาณ ๔ ขวบ ๒ คน^๕ กำลังร้องไห้พร้อมกับแม่
 ส่วนคนเล็กซึ่งมีอายุไม่เกิน ๓ ขวบ ยืนเกาะแม่พลง
 ร้องไห้บ้างหยุดคนโน้นคน^๕บ้าง แล้วก็ร้องอีกแล้ว
 หยุดคน^๕อีก ถ้ามแขกที่ยืนมุงอยู่ได้ความว่า นาง
 พร้อมด้วยสามีและลูกหญิงทั้งสามได้อพยพมาจากเมือง
 อื่น เพื่อจะมาหาภักตเมือง^๕นี้ นางและสามีไม่^๕ญาติ
 หรือคนรู้จักที่เมือง^๕นี้เลย ที่มานี้มาโดยเสียด^๕บุญ
 เสียดกรรมอย่าง^๕นี้เอง ชนอยู่^๕ที่เดิมก็อดตาย นาง
 และครอบครัว^๕โดยสารรถไฟ^๕ชนที่^๕สามี^๕มาเมือง^๕นี้ พอ^๕ถึง
 สถานที่ เห็นสามี^๕หัด^๕ก็^๕ไม่^๕อยาก^๕กวน^๕ตนเอง^๕รับ^๕ชน^๕ของ^๕
 ชน^๕ถูก^๕ลง^๕เสร็จ^๕แล้ว^๕รับ^๕ไป^๕ปลูก^๕สามี^๕ให้^๕รับ^๕ถูก^๕แล้ว^๕ลง^๕จาก

รถไฟ แต่นางก็ต้องตกใจอย่างสุดขีด เพราะปรากฏ
 ว่าสามีของนางได้ตายเสียแล้ว จะตายเพราะอะไรก็
 ไม่ทราบ นางไม่ทราบว่าจะจัดการอย่างไรกับศพกับ
 ลูกแถมกับตัวเอง จึงได้แต่ร้องไห้ หญิงอินเดียพนเมือง
 ถัดต้องตกเป็นหญิงหม้ายแล้ว จะเป็นหญิงที่โชคร้าย
 ที่สุด หมดหวังในชีวิต ยังไม่มีลูกชายยิ่งโชคร้ายหนัก
 ในครอบครัวของชาวอินเดียโดยทั่วไป สามีเป็นผู้กำ
 หารชีวิตของคนภายในครอบครัวไว้ทั้งหมด ดังนั้น
 เมื่อต้นสามี ครอบครัวนั้นจึงเท่ากับสูญเสียทุกสิ่ง
 ทุกอย่างไปด้วย พวกเราเห็นแก่ตัวรู้สึกสงสารจับใจ
 ยากช่วยเหลือก็ไม่ทราบว่าจะช่วยอย่างไร ประเพณี
 เกี่ยวกับหญิงชาวอินเดียมีอย่างไรเราก็ไม่ค่อยรู้เรื่อง
 ครั้นจะช่วยด้วยให้คนของเราเอาเงินให้ ก็ไม่แน่ใจว่า
 จะเกิดผลดีหรือร้ายแก่พวกเราและแก่หญิงนั้นอย่างไร
 ได้เดินไปดูศพสามีของนางที่รถไฟซึ่งยังคงจอดอยู่ เห็น
 ศพนอนหงายชันเข่าชันข้างหนึ่ง ขาอีกข้างหนึ่งห้อย

อยู่ ตาหรี ปากอ้า ตัวแข็งแล้ว เตือนว่าที่สวนมาที่
ห่มก็เก่าเต็มทั้งขาดด้วย เจ้าหน้าทีของรถไฟก็ตาม
แขกที่มาขึ้นรถมก็อยู่ก็ตาม ไม่เห็นให้ความช่วยเหลือ
อะไรเลยแม้แต่จะปลดบโยน (ซึ่งแม้ว่าเราจะฟังภาษา
เขาไม่ออก แต่ก็พอเอาได้โดยอาการที่แสดงออก) ศพ
ก็ไม่นำลงจากรถ มาดูแล้วก็ไป ๆ และในขณะที่นาง
กำลังร้องไห้อย่างไม่มีเมื่อนี่เอง รถไฟได้เดินเลยไป
พร้อมทั้งนำศพสามีของนางติดไปกับรถด้วย

พวกเราบนแสดงความรู้สึกซึ่งความเห็นแก่ตัว
ความปราศจากเมตตาจิตของพวกแขกเหล่านั้นเต็มที
แต่มานึกอีกทีก็น่าเห็นใจ ที่เขาต้องกลายเป็นคนเห็น
แก่ตัว ต้องแสดงอาการขาดเมตตาจิตเช่นนั้น ก็เพราะ
ความยากจนนั่นเอง เราขึ้นดต่อไปอีกเล็กน้อยก็กลับ
ด้วยความรู้สึกที่สดทหดหู่ ทั้งเสียงโหยไห้ที่ปานใจจะ
ขาดของหญิงนั้นไว้ แล้วพากันขึ้นไปขึ้นเข้าบ้านห้อง
อาหารของสถานี เราฉันกันไม่ค่อยลง แทบตลอด

เวตาอาหารได้พูดกันแต่เรื่องนี้ แล้วเรื่องอาหารแล้วก็
ออกมานั่งพักที่ห้องคนโดยสาร รอหลวงตากับคุณ
ประสาธน์ออกไปหารถเช่าเพื่อไปเมืองกุสินาราซึ่งอยู่
ในเขตเมืองกาเซีย

สถานที่รถไฟเมืองโคราชประณีตใหญ่โตพอควร ใหญ่
กว่าสถานีเชียงใหม่ สร้างเป็นสองชั้น มีที่ทำการรถไฟ
โรงแรม ห้องพักของผู้โดยสารหญิงชาย ซึ่งอยู่แยกกัน
และห้องอื่นๆ อีกติดกันเป็นแถวยาว ที่ชั้นล่างตอนเชิง
บันไดที่ชนมาตั้งชนบนมีร้านขายหนังสือ ซึ่งมีหนังสือ
หลายชนิด บางเล่มมีหนังสือรูปทำราคาด้วย

ก็ทำราคาแบบแผนที่ของอินเดียมียี่สิบ ทำด้วยกนกคือ

๑. สุรานตะ ทำแสดงความสงบหรือสันติ ๒. อทฺฐฤตะ
ทำแสดงความปลาดใจ ๓. ภยานกะ ทำแสดงความ
กลัว ๔. กรุณา ทำแสดงความกรุณา ๕. วิระ ทำ
แสดงความแกล้วกล้า ๖. หาสยะ ทำแสดงความ
รื่นเริง ๗. ศฤงการะ ทำแสดงมายาเสน่ห์หรือ

พิศวัต ส. รุทุระ ทำแสดงความโกรธ ส. วิภตุสะ
 ทำแสดงความเกดียด ความชยะแขง - ทำรำเหถ่าน^๕
 นัยว่าได้แบบมาจากนาฏราชคือพระศิวะ เพื่อพิจารณา
 แถ้วคิดว้าควรจะมีอีกสักทำหน่ง คือ ทำแสดงความ
 โศก หรือจะมีในต่อนอื่นที่ยังไม่พบกัไม่ทราบ

ที่หน้าถ์ถานี้เป็นถานกว้างมาก ต่อจากถานน้อออก
 ไปเป็นถ้านามหญ้าต่อไปอีกไกล ผู้คนมีน้อย สะอาด
 ทางด้านซ้ายของถ์ถานี้ มีที่ทำการของรัฐบาลตั้งเป็น
 แถวเรียงกัน ทางด้านขวามีที่จอดรถและตลาด ต้อง
 ข้างถนนมีต้นไม้ใหญ่ปกคลุม เมืองนี้อยู่ในแคว้น
 อุตตระประเทศ มีพลเมืองประมาณ ๓๓๒,๕๐๐ คน
 แหกอินเตียทเป็นแหกยาม หรือทเป็นคณชายถัวใน
 บ้านเราโดยมากไปจากเมืองนี้

เวลา ๘.๐๐ น. ได้พากันไปขึ้นรถยนต์เช้า ซึ่ง
 หดวงตากับคุณประสาทไปว่าจ้างมาได้ในราคา๕รูบีย^๕
 รถคันนี้เป็นรถเก่งแต่เก่ามาก เวลาติดเครื่องรถถัน

ถึงไม่ให้ชน ถึงบางพวกนั่งเด่นอยู่บนถนน นอกถนน
 ออกไปยังมีหมู่ไม้มะม่วงอีก เขาปลูกไว้บนพื้นเรียบๆ
 ใต้ต้นมะม่วงเหล่านี้เคยมีชะอาดไม้ใบห่อแห้งเห็ดค่าง
 เป็นที่มวนดินมาก น้ำพัก หมู่ไม้มะม่วงชนิดนี้มักอยู่
 กลางทุ่งเป็นระยะๆ อัมพวันซึ่งแปลว่าสวนมะม่วง
 ที่มีปรากฏในบาลี เช่นตอนพระพุทธเจ้าประจวบหน้า
 ทรงอ่อนเพลียมาก ก่อนจะเสด็จถึงสาธวโนทยาน
 พระองค์ได้ทรงแวะประทับพักเหนื่อยที่สวนมะม่วงแห่ง
 หนึ่งนั้น คงเป็นสวนมะม่วงหรืออัมพวันชนิดนี้

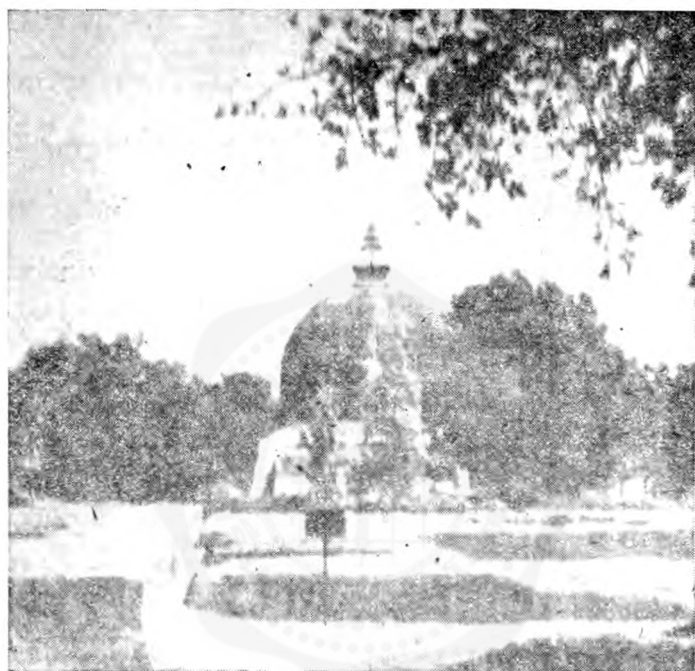
พอมาถึงตอนหนึ่ง คนขับรถได้หักรถออกจาก
 ถนนใหญ่ไปสู่ถนนใหม่ทางขวามือ ไปสักพักหนึ่งก็
 มาถึงหมู่ไม้เล็ก ๆ รถได้เลี้ยวซ้ายทอดคันไม้ไปจอด
 ที่ใต้ต้นไม้ใหญ่ต้นหนึ่ง และเบื้องหน้าของเราออกไป
 ประมาณ ๕ เส้น พระมหาปณิพพานสถูปของพระ
 พุทธองค์ได้ตั้งเด่นอยู่บนเนิน อยากจะวิ่งไปนมัสการ
 เสียตั้งแต่ในเวลานั้นเหลือเกิน แต่ว่าขณะนั้นจะเพน

แล้ว และได้ตกลงกันว่าฉันเพนให้เรียบร้อยให้หมดห่วง
เดี๋ยวก่อนแล้วจึงค่อยไปนมัสการ จึงได้แต่กระวีกระวาด
เดินไปทางหน้ารถแล้วนมัสการไปทางพระมหาสถูปนั้น

เนื่องจากบริเวณนี้มีต้นไม้ใหญ่เป็นหมู่ ใต้ต้นไม้
ที่ราบเตียนร่ม จึงหาที่สำหรับเป็นที่ฉันเพนได้ไม่ยาก
ถัดไปจากที่ที่ฉันเพนออกไปไม่กี่นาที มีข้างเขื่อนหนึ่ง
เขาผูกไว้ ความของมันกำลังหัดอยู่ข้าง ๆ มันนั่นเอง
คราวหนึ่งมันไขว่ลงด้ายไปบนหน้าควาน ความนั้นก็ไม่ว่าง
ถูก มันจึงไขว่วงกระตุนที่ข้างควาน ความนั้นก็ไขว่มัด
แต่ก็ไม่ถูก มันจึงหักกิ่งไม้โยนไล่ควาน ตอนนั้นควาน
ถูกขึ้นส่งภาษาอะไรสองสามคำแล้วเดินหายไป ประ
เดี๋ยวกลับมากพร้อมด้วยกระป๋องน้ำ และวางให้ข้างเดิม
แล้วก็ถ่มควันนอนต่อไป ข้างต้นน้ำแล้วก็สงบไม่กวนอีก

ครั้นเสร็จอาหารเพนแล้ว จึงพากันชนเครื่องบูชา
ของตนเองของของฝากตรงไปทักพระมหาสถูป

บริเวณพระมหาสถูปมีต้นไม้ใหญ่ล้อมไว้โดยรอบ

เบื้องหน้าคือชากวัด ต้นไม้ขาวหน้าพระสถูปคือต้นรัง วิหารสีขาว
ถัดต้นรังไปคือวิหารพระนอน มหาปรีนิพานสถูปอยู่ข้างหลัง

รวมเป็นหมู่ไม้ ถัดจากที่พักพิเศษแห่งนี้อยู่ไม่ไกลตมเมืองกาเซียงใน
ปัจจุบันนี้เท่าไรนัก แม้เมืองปาวากก็อยู่ไม่ไกลจากเมืองกาเซียง
เหมือนกัน แม่น้ำน้อยตามสายคือแม่น้ำทพระพุทธรูปของกัทรังไซ

ให้พระอานนท์ไปตักน้ำมาเสวยกับแม่น้ากกุชานที่ เวลานี้ไม่มีแล้ว คงคนเงินและกตยาบ้นไว้หาไปในที่ที่ดี ส่วนแม่น้าหรือญาติกตมามากเช่นเดียวกัน เวลานี้เรียกว่าโศนรา บริเวณทั่ว ๆ ไปในเมืองกุสินาราวะลานี้ แม้บริเวณรอบ ๆ พระมหาสถูปนอกหม้อไม้ ออกไปก็เป็นนา จะมีที่อยู่อาศัยของคนบ้างก็ไม่กี่แห่ง มักจะพอเป็นชนเป็นอันก่แต่วัดพม่า กับอริยวิหารซึ่ง เศรษฐีพิรุณสร้างไว้ สำหรับให้ผู้ที่จาริกมานมัสการ พระมหาสถูปนี้ได้พักอาศัย กับสถานที่อื่นอีกสองสามแห่งเท่านั้น

บริเวณพระมหาสถูปแบ่งเป็นสองตอน คือ ตอนล่างและตอนบน ตอนล่างเป็นวิหารหรือวัดอันเป็นที่อยู่อาศัยของภิกษุสามเณร เวลานี้เหลือแต่ซากเช่นเดียวกับที่ถ้ำนารก ตอนบนคือ บนเนินเป็นที่ตั้งแห่งปุษยสถานคือวิหารพระนอน กับ พระมหาสถูป ตรงหน้าบันไดอันจะขึ้นไปถึงวิหารพระนอน มีต้นรัง

เด็ก ๆ ขนาดต้องกำอยู่ต้องคัน ซึ่งกำลังออกดอกประ-
ปราย ต้นรวงนี้เป็นรวงชนิดเดียวกับที่บ้านเรา มีดอก
เป็นช่อเป็นฝอยสีขาว ต้นรวงชนิดนี้ไฉนว่าไม่ใช่ต้น
สาละดังที่มีปรากฏในพุทธประวัติที่กล่าวไว้ว่า พระ
พุทธเจ้าบรมมอยู่ระหว่างต้นสาละทั้งคู่ ต้นสาละที่
แท้จริงเป็นต้นไม้มีดอกโตเป็นดอก ๆ รวมเป็นช่อ ดอก
ไม่เป็นฝอยอย่างที่เราเห็นอยู่นี้

บันไดแขกเขาไม่สนใจในเรื่องชนบันไดคู่หรือคี่ เขา
คงถือเอาตามความเหมาะสม เคยสังเกตและลองนับ
มาหลายแห่งแล้ว บางแห่งก็คี่บางแห่งก็คี่ เอาแน่นอน
ไม่ได้

ตัววิหารพระนอน แบ่งเป็นตอนนอกซึ่งมีกำแพงแต่
ไม่มีหลังคา กับตอนในซึ่งมีกำแพงและหลังคา ภายใน
วิหารแคบเตี้ยและมีมืด ทาน้ำปูนขาวเกลี้ยง ๆ ไม่มีลวด
ลายอะไรเลย ตรงกลางมีแท่น เหนือแท่นมีพระพุทธรูป
ปางไสยาสน์ยาว ๒๐ ฟุต ยาวครึ่งหนึ่ง เป็นหินทองแท่ง

ผู้มีอดกลัดมาก พระพักตร์งาม พระศกเป็นเส้นขมวด
 พระหัตถ์ พระบาททำพอดิ ช่วงพระองคค์ไม่สั้นจน
 เลี้ยส่วน และไม่ยาวจนไม่น่าดู พระเนตรหริ์ คด้าย
 จวนจะหลับ ทำได้ยาศน์อยู่ในอาการตะแคงขวา พระ
 หัตถ์ขวาวางไว้ใต้พระเศียร พระหัตถ์ซ้ายวางไป
 ตามพระวรกาย จีวรเป็นริ้วเล็ก ๆ แขนงคืบแบบมกุฎา
 อากาโรได้ยาศน์นั้น เป็นอาการนอนอย่างคนนอนจริง ๆ
 ดำแดงความสงบให้ปรากฏอย่างชัดเจน น่าชมมาก
 มิได้ถูกใจอยู่อย่างเดียวที่ท่าเป็นลัมพระเนตร ได้เห็น
 พระนอนทั้งของไทยทั้งของเทศมาก็มากแล้ว นอกจาก
 พระนอนวัดราชาธิวาส ก็องค์นอกองค์ทำอย่างนุ่ม
 นวลคล้ายคนนอนจริง ๆ

พระได้ยาศน์องค์นี้ได้รับการตกแต่งใหม่ ผู้มีของ
 การตกแต่งถ้าจะให้ใดก็ต้องบอกว่าเป็นผู้มีช่างพม่า
 เพราะทาพระโอษฐ์แดง เขียนพระโขนงดำอย่างเต็มที
 แกมทาทองตลอดพระองค์อีกด้วย ท้องคัพพระมีผ้า

เหตุอย่างนี้ต่างต่าง คดุมตั้งแต่พระศอกจนถึงพระบาท
 แดงขอบกลีบ เบื้องหลังองค์พระก็มีผ้ามากมายหลายสี
 ห้อยไว้ ตรงรังเค็มที่ บางผืนมีอักษรพม่าจารึกไว้

พระนอนในวิหารหน้าพระสถูป

ด้วย นอกจากนัยมฉัตรผ้า ค่ายฉัตรจัน บักอยู่
 หาดยคน เบื้องหน้าองค์พระมีเครื่องบูชาหลายชิ้น มี
 แจกัณกระโถน คือใช้ภาชนะคล้ายกระโถนสูงเป็นแจกัณ

แบบพม่าด้วย ซึ่งก็คงจะเป็นพม่านั่นแหละนำมาตั้ง
บูชาและดำหริบบักดอกไม้

พระพุทธรูปองค์นี้ มีหลักฐานปรากฏในศิลาจารึก
ซึ่งมีอยู่ในวิหารว่ามีอายุประมาณ ๑๕๐๐ ปีแล้ว ใน
คำจารึกนั้นได้บอกชื่อคนสร้าง ช่างผู้ทำ และปีที่สร้าง
ไว้ด้วย ผู้สร้างชื่อ หริพละ ตวามิ นายช่างชื่อ ทินะ
เป็นชาวมอญรา ช่างชาวมอญราเป็นช่างที่มีชื่อมากในการ
สร้างพระพุทธรูปในสมัยนั้น พระพุทธรูปในยุคแรก
พวกกรีกเป็นผู้สร้าง จักรเป็นรูปใหญ่ไม่แนบเนื้อ พระ
ศักไม่เป็นเส้นขมวด พระพักตร์แบบเทวรูปกรีก เช่น
พระคันธารราษฎร์ ต่อมาช่างสร้างเองบ้างเป็นแบบแซก
โดยช่างชาวมอญรา ด้วยเอาเค้ามาจากพระพุทธรูปแบบ
ที่กรีกสร้าง แต่เปลี่ยนแปลงใหม่ให้พระพักตร์เป็นแซก
พระศักก็เปลี่ยนเป็นเส้นขมวด จักรก็เปลี่ยนเป็นรูป
เล็ก ๆ บางแบบพระองค์ เช่นพระสมัยมอญรา

เมื่อได้ทำการบูชาและนมัสการจนพอใจแล้ว ก็กราบ

ดาพากันออกไปยังพระมหาสถูป ซึ่งเรียกอย่างเต็มที
ว่ามหาปรีนิรวานสถูปหรือมหาปรีนิพพานสถูป อันเป็น
สถูปที่สร้างไว้เพื่อเป็นเครื่องหมายว่า พระพุทธองค์
ทรงดับขันธปรินิพพานตรงนี้ องค์พระสถูปอยู่ทางหลัง
วิหารพระนอน เป็นพระสถูปทรงกลมสูงคล้ายระฆัง
หรือโอคว่ำ สูงประมาณ ๗๕ ฟุต บนยอดมีฉัตรโลหะ
สามชั้นปักไว้ ผู้สร้างพระมหาสถูปนี้ ตามหลักฐาน
บอกว่าเป็นคนเดียวกับที่สร้างพระนอน ที่ตรงนี้เดิม
พระเจ้าอโศกทรงสร้างพระสถูปหรือประดิษฐานหัตถ์คิตา
จารึกไว้เช่นกับที่สารนาถหรือลุมพินีเป็นต้น แต่ต่อมา
พระสถูปหรือหัตถ์คิตานี้คงถูกทำลาย ท่านหริพละ
ศวามี จึงสร้างสถูปขึ้นใหม่ตรงที่เดิม และจะสร้างด้วย
หินหรืออิฐปูนก็ไม่ทราบ ต่อมาบริเวณปรีนิพพาน
สถูปนั้น ได้ถูกทำลายโดยพวกนอกศาสนา พวกเดียวกับ
พวกที่มาทำลายพุทธสถานอื่น ๆ เช่นนาถันทาเป็นต้น
จนปี พ. ศ. ๒๔๓๔ เซอร์โรเบิร์ตชานเตอร์ คณบดีแห่งแคนาดา ได้

ทำการสำรวจเมืองกุสินารา และได้พบที่ตั้งของปรินิพพานสถาน^๕ ในปี พ.ศ. ๒๔๓๙ ถึง ๒๔๕๕ ได้มีการขุดค้นและบูรณะปรินิพพานสถาน ในระหว่างนั้นได้พบทรากรปรินิพพานสถูป^๖ ซึ่งสูงเพียง ๒๔ ฟุต และได้พบทรากรพระพุทธรูปหินองค์^๗ ซึ่งถูกทำลายเป็นชิ้น ๆ ด้วยเจ้าหน้าที่ได้เก็บชิ้นของพระพุทธรูปหินมาประดิษฐานประกอบเข้าเป็นองค์ใหม่ดังที่ปรากฏอยู่ใน ส่วนพระสถูปนั้น มีชาวพม่าคนหนึ่งได้สร้างเสริมให้สูงอย่างที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๖๙ และได้ตกแต่งปิดทองทององค์พระสถูปทั้งองค์พระพุทธรูปหินอีก ในปี พ.ศ. ๒๔๗๐ ด้วยค่าใช้จ่ายประมาณสามหมื่นบาท^๘

เราได้จัดรูปเขียนและปิดทองคำเปลวเป็นพุทธบูชาเพื่อตนเองและผู้อื่น จนวันรุ่งขึ้นตบอวยพรบริเวณแถวแถวกำแพงขาวให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระราชินีนาถรัตนมาศจึงได้เสด็จขึ้นรถม้าไปทอดพระเนตรที่ปรินิพพานสถาน^๕ คือพบที่ตั้งของปรินิพพาน (อิฐตลาคโต โลเก อุปปन्नโน) แล้วเสด็จพากันเดินเที่ยว

ประทักษิณรอบองค์พระสถูปล้อมรอบ แล้วแผ่ส่วน
กุศลให้โยมญาติ ให้ผู้ฝากเครื่องบิณฑบาต ให้ผู้ที่ให้
ความอนุเคราะห์จนเราได้มาไหว้พระพุทธรูปนี้ ให้คร

พระมหาปรินิพพานสถูป

อาจารย์และผู้ที่มีอุปการคุณ ผู้ที่เกี่ยวข้องอื่นๆ ตลอดจน
जनคนและสัตว์ทั่วไป และอธิษฐานให้พ้นจากกองทุกข์
การที่ได้แผ่ส่วนกุศลให้ใครต่อใครมาอย่างนั้น เพราะ
รู้สึกว่าการที่ได้มาไหว้พระพุทธรูปนี้ถึงเข้านิเวศน์นี้ ทำให้

ได้บุญมาก การทำดีก็ว่าได้บุญมาก ก็เพราะเกิดปีติ
ได้มันต์เกิดความสบายใจมาก เมื่อได้บุญมาก ก็
สามารถที่จะแบ่งให้ผู้อื่นได้มาก

จากการได้เห็นพระพุทธรูป^๕ และพระสถูป ทำให้
เกิดความรู้สึกได้ชัดแจ่มว่า พระพุทธรูปองค์เสด็จดับขันธ
ปรินิพพานด้วยไม่มีอะไรเลยจริง ๆ พระองค์เสด็จออก
จากความเป็นมามี มาหาความไม่มี เสด็จออกจากราชสมบัติ
มาสู่ความเป็นนักภิกขุอาจารย์ เสด็จจากปราสาทราชวัง
พระแท่นบรรทมอันวิจิตรและอ่อนนุ่ม มาประทับ
บรรทมอยู่ใต้ต้นไม้เห็นผ้านั่งสมาธิที่ปลาดบนพนัก^๕ แม้
แต่พระเชนยก็ไม่ปรากฏว่ามี แม้อย่างนี้ พระพุทธรูป
ก็ทรงมีบรมสุข ยิ่งกว่าราชามหากษัตริย์ใด ๆ ทั้งสิ้น
บรมสุขของพระพุทธรูปองค์นั้นเกิดจากความไม่มี พระ
พุทธรูปองค์นี้ทรงเป็นผู้ประเสริฐสุดอย่างนั้นก็ยังต้องดับ
นับประสาอะไรกับคนมีกิเลสอื่น ๆ เรายังเป็นภิกษุ
อาฆาต เหาเปรียบ ทะเถาะกันตื้นๆ พอตายแล้ว

ก็ไม่เห็นมีหน้าไหนโดดจากหลุมขึ้นมาวิสาอาฆาตใคร
ได้อีก

บริเวณรอบ ๆ ในขณะนั้นสงบ ในที่นั้นไม่มีคนอื่น
เลย นอกจากพวกเรากับคนรถเท่านั้น ครั้นเสร็จพุทธ-
บูชากิจแล้ว ก็มาขึ้นคบบริเวณรอบ ๆ อยู่ข้างพระมหา-
ปรีนิพพานสถูป พดางก็คิดว่าพระพุทธองค์ทรงได้ยากัน
แล้วเข้าปรีนิพพานครั้งนี้ ในพุทธปรีนิพพานสมัย แลว
นั้นคงเต็มไปด้วยภิกษุสงฆ์หนึ่งเฝ้าพระพุทธองค์ บางท่าน
ที่ยังมิใช่พระอรหันต์ก็คงคันคั่ง ตระหนก พระว่า
พระวัง ทำอะไรไม่ถูก เมื่อเห็นชัดอยู่เบื้องหน้าว่าพระ
พุทธเจ้าจะเข้าสถูปปรีนิพพานแน่ ๆ ในระยะกาลอันใกล้
แล้ว แลวก็เดินอยู่หน้าพระอาสน์ที่คงผูกติดผูกหนึ่งด้วย
ความวิตกกังวล พวกมัตถกษัตริย์คงเฝ้าอยู่แถว
ใกล้ ๆ นี้ ลาดวโนทยาน คงเต็มไปด้วยผู้คนและต่าง
รอเหตุการณ์สำคัญเรื่องเดียวกัน พอรู้ว่าพระพุทธเจ้า
เสด็จเข้าปรีนิพพานแน่แล้ว ก็ร้องไห้คร่ำครวญดังก้อง

ไปหมดและเกิดออกกตัญญูแหว่ ๆ นี้ ด้วยความเสียสละ
 อาตมย อย่างไม่รู้ตัวแม่เหตุการณ์เหล่านั้นจะล่วงมา
 ประมาณ ๒๕๐๐ ปีแล้ว แต่ความตั้งใจความเสียสละ
 อาตมยในพระพุทธองค์ ก็ยังคงเหลือมาถึงเราอยู่จนใน
 ขณะนี้

มีเรื่องที่จะกล่าวเกี่ยวกับสถูปอีกเล็กน้อยคือ สถูป
 แบบนแบ่งเป็นสามส่วน กล่าวคือส่วนล่างที่เป็นรูป
 โถคว่ำหรือถอมพาง ส่วนกลางที่เป็นแท่น ส่วนบนที่
 เป็นฉัตร สถูปที่สามัญก็เป็นแบบนี้ ส่วนทรงสามมุม
 ความหมายดังนี้คือ ส่วนล่างหมายถึงเครื่องลาดเครื่อง
 รองพน เช่นหมอนเป็นต้น ส่วนกลางหมายถึงอาสนะ
 สำหรับป็น ส่วนบนหมายถึงผู้นั่งกล่าวคือพระพุทธ
 องค์ ครั้นต่อ ๆ มาส่วนบนที่เป็นฉัตรนั้นได้เปลี่ยนเป็น
 ปล้องไฉนไป

นอกจากมหาปริณิพพานสถูปแล้วได้เคยไปยังมณฑล
 พินชนเจดีย์ ซึ่งเป็นที่ถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระ

สถานที่อยู่ห่างจากที่บริพัณประมาณหนึ่งไมล์ มี
ทางรถยนต์ติดต่อตลอด เวลานี้เรียกว่า รามการ
มฤตพืชนเจดีย์ในปัจจุบันนี้ เหลือซากเป็นเนินอิฐ

มฤตพืชนเจดีย์

ใหญ่กว่าที่บริพัณสูงประมาณ ๔๘ ฟุต มีต้นไม้
ใหญ่เช่นต้นไทรขึ้นอยู่บนเนินนี้หลายต้น ตรงกลาง
เนินมีรอยขุดเจาะลึกจนถึงพื้นดินชั้นต่าง เพื่อพิสูจน์ว่า
จะมีอะไรบางอย่างหรือไม่ที่พอจะเป็นเครื่องยืนยันว่า ที่นี้

เป็นทถวายเป็นพระพุทธรูปไว้ แต่ก็ไม่ได้หวัง เพราะ
 ได้พบหลักฐานยืนยันได้แน่นอนว่า ท่านเป็นทถวายเป็นพระ
 เสด็จจริง คือได้พบดินเป็นรอยไหม้อยู่ที่เบื้องล่างนั้น
 ที่มณฑลพิษณุโลกเจดีย์นั้น มีพระจันทร์หนึ่งองค์อยู่
 ท่านชื่อสร้อย ได้ยินว่าเดิมท่านทำเพิงอาศัยอยู่บนต้นไม้
 ไทร แต่เดี๋ยวนี้เดือนลงมาทำกระท่อมอยู่ที่โคนต้นไม้ไทร
 ท่านพูดแซกเร็วมากและกล่าวการกล่าวยุบเดียวจริง ๆ
 ถ้าจะกล่าวการกล่าวยุบท่านเป็นคนคอยเคียงหันหรือหลบหน้า
 ถ้าหลบไม่พ้นจริง ๆ ก็ใช้จักรคุมหน้าคุมศีรษะเลย
 ท่านได้นำให้เข้าไปดูภายในที่พักของท่าน และนำ
 ภาชนะถ้วยชามเป็นแผ่นกลดเล็ก ๆ ออกมาเรียง
 ดองดมใต้แผ่นหนึ่ง รัดคอร้อย จึงหยิบขึ้นมาอีกแผ่น
 หนึ่งแต่แตกต้องวาง เพราะเห็นได้ถนัดชัดแจ้งว่า
 ร่างกายของหลวงปู่จันทร์นั้นเต็มไปด้วยโรคกลาก
 เราชนรอกกลับมาทางเก่าผ่านบริเวณมหาปริณิพพาน
 ถาน ได้เห็นมีการดาบรอกที่เด่นผ่าทะลุเนื้อเข้าสู่เมือง

โครักขปุระ และพักอยู่ที่ห้องพักของผู้โดยสาร รอเวลา
รถไฟที่จะไปเมืองเนาตันวาในเวลา ๒๒.๓๐ น. เพื่อเดิน
ทางไปดุมพินี เนื่องจากยังมีเวลาเหลืออยู่มากจึงเดิน
ลงไปผู้หญิงแรกคนนั้นอีก แต่ไม่พบ จึงออกเดินไป
ที่แถว ๆ ส่นามหน้าสถานี ไม่เห็นมีอะไรที่น่าสนใจ
จึงกลับมาคุยกันที่ห้องพัก ประารภกันถึงบ้านเราว่า
หนานเบนหนามะม่อง กว่าเราจะกลับบ้าน ก็คงพ้น
หนามะม่องแล้ว บ้างก็ว่าบ้านหน่บ้านเราคงเป็นอย่าง
นั้น ๆ ตั้งแต่มาเมืองแซกเราไม่รู้เรื่องเมืองไทยเลย
จึงคาดคะเนว่าเป็นอย่างนั้นอย่างนั้นไปตามเรื่อง บ้างก็
ว่าชื่อเมืองกัวตาธัมเปอร และ โคราซ อาจมาจากชื่อ
เมืองโครักขปุระ หรือ โครักขเปอร หรือ โครักขโปร
(Ghorakhubur) นักระมัง เช่นเดียวกับคำว่า สิงคโปร
ก็มาจากคำว่า สิงหปุร ไมซอร มาจากคำว่า มหิสร
แต่อย่างไรก็ตามเราก็ก็นึกถึงคำหนึ่งถึงสถานที่ที่ประนิพ
พานของพระพุทธองค์ไม่ได้

คนดีแม้ว่าได้ลวงลับดับไปนานแล้วหลายพัน
ก็ยังมีคนเสียดายอาลัย พอใจที่จะยอมข้ามน้ำข้าม
ฟ้าไปนมัสการอนุสรณสถานของคนดีนั้น โดยไม่
เห็นแก่ความทุกข์ยาก

วันที่ ๕ เมษายน

เมื่อคืน^๕ เวลา ๒๒.๓๐ น. รถไฟได้ออกจากสถานี
โครักขปุระ โดยมีคณะของเราโดยสารไปเมือง
เนาตันวา (Nautanwa) ด้วย พวกเราได้มีโอกา^๕
สใช้รถ^๕ถัง^๕โบ^๕ก^๕ก^๕เหมือนเมื่อมาจากพาราณสี การที่
เจ้าหน้าที่รถไฟ^๕เชื้อ^๕เพื่อ^๕ให้เรา^๕ได้^๕ใช้^๕รถ^๕ถัง^๕โบ^๕ก^๕ก^๕ไม่^๕
เรื่องลำบากอะไรสำหรับเขา เพราะปรกติคนอื่น^๕เคย^๕
ค่อย^๕โดย^๕สาร^๕รถไฟ^๕ชนิด^๕หนึ่ง^๕ที่^๕ต้อง^๕อยู่^๕แถว^๕และ^๕โบ^๕ก^๕ก^๕
ที่^๕หนึ่ง^๕ โบ^๕ก^๕ก^๕มี^๕แต่^๕คณะ^๕ของเรา^๕เท่านั้น^๕ที่^๕เบ^๕น^๕ผู้^๕โดย^๕สาร^๕
ไม่มี^๕ผู้^๕โดย^๕สาร^๕อื่น^๕มา^๕ปะ^๕ปน^๕เลย ดังนั้น^๕จึง^๕ไม่^๕เบ^๕น^๕การ^๕
ลำบาก^๕อะไร^๕ที่^๕เขา^๕จะ^๕เชื้อ^๕เพื่อ^๕ให้เรา^๕ได้^๕ใช้^๕รถ^๕ถัง^๕โบ^๕ก^๕ก^๕

และเมื่อถึงเนาคันหาแล้ว เจ้าหน้าที่ประจำรถไฟยังตัด
 โบกี้ที่เราโดยสารอยู่นั้นออกไว้ที่หน้าสถานีเนาคันหาอีก
 เพื่อให้เราได้ใช้พักอาศัยด้วย พวกเราได้แยกย้ายไป
 อยู่ห้องหนึ่งบางห้องหนึ่งบางในโบกี้นั้นตามอัชฌาศัย แม้
 อย่างนั้นก็ยังมีห้องว่างอยู่อีก เป็นการแปลกอยู่
 เหมือนนกกระทาห้องว่างดังกล่าวหนง ๆ ที่ไม่ได้ได้ถูกแจ
 เดย จะเปิดเมื่อไรก็ได้แต่ก็ไม่ปรากฏว่ามีคนอื่นแปลก
 ปรอดมแอบซ่อนไปอาศัยโดยสารในห้องว่างนั้นเลย

รถไฟถึงเนาคันหาในเวลาประมาณเที่ยงคืน ระยะ
 ทางจากโครักขปุระถึงเนาคันหายาว ๕๖ ไมล์ โบกี้ของ
 เราเขาตัดออกมาจอดไว้แถวหน้าสถานี แม้ว่าจะมี
 เพียงโบกี้เดียวตามลำพัง ไม่มีหัวรถจักร ก็ยังมีน้ำ
 มีไฟพร้อม คงจะเป็นเพราะนอนค้างในรถไฟจนเคย
 ดังนั้น ในระหว่างที่เขาตัดรถปล่อยรถกันนั้นจึงได้หลับ
 ดันทีไม่รู้เรื่องราวเลย มาตกใจตื่นเอาตอนเช้าครู่ด้วย
 เสียงซึ่งไม่เคยคุ้นหูมาก่อน จึงถูกขับไปตู่ทางหน้าต่าง

ด้านสถานที่ ก็ได้เห็นนกชนิดหนึ่ง ไม่ทราบว่าเป็นนก
 อะไรไม่เคยเห็น นกนี้ตัวโตขนาดแร้ง แต่เคยกว่า
 ขนของมันเป็นสีขาว ปนเหลืองเทา รูปร่างสะอาด
 ประเปรี้ยว หน้าตาคมสัน กำตั้งร้องพดางกินพดาง
 แต่ถึงที่มันกินนั้นเห็นแล้วก็ต้องเบนหน้า เพราะช่างไม่
 สวมกับรูปร่างของมันเลย จึงย้ายจากหน้าคางหันมาด
 ทางหน้าคางอีกด้านหนึ่งอันเป็นด้านออกท้งหน้าสถานที่
 พอเยี่ยมหน้าออกไปเห็นก็ตั้งใจไว้ว่า ในระหว่างที่
 พนजरอยู่ในอินเดียน ถ้าไม่แน่ใจแล้ว เห็นจะต้องด
 เหนอหมขวิดราว เพราะภาพที่ได้เห็นนั้น คือ หมวง
 แอ่งกินของปฏิกูล ที่มนุษย์ถ่ายไว้ให้ฉุนไปหมด หม
 เหล่านตัวเล็ก ผอม สูง ขนยาวหน้าเสี้ยมราวกับ
 หน้าหนู ไม่อ่อนช้อยอ้ายท้องตากดินเหมือนหมูในบ้าน
 เรา หมูเหล่านนี้อากการจะหิวกระหายเป็นที่สุด แม้ว่า
 หมจะวิ่งฉุนชดุมอยู่อย่างนั้น คนก็วิ่งถ่ายกันเป็น
 ทิวแถว บางกึ่งทำชรอยข้างรถเรานั่นเอง คนเหล่าน

นมทุกเพศหลดายวัย และต่างทำธุระของคนอย่าง
 หน้าตาเฉย ไม่สนใจในกันและกัน บางคนกลับทำธุระ
 พดางปากก่อกุ้ยกับเพื่อนซึ่งทำธุระอย่างเดียวกันเสียอีก
 ที่จะเห็นว่าเป็นคนตระหนาท พอทำธุระเสร็จแล้ว บาง
 คนที่มีหมอนมาด้วยก็ไขน้าในหมอนต่าง บางคนซึ่ง
 ไม่มีหมอนก็เดินไปต่างทหนองน้า ซึ่งมีน้าเชยวจจุจน
 เกือบดำ หนองน้าอยู่ใกล้ ๆ กับรถของเรา วิธิด่าง
 ก็พิสดาร และทำเหมือนกันทุกคน คือ ด่างด้วยเท้า
 ธุระก่อน ค่อยไปก่ด่างปาก แล้วจึงจะด่างหน้าตาขึ้น
 มาตามลำดับ บางคนทำธุระอยู่ใกล้หนองมาก พอ
 เสร็จแล้วก็เดินมาด่างทหนองน้า ดังปฏิภาณททายไว้นั้น
 เพียงครู่เดียวเท่านั้นก็หมดเพราะอำนาจจิตความหิวของหมู่
 ไม่ทราบว่าเป็นประเพณีของแขกมีอย่างไร พวกแขกจึง
 ชอบไปทุ่ง ไม่นิยมทำด้วยมืออย่างนี้ และสถานที่แขก
 ชอบทำธุระอีกแห่งหนึ่งที่เคยทราบและเคยเห็น คือ ข้าง
 ถนน แก่ทำธุระไปพดางมองดูคนหรือรถแล่นผ่านไปมา

พดาง โดยไม่แสดงดีหน้าผิดปรกติแต่ประการใด ทำ
ไม่จึงชอบไปอย่างนั้นก็ไม่ทราบ เรื่องที่กล่าวมานั้น
อาจจะไม่สุภาพ แต่ขอให้ถือว่าเพื่อการศึกษาเถิด

เรื่องสุภาพไม่สุภาพนั้น บางแห่งก็ถกขอยกันบางแห่ง
ก็คานกัน หรือสมัยหนึ่งถือว่าไม่ดี อีกสมัยหนึ่งกลับ
นิยม เช่นชาวชิเบต ถือเอาการแสบตบเป็นการแสดงความ
เคารพ ยิ่งแสบออกมายาวเท่าใดก็เคารพมาก
เท่านั้น การทำความเคารพแบบนี้ ถ้าชนนำมาใช้
ในบ้านเรา อาจจะทำให้เกิดความลำบากแก่ผู้ที่ทำ
ความเคารพนั้น ชาวพม่าเวลาเข้าไปสู่ปฐมนิยสถาน
ต้องถอดรองเท้าแต่ยังคงโพกศีรษะไว้แม้ทหารองครักษ์
ของประธานาธิบดีพม่า แต่งเครื่องแบบทหารเต็มที
แบบตะวันตก เวลาเขาไปสู่ปฐมนิยสถานก็ต้องถอด
รองเท้า แต่กลับสวมหมวกเข้าไปในนั้น และไปนั่ง
กับพนักงัดรวมหมวกด้วย พวกฝรั่งเวลาเข้าไปใน
สถานที่ควรเคารพ ผู้ชายต้องถอดหมวก แต่ผู้หญิง

กตัญญูรวม หมวกได้แม้ว่าหมวกนั้นจะคล้ายกระຈາด
 ดอกไม้ ชาวเขมรทั้งหญิงทั้งชายเวลาสร้างหน้าศพ
 พระเถระ ใช้ตั้งตั้งแต่ศีรษะเรื่อยไปจนถึงเท้า และ
 ศพนันใช้ผ้าคลุมตลอดหมดทั้งร่าง อนึ่งการตั้งรวมเศ
 ธาตุถูกคุมไว้ข้างหลัง คนไทยสมัยก่อนถือกัน ไม่มีใคร
 ยอมตั้งรวมอย่างนั้น เพราะมีแต่ศอกศัพเท่านั้นที่ตั้งรวม
 ได้อย่างนั้น มาสมัยนี้ ไม่ว่าผู้ว่าคนต่างก็ตั้งรวมเศ
 แบบนั้นกันให้เกรอไป แต่วกไม่เห็นเป็นโทษเป็น
 อันตรายอะไร รวมความว่าทั้งหมคนั้นชนอยู่ทุก
 “ถือ” ตัวเดียวและ เรื่องประเพณีนิยมนั้น ของใครก็
 ว่าของคนดี ดังนั้นผู้นั้นจึงควรให้เกียรติแก่ประเพณี
 นิยมของผู้นั้นบ้าง ถ้าประเพณีนั้นไม่ทำความเดือดร้อน
 แก่ใคร

การที่พระวินัย มีข้อความกล่าวถึงวัจจกุกู และ
 หลักปฏิบัติสำหรับวัจจกุกูของภิกษุสามเณร ย่อมเป็น
 เครื่องแสดงให้เห็นว่า สมัยนั้น คือ สมัยพุทธกาล

ชาวอินเดียคงไม่นิยมสร้างถ้ำมเช่นเดียวกับทุกวันนี้
และพระพุทธเจ้าคงทรงเห็นความไม่ดีของการกระทำ
อย่างนั้นมาแต่

เวลาเข้าก่อนอาหาร คุณประดาทกับหลวงตาได้
ออกไปติดต่อหาเช่ารถเพื่อไปตุ้มพิน ดักพิกหนึ่งก็
กลับมาด้วยหน้าตาขมแย้มและรายงาน ว่า ถ้าเร่งได้
รถที่จะไปตุ้มพินได้ เป็นรถจี๊ปดีเตชันแวกกัน ระยะ
ทางจากถนนถึงตุ้มพิน ตามที่แขกบอก ว่า ๓๐ ไมล์
ค่าเช่าทั้งไปและกลับ ๘๐ รูปี รถจะไปถึงตุ้มพินเวลา
ประมาณ ๓๔.๐๐ น. และจะกลับถึงสถานนีเวลาประมาณ
๒๐.๐๐ น. เนื่องจากทางไม่เรียบร้อย จึงต้องใช้เวลา
ในการเดินทางมาดักพิกน้อย รายงานนี้ทำให้เราสบาย
ใจเป็นอันมาก เพราะตามที่ได้ทราบจากคนไทยที่เคย
ไปตุ้มพิน ต่างพูดเป็นเสียงเดียวกันทั้งนั้นว่า ไปยาก
เย็นเป็นที่สุด ถ้าจะเดินต้องใช้เวลากถึง ๘ ชั่วโมง ถ้า
ไม่เดินก็ต้องขี่ม้า หรือพา หรือขนคานหามไป และ

ต้องไปค้างที่ลุมพินี อันตรายในระหว่างทาง อันเกิด
จากโจรผู้ร้ายก็มีอยู่ ประมาทไม่ได้ การที่พวกเราจะได้อ
ไปไหว้พระที่ลุมพินีอย่างสะดวก เป็นพิเศษอย่างนี้ จึง
ทำให้รู้สึกไปรั้งใจ ความสับสนใจของเรา ทำให้ลืม
นึกถึงความเอาเนื้ออะไรนึกไม่ได้ ต่อคำพูดของแขกช
งเราเคยถูกมาหลายครั้งแล้ว

ความอึดใจอันเกิดจากความสมหวังมักจะอยู่
กับเราไม่นาน มาหาเราพบกับอาคันตุกะผู้ช
และมึนระมาก มาหาเราชั่วประเดี๋ยวก็กลับ อนึ่ง
เมื่อสมหวังแล้วก็ต้องเตรียมตัวไว้รับความผิดหวัง
ด้วย ความหวังเป็นเรื่องที่ไม่แน่นอน ถ้าจะเอา
แน่กับความหวัง ก็เท่ากับเอาแน่กับสิ่งที่ไม่แน
แม้แต่ความไม่แน่นอนเอง ก็ไม่แน่เหมือนกัน

และยังอยู่ในอินเดียนานเท่าใดก็ยังเห็นมหั
นวิชะภาพของพระพุทธเจ้ามากขึ้นทุกขณะ ทั้งยัง
เห็นเหตุที่ทำให้พุทธศาสนาต้องออกไปจากอินเดีย
ยิ่งขึ้นทุกทีเหมือนกัน.

ในระหว่างที่รอรถยนต์อยู่นั้น ได้มีหญิงสาว
 ดังกาอีกรูปหนึ่งย่างเข้ามาบนรถไฟที่จอดเรานั่งอยู่หอดวง
 คาดังการุณีหม้ออายุมากแล้ว รูปร่างสูง ขาวและ
 คมสันกว่าหอดวงคาสั่งมรักจิต จากคำบอกเล่าของ
 หอดวงคาสั่งมรักจิต ทำให้เราทราบว่หอดวงคาสั่งกา
 นได้มาอยู่ที่เนคตันวาทหลายปีแล้ว จนมีดำนึกถึงขันธ์
 สมบัติส่วนตัวของท่านเอง ท่านบอกว่า ขณะนั้นท่าน
 ขรามากแล้ว จึงอยากจะกลับไปใช้ชีวิตในบั้นปลาย
 ที่บ้านเกิดเมืองนอนของท่านคือที่ดังกา เมื่อทราบว่า
 พวกเรามาจึงได้มาหา และใคร่จะเสนอนายด่านักถึงม
 ของท่านแก่เรา ในราคาเมื่อคิดเป็นเงินไทยแล้วเป็น
 เงินประมาณหลายหมื่นบาท และได้พรรณากถึงผล
 ประโยชน์ที่จะได้จากด่านักถึงมของท่านนี้ พร้อมทั้ง
 คะยั้นคะยอให้เราไปดูด่านักของท่าน พวกเรารู้สึกปลื้ม
 ใจในข้อเสนอของท่าน เพราะในท่านจึงเห็นพวกเรา
 เป็นเศรษฐีไปได้ ท่านหอดวงคาสั่งมรักจิตก็รู่อยู่เต็มที

ว่าพวกเราในฐานะในด้านการเงินเป็นอย่างไร หรือท่าน
เห็นว่า ท่านเจ้าพระคุณหัวหน้านักคณะเป็นพระเถระ
ผู้ใหญ่ของไทย คงจะพุดจาเรื่องนักบวชรัฐบาลไทยได้
เนื่องจากเวลายังมีและเพื่อเป็นการรักษาไมตรี พวก
เราจึงได้ไปดำนักสงฆ์ของท่าน ซึ่งอยู่ห่างจากกุฏิ
เค็ดอนที่คอรกไฟที่เราอาศัยอยู่ไม่ถึงกิโลเมตร และ
มองเห็นได้จากกรกไฟ

ดำนักสงฆ์ของหลวงพ่อตาลังگان มีอาณาบริเวณ
กว้างขวางพอสมควร ขนาดโรงพิมพ์และหอสมุดมหา
มกุฏราชวิทยาลัย มีถนนเล็ก ๆ จากประตูเข้าตรง
ไปยังอาคารซึ่งเป็นคอกชนเค็ดวสองหลัง บริเวณทั่วไปมี
ต้นไม้ดอกไม้มัดเป็นอันมาก มีกำแพงล้อมรอบบริเวณ
ทุกด้าน หลวงตาเจ้าสำนักได้พาเรานั่งขึ้นรถ แลดู
ปฏิธัณฐารด้วยน้ำชาดังกา เราอยู่รับปฏิธัณฐารพอ
ควรแก่เวลาแล้วก็ตากลับมาที่กรกไฟ ท่านหลวงพ่อตาลัง
گانันได้ตามมาที่กรกไฟอีก และมานั่งพุดต่อไปอีกที่จะ

ให้ตกลงข้อด้านกึ่งสี่ของท่านให้ได้ จนถึงเวลานี้ก็
จะให้รถยนต์มารับ แต่รถก็ยังไม่ว่าง จนเลยเวลานี้ไป
กว่าครึ่งชั่วโมงแล้ว ก็ยังไม่มีความว่ารถยนต์นั้นจะ
มารับ มาถึงตอนนั้น ต่างนึกคิดว่าคำพูดของแขกนั้นจะ
เชื่อดีหรือไม่ไปทุกคนก็ไม่ได้ และบางท่านก็พูดว่า นึก
แต่ที่เดียวว่าจะเหลว บางท่านก็ว่า คิดแล้วเชื่อว่า
ว่าเชื่อแขกนั้นไม่ได้ ได้ฟังแล้วก็มาคิดว่า ก็คิดได้
อย่างนั้นแล้ว ในใจจึงไม่พูดเสียก่อน เรื่องคิดแล้ว
ที่เดียว ว่าแล้วเชื่อว่า หรือว่าแล้วใหม่ละ ว่าจะเป็
นอย่างไร เราชอบใช้กันมากทั้ง ๆ ที่ไม่ได้ผลดีหรือ
ได้ประโยชน์อะไรขึ้นมา นอกจากจะทำให้ผู้พูดนั้นรู้
สึกกริ่มใจเล็ก ๆ น้อย ๆ ไปคนเดียวว่า เรานักด่า
กันอยู่ ที่ศาลาการณีก

พวกเราเห็นว่าถ้ามีรถรถยนต์คนนั้นอยู่ ถ้าจะไม่
ได้เรื่องที่ดี จะได้แต่เรื่องร้าย จึงขอร้องให้หลวงตา
ถึงกาชาดคำทั้งสองรูปนั้น ไปช่วยดูรถยนต์คนนั้นหรือ

หารดคันใหม่ให้ด้วย ซึ่งท่านทั้งสองก็กระวักกระวาดลง
จากกรไฟไปที่เดียว ขอย่างนํ้าหยกทั้งสองของเราก็ก
กระวักกระวาดเหมือนกัน ด้วยรบนํ้าอาหารซึ่งเราเตรียม
สำหรับไปฉนเพนกดางทางออกมาถวายพระ เพื่อให้
เสร็จเรื่องอาหารเพนไปเดียวที่เดียว และไม่ดื่มที่จะ
เตรียมอาหารส่วนหนึ่งไว้เพื่อหุดวงตาทั้งสอง เพราะ
ประเดี๋ยวก็คงจะหอบกลับมา และเมื่อได้เห็นเราเตรียม
อาหารไว้ถวายด้วยความตั้งใจโดยเฉพาะ ก็คงจะเข้มน
ขึ้นทั้งสองรูป

อันความเหนื่อย หรือความหิวนั้นเพียงประ
การเดียว ก็อาจทำให้ฆ่าคนได้ ถ้ารวมสองประ
การแล้ว (และขาดสติ) จะมีผลร้ายสักเพียงไร

สักพักหุดวงตาทั้งสองก็กลับมา พร้อมด้วยความ
เหงาเหงาและแจ้งว่า รกยนต์คันนั้นหลุดแต่ไม่เป็น
ไรได้หารกยนต์คันใหม่แทนคันเก่าได้แล้ว เป็นรถจับ
กดาง เขาคิดค่าเข้าไป—กดับในราคา ๘๐ รูบียเท่ากับ

รถยนต์คันแรก และจะมารับที่สถานีในเวลา ๑๒.๐๐ น.
ท่านทั้งสองคุยกันจนพลางฉันอาหารเพนไปด้วย โดย
เฉพาะหลวงตาดังระลึกคิด มีเรื่องพูดมากกว่า รว
กับว่าอดอยากพูดตั้งกามาหลายวัน พอมีโอกาสดังพูด
ให้คุ้ม

พอเวลา ๑๒.๐๐ น. รถจับคนนั้นได้มาจอดที่สถานี
จริง ๆ ขอนแสดงว่าเขากพูดจริงก็มีอยู่ เราได้นำของ
คิดตัวไปเฉพาะแต่ที่จำเป็น และของที่เราจะดื่มได้ก็
คืออุปเท่ห์ของสวนครัวของฝาก เสร็จแล้วเปิด
ประตูรถไฟโดยมิได้ใส่กุญแจ เพราะไม่มีกุญแจ แล้ว
พากันไปที่รถจับคนนั้น พอได้เห็นภาพรถนัด จิตใจ
ก็ชักถึงได้ว่า รถคันนี้จะสามารถพาเราไปให้ถึงจุดหมายได้
ถ้าเร็วหรือหนอ หรือจะพาพวกเราไปเททางไว้ ณ ที่
แห่งใดแห่งหนึ่งซึ่งไม่ใช่จุดหมาย เพราะรถเก่าเต็มที
หลังคามันผุผอนไวกว่าเพียงครึ่งเดียว อีกครึ่งปล่อยให้
ตากแดด ที่นั่งใช้กระดานสองแผ่น วางพาดขวางตัว

ตะเบ็งเสียงพูดให้ดังที่สุด พูดให้เร็วที่สุดให้เห็นอกว่าอก
ฝ่ายหนึ่ง โดยไม่ต้องฟังว่าอีกฝ่ายหนึ่งจะพูดอย่างไรให้
เสียเวลา หดวงตาลงขรึมขิดพูดได้ดัง เร็วและพูด
ได้มากตลอดไม่หยุด เห็นอกว่าเจ้าของรถ จึงเป็น
ฝ่ายชนะไปในที่สุด และในขณะที่พูดนั้นหุดงตาทำมือ
ขรึมขิด ออกทำออกทางและทำ ตาพอง ตาหรี่ ทำ
หน้า ทำปากได้แปลก ๆ เป็นพิเศษกว่าเจ้าของรถ
พวกเรานั่งดูหุดงตาที่ ดคนรถที่ หนวกหูเหลือทน นึก
ว่าเดี๋ยวคงได้ดัง แต่ก็ไม่เห็นมีดีให้ดังสักที ได้แต่
เถียงกัน พวกเราผู้ดีกระอาเหลือประมาณ พวกนั้นบ่น
อุบอุบว่า เมื่อไรมากเถียงกันนั้นจะจบ จะให้ไปให้
พระทนต์มพนักนเดี่ยท

วิธีโต้เถียงของแชนนั้น ถ้าฝ่ายใดพูดได้เร็ว ได้
มาก ได้ดัง พูดไม่หยุด จนฝ่ายหนึ่งต้องหยุดฟัง
เพียงสักครู่เท่านั้น ฝ่ายนั้นชนะ เพราะอีกฝ่ายหนึ่งจะ
ยอมแพ้เองง่าย ๆ เมื่อแพ้แล้วก็แพ้จริง ๆ ไม่มี

เตียงหรือพูดอะไรอีกเลย

พอรถเดินเครื่อง ก็รีบควานหามันใจเป็นหงิกก้น
ดั้ม รถถ่อผ่านหมู่บ้านกระท่อนซ้นลงไปตามถนนฝุ่น
ออกทุ่งไปตามทาง พวกเราไม่ค่อยได้พูดกันเพราะคอย
ระวังตัวกลัวเจ็บแฉะเกรงฝุ่นจะเข้าปาก นี่มันจะหิว-
เพราะก็ต้องมีตปาก รถมันมากทำให้คันใบหูแฉะจุก

ทางสายนี้เขาทำขึ้น สำหรับให้อันผู้เป็นนายกรัฐมนตรี
มนตรีพม่าในขณะนั้นได้เดินทางไปไหว้พระที่มณฑลพม่า การ
ต้อนรับอันกลายเป็นผลพลอยได้มาถึงเราด้วย

ตลอดระยะทางที่ออกจากหมู่บ้านผ่านมานี้ มีป่า
มะม่วงอันร่มรื่นเป็นระยะ ๆ นอกจากป่ามะม่วงแล้วก็
มีแต่ทุ่งนาอันแห้งแล้ง รถกระด่อนซ้นลงและส่ายไป
ตามจังหวะแห่งความขรุขระ เป็นหลุมเป็นบ่อของทาง
สายนี้ จนทำให้เรานั่งไม่คิด แผลอกก็ไม่ได้ แผลเป็น
เจ็บ และต้องคอยเก็บเข้าของ ๆ เราที่แยกย้ายไป
อยู่ทางโน้นทางนี้ ด้วยอำนาจการกระแทกของรถ

เมื่อเห็นว่าจะหาความสบายจากการนั่งไม่ได้แล้ว พวกเราจึงพากันย่นยัดโครงเหล็กหลังคารถโหนไว้ เราอยู่ในภาวะที่ฉันคิดถึงและโหนห้อยอย่างนี้ประมาณหนึ่งชั่วโมงเศษ ก็มาถึงด้านอินเตีย-เนปาด

ด้านนี้เป็นหมู่บ้านเล็ก ๆ อยู่กุดางทุ่ง กุดางแค และไม่มีต้นไม้ใหญ่เลย มีร้านขายอาหารบ้าง ขายเครื่องดื่มบ้างอยู่ ๓-๔ ร้าน แต่ร้านอุดมไปด้วยความสกปรกและแมลงวัน ผู้คนที่เดินพลุกพล่านอยู่ทางด้านนี้ฉันจำได้มากเป็นทหารเนปาด แม่คนที่ด้านนี้แทบทั้งหมดก็เป็นชาวเนปาด ซึ่งมีรูปร่างหน้าตาคล้ายคนไทยมาก ขณะที่เรานั่งอยู่บนรถคอยการขออนุญาตผ่านด้านอยู่นั้น ใครไปใครมาก็หยุดมอง บางคนยื่นคางหน้าเอาแต่ยั่วเย้า

รออยู่ประมาณครึ่งชั่วโมง หลังจากเสียค่าธรรมเนียมให้เขา ๓๐ รูปีแล้วรถก็ถนัดผ่านประตูด่านเข้าไปหมู่บ้านแล้วเลยไปทางซ้ายคดไปทางทุ่ง รถถนัด

กระโถกกระเผลกเต็มทีและแน่นเข้า ผู้ซึ่งฟังตามหลัง
รถจึงทันรถ และพุ่งเข้าไปในรถทำให้หายใจไม่สะดวก
ทั้งทำให้พวกเรากลายเป็นคนแก่ คือหงอกผมหงอกไป
ตาม ๆ กัน แม้จะได้รับความลำบากอย่างนี้ พวก
เราก็มิมีใครบ่นปริปากบ่นเลย เพราะใจของเราจดจ่อ
อยู่ที่ลมพิษ

รถได้แน่นข้ามแม่น้ำสายแรก ด้วยสะพานชั่วคราว
แคบ ๆ และไม่มีราวสะพาน ที่เขาสร้างไว้สำหรับให้
คนไปลมพิษ ซึ่งเขาได้ไปและกลับไปได้หลายวันแล้ว
แม่น้ำสายนี้ทอดวงตาบอกว่า ชื่อสังคาละ เป็นแม่น้ำ
เล็กและตื้น แม่น้ำสายที่สองที่รถข้าม ชื่อแม่น้ำมุนา
แม่น้ำสายนี้ กว้างกว่า ตึกกว่า คลื่นสูงกว่าแม่น้ำ
สังคาละ สะพานชั่วคราวที่ข้ามก็ทำแต่ย้งลอยที่เดียว
และไม่มีราวสะพานเหมือนกัน ทั้งแคบด้วย แม้จะ
สร้างสะพานไว้สูงปานนั้น แต่ก็ยังต่ำกว่าคลื่นมาก คลื่น
ก็ขึ้นเวลายอดแน่นลงสู่สะพานที่ แล่นจากสะพานขึ้นคลื่นที่

นำถวัลย์อันตรายมาก ด้พานก็สร้างอย่างชั่วคราว
 จริง ๆ โดยใช้ต้นไม้โตขนาดขาทั้งคันทั้ง คด ๆ งอ ๆ
 อย่างนั้นวางตามยาว แล้วใช้กิ่งไม้บ้าง ฟางบ้าง
 วางทับไปบนต้นไม้ เสร็จแล้วใช้ดินทับเบ้องบนอีกที
 เพื่อปิดช่องที่มึเพราะความคดของต้นไม้ และเพื่อให้
 รถเดินสะดวก การสร้างด้พานของเขายาวอย่างนี้ บ้าน
 แบนเป็นกระท่อมดินทงนน รูปร่างของคนแต่ละคนที่
 ออกมาจากบ้านดินเหล่านี้ ถ้าพบกลางดงกลางป่า
 ก็ต้องเข้าใจว่าเป็นคนป่า

รถเดินไชยกมาพักหนึ่ง ก็ถึงหาดทรายอันราบรื่น
 และยาวมากแห่งหนึ่ง จากคำบอกเล่าของหลวงตา
 ทำให้เราหึ่งไปตาม ๆ กัน เพราะหลวงตาบอกว่า
 นาคอแม่น้ำอินมา แม่นานกว่าแม่น้ำทางต้องท
 ผ่านมาแล้ว ต่ถึงด้านหนึ่งลาดต่ำเป็นหาดทรายยาวลง
 ไปจนจดน้ำ แต่อีกด้านหนึ่งสูงชันมาก มีด้พานชั่วคราว
 ซึ่งสร้างไว้แบบเดียวกับด้พานที่แล้ว มาอยู่หนึ่งด้พาน

แม่น้ำอโนมา

แต่สภาพนั้นชั่วร้ายมาก เพราะดินฟางและกิ่งไม้ ที่โปะไว้
เห็นต้นไม้ที่ทาสพานนั้นได้ดวงหลุดไปมาก เปิดช่อง
ใหญ่น้อยเต็มเพราะความคดของต้นไม้ไว้รอดักรวดักคน
ให้ตกอยู่ให้เกตุอนไป

เราพากันตั้งใจ คืบใจที่ได้เห็นแม่น้ำอโนมาและคิดว่า
ประเดี๋ยวเราก็จะข้ามแม่น้ำดำคัญสายนี้ ไปถึงลุมพินี
แล้ว แต่ด้วยความตั้งใจก็กลับกลายเป็นความวิบัติ

เพราะได้เกิดอุปสรรคที่คาดไม่ถึงขึ้น กล่าวคือรถที่เป็น
 พาหนะอันจะพาเราไปไปดุมพินนั้นเกิดไปไม่ได้เสียแล้ว
 เพราะติดทราย ยิ่งเร่งเครื่องยิ่งตกหลุมลึก กระดาน
 หรือท่อนไม้สำหรับใช้รองล้อก็หาไม่ได้ และรถก็เกา
 ดงนั้นเมื่อเร่งเครื่องไปมาได้สักพักหนึ่ง คนรถก็บอก
 เราว่าเครื่องยนต์บางชิ้นได้หักเสียแล้ว รถไปไม่ได้
 กลับก็ไม่ได้ พอได้ยินอย่างนั้นความหวังว่าจะไปดุม
 พิน ด้วยรถยนต์ให้วิเศษกว่าคนอื่นที่เคยไป ก็
 สิ้น พวกเราตัดสินใจถอดรถต้องคองกันทันทีที่จะเดิน
 ไปให้ถึงดุมพินให้ได้ เรื่องการรถดับหรือต่อไปจะเป็น
 อย่างไร เอาไว้พูดกันทีหลัง เวลานั้นขอให้ได้ไปถึง
 ดุมพินอย่างเดียวก็นพอใจแล้ว ขณะนี้ ๑๕.๐๐ น. แล้ว
 จะชักช้าอยู่ไม่ได้ จึงสั่งคนรถไว้ว่า ถ้าแก้รถได้ให้
 นำรถตามไป แล้วช่วยกันหิ้วทัพดัมภาระข้ามดงพานขึ้น
 ตกลงเดินไปตามทางเกวียน ดัมภาระที่หิ้วไปนั้นแม้จะ
 มีไม่มากแต่ก็หนักและพระพุทธรูปที่แท้ที่ เพราะที่ดัด

เราไม่ได้ขึ้นเครื่องเพนมาฉนักดางทาง อย่างที่กำหนดไว้เดิม

ทางจากแม่น้ำอโนมาถึงลุมพินี หอดวงตาบอกว่า ยาว ๕ ไมล์ เราเดินไปข้างหน้ากันเรื่อยท่ามกลางตม ผู้ซึ่งพักอย่างหนัก เราทุกคนไม่มีใครบ่นถึงความทุกข์ยาก คงไปข้างหน้าเรื่อยและหยุดดื่มน้ำเส่มอ โฉนจิ้งกระหายน้ำหนักก็ไม่ทราบ ดื่มน้ำเย็นจนเวลาดำเนินต้องลดอณรากับกระตักน้ำ

เจ้ากรรมแท้ ๆ เดินไป ๆ หอดวงตาเกิดสงสัยทางที่จะไปลุมพินีเสียแล้ว เพราะเดินมาไกลนานนักแล้วยังไม่มีวัดแถวลุมพินีผ่านสายตาบ้างเลย พอมีเกวียนเด่นสวนทางมา หอดวงตาจึงรีบเข้าไปถามคนขับเกวียนถึงทางไปลุมพินี คนขับเกวียนบอกว่าไปอีกหน่อยก็ถึง จึงพากันเดินต่อไปอีก จนคืบหน้ากันอีกครั้งหนึ่งก็ยังไม่ถึงรู้สึกว่หอดวงตากระวนกระวายมาก พอคืบเกวียนสวนทางมาอีก หอดวงตาจึงถลาเข้าไปถามคนขับ

เกวียนอีก เขาก็บอกว่าไปอีกหน่อยก็ถึง ไปตามทาง
นี้แหละ เราเดินไปอีกนานก็ยังไม่มีเค้าว่าจะถึงดุมพิน
ในระยะเวลาด้านใด ๆ นั้นเลย ตอนนั้นในกาในขด
ก็จวนหมด เหลือไม่พอแก่จำนวนพวกเราทุกคนแล้ว
พอมีเกวียนส่วนนี้อีก หดวงตาจึงเข้าไปถามคนขับ
อีก จากคำบอกเล่าของคนขับทำให้พวกเรานั่งแฉะมอง
ดูหน้ากัน เพราะแกบอกว่าพวกเราเดินเลยดุมพินมา
แล้ว เลยมาไกลเสียด้วย แฉะแกได้ชี้มือไปทางทิศ
ไม้กางเขนของหลังเรา พดางบอกว่าดุมพินอยู่ที่นั่น
แล้วก็ขับเกวียนเลยไป

ขณะที่พวกเราจับกลุ่มหารือกันว่า จะทำอย่างไร
กัน ก็พอมีเกวียนส่วนนี้อีก หดวงตาจึงไปถามคนขับ
แล้วกลับมามอบอกพวกเราว่าเดินต่อไปข้างหน้า คนขับ
เกวียนเขาบอกว่าเราเดินมาถูกทางแล้ว แฉะดุมพิน
อยู่ข้างหน้า ไม่ใช่เลยมา พอเดินไปได้สักครู่ก็เห็น
คนหมู่หนึ่งกำลังนัดข่าว ต่อคำถามของเรา เขาตอบ

ว่าไปอีกหน่อยก็จะเห็น

ตำรวจรูปของพวกเราขณะนั้น^๕ไม่ได้ เพราะมอม
แมมไปด้วยฝุ่น พระพุทธรูปไปด้วยของที่หอบหัว เดี๋ย
ที่เคยพูด ก็เจ็บ จังหวะของการเดินที่เคยกระดึบ
กระเณก็ขาดง น่องก็ชักตึง ปากแห้ง เดี๋ยน้ำใน
ท้องยิ่งตึงมากขึ้นในขณะเดิน แต่พวกเราก็มึ่มมึ่มไม่
มีท้อ ต่างตั้งใจแน่วแน่แล้วว่า เป็นตายร้ายดีอย่างไรก็
ต้องไปไหว้พระถึงอุณิชน์ให้ได้

ขณะนั้นเริ่มเป็นเวลายืนแล้ว อุณิชน์ยืนแต่พาเอา
ฝุ่นมาด้วย เราเดินไปตามทางเกวียน เบื้องหน้าเรา
มีป่าม่มม่วงป่าหน่ง เป็นป่าที่ร่มเย็นเป็นที่สุดอย่าง
ไม่เคยเห็นที่ไหนมาก่อนเลย นำเราเข้าไปพักสักครู่
จึงเดินเลียบเข้าไปใกล้ พางมองไปทางตะวันตก
ก็เห็นตึ๊งตึงซึ่งทำให้ใจเต้นแรงถึงนั้นคือหลัก ๆ หนึ่ง
อยู่บนเนินกลางทุ่งใกล้ดิบ ๆ เบื้องหน้าโน้น จึงรีบ
บอกคนอื่นให้ดู พอดีหอดวงตามา พอเห็น หอดวงตา

ก็บอกด้วยเสียงอันดังว่า ไซ้แล้ว นั่นคือตุ้มพินี่ แน่
 แล้ว พอได้ยินเสียงเช่นนั้นพวกเราทุกคนต่างอุทาน
 ด้วยความปลื้มปิติ ต้มความเมื่อยล้า ต้มความ
 หนักของสัมภาระที่หอบหิ้ว ต้มความเหน็ดเหนื่อย
 อ่อนเพลีย ต้มหนักของฝนที่เข้าปากคอนร้องอุทานกัน
 นื่องที่เคยตั้งกักตุนกระฉับกระเฉงต่างมีหน้าตาเบิกบาน
 รักรมีเสียงดัง เกิดกำลัง เราละทางเกวียน และเดิน
 คัดทุ่งตรงไปยังหอดักที่เห็นนั้นโดยไม่คำนึงถึงความแ้ง
 คมของซังข้าวที่คำเท้า และบาดชา บางท่านสะดุดคัน
 นาตัม เพราะมีขหมายตาไว้แต่ที่หอดักนั้น ไม่ได้มองดู
 คันนา

ยิ่งใกล้หอดักนั้นเข้าไปเท่าไร ก็ยิ่งเกิดกำลังเกิด
 ปลื้มเพียงนั้น ในที่สุดบริเวณตุ้มพินี่ก็ปรากฏ อยู่ห่าง
 จากเราไปทางเบื้องหน้าเพียงไม่กี่เดิน เรายืนเดินกันยั้ง
 ขันแต่แล้วก็ต้องหยุดด้วยความหิวเสียด เพราะแม้ว่าตุ้ม
 พินี่จะอยู่ใกล้เราเพียงแค่นั้น แต่เราก็ไม่สามรถจะไปให้

ถึงทันทิใจได้^{๕๕} ทงนเพราะมีคตองเด็ก ๆ คตองหน้ขวางหน้า
ไว้ คตองหน้แม่จะแคบขนาดแทบกระโดดข้ามได้ แต่
หน้าตักถึงอก (รู้ได้ด้วยใช้ไม้หยั่งดู) และทราบไม่ได้
ด้วยว่าในหน้านั้นจะมีอะไรหลบซ่อนอยู่บ้างหรือไม่ ผู้
คนแถบนั้นก็ไม่มีจะให้ถามเลยด้วย น้าหัวเดียวจริง ๆ
เห็นอยู่ข้างหน้าแค่นั้น แต่ไปไม่ได้ จึงเดินอ้อมเดี๋ยบบไป
ตามริมฝั่งตงไทด จนถึงตพานชำรุดแห่งหนึ่ง จึงข้าม
ไป และเดินไปอีกสักครู่หนึ่งจึงถึงบริเวณดุมพิน

อุปสัคมักจะทำก่อนความสำเร็จเสมอ.

คำว่าดุมพินวันนี้เป็นคำที่คุ้นต่อคนไทยมานาน ใน
สมัยพุทธกาลเป็นอุทยานที่น่ารื่นรมย์มาก ดังที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ได้
ทรงพรรณนาถึงดุมพินวัน ไว้ในหนังสือปฐมสมโพธิว่า
“เป็นทิวมนียสถาน พิศาลสรรพแสนสนุกบริบูรณ์
ด้วยสรรพรุกขบุพผาผลาชาติมิประการต่าง ๆ บ้าง
เผด็จดอกออกผลเผยสุคนธรส หอมฟุ้งจร

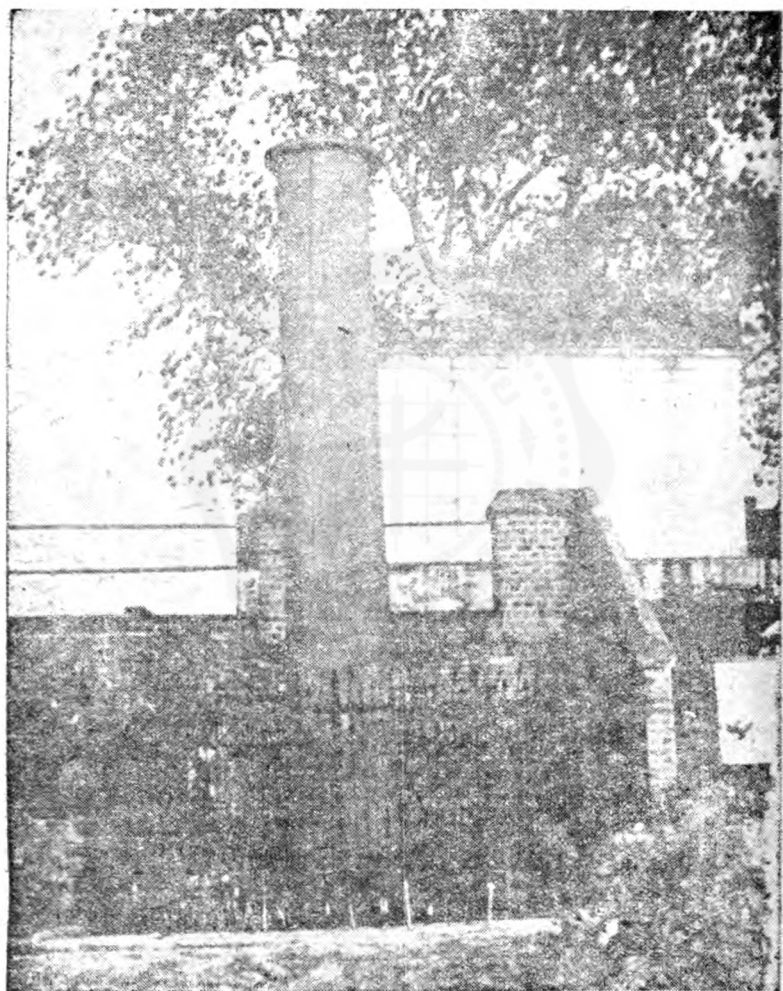
จบบริเวณจังหวัดพนัสประเทศสถาน และหม่นไม้
 ทั้งหลายเป็นบิรवारเวดล้อมดงวังอันสูงตระหง่าน
 ผลิข้อและผล ทรงสาวคนจรสมาลี อาเกียรณ์
 ค้วยนานาคณะปักขิมิมบุร โกกิลาเป็นอาทิ ร้อง
 แข่งประสานเสนาะมจรคัพพัชใจ มีห้วยธาร
 ระหานห้วงอุทกอาจิณลินธุระน้อยใหญ่อเนกนานา
 กาลเมื่อนันทวาตาทานพัด พฤษกษสาขาก็กว้าง
 กวักดุจกรอันกรวกักถาม ๗๑ อันเป็นที่รมณีย
 สถานสำราญยังนัก” ดังนี้ ถมพินีส้มยโหน้คงเป็น
 รมณียสถานนำตำราณยังนักดังกล่าวแล้ว แต่ถมพินี
 ส้มย^๕ ๑ เห็นอยู่เบื้องหน้า^๕ ปราศจากเสียดซึ่งดังที่เบ็นท
 รมณียใด ๆ ไม่มีคันดาดะ ไม่มีสระพรุกขบพชาติ
 ไม่มีตุคนธรดหอมพุ้งขจรจบบริเวณจังหวัดไม่มีมยุร ไม่
 มีโกกิดแม่น้ำอะไร ๆ ก็ไม่เห็นมีทั้งนั้น ห้วยระหาน
 อุทกธารนานา ก็ไม่มี มีแต่ความแห้งแล้ง เปด่า
 เปด็ยว อ่างว่าง อันตรงกันข้ามจากความน่า

พนมมย

บริเวณลุ่มพินในบัจจุบันนี้อยู่กลางทุ่งนาอันกว้างใหญ่ และแห้งแล้ง ดมที่พัดมาแต่ละครั้งได้พาเอาฝุ่นมาด้วยแทนกลิ่นหอมพึงจรรจบ ในบริเวณด้านตะวันออกมีบ่อน้ำอยู่บ่อหนึ่ง เป็นบ่อน้ำที่กระทำอย่างเรียบร้อย แต่น้ำในบ่อน้ำมีสีค่อนข้างดำ จะใช้บริโภคคงไม่ได้ จะใช้ได้ก็แต่เพื่ออุปโภค ด้านเหนือมีต้นมะตูมอยู่หลายต้น แต่จะต้นหนึ่งกิ่งออกรากกับไม้ดีด และแต่จะต้นหาใบไต่ยาก มีแต่ผลเต็มไปหมด ผลนั้นเล็กกลมขนาดกำมือ ตอนกลางมีกพันทาด้วยอิฐปูนตั้งพอสมควร มีบันไดหน้าหลังสำหรับขึ้นลง บนยกพนหนเมื่อขึ้นบันไดด้านหน้าแล้ว จะถึงดานกว้าง ต่อจากถานไปมีต้นโพธิ์อยู่ต้นหนึ่ง และต่อจากต้นโพธิ์ไปทางเบื้องหลัง มีวิหารอยู่หลังหนึ่งซึ่งเดิมเรียกกันว่า รุบันเทหิ ภควดี แต่บัดนี้เรียกว่า มายาเทวีวิหาร พนภายในวิหารต่ำกว่าพนภายนอก ภายในวิหารนี้มี

มาก และมีศัลยาจำหลักภาพพุทธประวัติปางประสูติ
 อยู่ภาพหนึ่ง ที่ภาพพุทธประวัตินี้มีรูปพระพุทธรูปมารดา
 อยู่ในพระอิริยาบถยืน ทรงเหนี่ยวกิ่งสาละด้วยพระ-
 หัตถ์ขวา มีรูปพระมหาบุรุษเสด็จไถ่ออกจากพระ-
 บัณฑิต ขวามือของพระพุทธรูปมารดา และมีรูปพวกราชบริ-
 พารอยู่ติดต่อกัน ไปภาพหนึ่งมีฉนวนชำรุดบ้าง และเดอะ
 เทอะไปด้วยผนังแดงที่พวกชาวบ้านนำมาทาไว้ ทั้ง
 ด้านโศภิตและวิหารน้อยบนบริเวณยกพื้น ด้านทิศใต้ของ
 ยกพื้นนั้นมีสระยาวขอบสระทำเป็นชนบันไดโดยรอบลง
 ไปจนถึงน้ำ น้ำในสระนั้นมีสีเขียวขุ่นราวกับสีมรกต
 และไม่มีทางไหลออก สระนี้กล่าวกันว่า เป็นสระต้นาน
 ของพระมหาบุรุษเมื่อประสูติใหม่แต่รูปการณณ์แต้วน่า
 จะเป็นสระน้ำสำหรับใช้ในวัดในสมัยก่อนมากกว่า และ
 ที่บริเวณตมพื้นนี้ ก็ยังมีซากวัดใหญ่เหลืออยู่ ทางทิศ
 ใต้ต่อจากสระนี้ไป มีที่พักเดินทางที่รัฐบาลเนปาลสร้าง
 ไว้ ทางทิศตะวันตกกด้านหลังวิหารมายาเทวี มีบันไดขึ้น

เป็นบันไดหลังของบริเวณยกพนัน ณ ทางด้านเหนือ
 ของบันได^๕เอง ดังเวชนียสถานอันสำคัญที่สุดแห่งแรก
 คือสถานเป็นที่ประดิษฐานของพระมหาบุรุษ ได้อยู่ตรง
 นั้น โดยมีเครื่องหมาย คือเสาศิลาจารึกของพระเจ้า
 อโศกมหาราชประดิษฐานอยู่ เสา^๕ศิลา^๕เป็นเสากลม
 วัดโดยรอบได้ ๗ ฟุต ๓ นิ้ว ปัจจุบัน^๕เหลือ^๕สูงจาก
 พนดิน ๓๓ ฟุต ๖ นิ้ว ผิวของเสาศิลา^๕ไม่เป็นเงา
 งามอย่างเสาศิลา^๕ที่ตำรา^๕นารถ แต่มียรอยร้าวแตกเป็น
 ทางยาว ที่เป็นรอยร้าว^๕ กล่าวกันว่าเป็นเพราะถูก
 พม่า เสา^๕ศิลา^๕แห่งนี้ตั้งอยู่ท่ามกลางแดดลมฝน ไม่มี
 ระเบียงบังเหมือนที่ตำรา^๕นารถ แต่อักษร^๕ที่จารึก^๕ที่เสานี้
 ยังคงชัดเจนอยู่มาก อักษร^๕ที่จารึก^๕นี้เป็นอักษรพราหมณ์
 เช่นเดียวกับที่ตำรา^๕นารถมีใจความว่า เทวานปีเณ
 บียทสิน ลาชิน วิสตีวสาภิสีเตน อตณ อาคาจ
 มหียเต หิท พุเช ชาเต สกฺขมุนีติ สีลวิคทภิจา
 กาลาปีต สีลาถเภจ อสุปาปีเต หิท ภคว

เสาศิลาจารึกที่ลุมพินีวัน ต้นไม้และอาคารสีขาวนั้นคือต้นโพธิ์ และมณฑาษาเทวีวิหาร

ชาเทติ ลุมินี กาเม อุกติเก กณฺเฐ อจภาคิเยจ
 แปลว่า พระเจ้าเทวานัมปิย บิยทัสสี เสวย
 ราชได้ ๒๐ ปี พระองค์เสด็จมาเอง ทรงกระทำ
 ลักการบูชา พระองค์ทรงให้กระทำลิลาเป็นรูป
 วิคตะ เพื่อเป็นเครื่องหมายว่าพระพทธเจ้าผู้ทรง
 พระนามว่าตากมณีนีได้ทรงอุปคณ ที่นี้และที่บ้าน
 ลุมพินี ที่พระองค์ทรงให้ยกเสาศิลลา (อันมียอด
 เป็นรูปวิคตะ) อันเป็นเครื่องแสดงว่าพระผู้มี
 พระภาค ทรงอุปคณที่นี้ พระองค์ทรงกระทำการ
 งดเก็บภาษี และกระทำการเรียกเก็บพืชผล ๑
 ใน ๔ ส่วน

เสาศีลถานี้ มีวัดแวดล้อมรอบ ภายในวัดมี
 กระดาษดอกไม้ และผมที่คนศรัทธาเข้าไปเพื่อเป็น
 พุทธบูชา ทางด้านเหนือและด้านใต้ของเสาศีลถานี้ มีพระ
 สถูป ๒ องค์ ซึ่งเป็นสิ่งก่อสร้างใหม่ ที่รัฐบาล
 เนปาลได้รวมอิฐหักกากปูน จากซากโบราณสถานใน

บริเวณตุมพินนี้ ก่อเป็นตูปไว้ และบนยอดตูป
ทั้งสองนั้น มีเสาศิลาปติยาแหลมมนประดิษฐานอยู่
เสาศิลาบางท่านว่า เป็นเสาศอนธรณ์ ถึงพระพุทธ-
บิดาและพระพุทธมารดา แต่บางท่านว่าเป็นศิวลึงค์

ที่ตุมพินนี้มีบ้านคนอยู่ไกล ๆ เดย แม้มองไป
จนสุดสายตาทางทิศก็ไม่เห็น บริเวณตุมพินคงอยู่
อย่างโดดแต่ตั้งเดี่ยวอยู่กลางทุ่ง ถึงอย่างนั้นก็ยัง
มีคนมาตุมหาให้ความสะดวกแก่พวกเราด้วยอริยาไคยอัน
ดีอยู่ ๕-๖ คน ในจำนวนเหล่านี้มีพระชาวเนปาลและ
แม่ชีชาวเนปาลรวมอยู่ด้วย พระเนปาลรูปหนึ่งพูดได้ดี
ได้คล่องและเป็นผู้ดูแลตุมพิน รูปร่างขนาดพวกเรา
ยังหนุ่มอยู่ แต่แม่ชีนั้นรูปร่างช่างเหมือนคนไทยเสีย
แท้ ๆ ภิริยามารยาทก็ละมุนละม่อมคล้ายไทย แก
เป็นคนมีอายุแล้ว นอกจากนั้นมีเด็กหนุ่มหน้าตาสด
ใจอีกคนหนึ่ง เด็กคนรูปร่างราวกับชาวอินเดีย
เพราะผอมสูงราวกับจะเดินไม่ไหว ผมเผ้ารุงรังเต็มที

ผิดก็จริง ๆ ดำรงกับความมืด ก็ไม่สวมน้ำ
 น้ำที่งอกขึ้นมานี้มีอยู่คนเดียวราวกับเศษผ้าขาว ๆ
 กระหายอยากได้ไปหมด พอเราทิ้งอะไรลงไป แกเป็น
 เก็บตะเก็บจนกระทั่งเศษกระดาดห่อเทียน แต่ไม่ขอ
 ไม่จู้จ้าน ยืนอยู่ห่าง ๆ เด็กคนนั้นเรียกว่าเปรตดิบ
 เห็นแล้วน่าสงสารมาก เราจูงขลุ่ยขึ้นมัสการกล่าว
 คำบูชา และสวดมนต์อย่างย่อแล้วเดินเทียนเวียนประ
 ทักษณีสยามรอบ เหมือนที่เคยปฏิบัติที่จังหวัดฉะเชิง
 เมือง ๆ เสร็จแล้วหยุดแผ่ส่วนกุศล ที่ไม่สามารถจะ
 สวดมนต์ให้พระให้เต็มตามต้องการได้นั้น เพราะ
 ขณะนั้นจะพบคำแล้ว พวกเราได้อ่านหนังสือบ้าง
 ได้รับคำบอกเล่าจากผู้มีเจตนาดีบ้างว่า การไปอุทิศ
 นั้นไม่ควรเดินทางกลางคืนเพราะอาจไม่ปลอดภัย อาจ
 จะถูกปล้นเคยมีตัวอย่างมาแล้วหลายราย ดังนั้นพวก
 เราจึงชักช้าไม่ได้ บทสวดมนต์ที่ตั้งใจจะสวดที่อุทิศ
 นกข นโม, พุทฺธ สรรณํ, นตฺถิ เม สรรณํ,

มหาการุณโก, เจ็ดตำนานย่อ, อธิ ตถาคโต
จบแล้วแต่ส่วนกุศล รู้สึกเสียดายที่ไม่สามารถจะสวด
ได้ดังที่เคยมีไว้ และเสียดายที่มีเวลาน้อย ไม่สม
อยากที่จะอยู่ที่นั่นให้นานให้สัมพันธ์มายาก

ที่ตั้งของอุณพณเพงพบเมื่อ พ. ศ. ๒๔๓๙ นี้เอง
วัตถุเป็นหลักฐานสำคัญที่ให้เราเห็นว่าที่ตรงนี้เป็นอุณพณ
วัน อันเป็นที่ประดิษฐานของพระมหาบุรุษนั้น ก็คือ เสา
ศิลาอันมีข้อความจารึกไว้ดังกล่าวแล้ว ผู้พบเสาศิลานี้
และยืนยันว่าที่นี้เป็นอุณพณวันนั้น คือ เซอร์จอเดก
ซานเดอร์ คันนิงแฮม บัณฑิตอุณพณ ทางราชการ
เนปาลเรียกว่า รุมมินเด (Rummindei) และอยู่ใน
ความดูแลของรัฐบาลเนปาล

ความรู้สึกที่เกิดขึ้นขณะนั้นบท มีดังต่อไปนี้
เกิดที่นั่น เพราะมารู้สึกว่าพระบรมศาสดาของเรา
ประสูติที่ตรงนี้ ซึ่งเราได้มานมัสการแล้วในบัดนี้ และ
รู้สึกว่าการที่เราได้ยืนเป็นเสียงค้ายอมศกกระทำดีมาก

จากบ้านเมืองมาระหกระเหินอยู่ในต่างแดนนี้ ก็เพื่อ
 นมัสการตั้งเวชนียสถานทั้งสี่แห่ง บัดนี้เราได้นมัสการ
 ครบถ้วนทั้งสี่แห่ง นับว่าเป็นบุญตาอันประเสริฐสุด
 ของเราเหลือเกินแล้ว ฐานะอย่างเราได้มานมัสการ
 ตั้งเวชนียสถานจน ได้ครบอย่างนี้ นับว่ากุศลตั้ง อย่างที่
 สุด ที่เกิดตั้งเวชนียสถานเพราะคิดว่า สมัยไหนลุมพินีเป็น
 พระราชอุทยานอันน่าสราญรมย์ยิ่งนัก สมัยต่อมา
 เป็นที่มัวหมองถึงก่อสร้างมีผู้คนคับคั่งและใคร ๆ ก็รู้จัก
 เพราะมีความสำคัญในฐานะเป็นสถานที่ประสูติของพระ
 มหาบุรุษ สมัยหลังถัดมาสภาพเป็นป่าที่ไม่มี
 ใครสนใจ ไม่มีใครรู้จักและถูกลืม มาสมัยนี้กลายเป็น
 ท่งนามีเสาศิลาปักเด่นอยู่โดดเดี่ยว แต่ผู้คนก็กลับ
 รู้จักหรือรู้จักความสำคัญอีก แปรเปลี่ยนไปอย่างนี้ การ
 ที่ลุมพินีไม่หายไปจากโลกด้วยการถูกลืมและถูกทอด
 ทิ้ง แต่ได้กลับมาอยู่ในความสนใจของโลกอีกนั้น
 ก็เพราะความดีของพระพุทธศาสนามันนั่นเอง ถ้ามีดังนี้

แล้วแม้แต่คำว่า รุมนินเด็กก็ไม่เหลือ

นามธรรมคือความดี ย่อมเป็นสิ่งคงทนด้วย
 ย่อมเป็นเครื่องรักษารูปธรรมให้คงอยู่ด้วย

เมื่อเรามาถึงดุมพินนี้ รถยนต์ที่เราเช่าซึ่งคิด
 ทนายอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำอินมา ก็ได้จอดดับมาที่ดุมพิน
 รถเหมือนกันโดยผ่านสะพานข้ามรถนั้น รูดักชมหน้าใจแจก
 เจ้าของรถมากที่ได้แต่งหน้าใจอย่างนั้น เพราะถ้าเขาไม่
 นำมา โดยอ้างเหตุติดขัดอย่างนั้นอย่างนี้เราก็คงเชื่อ
 และไม่ทำอะไร

พอเสร็จพิธีบูชาเดินดูนั้นพอสมควร และบริจาค
 คำบำรุงสถานที่ตามควรแก่ศตภาพ แล้วบอกตาเจ้า
 ของถิ่น กราบนมัสการดาดังเวชนียสถาน เสร็จแล้ว
 รีบกลับไปยังรถด้วยความอาลัย ในขณะที่เดินไปขึ้น
 รถก็ดูไปนึกไปพลางว่าพระพุทธรูปมาตา คงประทับ
 ยืนตรงนั้น คั่นสาละคงอยู่ข้าง ๆ พวกราชบริพารคง
 แวดล้อมอยู่แถวรอบ ๆ น

จากแม่น้ำอโนมาถึงลุมพินี เราต้องใช้เวลาดูเดินราว
สามชั่วโมง แต่รถยนต์เดินเพียงครึ่งชั่วโมงก็ถึง
โดยเดินอย่างรวดเร็ว เพราะเดินอย่างรวดเร็วจึงยังพืดและ
กระแทกหนักเข้า แม้ว่ารถจะเพิ่มความทุกข์ให้แก่เรา
อย่างนี้ เราก็ไม่ว่าเพราะพวกเราอยากจะให้ถึงเนา
คันหาเตียงเร็ว ๆ ขึ้นซักซำอยู่พวกเราอาจจะไม่ปวด
ภัยก็ได้ อยากถึงเร็วก็ต้องทน

พอรถหยุดที่บนฝั่งเตรียมจะบักหัวลงจากฝั่งอันต้ง
ขึ้นลงไปสู่ตพาน พวกเราบางท่านรีบลงจากรถเพื่อ
เดินลงไปสู่ตพาน เพราะเห็นว่าท่าไม้เขาคี ๒๕
เนื่องจากว่า รถนั้นมีใช้ว่าพอบักหัวแล้วลงจากบนฝั่ง
แล้วจะตรงลงไปสู่ตพานเลย แต่จะต้องเดินแฉลบ
เฉียงลงไปตามข้าง ๆ ฝั่ง จนถึงตพานจึงหักรถ
เลี้ยวซ้ายทั้ง ๆ ที่หัวรถกำลังบักคำท้ายรถยกสูง อย่าง
ไรก็ดีคนขับเก่งมากได้พารถแล้วลงจากฝั่งเฉียงลงมา
จอดที่เชิงตพานได้โดยไม่มีเหตุ อันใดนอกจาก ความน่า

หวาดเสียวพอควรเท่านั้น ต่อจากนั้นก็ถึงพระเตรียมข้าม
สะพาน พวกคนรถพากันเดินสำรวจทางกันให้ชั่วๆ
และสั่งเสียงตะโกนไว้กึกไว้กดังถัน เวลาได้เริ่มมีด

ดังได้กล่าวแล้วว่าสะพานข้ามแม่น้ำอโนมานี้ เต็ม
ไปด้วยช่องน้อยใหญ่ตามจังหวะ แห่งการคดงอของไม้
ทั้งต้น ที่ใช้ทอดทำสะพานไปตามความยาวของลำต้น
บางช่องอย่าว่าแต่สัตว์รถเลย แม้ตัวคนก็ตบได้ สะพานก็
แคบ ไม่มีทางหลีกให้พ้นช่องไปได้เลย นอกจากยอม
ให้คกช่องเล็กแต่ระวังไม่ให้พลาดลงไปในช่องใหญ่เท่า
นั้น การที่แขกสามารถนำรถข้ามสะพานไปดุมพินได้
นั้น นับว่าเก่งมาก มีพวกเราบางท่านเกรงจะไม่
ปลอดภัยเมื่ออยู่บนรถในขณะที่รถข้ามสะพาน จึงลง
จากรถไปรวมกลุ่มกับผู้ที่นั่งไปก่อน นี่ก็อยากจะลง
จากรถไปรวมกลุ่มกับเขาเหมือนกัน เตรียมจะดา
แล้ว แต่เห็นท่านเจ้าพระคุณหัวหน้าคณะท่านนั่งเฉย
อยู่บนรถ ก็เลยเห็นว่าควรจะอยู่บนรถกับท่าน ไม่

ควรทั้งท่านไปและจะได้รู้ว่า เมื่อเกิดอะไรขึ้นแล้ว เหตุการณ์จะเป็นอย่างไรต่อไป คิดแล้วดังนั้นก็เลยไม่ลง เตรียมตัวคอยรับอันตรายที่อาจจะเกิด และเตรียม ยัดหนุนจนใจเต็มท

มนุษย์ชอบลองกับอันตรายเสมอ แม้จะรู้อยู่
แน่นอนว่านั่นเป็นอันตราย

พอเตรียมเสร็จแล้วรถก็เริ่มเดินทางไปบนสะพานอย่าง
ระวังเต็มที่ท่ามกลางเสียงตะโกนบอกทาง คนขับจับพวง
มาลัยกระชับจนเส้นเลือดที่มือโปน แต่พอมมาถึงกลาง
แม่น้ำเท่านั้น รถได้เอียงวูบไปซ้าย มีเสียงโครม
แล้วรถก็หยุดตะแคงอย่างน่ากลัวพลิกคว่ำ เราถูก
เหวี่ยงอย่างแรงไปทางซ้าย ถ้าไม่เตรียมยึดอะไรไว้ก่อน
คงกระเด็นเป็นแน่ โดยไม่พูด ไม่ต้องนัดหมาย พวก
เราพร้อมกันราวกับนัดคอยก้อยแกยของลงจากรถด้วย
ความระวังเกรงว่ารถจะพลิกคว่ำ ทั้งนี้เพราะไม่รู้วารถ
ที่ตะแคงอยู่นั้นมีอะไรคาอยู่หรือเปล่า พอลงจากรถมา

ดูจึ้ว่า ล้อซ้ายทางหลังได้ตกลงไปช่องหลังล้อ รถ
 กระแจะสูงจนล้อด้านขวาถอย เศษบุญที่ไม่พลิกคว่ำ
 ตกสฟาน พวกเราได้ช่วยกันชนของของเราดงจากรถ
 แล้วนำไปรวมไว้ที่หาดทรายชายฝั่งด้านตะวันออก

ขณะนั้นมืดแต่เนื่องจากเป็นข้างขึ้นราวชน ๓๓ คำ
 จึงทำให้มองเห็นอะไรได้บ้าง พวกเราปรึกษากันว่า
 จะทำอะไรจึงจะกลับไปถึงรถไฟให้ทัน ๓.๐๐ น. ของ
 คืนนี้ เพราะรถไฟจะออกในเวลานั้น หดวงตาได้แนะว่า
 ควรเข้าถวียนไป และเจ้าของถวียนผู้มาตุรถตกช่อ
 สฟานก็อยู่ในที่นั้นด้วย หดวงตาวิ่งไปเจรจาและกลับ
 มาบอกว่า เข้าคิดค่าเช่า ๘ รูบต่อถวียนหนึ่งเต็ม
 พวกเราเห็นว่าขึ้นไปถวียนคงไม่ทันเวลารถไฟออกแน่
 และได้บอกเจ้าของรถว่า ให้หาคนมายกรถดีกว่า เจ้า
 ของรถเกียงในเรื่องค่ายกรถจะให้ทางเราออก ซึ่งทาง
 เราก็ยอมแต่ให้เขาออกไปก่อน พวกเจ้าของรถจึงพา
 กันเดินข้ามสฟานหายไปบนฝั่งด้านตะวันตกอันสูงชัน ที่

รถลงมาเมื่อสักครู่^๕ และเจียบหายไปเลย ไม่มีเสียง
กะโศกกระตาคอะไรเลยแม้แต่หน่อย พวกเรารอคอย
แฉ่วคอยเล่า และยิ่งเห็นคนประมาณกว่า ๒๐ คน
มายืนดูพวกเรา พดางพดซุบซิบกันด้วย ยิ่งทำให้เกิด
ไม่ไวใจยิ่ง^๕ เพราะเรายังจำเรื่องไม่ควรเดินทาง
กตางคนไปลงพื้นที่ได้^๕ และคนพวกนั้นก็มีการไม่
เป็นที่น่าไวใจด้วย

รออยู่ในความมืดประมาณหนึ่งชั่วโมง จึงได้ยิน
เสียงเอะอะมาทางฝั่งตะวันตก ซึ่งแสดงว่าพวกคนรถ
พร้อมทั้งคนยกได้พากันมา^๕ แล้ว พวกคนนั้นพอมายังก็
จัดการยกกันเลย คนขับเปิดไฟรถสว่างเอะอะกันอยู่
สักครู่^๕ ก็มีเสียงร้องกันแข่งแซ่ แล้วรถก็ถ่นปรวดชน
ไปบนเนินทรายฝั่งตะวันออก ขณะ^๕นั้นเวลาได้สองทุ่ม
เรา^๕กับชนของชนรถยังไม่ทันเรียบร้อยดี รถก็ถ่นออก
ทันทีอย่างรวดเร็ว แม้ว่าจะกระเทือนและเหวี่ยงเอา
หัวด้านหัวคดจนอย่างเหลือกำลัง เราก็ไม่ว่าอะไร

เพราะอยากถึงรถไฟเร็ว ๆ

รถด่วนบั๊กหัวตงจากฝั่งแม่น้ำยมุนาข้ามสะพานไป
อย่างรวดเร็ว จนเราต้องท้อใจเป็นกลางยกให้เป็น
หน้าที่ของบุญกรรมเพราะชั้นหอคอยถนัดเท่าไรก็ไม่ทำให้
มีอะไรดีขึ้น มีหน้าซ้ำเรากลับถูกความไม่สบายใจกิน
เปล่าอีกด้วย พอถึงแม่น้ำตึงคาละ รถก็เด่น
ข้ามสะพานยิ่งสูง และแคบด้วยอากาศร้อนเตี้ยอีกเหมือน
กัน พอใกล้จะถึงด่าน ภายในรถได้เกิดอะละอะกัน
อีก รถก็ชักแกว่งและเด่นชัดลง แทบจะหยุด ทั้ง
นี้เพราะมีอะไรก็ไม่ทราบดีคำ และสูงใหญ่ทะมึนขวาง
อยู่ข้างหน้า มองก็เห็นไม่ชัด คนในรถนั้นก็
เป็นผี แต่พอเข้าไปใกล้ไฟส่องแดงเห็นชัดจึงรู้ว่า
ข้างหน้าต้องเชือก

เราหวังว่าอย่างไรเสียก็คงได้ถึงรถไฟ ในเวลาอัน
ใกล้นี้ แล้วเราก็ได้อาบน้ำชำระฝุ่น จะได้ฉันน้ำให้
ดื่ม เพราะเราอดน้ำกระหายน้ำเต็มทีแล้ว และในที่สุด

จะได้พักผ่อนนอนกันทีเดียว เพราะเมื่อย แลเหนื่อย
 อ่อนเพลียเป็นกำลังแล้ว แต่พอรถมาถึงด้านเนปาด
 ความหวังของเราก็ดับวูบลง เพราะทางด้านไม่ยอม
 ให้ทั้งคนทั้งรถผ่านด้านเข้าไปยังดินแดนอินเดีย จน
 กว่าเราจะถึงพรมนี้ เวลา ๘.๐๐ น. เราบอกเวลา
 ๒๓.๐๐ น. แล้ว เรามาเข้าไปต้องซื้อโม่ง หดงคา
 ได้เข้าไปเจรจาด้วยหน้าอันห่มตะไม ดักครูกู้หน้าตั้ง
 ออกมาบอกว่าเขาไม่ยอมให้ผ่านด้าน จึงคนรถกับดก
 หนองทั้งหมด เว้นคนขับได้ไปพูดอธิบายให้เจ้าหน้าที่ประจำ
 ด้านทราบความจำเป็นที่จะต้องขอความ กรุณาผ่านด้าน
 ในเวลานี้ เช่นเอาความจำเป็นว่าพวกเราเป็นชาวต่าง
 ประเทศไม่ใช่คนอินเดียหรือเนปาด มีเวลาจำกัดจำ
 เป็นจะต้องไปให้ทันรถไฟซึ่งจะออกในคืนนี้เวลา ๓.๐๐ น.
 เพื่อไปยังที่อื่น ในขณะที่เจ้าของรถไปเจรจาทางโน้น
 ทางนี้คนขับรถเกิดไปทะเลาะกับคนขายของแถบนั้น เจ้า
 ของรถกลับมากับมือไปไกล่เกลี่ยแล้วจึงมา บอกพวกเรา

ที่จะพูดจะหัดเรา ท่านเจ้าพระคุณหัวหน้านักคณะท่าน
เห็นพวกเราย่อแรงแแต่ที่ ท่านจึงนำเรื่องเก็ดดชั่ว ๆ
ตลก ๆ มาเล่าเพื่อให้หัวเรา ให้เพลินจะได้ลืมเมื่อย
ตมขบ

เราเดินมาก็นานนักแล้ว ยังไม่ถึงเนาศันวาลักที่
ระยะทาง ๔ ไมล์ของแขกโชนจึงไกลนัก เดินมาตั้ง
สามชั่วโมงแล้วยังไม่ถึง รั้วก็เจ็บเท้าและตะโพก ท้อง
ก็ร้องเพราะหิวกระหายอยู่เรื่อย คอก็แห้งแแต่ที่ เท้า
ชักหนักเวลาเดินแทบจะต้องลากเทนยก มือทั้ง ๆ ที่
ไม่ได้ทำไม่ได้ถืออะไรเลย เพียงแต่แกว่งไปบ้างเด็ก
น้อยเท่านั้นในขณะเดิน ก็เมื่อยจนไม่อยากจะ ได้
พยายามเดินไปเรื่อย ๆ แม้จะมีความเห็นตเห็นน้อยเมื่อย
ถ้าอย่างขนาดหนักก็ตาม แต่ภายในใจนั้นมีปติเอิบ
เอิ้มใจชุ่มชื้นใจอย่างปลาด และเกิดความมั่นใจว่าถึง
อย่างไรเราก็ไม่เป็นอันตราย

เดินพดางคิดถึงตมพนักบ้างที่อื่นบ้าง ให้เพลินให้

ไม่ต้องนึกถึงความเมื่อยได้พยายามมองหาแสงไฟก็ไม่
เห็นมี บางคราวได้ยินเสียงโคร่งมาแต่ไกลจากเสียง
ร้องของโคทำให้นึกว่าชาวอินเดีย คงเป็นชาติเดียวใน
โลกที่นับถือโคมากที่สุด ที่เป็นเช่นนั้นก็มีศาสนาได้
มีสองนิกายเสริมด้วย เช่นในคัมภีร์มหาภารตะได้กล่าวไว้
ว่า “มาตระ สรวภูตานำ คาวะ สรวสุขประทุษะ
โคเป็นมารดาของสรรพสัตว์ เป็นผู้มอบให้ความสุข
ทุกอย่าง” แม้ชาวอินเดียก็ได้เขียนไว้ในหนังสือแบบ
เรียนของเขาว่า วินา โครตัม โก รโส โกชนานำ
เว้นโครตเสียแล้ว โภชนะจะมีรสชาติอะไร
และว่า คำ เทวตามิว ปุชยนติ ภารตียา ชนาะ
ชาวอินเดียย่อมบูชาโค ดุจเทวดา”

ประมาณ ๓.๐๐ น. จึงได้มาถึงรถไฟ เมื่อคิด
เทียบเวลากับระยะทางเดินแล้วไม่น่าจะเป็น ๔ ไมล์เลย
ณ ที่ที่เราได้พบนายสถานีซึ่งอุ้งเท้าห้อยพวงเรา และ
คอยดูแลรถด้วย เขาบอกว่าเขาได้ให้คนคอยรถไฟไป

จุดที่หน้าสถานีเพื่อจะได้ดูได้ง่าย ขอให้เราตรวจดูเจ้า
ของภายในรถด้วย และเขาถามว่า ใครจึงกลืนข้าว
พวกเราได้ตอบคำถาม และได้กล่าวขอบใจแล้วเขาก็
ตาไปโดยไม่แสดงอาการรังเกียจ จะเขาคำบริการแต่
ประการใด นายสถานีในอินเดียเท่าที่พวกเราได้ไป
ติดต่อ รู้สึกว่าเป็นคนมีอัธยาศัยดีทุกคน

เมื่อเข้าห้องนำเวลาทางเท้ารู้สึกแสบมากจึงยกขึ้น
ดู ปรากฏว่าจากการเดินคราวนี้ พบเท้าตอนริมด้านเท้า
ทั้งสองเท้า ได้แตกแยกจนเลือดออกหลายแห่ง พอถาม
นักวิ่งรู้สึกแสบตะโพกซ้ายมาก เพราะปรากฏว่าตะโพก
ถลอกมึนเลือดไหลซึมทั้งนี้เพราะขามที่สะพานใหญ่ได้ครูด
ลงไปมาในขณะที่เดิน แม้ว่าจะมีผาปกกันก็ตาม นอกจากนั้น
ยังรู้สึกขยอกหลัง และเมื่อยท้อง ขยอกหลังคงเป็น
เพราะรถกระแทก ที่เมื่อยท้องคงเป็นเพราะชนรถ
บ่อย ๆ เมื่อรถเอียงไปทางโน้นทางนี้ นอกจากนั้นก็มี
รอยชาที่แขนอก การเดินทางครั้งนี้รู้สึกว่าอบอุ่น

มากอย่างไม่เคยประดับมาก่อนเลย แต่ก็ไม่รู้ดีก่อก
 ร้อนอะไร เพราะเรียวแรงหรือความลำบากต่าง ๆ
 ที่ประดับนั้นเราถือว่าอุทิศเพื่อพุทธบูชาทั้งนั้น

เพื่อแก้หิวจึงไปหาน้ำดื่มที่ห้องของท่านเจ้าพระคุณ
 หิวหน้าคณะ ณ ที่ท่านเจ้าพระคุณได้บอกว่า ใต้ของ
 ท่านถอดอก เพราะยามที่แฉวนไต่ได้แกว่งไปมาและ
 ได้ถูกรูดจนหนังกำพร้าที่ใต้ถอดอก ในขณะที่เดินจาก
 ค่านานี้ ในห้องนี้มีพวกเรามาไปหยาตท่าน ได้
 ความภายหลังว่าท่านเหล่านั้นพอเข้าห้องของตนในโบก
 ถ้างหน้าต่างเท้าแล้วนอนเลย น้ำก็ไม่อาบ รู้ดีก่อก
 ใจที่เห็นหดวงตาดังกาแก่ที่อยู่ทเนาต้นวานหนึ่งฉนกาแฟ
 และคุยอยู่กับหดวงตาดังรักจิตอย่างไม่หยุดปากเพราะ
 ดีก่อกบ้านนี้แล้ว ในท่านจึงอุทิศหรือคอยพวกเรา
 หรือจะเป็นเพราะนาน ๆ จะได้พบท่านดังรักจิตจึงทน
 คอยเพื่อคุย อนึ่งทางเราได้จ่ายค่ากรวม ๘๐ รุบีย
 คือ ค่ารถ ๘๐ ค่าคนยก ๓๐ ให้แก่ผู้แทนของเจ้า

ของรถโดยมีการทุ่มเถียงกันอีกตามระเบียบ แม้ว่าจะ
เป็นเวลาดังกล่าวที่หนึ่ง และเราก็จ่ายให้เต็ม ๘๐ รูปี
แล้วก็ตาม

พอเข้าห้องปิดประตูปิดไฟให้พระแดงก่อนคนเดียว
ประเดี๋ยวก็หลับมาตกใจตื่นเอาตอนดึกตามตอนที่รถจักร
มาพ่วงรถโบกคันของเราไป มาคืนอีกครั้งในตอนเช้า
ของวันรุ่งขึ้นเมื่อรถมาถึงเมืองโควัชปุระแล้ว อันความ
เหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้า ความหิวกระหาย และความลำบาก
อื่น ๆ ที่เกิดจากการไปไหว้พระที่สังเวชนียสถานทั้ง ๔ นั้น
แม้จะเป็นทุกข์เป็นทุกข์ที่เจ็ดข้ออื่นเกิดจากปิตุโสมนัส

การเดินทางของพวกเราแม้ว่าจะขรุขระลำบาก แต่
พวกเราเชื่อมั่นว่าไม่เป็นไร ไม่มีอันตรายใด ๆ

ผู้ที่ไปนมัสการสังเวชนียสถานทั้ง ๔ นั้น ต้อง
อดทนเผชิญกับความขาดแคลน ความแห้งแล้ง
และความทุกข์ยากอื่น ๆ แม้จะรื้อ้อย่างนี้ ก็ยังมี
คนล้นหลามไปนมัสการกันมาก ทั้งนี้เพราะ

พระคุณธรรมของพระพุทธเจ้านั่นเอง อนึ่ง สมัย
หนึ่ง ถึงเวลานิยสถานทั้ง ๔ นี้ได้เดินทางไปจาก
ความจริงของคน ถ้าเป็นประทีปก็ริบหรี่เต็มที
แต่กลับคืนมาสู่ความสนใจของประชาชน กลับ
มีแสงเรืองจรัสขึ้นมาอีก ทั้งนี้ก็เพราะพระคุณ
ธรรมของพระพุทธองค์ คุณธรรมความดีมีคุณค่า
อันยิ่งใหญ่ดังนี้

วันที่ ๖ เมษายน

คืนนี้รู้สึกเมื่อยปวดไปทั้งตัว แต่ต้องรีบลุกขึ้น
แต่เช้าเพราะความต้องการเห็นเหตุการณ์ใหม่ ๆ นุด
ให้ดูจากที่นอน ด้านหน้าเตียงแต่ก็มีที่ห้องของ
ท่านเจ้าพระคุณหัวหน้านัดนะ ที่นี้ได้เห็นคุณประสาธ
กับคุณสุภาพบุปผาของเรา ทำการหุงหาอาหารอย่าง
เข้มแข็ง พวดปากก็พูดถึงเรื่องการเดินทางไป
ลุมพินีเมื่อนาน ซึ่งก็ประดับด้วยกันมาทุกคนทั้งคน

พูดทั้งคนฟัง แต่ก็ฟังกันได้ พูดกันได้โดยไม่เบื่อ

เราทำอาหารกินเช้า กันในรถไฟที่สถานีโคราช
ประหนึ่ง แล้วก็นั่งรอเวลารถไฟจะออกเดินทางไปเมือง
พดรามปุระเมื่อ ๑๐.๓๐ น. ระยะทางจากสถานีเนาคัน
วา ถึงสถานีพดรามปุระยาว ๑๑๒ ไมล์ ค่ารถไฟใน
ชั้นที่เรานั่งคนละ ๑๐ รูปี ๘ แนนนา และรถไฟจะไป
ถึงที่นั่นในเวลา ๑๗ น. ตอนดึกๆ คนรับใช้ประจำ
โรงแรมรถไฟ ซึ่งเราเคยไปฉันเช้าเมื่อตอนไปกุสินารา
ได้เห็นพวกเราและได้นำไข่น้ำตาลเป็นต้น มาขายให้
อุปาสถของเราดวย พอได้เวลา ๑๐.๓๐ น. รถไฟก็
ออกเดินทาง ในระหว่างทางได้ผ่านความแห้งแล้ง
บ้านเด็กเมืองน้อยไปเรื่อย ๆ พร้อมกับเราก็คิดอะไร
ไปเรื่อย ๆ เหมือนกัน

เรื่องการจารึกข้อความลงบนวัตถุต่าง ๆ เช่นบน
แผ่นหิน เป็นต้น เป็นเรื่องที่ยึดมากระทำกันมาตั้งแต่
โบราณกาลจนในปัจจุบัน ข้อความที่จารึกนั้นแบ่งออก

เป็นหลายประเภท โดยกล่าวถึงประวัติศาตร์บ้าง
เป็นสุภาษิตบ้าง เป็นคำสอนบ้าง แม้ที่เป็นคำสาป
แช่งก็มี มีจนกระทั่งตายแทน ในปัจจุบันนี้มีจารึกอยู่
ชุดหนึ่ง ซึ่งน่าจะเป็นที่สนใจของพุทธศาสนิกชนอยู่
จารึกชุดนี้อยู่ที่ภายในมหาปถุสถานกุหา ที่กานาเอ
นครย่างกุ้ง อันเป็นที่ทำ นิจฐัดังคายนาศของพม่า มี
อยู่ ๒๒ แผ่น มีข้อความดังนี้

แผ่นที่หนึ่งมีใจความว่า อนาคเต ลขหิ รกขิสฺสตี
ในอนาคต ถัสสํบุคคล จัก
รักษาพระพุทฺธศาสนา

„ ต่อ „ วินเย จิตเต สาสนํ จิตฺโต โหติ
เมื่อวินัยยังอยู่ พระพุทฺธ-
ศาสนาก็ยังอยู่
วินโย หิ พุทฺธศาสนสฺส
อายุ

เพราะ วินัยเป็นอายุของ

พระพุทธศาสนา

„ ตาม „

ปัจฉิมพุทฺธวจนํ หนฺนททานิ

ภิกฺขเว อามนฺตยา มิ ไว

คำต่อไปนี้ เป็นปัจฉิมพุทฺธ-

พจน์ คือ ภิกฺขุทั้งหลายบัดนี้

เราขอเตือนเธอทั้งหลายว่า

วชฺรมฺมา สงฺขารา อปฺป-

มาเทน สมฺปมาเทถ

สังขารทั้งหลายมีความเสื่อม

ไปธรรมดา ขอพวกเธอจง

ให้กุศลธรรม ดำริ่ด้วย

ความไม่ประมาทเถิด

„ ดี „

อนฺนนาปุรสาสนา

พระพุทธศาสนาพอดี ๆ ไม่

ขาดไม่เกิน

- „ ห้า „ เกรสศาสนา
พระพุทธรูปค่านามิรดเดี่ยว
- „ หก „ รตนกรศาสนา
พระพุทธรูปค่านามิรดเดี่ยว
แห่งรัตน
- „ เจ็ด „ หุสสุล อุกุขิปนศาสนา
พระพุทธรูปค่านามิรดเดี่ยว
ทุกี่
- „ แปด „ สณจิจจ อาปตติ อาปชชติ
อาปตติ ปริคูหติ
ผู้จงใจต้องอาบัติ ปกบัต
อาบัติ
อคติคณนณจ กจจติ
เอทิสว วุจจติ อลชช
ปคคโล

แต่ถึงอกติ ผู้เป็นเช่นนี้เรียก
ว่า อดิษฐ์ บุคคล

„ เก้า „ ปจิมสมณปฏิรูป
พระพุทธศาสดนาควรแก้สมณ
ที่หนึ่ง
ที่หนึ่ง

„ สิบ „ ทุติยสมณปฏิรูป
พระพุทธศาสดนา ควรแก้สมณ
ที่
ที่สอง

„ สิบเอ็ด „ ตติยสมณปฏิรูป
พระพุทธศาสดนาควรแก้สมณ
ที่
ที่สาม

„ สิบสอง „ จตุตถสมณปฏิรูป
พระพุทธศาสดนาควรแก้สมณ
ที่
ที่สี่

„ สิบสาม „ ปญจสมณปฏิรูป

พระพุทธศาสดาควรแก้สมณ
ที่ห้า

„ ดิบสี่ „

ฉนฺนุสสมณปฏฺฐูป

พระพุทธศาสดาควรแก้สมณ
ที่หก

„ ดิบห้า „

โย โห อานนฺท มยา

สมฺโม จ วินโย จ

เทสํโต ปญฺญตฺโต

อานนท ขรรมแตะวินัยที่เภา

แตงดงแล้ว บัญญัติแล้ว

โส โว มมจฺจเยน สตฺถา

เราดองไปแล้ว จะเป็นศาสดา

แทนเรา

„ ดิบหก „

เวลานตฺตีกุภมฺสาสนา

พระพุทธศาสดาทั้งสมัยเดิม

„ ดิบเจ็ด „

อนุปฺพุทฺธิกฺขา สาสนา

พระพุทธศาสนาควรศึกษาไป
ตามลำดับ

„ ดิบแปด „ มหันตาวาส ศาสนา
พระพุทธศาสนา มีอวส
ธรรมใหญ่

„ ดิบเก้า „ เอกนาม ศาสนา
พระพุทธศาสนามีชื่อเดียว

„ ยี่สิบ „ ยสฺสตุถาย กุลปฺตฺตา
อการสฺมา อนคาริยํ
ปพฺพชนฺติ
พระพุทธศาสนาเป็นไปเพื่อตั้ง
ที่กุดบุตรออกจากเรือน บวช
เป็นบรรพชิต ต้องการ

„ ยี่สิบเอ็ด „ อิมะ สุภทฺท ภิภูํ สมฺมา
วิหเรยฺยํ อสุณฺโณ โลโก
อรหนฺเตหิ อสฺส

สุภัทท ภิกษุเหล่านั้น พึงอยู่
โดยธรรมวินัย โลกไม่พึงว่าง
จากพระอรหันต์

„ ยัสสํ ” „ อนาคเต ลขฺหํ รกฺขิสฺสตี
ในอนาคต ลัทธิบุคคล จัก
รักษาพระพุทธศาสนา

เนื่องจากเป็นการ “ออกแขก” จึงเข้าใจว่าข้อความ
ที่จารึกนั้น คงได้ผ่านการพิจารณาไตร่ตรองมา
อย่างรอบคอบเต็มที่แล้ว จึงได้มีโอกาสดำเนินการอยู่
ในสถานที่อันสำคัญยิ่งนี้ และมีข้อที่น่าสังเกตว่าใน
ข้อความเหล่านั้น ใดนจึงเน้นหนักในเรื่องวินัยนัก ใน
จารึกเหล่านั้น จารึกแผ่นหนึ่งมีข้อความซ้ำกับแผ่นที่
ยัสสํ ไม่ทราบว่าจะเหตุใดจึงเป็นอย่างนั้น เดิมนัก
ว่านักคิด นักอ่านหนึ่งถือพม่าพลาด แต่เมื่อลอง
อ่านหลายเที่ยว พร้อมทั้งเกณฑ์ให้ผู้อื่นมาอ่านเป็นการ
ทดสอบด้วย ก็ยังคงเป็นอยู่ดังที่กล่าวไว้

เรื่องกิริยาติดตัวก็อีกอย่างหนึ่ง พวกหนึ่งก็เป็น
 อย่างหนึ่ง พวกเขาก็มีกิริยาติดตัวเหมือนกัน คือ
 การยกคอขึ้นได้แก่ทำศีรษะงอแง คด้ายตุ้กตาติน
 คอสปริง เขายักได้คดองแคว่มาก ทั้งแขกเด็กแขก
 ผู้ใหญ่ ทั้งหญิงและชาย และทั้งแขกอินเดียและแขก
 ดังกา พวกเราบางคนลองทำบ้าง แต่ไม่สำเร็จ
 เมื่อยคอเปล่า การยกค่อนั้นเขามักใช้ในเวลาพูด โดย
 มาก่อนพูดก็จะยกคอประเดิมเสียก่อนครั้งหนึ่ง แล้ว
 ครั้งที่สองที่สามต่อ ๆ ไป ก็จะคิดตามไปตามจังหวะ
 ของการพูด การยกก็ไม่จำกัดอิริยาบถ แม้แต่
 กำลังนอนพอจะพูดก็ยังอุ้มคอก่อนได้ ยิ่งตอน
 เถียงกันยิ่งไปกันใหญ่ และที่เราเห็นอย่างจำเจก็คือ
 การยกคอของหลวงตาสังฆวัชิต ซึ่งบางครั้งก็ทำให้
 เกิดการเข้าใจผิด เช่นคราวหนึ่งคุณประสาธถาม
 หลวงตาว่าต้องการกาแฟหรือไม่ หลวงตาไม่ตอบได้
 แต่ยกคอ คุณประสาธเลยไม่ถวายกาแฟ เพราะเข้าใจ

ใจว่าหลอดตาปฏิเสธรด้วยต้นศรัระ หลอดตาก็นั่งรอ
เมื่อรอนานแล้วก็ยังไม่ได้ เลยต้องทำความเข้าใจกับ
คุณประสาทใหม่ คุณประสาทเลยบอกกับท่านว่า ไม่
ทราบที่ท่านต้องการกาแฟ เมื่อถามท่านเห็นท่านต้น
ศรัระ ก็นึกว่าท่านไม่ต้องการไม่ทราบที่ท่านต้นศรัระ
เพื่อแสดงว่าต้องการ เรื่องการยกคอ หรือทำคอ
ทำศรัระง่ออกแก่กัน อาจเป็นกิริยาประจำตัวแขกมา
เป็นพัน ๆ ปี ก็ได้ การที่พระพุทธเจ้าทรงห้ามไว้ในเส-
ขยวัตรมิให้พระต้นศรัระ ในเมื่ออยู่ในระแวกบ้านนั้น
การต้นศรัระก็ทรงห้าม อาจรวมทั้งการยกคอกันด้วย
ก็ได้

ในตอนเพนเราได้ทำภักติก กันในรถไฟนั้นเองการ
ฉันในรถไฟเรากระทำกันเสียจนชินแล้ว ทั้งเช้าทั้งเพน
จากอาหารทุนตำรของของพวกเรา ทั้งนี้โดยการปฏิบัติ
อย่างเข้มแข็งของอุบาสกทั้งต้อง อาหารเข้าโดยมากมี
ข้าวต้ม กุ้งแห้ง น้ำปลา กุนเชียง เต้าหู้ ผักกระป๋อง

พริกกับเกลือ ของหวานก็มีส้ม กาแฟหรือชาดังกา
 แดะมะเขือเทศจมน้ำตาลกับเกลือ มีอกกางวัน โดย
 มากมีข้าวด้วยปลากระป๋อง เนื้อกระป๋อง น้ำพริกเผา
 ไข่ พริกกับเกลือเป็นต้น ของหวานก็เหมือนกัน กับตอน
 เข้าถ้าไม่ได้ข้าวก็ใช้ขนมปังแทน ผักที่ใช้เป็นประจำปน
 ไปกับอาหารอื่นก็ค่อมะเขือเทศ เราฉันมะเขือเทศกับ
 ขนมปังกันก็มี พริกกับเกลืออีกอย่างหนึ่งซึ่งต้องชน
 โຕีระเป็นประจำ เราฉันพริกกับเกลือร่วมกับข้าวต้ม
 บ้างข้าวด้วยบ้าง ขนมปังบ้าง โดยไม่คำนึงว่าจะเข้ากัน
 ได้หรือไม่ เพราะเราถือเอาความเป็นผู้เรียบง่ายเป็น
 หลักปฏิบัติ ในภาวะอย่างนี้จะไปถือกฎถือสูตรของ
 วิชาการผสมอาหารอะไรหนักหนา ฉันทพอให้ร่างกาย
 เป็นไปพอไม่ให้หิว ไม่ให้ต้องเจ็บไข้ก็พอแล้ว อาหาร
 บางชนิดอยู่นอกกะเพาะ อาจไม่เข้ากัน เช่นข้าวต้ม
 แดะพริกกับเกลือ แต่มันก็ต้องรวมกันอยู่ดีในกะเพาะ
 บางวันอุบาสกของเราค่าน้ำพริก ด้วยใช้ขนมเป็นครก

ใช้ตามมิดเป็นเครื่องคำ นำพริกที่ดำไว้แล้วนั้น แม้
 ว่าจะใส่ปานจะเป็นน้ำกับพริก มักรับเป็นส่วนประกอบ
 แต่เพียงดีและกลิ่นก็ตาม ก็ยังนำความอึดเอามาให้
 พวกเราทอหน้า บางม้อมีแกงเผ็ด ด้วยเครื่อง
 แกงกระป๋องที่หอบหิ้วไปจากเมืองไทย เช่นเดียวกับ
 กระป๋องปลา กุ้งแห้ง พริกป่นต้น การหุงข้าวของ
 อุบาสกในระยะแรกดูทุลักทุเลเต็มที่ บางวันข้าวต้ม
 ใหม่ บางวันหุงแล้วต้องเททิ้ง เพราะในหม้อเคี่ยวมี
 ข้าวออกจะพิสดารอยู่หลายชนิด คือมีทั้งข้าวใหม่ทั้ง
 ข้าวดิบ ทั้งข้าวต้มก็ไม่ใช่ข้าวสวยก็ไม่ใช่ มีดีเหลือ
 เหมือนและขมเผื่อน เพราะจวนใหม่ ทั้งนกงเบนเพราะ
 ใช้เตาฟุ้งข้าว และอุบาสกของเราก็มักมีความชำนาญ
 น้อยไปในการหุงข้าว กระข้าวไม่ถูก ได้ข้าวสารมาก
 เกินไป จนต้องตักข้าวที่ล้นหม้อออกทิ้ง ให้เสียขาด
 ไปทั้งข้าวทั้งน้ำ เมื่อข้าวเดือด ทั้งข้าวแชงก็หุงยาก
 กว่าข้าวไทย กว่าจะกระข้าวถูกก็เสียข้าวสารไปหลาย

ติตร และเมื่อต้องหมอบแล้วก็ต้องตงพิศคอยประกบ
 ประคอง มิฉะนั้นหมอบจะโคตลงมาจากเตา เพราะ
 ความกระเทือนของรถไฟ อุบัติการณ์นี้ใช้กระเทียม
 เป็นพิเศษ ทางใช้กระเทียมในอาหารจิปาละ โดยไม่
 ต้องคำนึงว่า อาหารชนิดนั้น ๆ เขาใช้กระเทียมกัน
 หรือไม่ แม้แต่ไข่เจียวก็ใช้กระเทียม แทนที่จะใช้
 หัวหอม ใช้กระเทียมกันเพราะเพื่อนเราอยากจะเรียก
 ว่า พ่อครัวหัวกระเทียม หนึ่งเวลาหุงข้าวทำกับข้าว
 กันแต่ละครัว เจ้าของเครื่องอาหารกระจายเกิดขึ้น
 โดยจัดวางไว้เป็นพวก ๆ มิฉะนั้นจะจับคันชนปลายไม้
 ถูก พวกเราที่นั่งอยู่บนเก้าอี้ก็ต้องดำรวมระวังทำเป็น
 พิเศษ มิฉะนั้นอาจเผลอจุ่มเท้าไปบนกองเครื่องอาหาร
 นั้น อาจเป็นเพราะลำบากอย่างนี้กระมัง เวลานั้น
 จึงฉันได้ไม่น้อย หดงดาเดิมที่นึกว่าจะฉันอาหารของ
 เราไม่ค่อยได้ แต่กลับปรากฏว่า เจริญอาหารยิ่งกว่า
 พวกเราบางท่านเสียอีก

“อาหารทุกอย่าง เมื่ออยู่นอกกะเพาะก็ต่างกัน แยกกันเป็นดีเป็นเลว เป็นอร่อยไม่อร่อย เข้ากันได้ เข้ากันไม่ได้ เป็นต้น แต่ทั้งหมดนั้นผลที่สุดก็ต้องไปรวมกันอยู่ในกะเพาะ กลายเป็นของน้ำเกลี้ยดเหมือนกันหมด คนก็เหมือนกัน เวลาเป็นอยู่ก็ต่างกัน แยกกันเป็นผู้ดีบ้าง ผู้เลวบ้าง ดูหมิ่นดูถูกกัน นินทาว่ากัน ตั้งแง่อนเฝ้าหากัน โกรธเคืองกันริษยากัน โจทฟ้องร้องกัน แย่งชิงกัน จะเอาเลือดเอาเนื้อกัน เข้ากันได้บ้าง ไม่ได้บ้าง วางท่าทางใหญ่โตบ้าง แต่ผลที่สุดทั้งหมดนั้น ก็ไปรวมอยู่แห่งเดียวกันที่ยมโลก และ همینคลุ้งด้วยกันทั้งนั้น”

นำชาที่เราใช้ในตอนบ่ายนั้นใช้ชาจีนเป็นพันธุ์ ซึ่งหลอดงาท่านไม่เคยฉัน ดังนั้นท่านจึงเรียกนำชาดมาผสมนำชาจีนด้วยเช่นเดียวกับชาดงกา มีผู้เคยไปดงกาและเล่าให้ฟังว่า ได้เห็นพระรูปหนึ่งได้ปริญา

ครัวแล้ว เวลาตั้งหน้าใช้ถ่านก^๒พื้นแทนแปรงและหลอด
 คาลัง^๑ขริกขคนเราเพ่ง^๕รู้ในภายหลังว่า แม่ท่านจะมี
 ความ^๒รพดได้ตั้งหลายภาษา แต่ท่านก็เพ่ง^๕ใช้แปรงยา
 ด^๑พื้นดำหรับประจำตัว เมื่อมาอยู่กับพวกเรา^๒เอง
 แต่ก่อนก็ไม่ได้ใช้เป็นประจำ ครัน^๕ท่านเห็นพวกเราใช้
 แปรง ยาด^๑พื้น ด้^๒ม^๑เป็นบริวารประจำตัว และท่าน
 จำจะต้องเดินทางไปกับพวกเรา ท่านจึงต้องหาบริวาร
 เหล่า^๕นั้นมาใช้บ้าง และเท่าที่ด้^๑งเกิด^๒ไม่เห็นก^๑ด^๒องแปรง
 ก^๑ด^๒องยาด^๑พื้น^๒ซ้ำ เท่าที่ควรจะซ้ำ เพราะมาอยู่กับพวก
 เราก^๑หลายวันแล้ว ถ้าใช้ทุกวันนี้ก็ด้^๑งซ้ำกว่านั้นแน่
 เช่นก^๑ด^๒องแปรงยาด^๑พื้นของพวกเรา และด้^๑งการถือ
 แปรงยาด^๑พื้นเข้าห้อง^๒หน้าของท่าน^๕นั้น เราได้เห็นในระยะ
 แรกเท่า^๕นั้น ในระยะหลัง^๕ ๆ ^๕นี้ ไม่เห็นแล้ว ท่าน
 ไม่มีหีบไม่มีกระเป๋^๑า มีแต่ห่อผ้าเด็กแบน ๆ ซึ่งไป
 ไหนก็ด้^๑ม ๆ เราด้^๑งคอยตามเก็บให้ท่านด้^๑มอ ถ้า
 ท่านไม่ด้^๑ม เวลาจะขึ้นจะลงรถไฟหรือเวลาชนของ

ท่านก็ใช้ชนนียบหื้อฉานนเดินปลิวไปเลย ในหื้อฉานนั้น
เราไม่เคยถามและขอคว้ามื่อไรบ้าง และเนื่องจาก
เด็กแบน จึงน่าจะมีผาต์ฉนเดียว ที่ตัวท่านมแต่
จิ๋วกับตบงนึ่งห่มอยู่เท่านั้น ตลอดเวลาที่อยู่กับเรา
ไม่เคยเห็นท่านเปลี่ยนตบงจิ๋วหรือซักจิ๋วเลย ยาม
ท่านก็ไม่ม่ใช้ และใช้ไม่เป็น ท่านเจ้าพระคุณหัวหน้า
คณะได้กรุณาให้ยามแก่ท่านยามหนึ่ง ท่านก็เที่ยวไป
ตมไว้ด้นด้น เป็นภาระให้เราต้องตามไปเก็บให้ท่าน
อีก ต่อมาท่านก็เลยเก็บเด็กใช้ยามนั้น วันหนึ่งท่าน
ทำให้เราถึงกับต้งกล่าววคช เมื่อพวกเราบอกอนุญาต
ให้ท่านฉนหรือใช้ของตมอยู่ในคณะเราได้ เวลานั้น
เป็นเวลาบ่ายแล้ว พอพวกเราบอกอนุญาตเท่านั้นท่าน
คว้ามมาปอกเปลือกฉนตัย ๆ อย่างหน้าตาเฉย ต่อ
หน้าพวกเราโดยไม่ต้องให้ใครประเคน หรือจะสนใจ
ว่าเวลานั้นบ่ายแล้ว พวกเราก้ได้แต่นั่งดูอย่างเงยบ
ไม่กล้าพูดอะไร แต่อย่างไรก็ตามท่านก็ดตอพวกเรา

มากท่านยกย่องพวกเราให้ผู้อื่นฟังว่า เป็นพระที่เคร่งครัดเงินทองก็ไม่จับต้อง ไปที่ไหน ๆ ก็เที่ยวเล่าให้เขาฟังอย่างนั้น

อีกประการหนึ่ง รู้ดีกว่าท่านเข้าใจได้และเป็นห่วงพวกเรามาก บางครั้งท่านชวนชวายเพื่อพวกเราเสียจนน่าสงสาร บางครั้งก็เกินประมาณจนรำคาญ นอกจากจะห่วงพวกเราแล้ว ท่านยังมีเรื่องที่จะห่วงอื่น ๆ อีกมากมาย เกิดเป็นวนกมมอันที่จะต้องเล่าเรื่องห่วงให้คุณสุภาพฟังเป็นประจำ (ท่านคุยถูกคอกับคุณสุภาพมาก) จนคุณสุภาพออกปากให้พวกเราฟังว่า ใครเขาวยทรวัยรวยสมบัติกัน แต่หัดดวงตาข้างรวยห่วงเดียวจริง ๆ

อันเรื่องห่วงนี้ บางครั้งแม้จะรู้แก้ไขว่าห่วงแล้วก็ไม่สำเร็จประโยชน์สมหวัง รังแต่จะถูกทุกขกีนเปล่า แต่ก็ทั้ง ๆ ที่รู้ตัวเอง เราก็กังวลห่วงนั้นกังวลนั้นไม่ได้”

มีเรื่องเกี่ยวกับหดวงตาเรื่องหนึ่ง ซึ่งเป็นเรื่อง
ที่น่าเลียดใจสำหรับเรา คือวันหนึ่งได้นำแอมโมเนียออก
มาดมแล้ว ๆ แล้วกลิ่นไอดี้อึดใจหนึ่ง เสร็จแล้ว
ยื่นถวายให้ท่านซึ่งนั่งอยู่ข้าง ๆ ทั้งขวด ท่านรับไป
ดมด้วยสุดอย่างแรง ผลคือท่านตั้งตาคูบตาเบิก
หน้าตาใส เรารู้สึกใจไม่ดี ต้องรีบขอโทษท่าน ที่จริง
ท่านก็เป็นหมอ น่าจะรู้จักแอมโมเนียดี เราเองก็เข้าใจ
ใจว่าท่านรู้จักดี ในวันนี้ต่อมาได้ถวายอีก ยาดมแก้
หวัดคัดจมูกให้ท่านดม คราวนี้ท่านปฏิเสธไม่รับ

พอเวลา ๑๗.๐๐ น. ก็มาถึงสถานที่เด็ก ๆ แห่งหนึ่ง
จึงมองดูป้ายบอกชื่อสถานที่ บายนเซียนชื่อสถานที่
ด้วยอักษรจีนดี พอเห็นชัดแก่กับบอกพวกเรา ซึ่ง
กำลังนั่งรวมกันอยู่ในห้อง ว่าถึงสถานที่พุทธามประเสริฐ
หดวงตาบอกชัดทั้งยังไม่ได้ดูว่ายังไม่ถึง จึงบอกพวก
เราว่า ถึงแล้วแน่ ดูป้ายสถานที่ พวกเราที่อ่าน
อักษรจีนดีออกก็มองดูป้าย หดวงตาก็มองเหมือนกัน

แล้วดูศพพรตพราดชันบอกว่าถึงแล้ว รับชนของดง
รถไฟจะออกแล้ว พวกเราคงใจรับชนของดงจากรถ
ไฟเป็นจำตะหวั่น โดยไม่คำนึงถึงความตกเหวร้ายเสียหายน
ของสมบัติของเรา เพราะอย่างไร ๆ ก็ยังคิดว่าจะ
ปล่อยให้คิดไปกับรถไฟ พอชนเสร็จรถไฟก็ออก

เราพากันยืนหอบพดางมองดูสมบัติของเรา ซึ่ง
กองอยู่พะเนินอย่างไม่เป็นด้า ด้วยความอัศจรรย์ใน
พวกเรารู้ว่า โฉนจึงชนลงมาจากรถไฟได้หมดในเวลา
เพียงเดี๋ยวดียวเท่านั้น ทั้ง ๆ ที่กระเป๋างกระ
เป๋าก็หนักคนเดียวแทบยกไม่ขึ้น ก็ชนลงมาได้อย่าง
ว่องไว เราต่างเงี่ยบกันหมดไม่มีใครพูดจา คงจะ
เหนื่อยและตื่นเต้นกันทั่วหน้า ในขณะนั้นนายสถานี
พลรามปุระได้มาดูแลถามพวกเราว่า ชนของดงทำไม
เพราะรถไฟที่ท่านโดยสารนั้น ทางรถไฟจะตัดปล่อย
ไว้ที่นี่ เพื่อให้ท่านได้อาศัยต่อไป พูดแล้วก็เดินเฉย
ไปทางเบืองหลัง จึงหันหลังมองตามไปบ้าง ก็ได้

เห็นรถไฟขบวนที่ทำให้เราต้องล่าช้าลงทุกทีๆ กำลัง
 แฉกคอยหลังและปล่อยโบก^๕ คันที่เราโดยสารไว้ที่หน้า
 โถงตั้งสินค้าข้างสถานีแล้วก็แฉกไป พวกเราหันมา
 มองดูหน้ากัน แล้วไม่มีใครว่าอะไรได้แค่หัวเราะกัน
 หน่อยก็หน่อย วนกัน

ก่อนชนของชนไปไว้ที่รถโบกตามเดิม คุณประ-
 สงค์กับหลวงพ่อได้ไปติดค่อหารรถ เพื่อไปเมืองสาวัตถี
 ในวันพรุ่งนี้ พอคุณประสงค์กับหลวงพ่อไปทางนั้น
 ทางนักมึน^{๕๔๔}คนหนึ่ง รูปร่างอ้วนท่าทางภูมิฐานแต่
 ขาข้างหนึ่งเสียดังใช้ไม้ช่วย แกได้เดินมาที่เราและ
 ถามว่า พวกเราเป็นคนชาติไหน อยู่ประเทศอะไร
 เป็นพวกวิคิตินใช่ไหม พวกเราไม่เข้าใจในคำว่าวิคิติน
 ไฉนจึงเห็นคนเป็นวิคิตินไปได้ ก็ว่าจ้ะรู้ความจริง
 ว่าคำว่าวิคิตินของแกนั้นหมายถึงเวียตมิน ก็ต้องได้
 คอบกันหลายคำ แกพูดอังกฤษแบบแขก และลง
 เสียง คหนักไป เวียตมินจึงกลายเป็นวิคิติน เรามอง

แกว่เป็นคนไทย เป็นชาวดยาม ไม่ใช่วิตมิน แก
 พังแล้วทำท่าลงพร้อมกับยกคอ แล้วถามว่าเมือง
 ไทยอยู่ที่ไหน แยกอ้วนคนนั้นมาด้วยความภายหลังว่า
 ชอบการเมือง เคยสมัครเป็นผู้แทนมาแล้ว

ในการชนของชนรณนได้จังกฎให้ชน ตกดงว่า
 ตอนชนดงมีแรงชน แต่ตอนชนชนไม่มีแรง

สถานที่พดรามปุระ (เมืองของพระพดราม) ^{๕๗}นี้เป็น
 สถานที่เล็ก แต่มีโกดังเก็บสินค้ายาวหลายห้อง มี
 คนไม่มากนัก แยกออกเฉียงเป็นพดรัมปุระ ^{๕๘}ที่เป็น
 ค่ายอยู่ในอำเภอคอนดา ที่สถานที่ได้เห็นเด็กหนุ่ม
 คนหนึ่งวิ่งผ่านสถานที่ไป รู้ดีว่าแปลกที่เห็นแยกวง
 เพราะการที่จะเห็นแยกวงนั้น เป็นของเห็นยากดังที่
 เคยกล่าวมาแล้ว จึงพิจารณาดูปรากฏว่าเด็กคนนั้นไม่
 ใช้ชาวอินเดียนแต่เป็นชาวเนปาล

คุณประสาธกับคุณหลวงดา ไปหาเช่ารถสักพัก
 ก็กลับและบอกว่าได้รถแล้ว เป็นรถประจำทางสอง

แถว นั่งได้สัก ๔๐ คน ในอัตราค่าเช่าไป กลับ
 ๕๕ รบ. พ่วงเข้าเวลา ๘.๐๐ น. รถจะมารอรับ
 ที่หลังสถานี และคนประจำรถเล่าว่า เมื่อไปติดต่อบ
 เรืองเช่ารถด้านงานกลางนั้น มีเจ้าหน้าที่กว่าสิบคน
 มารุมถาม และแต่ละคนแสดงท่าทางใหญ่โต พุดจา
 ขู้งัดให้ทำคำร้องยื่นไปยังผู้จัดการใหญ่ของบริษัท
 และให้ใช้คำพูดอย่างนอบน้อม พวกเราฟังด้วยรู้สึกงำ
 เพราะรู้สึกว่า การที่เขากดขี่กว่าสิบคนแสดงท่าทาง
 ใหญ่โตนั้นก็เพื่อขูดรีดความดีของเรามากอย่างของคน
 “ก็คนที่แสดงอาการเช่นนั้น ก็เพราะตนขาด
 อะไรบางอย่างนั่นเอง”

วันที่ ๗ เมษายน

ตอนกลางคืน เมื่อฉันได้เข้านอนด้วยความอึดใจ
 ว่าพรุ่งนี้ จะได้มีโอกาสเห็นพระเชตวันมหาวิหาร อัน
 เป็นวัดที่สำคัญที่สุดวัดหนึ่งในพระพุทธศาสนา และ

๗ เป็นวัดที่มีชื่อเสียงมากในสมัยพุทธกาล เพราะเป็นวัด
 ๑๑ ที่พระพุทธองค์ประทับอยู่นานถึง ๒๕ ปี ใน ๔๕ ปี แห่ง
 การประกาศศาสนาธรรม นับว่านานกว่าเวลาที่ประทับ
 ๑๑ อยู่ทุกวัดอื่น และพระสูตรต่าง ๆ ที่มีในพระไตรปิฎก ก็
 ปรากฏเป็นอันมากว่าพระพุทธองค์ทรงแสดง ในขณะที่
 ๑๑ ประทับอยู่ที่พระเชตวัน พลังนึกว่าพระเชตวันคงมีซาก
 ๑๑ เหลือเป็นอย่างนั้นอย่างนั้นทง ๆ ที่รู้ว่าคุณก็อย่างไร
 ๑๑ ก็ไม่ถูกกับความจริง แต่ก็อดนึกไม่ได้

๑๑ วันหลังจากทำภคตกิจเข้าแล้ว พอเวลา ๘.๐๐ น.
 ๑๑ รถติดต่อไว้ตั้งแต่เมื่อวานก็มารอรับอยู่ที่หน้าสถานี
 ๑๑ ครึ่งหนึ่งนับว่าเป็นอีกครั้งหนึ่งที่เป็น การตรงต่อเวลาของ
 ๑๑ แขน ขอบาสกทั้งต้องได้ขนอาหารเพนไปไว้ในรถด้วย
 ๑๑ รถคันหน้าดีเยี่ยม เป็นรถประจำทางมีที่นั่งเป็น
 ๑๑ แถวหันหน้าไปทางหน้ารถ ไม่มีเบาะๆคนโดยสารได้
 ๑๑ ถึง ๔๕ คน แต่พวกเขาที่นั่งกันไปเพียง ๘ คน พอเรียบ
 ๑๑ ร้อยแล้วรถก็ออก พวกเราขึ้นไปนั่งด้วยความอึดใจ

ว่าเดี๋ยวก็คงได้เห็นพระเชตะวันแล้ว แต่แทนที่รถจะเด่น
ไปพระเชตะวัน กลับเด่นออกมาจอดที่สำนักงานกลาง
ของบริษัท และบอกว่าต้องจ่ายค่าเช่าอีก ๕ แอนนา
เพราะเมื่อวานนี้คิดค่าเช่ารถผิดไป หดวงตาตงจากรถ
ตงไปเจรจา ต่อจากนั้น การเถียงกันพูดกันเสียงขรม
ก็เกิดขึ้นอีกเหมือนอย่างเคย เถียงกันพอได้เห็น้อยแล้ว
หดวงตาก็ขึ้นมาบนรถพร้อมทั้งบอกว่าให้ค่าเช่าเพิ่มแก่
เขาไปอีก ๕ แอนนาแล้ว

พวกเขาหัวดีดั่งवेशใจ กับเงินเพียงนิดหน่อยเท่านั้น
คนตงโง่งยังคิดไม่ถูก นับประสาอะไรกับเงินแสน
เงินล้าน ทำให้เสียเวลา และจะเถียงกันทำไมมากนัก
ก็ไม่ทราบเถียงแล้วก็ได้เท่านั้น

หดวงตาเคยพูดว่า ที่นมมหาราชของคหิงเป็น
พุทธศาสนิก และยินดีต้อนรับบัณฑิตชาวพุทธทั้งหลาย
หดวงตาเคยพูดว่า จะพาพวกเราไปเฝ้าเมื่อมาถึงที่

แต่ที่เราไม่ได้เฝ้าเพราะขณะนั้นพระองค์เสด็จไปแล้วที่
เมืองอื่น

เมืองพดรามบูรณะเป็นตำบล ๆ หนึ่ง อยู่ในอำเภอ
คอนคา จากท่นองพระเชตวันไกลประมาณ ๓๐ ไมล์
รถเดินทางไปบนถนนที่ยังมิได้ลาดยาง และอยู่ในระหว่าง
ซ่อม ดันไม้สองข้างทางเป็นคันไม้ใหญ่ แต่มีตมอยู่
เป็นอันมาก บางคันอยู่ข้างทางเวลารถเดินเฉียดไป
มันก็เฉยไม่มีอาการว่ายินดียินร้ายอะไร แถบนั้นม่นอง
น้ำมาก มีทงขนาดเล็กขนาดใหญ่และเป็นท่งนาท่วไป

ในที่สุดรถได้มาหยุดอยู่ที่ตมหน้าที่พักของรัฐบาล
ซึ่งเป็นศาลาโถงชั้นเดียว เราได้เดินจากท่นตรงไป
ยังพระเชตวัน ในระหว่างทางก่อนจะเข้าสู่บริเวณ
พระเชตวันได้ผ่านหนองน้ำแห่งหนึ่ง น้ำในหนองนี้
ไม่มีไหลเพราะดั้วน้ำเคย น้ำแปลกอยู่ พอดีหลวงคา
บอกว่า พระเทวทัตถูกแผ่นดินสูบตรงท่นหนองนี้ ส่วน

สถานททนางจิณฺมามาณวิภาตฺถกแผ่นดินดฺบนั้น อยู่ไปอีก
ด้านหนึ่งของพระเชตะวัน

เป็นความจริงหรือที่ตรงนี้เป็นสถานทพระเทวทัตถูก
แผ่นดินดฺบ จะรู้ได้อย่างไร กาดเวดากัถ่วงเดยมานาน
นักแล้ว? เป็นความจริงหรือที่พระเทวทัตถูกแผ่น
ดินดฺบ? ความคดางแคงใจเหล่านี้ อาจจะมีคนตาย
ลงไป ถ้ามาถึงความจริงที่ว่าเรื่องพฤติกรรมของ
พระเทวทัตนั้นเป็นเรื่องดังที่สุดเรื่องหนึ่งในพระพท
ศาสนา และมันอยู่ในความรู้ดีของคนทั่วไป จึงไม่
พลาดอะไรที่คนจะพูดจะจำต่อ ๆ กันเรื่อยมา ที่ว่าพระ
เทวทัตถูกแผ่นดินดฺบจริงหรือนั้น ในชั้นพระเทวทัต
อาจก้าวขาออกไปที่โคถนคุดหรือดินหล่มก็ได้ แล้วชน
ไม่ได้เพราะไม่มีแรงเนื่องจากตนเองอาพาธหนัก กว่าจะ
ศิษย์จะเห็นก็จมลงไปเสียแล้ว หรือศิษย์อาจจะเห็น
ในขณะที่จมแต่ช่วยไม่ได้ เพราะเข้าใจว่าเป็นเรื่องผล
กรรมผลบาปก็ได้ พระเทวทัตจะถูกแผ่นดินดฺบหรือไม่

ก็ตามที่แต่ความจริงที่ใครต้องยอมรับก็คือพระเทวทัต
 เป็นผู้มีกบฏใหญ่ใฝ่สูงเต็มไปด้วยความริษยา ทำสังฆเภท
 เป็นคนอกตัญญูพยายามฆ่าพยายามทำลาย พระพุทธรูป
 ของใครก็ไม่ทำร้ายใครแม้ด้วยความคิด ในที่สุดคนก็พิณาศ
 เอง ผู้ประทุษร้ายต่อผู้ไม่ประทุษร้าย ย่อมได้รับความ
 ย่อยยับอย่างนี้ แม้เวลาดจะล่วงมาถึง ๒๕๐๐ ปีแล้ว
 จุดที่ถูกแผ่นดินดับก็ยังอยู่ ในระยะกาลอันนานนี้ ถึง
 อันยิ่งใหญ่ทั้งหลายได้สูญหายจนหมดร่องรอยไปก็มาก
 แต่จุดที่พระเทวทัตถูกแผ่นดินดับยังอยู่ ชาวนาไม่ทำ
 นาทจุดนี้ ไม่มีรอยฉวยควายลงกินนาทจุดนี้ ไม่มีการ
 ไหวของนาเพราะดีควานาทจุดนี้ คล้ายกับว่า ขรรษชาติ
 หรือพาดินมีเจตนาจะส่งวณกตรงนไว้ ให้เป็นอนุสาวรีย์
 แห่งความชั่ว ตลอดจนกัฏปาวันล้าน เพื่อเตือนอนุชน
 รุ่นหลัง

เราผ่านหนองน้ำพระเทวทัตไปทางเหนือได้สักครู่ก็
 เข้าเขตพระเชตวัน ภูมิหมู่แรกที่เราได้พบคือ โกธัม-

พิภพกุฎี อันเหนือแต่ซากเป็นกองอิฐและมีรูปเป็นห้อง
หลายแห่ง

จากโกธัมพิภพกุฎีไปทางตะวันออก มีคันโพธิ์ต้น
หนึ่งอยู่บนฐานอิฐ เรียกว่าอาณันทโพธิ์ นัยว่าพระ-
อาณันทนำมาจากต้นเดิมที่พุทธคยาจัดปลูกไว้ที่พระ-
เชตวัน^๕ เพื่อให้คนกราบไหว้บูชา ในขณะที่พระพุทธองค์
มิได้ประทับอยู่ที่พระเชตวัน ตั้งแต่สมัยพุทธกาล ต้น
โพธิ์ต้น^๕นี้ไม่งามและต้นเล็กมาก เล็กกว่าต้นมหาโพธิ์
ที่พุทธคยาในขณะนั้นเป็นอันมาก เข้าใจว่าคงจะไม่ใช้
ต้นเดิม คงจะปลูกใหม่

ทางด้านตะวันตกของพระเชตวันมีซากกุฎีของพระ-
องค์อุมาต ซึ่งเป็นกุฎีใหญ่กว่ากุฎีของพระอัครสาวก
ทั้งต้องคือพระสารีบุตรและพระโมคคัลลาน นอกจาก
นั้นยังมีกุฎีคอกเกราวิกุฎี สัตถพรมกุฎี และพระคันชกุฎี
กับมีกุฎีเล็กกุฎีน้อย วิหาร อีกมาก สระน้ำก็มีแต่
ขณะนั้นไม่มีน้ำ

พระคันธกุฎีเป็นที่ประทับของพระพุทธองค์ ตั้งอยู่
ในระดับสูงกว่ากุฎีอื่น เป็นกุฎีหลังใหญ่ที่สุดในบรรดา
กุฎีทั้งหลาย ลักษณะโอโง่ง ทำเป็นสองตอนคือร่วม
นอกและร่วมใน มีกำแพงกันทั้งร่วมนอกทั้งร่วมใน

พระคันธกุฎีที่พระเชตวัน

รวมเป็นกำแพงสองชั้น ร่วมนอกเป็นเขตรอบทั้ง
สี่ด้าน ร่วมในเป็นตัวพระคันธกุฎี แบ่งเป็นสองตอน
คือตอนหน้าและตอนหลัง ตอนหน้าของวัดดูได้กว้าง
๑๔ ศอก ยาว ๑๕ ศอก มีบ่อน้ำขนาดเล็กขนาดแทบ

ก้าวข้ามได้อยู่ตรงกลางห้อง ตอนหลังเป็นห้องดีห่วย
เล็กวัดได้กว้าง ๔ ศอก ยาว ๕ ศอก เข้าใจว่าเป็น
ห้องบรรทมของพระพุทธองค์ พระคันธกุฏี^๕หันหน้าไป
ทางตะวันออกมีทางเข้าทางด้านตะวันออก บ่อน้ำ^๕
ไม่ทราบว่ามีไว้เพื่ออะไรเป็นของเก่าและดึกด้วย

ตั้ง^๕เหล่านางหม่อมแต่ซาก^๕เหล่อยู่^๕เท่านั้น ^๕ท^๕รู้^๕
ว่า^๕กุ^๕ญ^๕ณ^๕ช^๕อน^๕ ^๕กุ^๕ญ^๕ณ^๕ช^๕อน^๕เพราะมี^๕บ^๕าย^๕บ^๕อก^๕

บริเวณพระเชตะวันกว้างขวางมี^๕เน^๕อ^๕ท^๕ท^๕ง^๕หม^๕ด^๕ประ^๕
มาณ ๕๐ ไร่ ^๕เ^๕ม^๕ไป^๕ด^๕้วย^๕บ^๕าร^๕ก^๕แ^๕ะ^๕ชา^๕ก^๕อิ^๕ฐ^๕ชา^๕ก^๕ป^๕ุ^๕ณ^๕
เราเดินดูไปพดงกันกว่าพระพุทธเจ้า ต้อง^๕เ^๕ด^๕ด^๕จ^๕มา^๕ท^๕
ตรง^๕น^๕ แ^๕ถ^๕ว^๕น^๕ ^๕เพ^๕ระ^๕ใน^๕บ^๕า^๕ด^๕ี^๕ม^๕ก^๕ถ^๕่า^๕ว^๕ไ^๕ว^๕ว่า^๕พระ^๕
พุทธ^๕อง^๕ค^๕เ^๕ด^๕ด^๕จ^๕ไป^๕ท^๕ั^๕น^๕ท^๕ั^๕น^๕ ใน^๕บ^๕ริ^๕เว^๕ณ^๕พระ^๕เช^๕ต^๕ว^๕ัน^๕เป็น^๕
ประ^๕จ^๕ำ ถ้า^๕พ^๕บ^๕ภ^๕ิก^๕ษ^๕ก^๕ำ^๕ด^๕ัง^๕พ^๕ุด^๕ถ^๕ึง^๕เร^๕ือง^๕อะ^๕ไร^๕ ก็^๕เ^๕ด^๕ด^๕จ^๕เ^๕้า^๕
ไป^๕ศ^๕ร^๕ั^๕ธ^๕า^๕ม แ^๕ถ^๕ว^๕ท^๕ร^๕ง^๕ป^๕ร^๕าร^๕ก^๕เร^๕ือง^๕น^๕ี^๕ๆ แ^๕ด^๕ด^๕ง^๕ช^๕ร^๕ร^๕ม
เร^๕า^๕น^๕ั^๕ก^๕ไ^๕ด^๕้อย^๕า^๕ง^๕น^๕แ^๕ถ^๕ว^๕ก^๕ั^๕ซ^๕ึ^๕น^๕ใจ^๕เก^๕ิ^๕ต^๕บ^๕ิ^๕ติ แ^๕ะ^๕ใน^๕ท^๕ี่^๕ด^๕ู^๕ด^๕เ^๕ื่อ
ไป^๕ถ^๕ึง^๕พระ^๕ค^๕ัน^๕ธ^๕กุ^๕ฏ^๕ี^๕น^๕ เรา^๕ไ^๕ด^๕ั^๕ด^๕ว^๕ด^๕ม^๕น^๕ด^๕ไ^๕ห^๕ว^๕พระ^๕ก^๕ั^๕น^๕ท^๕ั^๕ห^๕น^๕ำ

ห้องบรรทม เสร็จแล้วแผ่ส่วนกุศลเช่นที่เคยปฏิบัติ

เรามีความอึดใจ มีความขมขื่นในใจของคนด้วยความ
ความตื่นเต้นอย่างบอกไม่ถูก เรารู้สึกไปจริง ๆ
เดินไปเดินมาอยู่คั่นนาน โดยไม่มีใครบ่นว่าร้อนว่า
เมื่อย ดังเคยเห็นไม่ค่อยมีการพูดกัน ที่เป็นอย่าง
คงจะต่างคนต่างคิด สัมผัสใจที่จะเสวยอารมณ์คิดมาก
กว่าพูด

บริเวณพระเชตุพนทวไปนั้นเงียบมาก จนเปลี่ย
บริเวณรอบ ๆ เป็นทุ่งนา มีวัดจันวัดพระมาอยู่แถบ
ด้วย เขตพระเชตุพนบางส่วนของกำแพงกันเหลื่ออยู่

เฉพาะที่พระคันชุกนั้นมีการรักษาเป็นพิเศษ ด้วย
การโบกปูนทับไว้บนซากกำแพงทั้งสองชั้น เพื่อกันการ
ชำรุดต่อไป และบนปูนที่โบกทับนั้นเองมีสิ่งทีไ่ค่อย
ทั้งไว้อยู่กองหนึ่ง แสดงว่าพ่อเจ้าประคุณพาหนะของ
พระศิวะได้ขึ้นไปถ่ายไว้ เราเองคิดด้วยความรู้สึกชดดา
มาก แต่แปลกแก่ที่เป็นผู้นำตถสถานทนคงชอบใจเพราะ

แก็บเป็นอันดี ผู้มอบโคจนกระทั่งของที่ไคถ่ายทั้ง แก
 ผู้มาตั้งถนันทน์ สวมด้วยสระพายมอักษรรัดงหนาท
 เดี่ยวด้วย แกออกมาเด่นอดตัว ตั้งแต่พวกเราเริ่มเข้ามา
 สืบบริเวณพระเชตวัน หน้าที่ของแกคือดูแลรักษาถนันท
 ที่แนะนำคนเข้าชมถนันทน์ รู้ดีกว่าแกออกจะพุดน้อยไป
 ทำทางก็ค่อนข้างจะชม ซึ่งก็เหมือนกันจะได้ไม่มา
 กวนความคิดของเราที่เราต้องการคิด ด้วยชวนพุดนั้น
 ช่างแจ่ม

สมัยหนึ่งพระเชตวันรุ่งเรืองไปด้วยดี กาดาวพัตร
 แต่เจียบดังดไปด้วยวิเวกคอกกาย-จิต-อุปวิเวก เดี่ยว
 นความรุ่งเรืองและวิเวกดังกล่าวไม่มีแล้ว มีแต่วิเวก
 เพราะไม่มีผู้ และเกิดอนกถันไปด้วยซากดังกอดร้าง
 และละเมาะไม่มีหนาม

มีเรื่องอีกเรื่องหนึ่งซึ่งทำให้เราอดนึกอนโมทนาเป็น
 พิเศษไม่ได้เมื่อคิดถึงพระเชตวันนักคือ เหนือของพระ-
 เชตวันนับว่ากว้างขวางไม่น้อย การที่ท่านอนาถ

บัณฑิตกฤหบดี ขอทูลแห่งนักร่างวัดด้วยวิหังคาร
 คือนอทมเท่าไรก็เรียงเงินค่าทำให้เต็มเท่านั้น แล้วมอบ
 เงินค่าทนนแก่เจ้าของที่ การที่บุคคลจะกล้าทำอย่างนี้
 ได้ต้องมีศรัทธาสูงมาก

พวกเราข้ามกำแพงพระเชตะวันออกไปทำอาหารกิจ
 เพนที่ไคร้ไม้ขายทุ่งนา เบื้องหน้าทางทิศเหนือสุด
 ขายทุ่งนาโน้น มีซากกำแพงเมืองสาวิตรีตั้งตระหง่านอยู่
 ภายหลังเที่ยงเล็กน้อยเราได้พากันเดินข้ามทุ่งนาไป
 สู่กรุงสาวิตรี ระยะทางจากพระเชตะวันถึงเมืองสาวิตรี
 ไกลประมาณหนึ่งกิโลเมตร กำแพงเมืองสาวิตรีแม้
 จะเหลือแต่ซากอิฐปูนก็สูงกว่าสองชั้นคน เป็นการ
 แสดงถึงความยิ่งใหญ่ในอดีต ภายในตัวเมืองกว้าง
 ขวางมาก ดเหมือนจะใหญ่กว่าเมืองราชคฤห์ กำแพง
 เมืองที่ยังเหลืออยู่ยังมีอยู่มาก แต่ถูกทำลายราบไป
 เป็นมากก็ไม่ค่อย บริเวณทั่วไปของเมืองเป็นป่าละเมาะ
 ไม้หนาม มีซากปราสาทราชวังเหลืออยู่บ้างเช่นปรา

คำทของพระนางมัตติกา ปราสาทของพระเจ้าปเสนทิ
โกศลซึ่งตามสมควรแล้วควรมีนามากกว่านี้ เศษอิฐ
เศษกระเบื้องมีเกิดออกไปหมด ซึ่งยังไม่เคยเห็นที่ไหน
เคยถมเศษอิฐเศษกระเบื้องมากอย่างนี้ และที่เมือง
ลำดวนก็นิยมนิมีการขุดค้น ถ้ามีการขุดค้นแล้วคงมี
ซากอะไรที่น่าชมอีกมาก

เมืองนี้ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำอิรวดีซึ่งในปัจจุบันนี้
เรียกว่าแม่น้ำปติ มีบพพารามของนางวิสาขาอยู่ทาง
ตะวันออกของเมือง ซึ่งในปัจจุบันนี้เป็นวัดร้างเหลือแต่
ซากอิฐปูนเหมือนกัน และบางส่วนของพระอารามนี้ได้
พังลงแม่น้ำปติไปแล้ว

คำว่าลำดวนก็แปลว่ามีความ (สัพพ + อติ) ภาษา
สันสกฤตเป็น สรวาสติ (สรว + อติ) ในปัจจุบัน
นี้เรียกว่า ซาเฮต มาเฮต ที่มีความหมายนั้นเป็นเครื่องหมาย
แสดงถึงความยิ่งใหญ่ ความอุดมสมบูรณ์ด้วยทุกสิ่ง
ทุกอย่าง ในสมัยโบราณเมืองนี้เป็นเมืองหลวงของ

แคว้นโกศดอันเป็นแคว้นมหาอำนาจ ในเมืองเต็มไปด้วย
 ด้วยนักปราชญ์ราชบัณฑิต เจ้าตติและคณาจารย์
 คบคองด้วยผู้คน บ้านเรือนรายรวง ถักถองไปด้วยสรรพ

เมืองสาวัตถี

ตำเนียง แพรพราวไปด้วยขงหลายดี เกิดอนกถัน
 ไปด้วยพาหนะ สัมบูรณ์ไปด้วยสิ่งต่าง ๆ จนสามารถ
 เรียกได้ว่าสาวัตถี แต่ในปัจจุบันนี้มีอะไรบ้าง แม้แต่
 บ้านสักหลังหนึ่งก็ไม่มี คนก็มีแต่พวกเราเท่านั้น กตาว

ได้ว่าอะไรที่มียู่แต่ก่อนจนเป็นเหตุให้ได้อธิษฐานว่าตัวข้า
หรือสรวาสติคนนั้น บัดนี้ถึงหน้ ๆ ไม่มีแล้ว เป็นสาวนศักดิ์
หรือสรวาสติไปแล้ว ของใหญ่ของโตยังแปรเปลี่ยน
ไปได้อย่างนี้ นับประสาอะไรกับของย่อย ๆ เช่นเรา
ท่าน

เรากลับจากเมืองลั่วตักด้วยความตั้งใจ เมื่อ
ผ่านพระเชตวันได้กราบนมัสการดาที่พระคันชุก แล้ว
พาเอาความตั้งใจถึงต้องเรื่องกลับมายังที่พักของ
รัฐบาลที่รถอันเราเข้ามาจอดคอยอยู่ ในระหว่างที่อยู่นั้น
กำลังนั่งพัก ได้เดินไปที่ริมหนองน้ำพระเทวทัตไปดู
อนุสดาวรีย์แห่งบาปกรรมความชั่ว เราเคยเห็นอนุสดาวรีย์
แห่งความดีมามากแล้ว ไปที่ไหน ๆ ก็เห็น
แก่นุสดาวรีย์แห่งความชั่ว เพิ่งมาเห็นที่นี้ เมือง
ลั่วตักใหญ่โตกว่าหนองน้ำนั้นเป็นไหน ๆ บัดนี้กลายเป็น
เมืองร้างไปแล้ว แต่หนองน้ำยังอยู่ ราวกับจะ
อยู่เพื่อเป็นเครื่องตักเตือนคนรุ่นหลังไม่ให้ทำความชั่ว

เมื่อทำชั่วแล้วจะได้รับผลชั่วดังพระเทวทัตนี้ อย่างไร
ก็ตามพระเทวทัตท่านยังกลับตัวได้ ในภายหลัง ด้วย
ความสำนึกผิด

คนที่เคยทำผิดแล้ว ยอมรับผิดและกลับตัว
ทำดีใหม่อย่างนี้ เรียกว่าตอบแทนความผิดด้วย
ความถูก

เรื่องสังฆเภทนี้เมื่ออยู่เมืองไทย เคยได้รับคำถาม
จากฝรั่งคนหนึ่งว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัว (คิงมงกุฎ) ทำสังฆเภทใช่หรือไม่ รู้สึก
ปลาดใจเป็นอันมากในคำถามนี้ และสงสัยว่าในเรื่อง
นี้ โฉนดแก้จึงคิดเลยไปถึงอย่างนั้น แก่คิดอย่างไร
รู้ได้อย่างไร หรือมีใครบอกแก ขอตอบได้ว่าการ
กระทำที่จะได้ชื่อว่าทำสังฆเภทนั้นต้อง ๑ ธรรมเนียม
ของเดิมอันถูกต้องตามพระพุทธรบัตินัย มีอยู่ก่อนแล้ว
แต่คนบัญญัติขึ้นใหม่อันผิดจากพุทธรบัตินัย ๒ คนเคย
ปฏิบัติและอยู่ในหมู่สงฆ์ใดซึ่งปฏิบัติตามพุทธรบัตินัย

คนแยกจากหมู่สงฆ์นั้นไป ปฏิบัติตามบัญญัติที่ตน
 บัญญัติใหม่ ๓ คนได้ชักชวนภิกษุสามเณรในหมู่สงฆ์
 นั้นให้แยกจากหมู่สงฆ์นั้นไปปฏิบัติอย่างคน และการ
 ชักชวนนั้นก็สำเร็จด้วย ผู้ใดกระทำด้วยอาการครบ
 ๓ ประการนี้ ผู้นั้นจึงจะได้ชื่อว่าทำสังฆเภท ก็การปฏิบัติกรรม
 วินัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เมื่อครั้ง
 ผดุงชนน เป็นการปฏิบัติถูกต้องตามกรรมวินัยของ
 เดิมอันถูกต้อง ตรงตามพระบาลีในพระไตรปิฎกพระ-
 องค์มิได้บัญญัติใหม่ และพระองค์ก็ได้ชักชวนใคร
 ให้มาปฏิบัติอย่างพระองค์ เป็นแต่ใครเห็นดีด้วย
 ก็มาเองคือมาปฏิบัติตามเอง ถ้าว่าพระองค์ท่านทำ
 สังฆเภทเพราะการปฏิบัติถูกต้องตามพระพุทธบัญญัติ
 แล้ว ก็ทำอย่างไรเล่าจึงจะไม่เป็นสังฆเภท และถ้า
 หาว่าพระองค์ทำสังฆเภทแล้วก็ขอให้หนักถึงพระเถระที่
 ทำสังคายนาครั้งที่ ๒-๓ บ้าง

เราถนัดมาถึงรถไฟในเวดาม่ายเกือบ ๓๖.๐๐ น.

พอ ๑๖.๓๐ น. เราก็ดำพรามปุระเพื่อเดินทางต่อไป
ยังเมืองดคเนาและทอนอก

บัดนี้การเดินทางเพื่อไปนมัสการสังฆเวชนียสถานทั้ง
สี่ตำบลคือที่ประสูติ ที่ควัธู ที่แสดงปฐมเทศนา
และที่ปรินิพพาน กับเพื่อไปยังสถานที่อันสำคัญใน
พระพุทธศาสนา คือ ราชคฤห์ นาคันทา ดาวัดถ์ได้
สิ้นสุดลงแล้ว

พระพุทธองค์ครัดไว้ในมหาปรินิพพานสูตรใจความ
ว่า ชนเหล่าใดเล่าหนึ่งไปยังสังฆเวชนียสถาน เป็น
คนมีศรัทธา ทำกาลกิริยา ชนเหล่านั้นจักเข้าถึง
สุคติ พระพุทธองค์ทรงแสดงสถานที่ตำบลนั้น
ให้เป็นที่ควรเห็นควรดู ก่อให้เกิดสังเวชสลดจิต
จะได้คิดดีทำดี สังฆเวชนียสถานทั้งสี่นั้นเราก็ได้
ไปเห็นไปดู ไปสังเวชสลดจิต คิดดีทำดีแล้ว
และได้พาท่านผู้อ่านทั้งหลายร่วมเดินทางไปทุกซ์
ไปยากลำบาก จนถึงสังฆเวชนียสถานครบทั้งสี่

คำแปล ทั้งได้นมัสการทั้งได้เห็นได้ดูลงเขนย
 สถานนั้น ทั้งเกิดสังเวชสลดจิตทั้งคิดดีทำดีด้วย
 การอ่านแล้ว ดังนั้นท่านทั้งหลายจึงเป็นภากิแห่ง
 บุญในพระพุทธศาสนาที่พระตถาคตตรัสดีแล้วคุณ
 เดียวกับพวกเรา

ร. พ. มหามฤ ๑ หน้าวัดบวร ๑ ถนนพระสุเมรุ พระนคร
 นายพินิจ อู่สำราญ ผู้พิมพ์โฆษณา ๒๓/๔/๒๕๐๓

มหาวิทยาลัยหอสมุดแห่งชาติ
มหาวิทยาลัยหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ ๒๕๐๓